

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CULTURII ȘI CERCETĂRII
INSTITUTUL DE ISTORIE
SECȚIA ISTORIE MODERNĂ

Cu titlu de manuscris
C.Z.U: 94(478:438),,17':33(043.2)

ARAPU VALENTIN

RELAȚIILE COMERCIALE DINTRE MOLDOVA
ȘI POLONIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI
AL XVIII-LEA

611.02 - ISTORIA ROMÂNILOR (PE PERIOADE)

Teză de doctor în istorie

Conducător științific/

COCÂRLĂ PAVEL, doctor
habilitat în istorie, 611.02,
profesor universitar

Consultant științific/

TOMULEȚ VALENTIN,
doctor habilitat în istorie,
611.02, profesor universitar

Autor/ /Arapu Valentin

CHIȘINĂU 2019

©ARAPU VALENTIN, 2019

CUPRINS

ADNOTARE (în română, rusă și engleză).....	4
LISTA ABREVIERILOR.....	7
INTRODUCERE.....	9
1. REPERE ISTORIOGRAFICE ȘI SURSE ISTORICE ÎN PROBLEMA RELAȚIILOR COMERCIALE DINTRE MOLDOVA ȘI POLONIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA	
1.1. Dimensiunea istoriografică privind relațiile comerciale moldo-polone	19
1.2. Relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia reflectate în sursele istorice.....	36
1.3. Concluzii la Capitolul 1.....	45
2. MOLDOVA ȘI POLONIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ÎN CONTEXTUL EVOLUȚIEI COMERȚULUI (CARACTERISTICI GENERALE)	
2.1. Evoluția economico-socială a Țării Moldovei.....	47
2.2. Situația politică și social-economică a Republicii Nobiliare.....	63
2.3. Concluzii la Capitolul 2.....	80
3. RAPORTURILE ECONOMICE DINTRE MOLDOVA ȘI POLONIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA	
3.1. Cadrul juridic al raporturilor economice moldo-polone.....	83
3.2. Căile de comunicație și vămile.....	90
3.3. Exportul mărfurilor din Moldova în Polonia.....	102
3.4. Importul mărfurilor din Polonia în Moldova.....	113
3.5. Litigiile comerciale dintre Moldova și Polonia.....	122
3.6. Concluzii la Capitolul 3.....	131
4. ROLUL NEGUSTORILOR ÎN EXTINDEREA RELAȚIILOR COMERCIALE MOLDO-POLONE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA	
4.1. Negustori moldoveni în comerțul cu Polonia.....	134
4.2. Participarea negustorilor armeni în comerțul moldo-polon.....	146
4.3. Negustori evrei în relațiile comerciale moldo-polone.....	155
4.4. Concluzii la Capitolul 4.....	165
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI.....	167
BIBLIOGRAFIA.....	172
ANEXA.....	198
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII.....	210
CV-ul AUTORULUI.....	211

ADNOTARE

Autor: Arapu Valentin. *Relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, teză de doctor în istorie, Chișinău, 2019.

Structura: Introducere, patru capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 572 titluri, anexa, 171 pagini de text de bază. Rezultatele obținute sunt publicate în 33 de lucrări științifice.

Cuvintele-cheie: Moldova, Polonia, relații comerciale, raporturi economice, comerț, negustori, mărfuri, import, export, căi de comunicație terestre, vămi.

Scopul lucrării constă în cercetarea relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Obiectivele lucrării rezidă în: fundamentarea principiilor, determinarea esenței și a obiectivelor de bază ale problemei privind relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; elucidarea gradului de abordare a acestei probleme în istoriografie și în sursele istorice; evidențierea contextului politic, social și economic în care se desfășurau relațiile comerciale dintre aceste două state; cercetarea în complexitate a relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; elucidarea cadrului juridic al raporturilor economice moldo-polone; identificarea drumurilor, itinerariilor comerciale și a vămilor; cercetarea componentelor importurilor și exporturilor pe categorii de produse și mărfuri; reflectarea litigiilor în cadrul relațiilor comerciale moldo-polone; generalizarea rolului negustorilor în extinderea relațiilor comerciale moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; analiza organizării interne și a rolului negustorilor pământeni în comerțul moldo-polon; determinarea rolului comunității armenilor în comerțul moldo-polon; elucidarea rolului și a ponderii negustorilor evrei în raporturile economice moldo-polone; stabilirea ponderii relațiilor comerciale moldo-polone în cadrul comerțului exterior al Moldovei și al Poloniei, precum și în cadrul economiei-univers europene.

Noutatea și originalitatea științifică constă în analiza complexă a problemei privind relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în baza investigării surselor inedite de arhivă și a celor publicate pentru a evidenția valoarea științifică și istoriografică a temei în ansamblu, inclusiv aspectele ei contradictorii sau necercetate până acum.

Problema științifică soluționată consistă în fundamentarea multidimensională a relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea prin evidențierea trăsăturilor conceptuale ale comerțului bilateral, fapt ce a determinat abordarea în complexitate a raporturilor economice dintre aceste două state în contextul economiei-univers europene. Valorificarea rezultatelor obținute permite racordarea problemei investigate la imperativele științifice actuale.

Semnificația teoretică a lucrării își găsește exprimare în faptul ca sunt trasate noi perspective în cercetarea istoriei relațiilor comerciale ale Țării Moldovei, dar și ale Țărilor Române în ansamblu, cu Polonia prin extinderea limitelor cronologice și diversificarea problematicii abordate.

Valoarea aplicativă a lucrării rezidă în abordarea și cercetarea unei probleme importante în plan istoric cu invocarea de informații relevante din domenii conexe istoriei: economie, geoistorie, demografie, numismatică, relații internaționale și diplomatie, istoria dreptului internațional, epidemiologie. Rezultatele investigației pot servi în mod practic la elaborarea unor cursuri universitare, cursuri și seminare speciale, axate atât pe tema raporturilor moldo-polone în general, cât și pe problema ce vizează relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Pe dimensiunea didactică și științifică, rezultatele obținute pot fi aplicate în procesul instructiv-educativ al studenților, masteranzilor, doctoranzilor, fiind utile și la elaborarea lucrărilor de sinteză în problema relațiilor economice, în special, și a istoriei moderne a Moldovei și a Poloniei, în general.

Implementarea rezultatelor științifice a fost realizată prin participarea cu rapoarte și comunicări la conferințe, seminare și simpozioane științifice naționale și internaționale, finalizate cu circa 33 de publicații științifice (16 articole și 17 teze și rezumate).

Аннотация

Автор: Арапу Валентин. *Торговые отношения между Молдовой и Польшей во второй половине XVIII века*, докторская диссертация по истории, Кишинэу 2019.

Структура: Введение, четыре главы, общие выводы и рекомендации, библиография из 572 названий, приложение, 171 страниц основного текста. Полученные результаты опубликованы в 33 научных работах.

Ключевые слова: Молдова, Польша, торговые отношения, экономические отношения, торговля, купцы, товары, деньги, импорт, экспорт, наземные пути сообщения, таможни.

Целью работы является исследование торговых отношений между Молдовой и Польшей во второй половине XVIII века.

Задачи работы заключаются в: обосновании принципов, определении сущности и основных определяющих вопроса торговых отношений между Молдовой и Польшей во второй половине XVIII века; выявлении степени освещения данного вопроса в историографии и в исторических источниках; выделении политического, социального и экономического контекста Молдовы и Польши во второй половине XVIII века; комплексном исследовании торговых отношений между Молдовой и Польшей во второй половине XVIII века; описании юридического поля молдавско-польских торговых отношений; определении дорог, торговых путей и таможен; изучении составляющих импорта и экспорта согласно категориям продуктов и товаров; освещении споров в молдавско-польских экономических отношениях; обобщении роли купцов в расширении молдавско-польских торговых отношений во второй половине XVIII века; анализе внутренней организации и роли молдавских купцов в молдавско-польской торговле; определении роли армянской общины в молдавско-польской торговле; освещении роли и значимости еврейских купцов в молдавско-польских экономических отношениях; определении места молдавско-польских торговых отношений в составе общей внешней торговли Молдовы и Польши, в том числе европейской мир-экономики.

Новизна и научная оригинальность состоят в комплексном анализе вопроса торговых отношений между Молдовой и Польшей во второй половине XVIII века, основываясь на изучении архивных и опубликованных источников для придания научной и историографической значимости теме в целом, включая её противоречивые или не изученные до сих пор аспекты.

Главная, решаемая научная проблема состоит в многостороннем исследовании торговых отношений между Молдовой и Польшей во второй половине XVIII века, посредством выявления определяющих черт совместной торговли, которая была составной частью комплексных экономических связей европейской мир-экономики.

Теоретическое значение работы выражается в том что определены новые перспективы в исследовании торговых отношений Молдовы, а также румынских княжеств в целом, с Польшей путём расширения хронологических рамок и разнообразив изучаемые вопросы.

Практическая значимость работы заключается в постановке и исследовании важного в историческом плане вопроса, с применением наглядных данных из смежных с историей наук: экономики, исторической географии, демографии, нумизматики, международных отношений и дипломатии, истории международного права, эпидемиологии. На практике, результаты исследования могут быть использованы при разработке университетских курсов, спецкурсов и семинаров по теме молдавско-польских отношений в целом и по вопросу торговых отношений между Молдовой и Польшей во второй половине XVIII века в отдельности. В дидактической и научной плоскостях, полученные результаты будут применены в учебно-воспитательном процессе студентов, магистров и аспирантов, а также могут стать подспорьем при разработке обобщающих работ по вопросу экономических отношений в частности и по новой истории Молдовы и Польши в целом.

Применение научных результатов осуществлялось посредством участия с сообщениями и научными докладами на национальных и международных конференциях, семинарах и симпозиумах, в результате которых были изданы 33 научных публикаций (16 статей и 17 тезисов и резюмированных очерков).

ANNOTATION

Author: Arapu Valentin. *Trade relations between Moldova and Poland in the second half of the 18th century*, doctoral thesis in history, Chişinău, 2019.

Structure: Introduction, four chapters, general conclusions and recommendations, bibliography of 572 titles, annex, 171 basic text pages. The results obtained are published in 33 scientific papers.

Key words: Moldova, Poland, trade relations, economic relations, commerce, merchants, commodities, import, export, ways of communication, customs.

The aim of the paper is to research the trade relations between Moldova and Poland in the second half of the 18th century.

The objectives of the paper are to: substantiate the principles, determine the essence and the basic objectives of the problems of trade relations between Moldova and Poland in the second half of the eighteenth century; to elucidate the degree of reflection of the Moldo-Polish trade relations problem in historiography and historical sources; highlighting the political, social and economic context of Moldova and Poland in the second half of the eighteenth century; Complex research of the trade relations between Moldova and Poland in the second half of the eighteenth century; elucidating the legal framework of the Moldovan-Polish economic relations; identifying roads, business itineraries and customs; research of import and export components by product and commodity categories; the reflection of litigations in the Moldovan-Polish economic relations; generalizing the role of merchants in expanding Moldovan-Polish trade relations in the second half of the 18th century; analysis of the internal organization and the role of the landowners in the Moldovan-Polish trade; determining the role of the Armenian community in Moldovan-Polish trade; elucidating the role and share of Jewish merchants in the Moldovan-Polish economic relations; establishing the place of Moldovan-Polish trade relations in the general foreign trade of Moldova and Poland as well as the European universe economy.

The novelty and scientific originality consists in the complex analysis of the trade relations between Moldova and Poland in the second half of the 18th century, based on the investigation of the archive sources and the published ones to give scientific and historiographical value to the whole, they contradictory or unknown so far.

The solved scientific problem consists in the multidimensional consolidation of the trade relations between the Moldova and Poland in the second half of the 18th century by highlighting the conceptual features of bilateral trade which determined the approach in the complexity of the economic ratio between these two states in the context of the European universe economy. The use of the obtained results allows the investigated problem to be linked to the current scientific imperatives.

The theoretical significance of the work embraces new perspectives in the research of the history of the trade relations of the country of Moldova, of the Romanian countries as a whole, with Poland by extending the chronological limits and the diversification of the issues addressed.

The applicative value of the paper lies in the approach and research of an important historical issue with the invocation of relevant information from history-related fields: economics, geo-history, demography, numismatics, international relations and diplomacy, history of international law, epidemiology. The results of the investigation can practically serve the preparation of special courses, courses and seminars focused on both the Moldovan-Polish relations in general and on the trade relations between Moldova and Poland in the second half of the eighteenth century. Based on the didactic and scientific dimension, the results obtained will find application in the educational-educational process for students, master students and doctoral students, as well as elaboration of the synthesis work on the economic relations in particular and the modern history of Moldova and Poland in general.

The implementation of the scientific results was accomplished by participating with reports and communications at national and international scientific conferences, seminars and symposia, finalized with about 33 scientific publications (16 articles and 17 theses and abstracts).

LISTA ABREVIERILOR

ABRIGM – Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru.
AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice.
AI – Analele de istorie. Institutul de Științe Istorice și Social-Politice. București.
AII – Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”. Iași.
AIIA – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”. Iași.
AIIC – Anuarul Institutului de Istorie din Cluj.
AIIN – Anuarul Institutului de Istorie Națională.
ANI – ANI. Revistă de Cultură Armenească.
ANRI – Arhivele Naționale ale României. Iași.
APH – Acta Poloniae Historica.
AGA – Anuar de Geografie și Antropologie.
AȘUI – Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Istorie.
AUBI – Analele Universității București. Istorie.
Balcania. – Balcania. Revista Institutului de Studii și Cercetări Balcanice.
BCIR – Buletinul Comisiei Istorice a României.
IN – Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași.
INSN – Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei (serie nouă).
BSH – Bulletin de la Section Historique. Académie Roumaine.
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române. Revistă pentru numismatică și științele auxiliare. București.
BSRRG – Buletinul Societății Regale Române de Geografie.
BȘMNEINM – Buletin Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei.
BȘREȘNMEM – Buletinul Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, Etnologie și Muzeografie.
CAM – Cercetări Agronomice în Moldova. Iași.
Carpica – Carpica. Revista Muzeului județean de istorie „Iulian Antonescu”, Bacău.
CI – Cercetări istorice. Muzeul de Istorie a Moldovei. Iași.
CIRIR – Cercetări istorice. Revistă de istorie românească.
CN – Conspecte numismatice.
CT – Columna lui Traian.
DRRIC – Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură.
EN – Economia națională.
Hierasus – Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botoșani.
KHNT – Kwartalnik Historii Nauki i Techniki.
MAAMP – Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis. Revista Muzeului de Istorie Piatra-Neamț.
RIM – Revista de Istorie a Moldovei.
RC – Revista Critică.
RI – Revista Istorică.
RdI – Revista de Istorie. Academia de Științe Sociale și Politice. București.
RIAF – Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie.
RIR – Revista istorică română.
RESEE – Revue des études sud-est européennes. București.
RRH – Revue roumaine d'histoire. București.
SAI – Studii și articole de istorie. București.
SAHIR – Studia et acta Historiae Iudaeorum Romaniae.
SCȘI – Studii și Cercetări Științifice. Istorie. Iași.
SCȘF – Studii și Cercetări Științifice. Filologie. Iași.

SMIM – Studii și materiale de Istorie Medie.
SRSC – Societatea pentru Răspândirea Științei și Culturii.
SRI – Studii Revista de Istorie.
SHEO – Studia Historica Europae Orientalis / Исследования по Истории Восточной Европы.
SUMȘU – Studia Universitatis Moldaviae. Seria „Științe umanistice”.
UAIC – Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
XBFA – Xenopoliana. Buletinul Fundației Academice „A. D. Xenopol” din Iași.
ВИ – Вопросы Истории.
ИСНЦРАН – Известия Самарского научного центра Российской Академии наук.
ИФЖ – Историко-филологический журнал.
УЗКГУ – Учёные записки Кишинёвского государственного университета (Серия историческая).

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța problemei abordate: Schimbările care au intervenit în viața economică, socială, politică și culturală a Moldovei și a Poloniei pe parcursul secolului al XVIII-lea prezintă un interes științific deosebit, deoarece cunoașterea lor ne permite să elucidăm principalele probleme care au determinat particularitățile trecerii de la medieval la modern în țările din spațiul central și sud-est european. Cercetarea parcursului istoric al ambelor țări, aflate în perioade diferite sub dominații străine, permite o abordare adecvată a numeroaselor probleme majore ce vizează relațiile sociale, economice și politice. Evidențierea similitudinilor și deosebirilor în procesul de dezvoltare a Moldovei și a Poloniei în perioada enunțată în teză are la bază convingerea că progresul economic este determinant în cadrul dezvoltării societății în ansamblu, iar analiza raporturilor economice dintre state permite o reflectare adecvată a trăsăturilor generale și particulare în domeniul abordat.

Problema privind relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea cuprinde multiple aspecte ale raporturilor economice bilaterale: transformările de ordin social și economic, tendințele de modernizare din ambele state, geneza elementelor cu caracter modern timpuriu, specializarea produselor și mărfurilor comercializate, corelația dintre import și export, statutul juridic al Moldovei și al Poloniei în context internațional, contribuția negustorilor pământeni și a celor alogeni la dezvoltarea comerțului moldo-polon, politica vamală, litigiile comerciale, specificul și diversitatea sistemelor monetare, impactul conflictelor militare, al calamităților naturale asupra schimburilor bilaterale de mărfuri și produse.

Într-un aspect mai larg, problema ce vizează relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se încadrează în contextul relațiilor economice dintre „Orient” și Europa Centrală. Noțiunea de „Orient”, în sensul ce i se atribuia în secolul al XVIII-lea, desemna teritoriile Europei de Sud-Est, aflate sub dominația otomană. Moldova și Polonia se aflau la intersecția unor artere comerciale importante care legau piețele europene cu cele orientale.

Relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea moșteneau caracterul tradițional al epocii medievale, dar în același timp căpătau forme caracteristice modernității timpurii.

În lucrarea de față vom opera cu termeni și noțiuni sinonime celor enunțate în titlu. Astfel, sintagma „relații comerciale” va fi înlocuită, pe alocuri, cu următoarele echivalente: „relații economice”, „raporturi economice”, „schimburi economice”, „schimburi comerciale”, „tranzacții comerciale”. La fel, și în denumirea statelor vom aplica pe lângă cele enunțate,

titulaturile: „Țara Moldovei”, „Principatul Moldovei”, „Republica Nobiliară”, Republica polono-lituaniană”. Noțiunile date circulau concomitent în mediile diplomatice, fiind deseori și complementare.

Imperativele epocii noastre, marcate de promovarea în societate a valorilor generale ale umanității, deschid posibilități mai vaste în fața cercetătorului, prioritare fiind abordările științifice, obiective și echidistante. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea devin vizibile multiple similitudini în parcursul istoric al Moldovei și al Poloniei: dacă în sec. XV-XVII Polonia tindea să stabilească o supremație asupra Moldovei, atunci în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ambele state s-au pomenit în fața unor pericole eminamente de decimare teritorială din partea marilor puteri; pericolul extern a creat premise de apropiere a intereselor politice, determinantă devenind politica de bună vecinătate; într-o măsură mai mare sau mai mică, elitele sociale devin conștiente de necesitatea modernizării societății în ansamblu, acceptând în acest sens idei, concepții și modele europene; economia Moldovei și cea a Poloniei erau complementare, creând astfel condiții pentru o colaborare reciproc avantajoasă.

Relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea constituie un subiect important de cercetare prin prisma raporturilor moldo-polone la etapa contemporană, prin prisma valorificării experienței trecutului, în special în domeniul relațiilor comerciale moldo-polone. Republica Moldova a stabilit relații diplomatice cu Polonia la 21 august 1992, actualmente colaborarea moldo-polonă fiind diversificată în plan economic, politic, social și cultural. La etapa actuală, relațiile comerciale moldo-polone se încadrează în aspirațiile Republicii Moldova de integrare în spațiul economic european, Polonia dovedindu-se a fi un partener de încredere și un susținător consecvent al politicii pro-europene, inclusiv prin valorificarea experienței acumulate în acest sens. Raportarea la situația existentă în domeniul relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea reprezintă o aplicare practică a cunoștințelor și a experienței acumulate în trecut cu scopul de a facilita transformările actuale și de a le amplifica pe viitor.

Cercetarea relațiilor comerciale moldo-polone din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea se impune ca o problemă de studiu prin faptul că permite abordarea unor subiecte care au fost trecute conștient cu vederea în istoriografie, în special în perioada sovietică. Postulatele istoriografice din perioada totalitarismului erau ajustate la teza dominantă privind „progresivitatea” încorporării teritoriilor rupte din trupul Poloniei în cadrul Imperiului Rus și etichetarea drept reacționare a acelorași acțiuni întreprinse de Imperiul Habsburgic și Prusia. Această „progresivitate” se manifesta în plan politic, economic, social, cultural și confesional. În urma celor trei partaje teritoriale (1772, 1793, 1795), Polonia, prin complicitatea Rusiei, Austriei

și Prusiei, este ștearsă de pe harta politică a Europei. Când ne referim la Țara Moldovei, similitudinile în acest domeniu sunt relevante. Viața principatului în aceeași perioadă cronologică este bulversată de implicarea brutală în hotărârea destinului populației a celor trei imperii – Imperiul Otoman, Imperiul Rus și Imperiul Habsburgic care anexează Bucovina(1775) la posesiunile sale.

Analiza relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este indispensabil legată de abordarea problemei privind dezvoltarea relațiilor marfă-bani în economia ambelor state cu impactul lor direct asupra raporturilor economice bilaterale. Printre exponenții acestor relații, de rând cu meseriașii, proprietarii de manufacturi, cămătarii, arendașii de moșii, intelectualii și funcționarii, au fost și negustorii, mulți dintre care erau și purtători ai comerțului moldo-polon. În aspect etnic, pătura comercială includea în sine negustori de origine moldoveni/români, poloni, evrei, armeni, greci, ruteni. Alogenii au adus o contribuție importantă la dezvoltarea relațiilor precapitaliste și la constituirea burgheziei comercial-industriale atât în Moldova, cât și în Polonia. Alogenii, în special armenii și evreii, cunoșteau limbile străine, mențineau legăturile genetice cu țările orientale și aveau o experiență bogată în ceea ce privește gestionarea unei activități comerciale temeinice, bazate pe organizarea caravanelor comerciale, circulația banilor și a hârtiilor de valoare, creditarea și garanțiile financiare ale tranzacțiilor de produse și mărfuri. Negustorii alogeni de pe ambele maluri ale Nistrului au menținut și dezvoltat raporturile economice bilaterale moldo-polone, contribuind și la efectuarea schimburilor comerciale de tranzit în spațiul central și sud-est european.

Investigarea problemei privind relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea include ca subiecte atât politica promovată de autoritatea statului, cât și măsurile întreprinse de către categoriile sociale cointeresate în modernizarea domeniilor economic și social. Necesitatea cercetării problemei enunțate este determinată și de faptul că procesele generale de dezvoltare a economiei și a vieții sociale în ambele state pot fi comparate cu transformările realizate în alte țări europene, ceea ce, în viziunea noastră, este important prin prisma încadrării realizărilor naționale în dezvoltarea comerțului în contextul performanțelor economiei univers-europene.

O pondere importantă în cercetarea problemei enunțate revine componentelor care au fost cercetate doar parțial sau fragmentar, dintre care invocăm următoarele: modernizarea economiei și a vieții sociale în Țara Moldovei și în Polonia; promovarea politicilor protecționiste în economie și comerț; oportunitățile și dezavantajele „haosului monetar”; impactul comerțului de contrabandă asupra raporturilor economice moldo-polone; corelația numerică dintre negustorii pământeni și cei alogeni. În opinia noastră, examinarea acestor aspecte ale problemei, întreprinsă

în teza de doctorat, ne va permite să reevaluăm unele concepții interpretate unilateral și tendențios în istoriografia postbelică, în special în cea de sorginte sovietică.

Scopul și obiectivele tezei: Având în vedere complexitatea problemei în cauză, gradul, dar mai ales modul în care ea este tratată în literatura istorică, *scopul* pe care ni l-am propus constă în cercetarea relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Realizarea scopului preconizat determină soluționarea următoarelor **obiective**:

- fundamentarea principiilor, determinarea esenței și a obiectivelor de bază ale problemei privind relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea;
- elucidarea gradului de abordare a acestei probleme în istoriografie și în sursele istorice;
- evidențierea trăsăturilor generale și a deosebirilor în dezvoltarea politică, socială și economică a Moldovei și a Poloniei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ca premise ale evoluției relațiilor comerciale moldo-polone din perioada respectivă;
- cercetarea în complexitate a relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea;
 - elucidarea cadrului juridic al raporturilor economice moldo-polone;
 - identificarea drumurilor, itinerariilor comerciale și a vămilelor;
 - cercetarea componentelor importurilor și exporturilor pe categorii de produse și mărfuri;
 - reflectarea litigiilor în cadrul raporturilor economice moldo-polone;
 - generalizarea rolului negustorilor în extinderea relațiilor comerciale moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea;
 - analiza organizării interne și a rolului negustorilor pământeni în comerțul moldo-polon;
 - determinarea rolului comunității armenilor în comerțul moldo-polon;
 - elucidarea rolului și a ponderii negustorilor evrei în raporturile economice moldo-polone;
 - stabilirea locului relațiilor comerciale moldo-polone în comerțul exterior al Moldovei și al Poloniei, precum și în contextul general al economiei-univers otomane și al economiei-univers occidentale.

Suportul metodologic și teoretico-științific al lucrării îl formează principiile și concepțiile științifice contemporane privind legitățile de dezvoltare a societății umane. În cercetarea și analiza faptelor, proceselor, fenomenelor istorice am reieșit din considerentul că sarcina primordială a istoricului constă în analiza evenimentelor din trecutul îndepărtat sau mai apropiat cronologic de noi prin prisma valorilor generale ale umanității, teleportate în spațiu și timp. Aceasta ne oferă posibilitatea de a pătrunde în spiritul epocii, de a percepe temeinic trăsăturile ei, inclusiv pe dimensiuni axate pe diferite laturi ale dezvoltării societății.

Reușita realizării obiectivelor propuse în teză este condiționată nu doar de sursele istorice investigate, diversitatea documentelor inedite și publicate, dar și de modul de interpretare, de analiza lor critică. Depistarea și culegerea informațiilor din documentele epocii cu racordarea lor la noile interpretări și viziuni istoriografice prezintă una dintre prioritățile cercetărilor noastre întreprinse în lucrare.

La elaborarea temei ne-am condus de **următoarele principii**: principiul obiectivității; principiul istorico-cronologic; principiul abordării dialectice; principiul umanismului; principiul abordării sistemice; principiul determinismului geografic; principiul cercetării sincronice.

Obiectivele propuse au fost realizate prin aplicarea metodei retrospective, a analizei și sintezei, a inducției și deducției, prin elucidarea comparativ-istorică.

Cadrul cronologic: Limitele cronologice ale problemei abordate cuprind perioada anilor 1749-1795. Limita cronologică inferioară o constituie anul 1749, când au fost finalizate un șir de reforme sociale, economice și instituționale, promovate de domnul Constantin Mavrocordat, ultima fiind reforma de desființare a veciniei*. Promovarea acestor reforme a modificat relațiile sociale, pregătind condițiile necesare pentru aplicarea practicilor economice de natură să modernizeze societatea Țării Moldovei.

În Polonia o parte din gospodăriile țărănești sunt trecute la forma cenzitară de însușire a plusprodusului, ceea ce duce în mod direct la intensificarea legăturilor cu piața. În ambele state în unele ramuri ale economiei se desfășoară procese de acumulare a capitalului.

Limita cronologică superioară marchează dispariția de pe arena politică a Europei a statului polonez în urma celei de-a treia împărțiri teritoriale (1795). Prăbușirea statului polonez nu a însemnat și dispariția momentană a comerțului polonez, mulți dintre negustorii polonezi și-au continuat cu succes activitatea, acceptând statutul de sudiți – supuși ai unor puteri străine.

O caracteristică specifică pentru perioada enunțată a constituit-o „orientarea economiei pe făgașul producției destinate schimbului, ceea ce a influențat favorabil dezvoltarea pieței interne” [392, p. 31], iar comerțul devenea elementul cel mai activ, cel „mai dinamic” al vieții economice [220, p. 123].

Un argument în plus în favoarea cadrului cronologic ales reiese din afirmația lui N. Iorga, care se referea nemijlocit la cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: „regatul (Poloniei – N.A.), care vedea primejdia înaintea ochilor, care se îndrepta spre catastrofa împărțirii între cele

* Un impact favorabil asupra transformărilor inițiate de Constantin Mavrocordat a fost exercitat de reformele promovate în principat de către Nicolae Mavrocordat și Mihai Racoviță în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Politica transformărilor economice și sociale a avut continuitate în cea de-a doua jumătate a secolului prin reformele promovate de către domnii Constantin Racoviță, Matei Ghica, Ioan Teodor Callimachi, Grigore Callimachi, Grigore III Alexandru Ghica, Alexandru Moruzi.

trei mari puteri vecine, se găsește într-o situație care apropie politica lui de propria noastră politică, căci se știe că noi am pierdut Bucovina ca urmare a pierderii Galiției polone către Austria” [276, p. 150-151]. În sprijinul afirmației date vine și aprecierea lui Teodor Bălan, potrivit căruia în perioada cuprinsă „se constată un izbitor paralelism istoric între soarta Moldovei și a Poloniei. Situată între trei state militare – Rusia, Austria și Prusia – Polonia a fost zdrobită, dezmembrată și în cele din urmă desființată, iar Moldova, asupra căreia se concentra atenția Rusiei și Austriei, a scăpat numai ca prin minune de soarta asemănătoare pregătită Poloniei” [61, p. 3].

De asemenea, menținerea legăturilor culturale dintre Moldova și Polonia și pericolul politic care amenința ambele state „a creat o apropiere sufletească între Români și Poloni” [61, p. 4]. Plus la toate, ideile apusene progresiste din secolul al XVIII-lea pătrundeau în Moldova, inclusiv prin filiera poloneză [395, p. 21].

Secolul al XVIII-lea în ansamblu, dar în special a doua jumătate care ne interesează, reprezintă și „obiectul unor controverse care, însumate, se constituie într-o imagine neclară, plină de ambiguități și contradicții” [349, p. 133].

Cadrul geografic: Abordarea problemei enunțate prezintă un grad sporit de dificultate în ceea ce privește identificarea cadrului geografic adecvat, deoarece atât Moldova, cât și Polonia au fost supuse agresiunilor externe în urma cărora au pierdut teritorii importante. Astfel, cadrul geografic investigat cuprinde teritoriul Moldovei (inclusiv cu Bucovina între anii 1775 și 1795) și întregul spațiu polonez din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Invocăm faptul că teritoriile poloneze incluse în componența Imperiului Rus, a Prusiei și a Imperiului Habsburgic în urma primelor două împărțiri (1772, 1794) au rămas a fi în continuare teritorii poloneze aflate sub administrații străine și populate preponderent de polonezi (53, 2%), urmați de evrei (10,4%), germani (2%), bieloruși, ucraineni, lituanieni, letoni (toți aceștia alcătuind 34,4%) [560, p. 8]. Datele reflectă situația existentă în anii '60 ai secolului al XIX-lea, fiind astfel relevante întru sprijinul afirmației noastre. Mai mult ca atât, populația de origine polonă era prezentă în grupuri compacte și numeroase în Galiția de Est, Bielorusia, Jmudi, Vilenshina, Volâni, Podolia. Adică, odată cu schimbarea administrațiilor în teritoriile anexate, baza sistemului economic a rămas de natură poloneză (cel puțin în perioada care ne preocupă) cu aceiași producători, unități de producție, realizatori și contribuabili. Un argument în plus în acest sens îl constituie faptul că majoritatea purtătorilor de comerț moldo-polon erau alogeni: evrei, armeni, greci etc. Cei mai mulți dintre negustorii alogeni nu au părăsit teritoriile poloneze în urma partajelor teritoriale, conformându-se treptat cerințelor noilor autorități.

Invocăm, de asemenea, și argumentul că, în virtutea unor circumstanțe moștenite din

epoca medievală, devine evidentă distincția dintre Polonia propriu-zisă ca unitate etnică și statul polonez care pe parcursul mai multor secole a cuprins în hotarele sale teritorii populate de alte etnii. În cazul nostru vom opera cu teritoriile statelor Țara Moldovei și Polonia, existente la mijlocul secolului al XVIII-lea.

În sprijinul cadrului geografic enunțat, prezentăm și următoarele argumente valabile pe parcursul întregii perioade:

a) Își păstrează importanța de odinioară orașele Movilău, Liov, Brody (ultimul în 1779 primește statut de oraș liber) ca centre industrial-comerciale care întrețineau raporturi economice tradiționale și intense cu Țara Moldovei.

b) Orașul Liov, oraș de atracție pentru negustorii din Țara Moldovei, rămâne a fi un centru meșteșugăresc și cămătăresc, unde aveau loc cu regularitate iarmaroace.

c) Magnații polonezi își continuă cu succes activitatea de producători și exportatori de grâne.

d) Manufacturile de producere a postavului au supraviețuit chiar și în urma împărțirilor teritoriale ale Poloniei [541, p. 20].

e) Piața națională poloneză se constituie înainte de împărțirile teritoriale ale statului [541, p. 21]. În mentalitatea oamenilor epocii se afirmase deja perceperea că teritoriile, indiferent de faptul chiar dacă erau populate de etnici bieloruși, lituanieni sau ucraineni, sunt teritorii ale statului polonez*. În istoriografia sovietică din anii '50 ai secolului XX nu era recunoscut faptul că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se constituise o piață națională poloneză, dar în același timp se recunoștea că la mijlocul aceluiași secol demarase procesul de formare a națiunii poloneze [551, p. 51-73]. În acest context invocăm și argumentul de ordin spiritual, de nuanță patriotică pentru toți polonezii pentru care în timpul partajelor Poloniei călătoriile la Gdańsk echivalau pentru polonezi cu o manifestare de unitate națională, chihlimbarul fiind amintirea „timpului când era pământul nostru” [93, p. 119].

f) Noile autorități din teritoriile anexate de Imperiul Rus nu au reușit să impună un mecanism mai performant de organizare a economiei și comerțului [539, p. 6-7]. În teritoriile anexate de către Rusia, polonezii cu experiență în sistemul administrativ au fost menținuți în posturile lor, chiar dacă instituțiile poloneze au fost suprimate. În Lituania limba polonă s-a menținut în justiție și în administrație [210, p. 41]. După lichidarea independenței statului polon se păstrează legăturile economice dintre diferite teritorii care în trecut intrau în componența Republicii Nobiliare [541, p. 24].

* Aducem în acest sens un exemplu relevant, recunoscut chiar și de unii reprezentanți ai istoriografiei sovietice. În anul 1787, un detașament de voluntari condus de căpitanul Petru Ochincă a avut o încăierare cu oamenii ispravnicului ținutului Soroca, după care a traversat Nistrul spre „partea poloneză”, unde locuiau etnici ucraineni [538, p. 64].

g) Raporturile economice dintre anumite părți ale Poloniei erau destul de strânse și marile puteri nu puteau nega existența lor. Un argument în favoarea afirmației expuse constituie și una dintre prevederile actului final al Congresului de la Viena (1815), prin care s-a introdus schimbul fără vamă și nelimitat între teritoriile poloneze [513, p. 70].

Metodologia cercetării științifice: În funcție de sarcinile concrete ale cercetării diverselor aspecte ale problemei abordate, în teză am aplicat principiul istorismului, în conformitate cu care orice fenomen istoric are dimensiuni definitorii în plan temporal și spațial, evenimentele și faptele istorice fiind tratate de pe pozițiile dialecticii. Totodată, am aplicat diverse metode, printre care: comparativă, deductivă, inductivă, retrospectivă, descriptivă, cronologică, teritorial-geografică, problematică, cantitativă. În același rând, ne-am bazat pe principiul veridicității, autenticității și obiectivității surselor istorice, aplicând față de oricare tip și gen de izvoare istorice metoda critică și analiza în complex.

Noutatea și originalitatea științifică a rezultatelor: Noutatea științifică a rezultatelor este determinată de scopurile și sarcinile pe care ni le-am propus să le realizăm în teză. Ea constă în faptul că este prima investigație științifică din Republica Moldova în care este pusă în discuție și, în fond, rezolvată la nivelul științei istorice contemporane problema privind relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, perioadă dificilă pentru ambele state, deoarece a fost marcată profund de vicisitudinile de ordin politic și militar. Faptul că problema investigată este abordată în complexitate, sub diverse aspecte – de ordin economic, politic, social și etnic – atribuie un plus de noutate investigației. Ea este potențată și de abordările interdisciplinare și pluridisciplinare, fiind relevante investigațiile bazate pe informațiile din domeniile istoriei propriu-zise, geoistoriei, economiei, demografiei, numismaticii, diplomației, dreptului internațional, climatologiei istorice.

Importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării: Importanța științifică a tezei rezidă în abordarea multidimensională a problemei privind relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Aplicând metodologia investigațiilor istorice, totodată am cooptat metode și principii din domenii conexe istoriei: economie, diplomație, numismatică, etnologie, geografie istorică, demografie, epidemiologie.

Materialul, informațiile și concluziile prezentate în teza de doctorat pot servi în mod practic la elaborarea unor cursuri universitare, cursuri și seminare speciale axate atât pe tema raporturilor moldo-polone în general, cât și pe problema relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. Menționăm și importanța reflectării trăsăturilor specifice și generale în evoluția politică, economică și socială a Moldovei și a Poloniei în perioada dată. De asemenea, considerăm că materialul analizat va fi de real folos tinerilor

cercetători la elaborarea tezelor de licență, masterat și doctorat, precum și a lucrărilor de sinteză axate pe problema relațiilor economice în special, dar și a celor având ca subiect istoria modernă a Moldovei și a Poloniei în general.

Aprobarea rezultatelor științifice: Cele mai importante aspecte ale problemei cercetate au fost prezentate la conferințe naționale și internaționale, fiind relevante și reprezentative în acest sens următoarele comunicări științifice: *Impactul politicilor imperiale asupra raporturilor economice moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* (Conferința internațională „Societatea românească între frontiere imperiale”, 7-9 octombrie 2010, USM, Chișinău); *Rivers as ways of communication in the Moldo-Polish economic reports (the second part of the XVIII th Century* (Conferința internațională „Water – History, Resource, Perspectives”, November 5-7 2010, Academia de Științe a Moldovei și Academia de Științe din Austria, Chișinău); *Th Role of the Armenians in the Moldavian-Polish Economic Relations (the Second Half of the 18th Century)* (International Conference on Romanian-Armenian cultural heritage. 29 October – 2 November 2013, Bucharest); *The Export of Salt from Moldavia to Poland (the Second Half of 18th Century – Beginning of 19th Century)* (First International Congress on the Anthropology of Salt, 20-24 August 2015, „Al. I. Cuza” University of Iași, Iași); *Роль армянских купцов в торговле между Молдавским княжеством и Речью Посполитой (вторая половина XVIII века)* (X Міжнародна наукова конференція: „Історія торгівлі, податків та мита”, 27-28 жовтня 2016 р., Дніпро, Київ); *Drumuri, itinerarii comerciale și vămi în comerțul Țării Moldovei cu Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* (Simpozionul Marea Unire de la Marea Neagră, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, 26-28 octombrie 2018, Constanța).

Rezultatele cercetărilor au fost expuse în 33 de publicații științifice (16 articole și 17 teze și rezumate) care au apărut în reviste de specialitate și în culegeri de materiale științifice din Republica Moldova, România și Ucraina (a se vedea Bibliografia).

Sumarul compartimentelor tezei: Teza de doctorat a fost elaborată în conformitate cu cerințele înaintate de Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare. În partea introductivă este formulată actualitatea și importanța problemei abordate, sunt expuse scopul și obiectivele tezei, noutatea științifică, importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării, sumarul compartimentelor tezei. Lucrarea mai conține: lista abrevierilor, adnotări în limbile română, engleză și rusă, patru capitole divizate, la rândul lor, în paragrafe, concluzii generale și recomandări, bibliografie, anexe, CV-ul autorului.

În **Capitolul I**, intitulat **Repere istoriografice și surse istorice în problema relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea**, sunt analizate

următoarele componente: dimensiunea istoriografică privind problema relațiilor comerciale moldo-polone; problema relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia reflectată în sursele istorice (surse inedite de arhivă, surse publicate, surse gestionare, surse statistice, surse narative, notele călătorilor străini etc.).

Capitolul II al tezei – **Moldova și Polonia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea (caracteristici generale)** – include analiza evoluției economico-sociale a Țării Moldovei. Este elucidată situația politică și social-economică a Republicii Nobiliare. Capitolul conține o analiză generală a principalelor caracteristici ale economiei și vieții sociale din Moldova și Polonia, fiind evidențiate aspectele relevante în aceste domenii, prezentate drept premise ale relațiilor comerciale moldo-polone din perioada respectivă.

În **Capitolul III** al tezei, cu denumirea **Raporturile economice dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea**, sunt analizate următoarele aspecte ale problemei: cadrul juridic al raporturilor economice moldo-polone; căile de comunicație și vămile; exportul mărfurilor din Moldova în Polonia; importul mărfurilor în Moldova din Polonia; litigiile comerciale dintre Moldova și Polonia. Este specificat locul relațiilor comerciale moldo-polone în contextul general al comerțului exterior al Moldovei și Poloniei, precum și al economiei-univers europene.

În **Capitolul IV**, intitulat **Rolul negustorilor în procesul de extindere a relațiilor comerciale moldo-polone în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea**, sunt investigate următoarele subiecte: rolul negustorilor moldoveni în comerțul cu Polonia; participarea negustorilor armeni în comerțul moldo-polon; negustorii evrei antrenați în relațiile comerciale moldo-polone.

Lucrarea finalizează cu **Concluzii generale și recomandări** care reflectă tezele principale rezultate în urma cercetării problemei privind relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea.

1. REPERE ISTORIOGRAFICE ȘI SURSE ISTORICE ÎN PROBLEMA RELAȚIILOR COMERCIALE DINTRE MOLDOVA ȘI POLONIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

1.1. Dimensiunea istoriografică privind relațiile comerciale moldo-polone

Interesul științific pentru cercetarea problemei privind relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia a fost determinat de un șir de factori de ordin politic și militar, care, la rândul lor, se reflectau în mod direct asupra economiei și vieții sociale din ambele țări. Amestecul marilor puteri în treburile interne ale Moldovei și Poloniei și-a lăsat amprenta și asupra lucrărilor elaborate pe parcursul timpului. Forțele progresiste, marcate de valorile iluminismului, condamnau intervenția militară și rapturile teritoriale comise de Imperiul Rus, Austria și Prusia. În același timp, autorii care reprezentau punctul de vedere al marilor puteri, implicate în decimarea Moldovei și destrămarea Poloniei, îndreptățeau această politică, oferind justificări de ordin istoric, politic, etnic, economic, cultural și religios.

Istoriografia problemei relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost structurată după conținutul nemijlocit al relațiilor comerciale bilaterale: dezvoltarea economiei în ambele state, implicit a agriculturii, meșteșugurilor; apariția elementelor de noutate cu efecte modernizatoare, inclusiv ale relațiilor de ordin precapitalist; impactul perturbațiilor politico-militare asupra dezvoltării raporturilor economice bilaterale; cadrul juridic al relațiilor comerciale; varietatea mărfurilor și produselor de import și export; contribuția negustorilor de diferite etnii la menținerea și dezvoltarea schimburilor comerciale moldo-polone; diversitatea monedelor utilizate în cadrul tranzacțiilor comerciale; starea generală a căilor de comunicație pe plan intern și extern.

Analiza istoriografiei problemei enunțate este realizată conform succesiunii cronologice, îmbinată cu principiile tematic, conceptual, teritorial-geografic*. Sunt elucidate principalele realizări în domeniu ale cercetătorilor din epocile modernă tardivă și contemporană. În investigația noastră ne-am bazat în special pe lucrările științifice publicate în limbile română, franceză, polonă și rusă. Structurarea investigațiilor științifice vizează în mod prioritar istoriografia românească și cea universală.

Istoriografia modernă. Problema relațiilor comerciale moldo-polone din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a atras atenția istoriografiei moderne, de regulă, într-un context mai larg al relațiilor economice și politice dintre Moldova și Republica Nobiliară.

* Multiplele orientări istoriografice (romantism, pozitivism, marxism, Școala critică, Istoria nouă, Istoria politică, structuralismul etc.) nu s-au aflat neapărat într-o succesiune cronologică strictă, demersul lor periodic era complementar, fiind expus în paralel cu alte curente sau școli istoriografice.

Lucrările elaborate în spațiul românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea erau marcate de postulatele curentului romantic. În publicațiile lui B.P. Hașdeu, enciclopedist, care, prin prisma analizei activităților economice practicate de către armenii din Moldova, inclusiv a comerțului cu Polonia, scoate în evidență contribuția acestei comunități etnice, asimilate în mare parte de pământeni, la dezvoltarea principatului [244, p. 3].

La 6 noiembrie 1881, P.S. Aurelianu a prezentat un memoriu în fața membrilor Academiei Române, în care a analizat starea economică din principate în secolul XVIII. Autorul a investigat aspecte relevante ale problemei: clima, demografia, „economia rurală”, „economia vitelor”, „comerțul Valahiei și al Moldovei”. Referindu-se la comerțul Moldovei, cercetătorul a trecut în revistă importurile și exporturile principatului, prețurile la produse și mărfuri, localizarea vămile, rolul negustorilor antrenați în această activitate [59]. Expunerea lui P.S. Aurelianu purta un caracter general și nu se baza pe o analiză a surselor documentare.

Circumstanțele politice și militare în care derulau raporturile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost elucidate într-un mod compilativ de către V.A. Urechia [402, 403, 404, 405, 406]. În plan istoriografic, B.P. Hașdeu, P.S. Aurelianu și V.A. Urechia reprezentau „școala veche”, iar legătura cu „noua școală”, cea critică, a fost realizată de către A.D. Xenopol (1847-1920) care a îmbinat enciclopedismul și sinteza cu raționalismul și spiritul științific. Fiind un cercetător preocupat mai mult de marile probleme ale istoriei naționale, A.D. Xenopol a abordat totuși în mod tangențial și unele aspecte ale problemei cercetate în teza noastră, inclusiv: impactul regimului fanariot asupra raporturilor moldo-polone; influența nefastă a războaielor ruso-turce asupra economiei Moldovei; elemente de noutate în economia și viața socială a principatelor române. În afara cercetării au rămas însă mai multe probleme, inclusiv: rolul negustorilor în procesul de extindere a comerțului moldo-polon; diversitatea și circulația banilor; litigiile comerciale dintre Moldova și Polonia [414].

În istoriografia universală a epocii moderne preocupările pentru problema cercetată în teză au fost marcate de factori de ordin politic, de determinantele ideologice ale primelor apariții editoriale în care în mod prioritar era vizată problema poloneză, iar relațiilor economice cu vecinii, inclusiv cu Moldova, le revenea un rol secundar.

În istoriografia poloneză o contribuție semnificativă la cercetarea problemei relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost adusă de către Tadeusz Czacki (1765-1813) – istoric, iluminist, economist, om politic, publicist, numismat și bibliofil [425]. În 1786 T. Czacki a fost ales de Seim în componența Comisiei Trezoreriei Regale. A participat activ în Comisia resurselor naturale, în Comisia Educației Naționale, în Comisia Financiară a Semului polonez. A fost membru al „Companiei sării”

(*Societatea regală de extragere a sării de masă și a cărbunelui*). În 1790, în calitate de reprezentant al Comisiei Trezoreriei Coroanei, T. Czacki a participat la tratativele privind încheierea acordului comercial cu Prusia. În virtutea funcțiilor pe care le ocupa, T. Czacki a fost implicat direct în relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia. În anul 1792 a elaborat lucrarea *Comentarii privind comerțul cu Anglia, Poarta Otomană și cu alte popoare*. T. Czacki a nuanțat importanța orașului Gdansk pentru comerțul Poloniei cu Anglia și a nuanțat raporturile comerciale polono-otomane, inclusiv prin filiera moldavă [424, p. 156-191].

Lucrările lui Tadeusz Czacki au fost selectate și editate de către Edward Raczyński în anul 1845. În volumul 3 al acestei colecții T. Czacki consacră un compartiment aparte comerțului Poloniei cu Imperiul Otoman [426, p. 327-351]. Studiul reprezintă o reeditare parțială a lucrării *Comentarii privind comerțul cu Anglia, Poarta Otomană și cu alte popoare*. Autorul prezintă comerțul Moldovei cu Polonia drept o parte componentă a relațiilor comerciale dintre Imperiul Otoman și Republica Nobiliară, invocând importanța tratatelor încheiate între părți. În comerțul Poloniei cu Poarta un rol important revine râului Nistru, atât prin traversarea a numeroase puncte vamale, cât și prin navigarea de-a lungul cursului acestui fluviu din regiunile limitrofe voievodatelor Podolia și Wrocław până la Cetatea Albă [426, p. 328]. T. Czacki scrie că partea polonă elaborase planuri ambițioase de navigabilizare pe scară largă a Nistrului, prințul de Nassau-Siegen contribuind la elaborarea a 13 hărți hidrografice [426, p. 332]. Autorul accentuează importanța pentru economia Poloniei a importului sării din Moldova [426, p. 336-337]. Reflecțiile și observațiile lui T. Czacki sunt valoroase prin experiența personală a autorului în calitate sa de om politic și cercetător al comerțului Poloniei cu Moldova și cu Imperiul Otoman.

În istoriografia rusă, dominată de spiritul imperial al epocii, devine răspândit genul lucrărilor descriptive dedicate Poloniei. Autorii ruși tind să divizeze pe regiuni distincte fostele teritorii poloneze. Astfel, I. Vasiliev a realizat o descriere istorică, politică, statistică și geografică a Poloniei, accentuând că anume factorii interni au determinat căderea Republicii Nobiliare, iar emergența străină a fost condiționată de Prusia, deoarece împărțirile nu corespundeau intereselor naționale ale Rusiei [510].

Astfel, pentru epoca modernă, demersul istoriografic în problema relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost marcat de conceptele curentului romantic, pozitivist prin Școala metodică și începuturile Școlii critice. În lucrările elaborate au fost trasate viitoarele direcții de cercetare a problemei privind relațiile comerciale moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Istoriografia contemporană (prima jumătate a sec. XX). Demersurile istoriografice

din prima jumătate a sec. XX au fost axate pe abordările metodologice ale „Școlii critice”, a cărei nouă paradigmă istoriografică s-a manifestat prin raționalismul cunoașterii istorice, punându-se accentele necesare pe metodă, pe cercetarea surselor și pe dezvoltarea disciplinelor istorice auxiliare. În aceeași perioadă, „Școala de la Annales” a pus accentele pe activități economice, organizații sociale, psihologie colectivă, aplicarea unei durate lungi în cercetările istorice.

O abordare complexă a problemei vizând relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost întreprinsă de către N. Iorga, care a analizat multiple aspecte ale temei, inclusiv: principalele articole de import și export; importanța punctelor vamale; contribuția domniei la dezvoltarea comerțului; căile comerciale terestre și fluviale; rolul negustorilor pământeni și alogeni: armeni, evrei, ruteni, poloni [262, 265, 268, 269, 272, 273, 274, 275, 277, 462]. În acest context, N. Iorga a accentuat direcțiile primordiale de cercetare în domeniu pentru generațiile de istorici care aveau să urmeze. Recunoscând contribuția istoriografică complexă a lui N. Iorga, constatăm totuși că numeroasele colecții de documente, publicate ulterior de alți autori, ne permit să elucidăm unele aspecte care nu au intrat în spectrul cercetărilor distinsului istoric, inclusiv: interdependența dintre factorii naturali și posibilitățile de export ale Moldovei; practicile nocive în cadrul comerțului moldo-polon – contrabanda cu mărfuri, falsificarea monedelor.

În spiritul „Școlii critice” au văzut lumina tiparului lucrările lui V. Săghinescu [377], J.B. Brociner [84], E. Schwartzfeld [214, p. 163-175], I.N. Angelescu [6], J.D. Condurachi [148], N.A. Bogdan [70], G. Zane [416]. Studiile ce le aparțin sunt bazate pe analiza temeinică și critică a izvoarelor, fiind invocate principiile reale ale cauzalității faptelor și cooptate informații și argumente din disciplinele conexe istoriei: demografie, etnologie, topografie, economie, jurisprudență, numismatică. Autorii nominalizați au cercetat subiecte tangențiale ale relațiilor comerciale moldo-polone, inclusiv: evoluția economiei Moldovei; exporturile și importurile de mărfuri; rolul negustorilor armeni și evrei; statutul juridic al sudiților.

O lucrare fundamentală dedicată politicii economice austriece în spațiul sud-est european a fost elaborată de către cercetătorul Gh. Netta, care a scos în evidență interesele economice ale Austriei în principatele române, urmate de acțiuni concrete, inclusiv de ordin politic, juridic, economic. În contextul relațiilor comerciale moldo-polone, autorul a descris politicile comerciale ale Austriei, căile de comunicație, diversitatea mărfurilor comercializate pe interior și exportate în afara Moldovei [346, 347].

Dintre puținele lucrări, axate nemijlocit pe problema raporturilor economice moldo-polone în perioada enunțată, evidențiem în mod special studiile cercetătorilor Gh. Duzinchevici

și V. Mihordea. Gh. Duzinchevici a investigat, în ansamblu, relațiile româno-polone din epoca modernă, referindu-se în special la raporturile economice bilaterale, principalele produse și mărfuri de schimb, litigiile comerciale, la rolul negustorilor și la apartenența lor etnică [204, 206, 207, 452]. V. Mihordea a cercetat, în baza documentelor gestionare și narative, *Raporturile lui Ioan-Vodă Callimachi cu Polonii*, în special relațiile comerciale, tratativele duse cu partea polonă, spectrul produselor și mărfurilor comercializate [319]. Gh. Duzinchevici și V. Mihordea au introdus în circuitul științific multiple documente inedite axate pe relațiile comerciale moldo-polone, invocând impactul factorilor de ordin politic și diplomatic asupra desfășurării raporturilor economice dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

O contribuție aparte la cercetarea problemei enunțate a fost adusă de către D.Z. Furnică*. Experiența și aptitudinile necesare i-au permis să abordeze, în baza „documentelor privitoare la industrie și negustori”, multiple aspecte ale istoriei economice, implicit unele aspecte tangențiale ale comerțului dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după cum urmează: comerțul și specializarea negustorilor în epoca fanariotă; rolul sudiților în comerț; dezvoltarea industriei și apariția manufacturilor [216, 217]. Valoarea lucrărilor lui D.Z. Furnică rezidă din vastul suport documentar: privilegii comerciale, scrisori negustorești, acte de vamă, poștă și carantină, buletine de prețuri și mărfuri și cursuri de monede, registre de negoț, facturi și note de conturi – sistematizate, analizate și puse în circuitul științific.

În deceniile patru și cinci ale sec. XX au fost elaborate lucrări privind numărul, apartenența etnică și proveniența negustorilor din cele mai importante târguri și orașe ale Moldovei, accentuându-se rolul exercitat de către aceștia în cadrul raporturilor economice moldo-polone. În acest context, o valoare incontestabilă prezintă lucrarea *Armenii în istoria și în viața românească*, apărută sub auspiciile „specialistului în chestiunea civilizației armenie” V. Bănățeanu, promotor și tutore al cursurilor de armenologie și orientalistică la Universitatea din București. Studiul monografic scoate în evidență rolul pe care l-au jucat coloniile armenesti în economia Țării Moldovei [66, 509]. În același context H.Dj. Siruni a expus în succesiune cronologică istoria armenilor stabiliți în spațiul românesc, a analizat contribuția adusă de către armeni la dezvoltarea economiei Țării Moldovei, prioritare fiind activitățile lor meșteșugărești și comerciale [379, 380, 381, 382].

Multiple aspecte ale comerțului românesc în secolul al XVIII-lea au fost abordate de

* D.Z. Furnică (1860-1943) provine dintr-o familie negustorească cu tradiții din Brașov. Pe parcursul vieții a fost comerciant, industriaș, membru al Camerei arbitrară și de conciliațiune pe lângă Bursa din București, membru al Camerei de comerț și industrie din Botoșani. Autorul a fost versat în mod practic în domeniul economiei și comerțului, fiind inițiat pe interior în subtilitățile activității antreprenoriale. D.Z. Furnică este cunoscut și în calitatea sa de colecționar și numismat.

către cercetătorii L. Popovici [370], P.Gh. Samarian [376], V. Doboș-Boca [173, 174], E. Diaconescu [166], A.N. Hâciu [246], T. Holban [248]. Autorii nominalizați au investigat aspecte conexe ale relațiilor comerciale moldo-polone: starea generală a drumurilor; impactul factorului epidemiologic asupra economiei, implicit asupra comerțului; componența etnică a negustorilor; diversitatea mărfurilor comercializate în principat și exportate în afară.

Istoriografia poloneză* din această perioadă conține un șir de studii generale și tangențiale axate pe problema enunțată. Accentele autorilor polonezi erau puse mai mult pe problemele de ordin politic în perioada cronologică cercetată, fapt firesc dacă ținem cont de partajele teritoriale și dezmembrarea totală a Poloniei. Interesul pentru dezvoltarea economică și schimburile comerciale externe apare ceva mai târziu, deoarece mulți dintre cercetătorii poloni abordau problema privind criza internă din Polonia în toată complexitatea sa politică, militară, socială, economică, culturală și confesională.

În perioada interbelică problema ce vizează comerțul moldo-polon din epocile medievală și modernă timpurie a fost abordată tangențial într-un șir de lucrări dedicate istoriei Poloniei. Cercetătoarea L. Charewiczowa a analizat comerțul orașului Liov în epoca medievală, în special raporturile economice cu Moldova și cu Țara Românească. Autoarea a ajuns la concluzia că expansiunea regatului Poloniei în sud-estul Europei, urmată de stabilirea hotarului cu Țara Moldovei pe Nistru, a facilitat raporturile economice moldo-polone [421, 422].

Într-un studiu de sinteză H. Grappin a analizat principalele aspecte legate de formarea, evoluția, „declinul și ruina” statului polonez, abordând importante aspecte de ordin politic, social, economic, confesional și militar. În paginile operei sale autorul a pus în dezbatere problema poloneză, aducând-o până la începutul primului război mondial. Pentru teza noastră un interes deosebit prezintă compartimentele dedicate istoriei polonezilor în secolul al XVIII-lea, istorie marcată de împărțirile teritoriale și de încercările de reformare și modernizare a statului aflat în plină criză de structură [456]. Comerțul moldo-polon este abordat tangențial prin prisma impactului factorilor de ordin militar și politic asupra regimului de frontieră.

Dezvoltarea economiei poloneze în ajunul partajelor teritoriale a fost cercetată de către istoricul și economistul J. Rutkowski. Concepțiile sale au fost influențate de curentul pozitivist și de „Școala de la Annales”. J. Rutkowski este reprezentantul curentului economic în cadrul istoriografiei poloneze, focalizându-și eforturile pe cercetarea relațiilor agrare în secolele XVII-XVIII. În lucrarea sa, dedicată istoriei economiei poloneze prin prisma distribuirii veniturilor,

* Politica expansionistă a marilor puteri, partajele teritoriale și dispariția statului polon, și-au pus nemijlocit amprenta asupra demersului istoriografic polonez. Cercetătorii polonezi din diasporă se făceau auziți în lume prin numeroase lucrări publicate în limbi de circulație internațională.

autorul a tins spre efectuarea unor generalizări în ceea ce privește dezvoltarea economiei feudale, bazându-se în special pe metoda istorico-comparativă, influențată într-o anumită măsură de doctrina marxistă. J. Rutkowski a analizat mutațiile parvenite în viața urbană, în industrie și în domeniul explorărilor miniere, a elucidat rolul comerțului și al regimului monetar și de creditare în economia statului polonez. Având la îndemână o vastă bază documentară, J. Rutkowski a investigat aspectele primordiale ale dezvoltării comerțului interior și exterior al Poloniei, inclusiv: rutele comerciale; poștele; comerțul baltic și alte direcții ale negoțului exterior, implicit cu Imperiul Otoman prin Moldova; organizarea comerțului și a politicii comerciale [479, p. 119-238].

Un reprezentant notoriu al istoriografiei poloneze interbelice a fost W. Sobieski, care în investigațiile sale era convins de rolul determinant în istorie al psihologiei sociale, exponent al căreia este națiunea. După el, psihologia națională determină în mod direct soarta țării. În *Istoria Poloniei* W. Sobieski a elucidat cu lux de amănunte principalele aspecte legate de pregătirile diplomatice pentru împărțirile teritoriale ale Poloniei, rolul factorilor militari și politici în dezbinarea elitei politice poloneze, accentuând implicarea autorităților ruse în acest sens. O atenție deosebită acordă autorul partajelor nemijlocite ale Poloniei și consecințelor lor asupra raporturilor economice interne și externe [483]. Cu referire la raporturile economice dintre Moldova și Polonia, W. Sobieski relevă un șir de aspecte tangențiale, axate pe consecințele nefaste ale împărțirilor teritoriale asupra dezvoltării comerțului interior și exterior al Poloniei, inclusiv pe direcția moldavă.

O sinteză istorică în ce privește trecutul polonezilor a fost realizată de către profesorul Universității din Varșovia O. Halecki. Autorul a abordat problemele primordiale ale istoriei Poloniei de la perioada de glorie a statului până la decadența sa în perioada partajelor teritoriale și mai departe, accentuând spiritul patriotic în teritoriile încorporate de marile puteri ale timpului, punând accentele pe formarea valorilor naționale și a națiunii poloneze. Cercetătorul s-a referit și la rolul ce le-a revenit personalităților determinante ale epocii, cum au fost Stanislaw Poniatowski și Ecaterina a II-a. Studiile lui O. Halecki reprezintă o filosofie veritabilă a istoriei poloneze, încadrată în istoria continentului european [457].

În prima jumătate a secolului al XX-lea preocupările istoriografice pe tema relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au cunoscut abordări conceptuale în strânsă legătură cu școlile istoriografice și cu metodologia existentă, fiind diversificate preocupările și direcțiile de cercetare a problemei date.

Istoriografia postbelică. În a doua jumătate a secolului al XX-lea cercetările axate pe relațiile economice dintre Moldova și Polonia în perioada enunțată au cunoscut o diversificare a preocupărilor științifice, grație faptului că în circuitul științific au fost puse noi surse istorice.

Producția istoriografică era marcată de metodologia istoriei economice, istoriei sociale, demografiei istorice. Concepțiile școlilor de Istorie nouă, de Istorie politică, Structuralismul sunt răspândite în abordările istoriografice.

Subiectul privind relațiile moldo-polone, inclusiv dimensiunea economică a acestora, a fost abordat tangențial în numeroase studii elaborate de C.C. Giurescu. În lucrarea sa dedicată istoriei românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Ferdinand autorul era marcat de unele îngrădiri ale războiului, de cenzura care funcționa în primul rând față de evenimentele militare și politica externă [227]. C.C. Giurescu a investigat multiple probleme socioeconomice ale secolului al XVIII-lea: relațiile economice dintre români și ruși [229]; dezvoltarea unor ramuri ale economiei, inclusiv a pisciculturii și a comerțului cu pește [231]; procesul de apariție și dezvoltare a burgheziei naționale [234]; istoria tehnicii și științei românești [235]; istoria podgoriei Odobeștilor [233]; istoria pădurii românești [236]; constatări istorice, geografice și economice cu privire la principatele române la începutul secolului al XIX-lea [230].

În anii '50 -'60 ai secolului al XX-lea istoriografia română a fost sovietizată prin impunerea unor planuri și programe de import, fiind traduse reviste sovietice, publicate „Anale româno-sovietice”. În acest context general a apărut studiul lui C. Șerban în care autorul ia în vizor geneza unor elemente de piață în ramura de fabricare a sticlei, ramură care era direct influențată de importurile poloneze, în special ale unor componenți chimici necesari procesului de producție [387].

Prețioasă s-a dovedit a fi lucrarea lui Gh. Bezviconi dedicată istoriei relațiilor româno-ruse, în ea fiind expuse și premisele politice ale relațiilor economice moldo-polone [69]. Autorul a cercetat cu lux de amănunte războaiele ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, inclusiv impactul lor asupra situației din Polonia, modificarea statutului juridic al Țării Moldovei în urma încheierii tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi.

Aceeași importanță pentru cercetarea premiselor respective au multiple studii și publicații ce s-au axat pe problemele legate de dezvoltarea economică a Țării Moldovei, ramurile prioritare din economie, măsurile fiscale aplicate de autorități, afecțiunea spirituală dintre moldoveni și polonezi în condițiile dramatice de partajări și amputări teritoriale. În acest context evidențiem în special cercetările realizate de T. Bălan [65], C. Cihodaru [123] și A. Camariano-Cioran [90]. Unii cercetători au acordat atenție principalelor centre comerciale din spațiul enunțat. Astfel, în virtutea amplasării geografice, unul dintre cele mai importante centre comerciale ale epocii și care dețineau ponderea în cadrul comerțului interior și de tranzitare a teritoriului Moldovei, l-au reprezentat Galații. Construcțiile navale din acest centru urban au constituit subiectul principal

pentru investigații temeinice în acest domeniu întreprinse de cercetătorul I. Toderașcu [391, 392]. Interesul științific pentru rolul portului Galați în economia Moldovei, în cadrul comerțului interior și exterior al principatului, este pronunțat în studiile și lucrările monografice ale lui P. Păltănea [358, 359, 360].

În aprecierea rolului economic al portului Galați este elocventă și contribuia istoriografică a lui L. Boicu. Autorul consemna că rolul Galaților în economia Țării Moldovei „poate fi asemuit, păstrând proporțiile, cu rolul pe care l-a jucat Petersburgul (...) în economia Rusiei de nord-vest”. Acest port a asigurat legătura cu bazinul Mării Negre și Mediterane, iar „prin Dunăre cu sudul și centrul Europei” [73, p. 130]. L. Boicu a investigat temeinic căile de comunicație terestre și fluviale în Moldova; deși în plan cronologic investigația depășește puțin perioada care ne preocupă, expunerea materialului este efectuată în strânsă legătură cu trecutul, inclusiv cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea [71, 93-116; 72, p. 81-116]. Autorul a excelat în cercetarea relațiilor internaționale în secolul XVIII, fiind vizate „Principatele Române – „piatră de încercare” în evoluția raporturilor internaționale (1868-1774)” [75, p. 263-270; 76, p. 289-332]. Toate aceste lucrări permit conceptualizarea contextului economic, politic și social care a servit drept suport al relațiilor comerciale moldo-polone.

Cercetări concrete relativ la relațiile moldo-polone au apărut în istoriografia românească contemporană în anii '70, fiind elaborate de către istoricul ieșean V. Ciobanu [124, 125, 126]. Autorul a cercetat problema în complexitate: contextul politic internațional, situația internă din Moldova și Polonia, circumstanțele politice și militare, evoluțiile economice și sociale din ambele state, diversitatea exporturilor din Moldova și, respectiv, a importurilor din Polonia, purtătorii principali ai acestui comerț, rolul negustorilor pământeni și alogeni, litigiile comerciale. Este semnificativ faptul că această tematică a fost abordată aprofundat de către V. Ciobanu pe parcursul deceniilor următoare, autorul luând în vizor aspecte complementare ale problemei, cum ar fi: relațiile politice româno-polone, statutul juridic al Țării Moldovei în sec. XVIII, impactul partajelor teritoriale asupra situației socioeconomice din Moldova și Polonia [127, 128, 129, 130]. Totodată, unele aspecte ale relațiilor comerciale moldo-polone nu au fost reflectate suficient în investigațiile lui V. Ciobanu, fiind necesară o aprofundare a cercetărilor în următoarele direcții: diversificarea structurii etnice a negustorilor, purtători ai comerțului moldo-polon; impactul factorilor naturali și al epidemiilor asupra raporturilor economice dintre Moldova și Polonia; organizarea regimului de frontieră vizavi de activitatea comercială a negustorilor din ambele state. Direcțiile de cercetare, schițate de V. Ciobanu, sunt reevaluate și completate în continuare. Urmează de investigat aspecte legate de: dinamica comerțului moldo-polon în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; încadrarea relațiilor comerciale moldo-polone

în sistemul economiei-univers otomane; persistența breslelor de negustori în Moldova pe fundalul activității caselor de comerț în Valahia și Transilvania; interdependența dintre creșterea prețurilor și devalorizarea banilor; impactul evaziunii fiscale și al corupției asupra economiei și comerțului; evaluarea încălcărilor și abuzurilor vameșilor pe fundalul comerțului de contrabandă la frontiera moldo-polonă.

Problema privind pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional a fost cercetată de A. Oțetea. Autorul a elaborat o monografie valoroasă în care a analizat: economia Țărilor Române; integrarea Țărilor Române în circuitul economic european; dezvoltarea comerțului interior; constituirea unei numeroase pături de negustori; circulația monetară și instrumentele de schimb. Lucrarea lui A. Oțetea este una complexă, documentată temeinic, fiind în continuare o sursă bibliografică de reper în cercetarea trecutului comerțului românesc [351]. Însă, autorul a rămas captiv postulatelor ideologice ale epocii, bazându-se pe o terminologie marxistă în reflectarea practicilor și activităților comerciale.

Un parcurs istoriografic prodigios în aceeași perioadă a înregistrat cercetătorul I. Murariu. Abordând metodologia istoriei economice, I. Murariu a scos în evidență aspecte importante, axate pe prețurile la care se vindeau unele mărfuri în Moldova; organizarea iarmaroacelor și târgurilor; factorii care au frânat dezvoltarea comerțului interior al Moldovei; activitatea comercială a unor orașe; organizarea comerțului interior; organizarea negustorilor, obligațiile și privilegiile lor; dezvoltarea pomiculturii și legumiculturii; exploatarea pădurilor, transportul și comercializarea lemnului [328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335]. Dar și în lucrările menționate nu au fost reflectate pe deplin fluctuațiile prețurilor în dependență de anotimpul anului, de gradul de uzură al monedelor. Deși autorul a analizat modul de organizare a negustorilor în Moldova, nu a încercat să explice lipsa caselor de negustori în principat prin comparație cu cele existente în Muntenia și Transilvania.

În baza unui material documentar inedit, cercetătoarea S. Mărieș a analizat aspectele primordiale ale statutului supușilor străini din Moldova în perioada anilor 1781-1862. Rolul supușilor străini, sau al sudiților, în viața economică și socială a principatului constituie unul dintre compartimentele de bază ale lucrării enunțate. Autoarea a cercetat categoria persoanelor protejate de consulatele străine înființate în Țara Moldovei, privilegiile juridice ale sudiților reieșind din jurisdicția consulară, privilegiile vamale ale supușilor străini din principat, controversile dintre consulii străini și autoritățile locale pe tema impozitării supușilor străini [313].

Investigațiile istoriografice din această perioadă acordă o atenție sporită fenomenelor sociale și istoriei economice, fiind vizate în mod prioritar producția, tehnicile și crizele. N. Ciocan a abordat problema negoțului și neguțătorilor în Moldova, cu referință la secolul

precedent (sec. XVII), a subliniat importanța exportului de vite mari în Polonia și rolul exercitat de către negustorii evrei și armeni în calitatea lor de purtători ai acestui comerț [131]. M.-Șt. Ceaușu și E.I. Emandi au cercetat evoluția economico-socială a orașului Suceava [107], A. Cernea a analizat mișcările sociale din principate [112], P. Cernovodeanu a elucidat elementele incipiente ale burgheziei în Țările Române [115]. Cercetările realizate poartă un caracter complementar, autorii menționați au constatat atât caracterul tradițional și favorabil al relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia, cât și influența pozitivă pe care au exercitat-o raporturile economice bilaterale asupra dezvoltării economiei din ambele state.

În istoriografia poloneză postbelică au apărut un șir de studii în care este analizată în special situația internă din Republica Nobiliară și influența ei asupra raporturilor externe, inclusiv a celor de natură economică. St. Kieniewicz a abordat cele mai relevante aspecte axate pe istoria Poloniei în perioada împărțirilor teritoriale [463], menționând și faptul că unii polonezi s-au refugiat pe teritoriul Moldovei [432].

Cauzele militare ale decăderii statului polonez au fost în centrul preocupărilor cercetătorului S. Herbst [458]. J. Topolski a investigat principalele aspecte ale parcursului economic al Poloniei în perioada secolelor XVI-XVIII [487], a nuanțat direcțiile principale ale comerțului exterior polonez, printre care un rol aparte este atribuit Moldovei [442]. Pentru J. Topolski comerțul Poloniei cu Moldova avea un rol secundar, prioritar fiind comerțul efectuat prin portul Gdańsk. B. Leśnodorski s-a referit la diferite aspecte ale împărțirilor teritoriale ale Poloniei, inclusiv la cauzele majore de ordin politic, militar, social și economic [467]. Autorii nominalizați au cercetat în detalii problema împărțirilor teritoriale ale statului, au analizat cauzele care au generat declinul și care în cele din urmă au dus la dispariția acestei entități politice, economice, sociale și culturale. În acest context, majoritatea dintre acești cercetători au constatat că factorii de ordin intern au favorizat într-o măsură foarte mare pretențiile anexioniste ale marilor puteri prin nutirea planurilor de partajare teritorială a statului polon.

Influențat de unele postulate ale teoriei marxiste, W. Kula a elucidat principalele aspecte ale dezvoltării economice a Poloniei în secolul al XVIII-lea [464]. Într-o altă lucrare autorul a cercetat modelul economiei poloneze în perioada secolelor XVI-XVIII, model care era marcat de dominația covârșitoare a agriculturii față de alte ramuri ale economiei, de practicarea unei economii cu un caracter extensiv, de concentrarea producției meșteșugărești pe marile domenii funciare ale magnaților, orientați spre o consumație a mărfurilor de lux. W. Kula a evidențiat și faptul că intervențiile statului în viața economică erau aproape inexistente, mai ales în ceea ce ține de pârgھیile juridice pentru a promova principiile politicii protecționiste. Autorul a teoretizat totodată și diverse aspecte ale sistemului economic feudal în baza modelului economic polonez [465].

Istoriografia rusă sovietică s-a axat în mod special pe problema partajelor teritoriale și a genezei elementelor capitaliste în teritoriile poloneze [534]. Autorii din perioada sovietică reieșeau din clișeele impuse de doctrina marxist-leninistă în privința descrierii, interpretării și aprecierii partajelor teritoriale ale Poloniei. Ei au analizat în detalii aspectele legate de criza politică internă din statul polonez cu accentuarea consecințelor ei în aspectele economic, social, confesional și cultural. Istoricii sovietici au direcționat responsabilitățile pentru împărțirile Poloniei în grădina nu atât a Rusiei propriu-zise, cât a unei Rusii țariste, le-au plasat pe seama sistemului autocrat-absolutist al Ecaterinei a II-a și a politicii imperiale expansioniste ruse, care, în viziunea lor, nu avea nicio legătură cu tot ceea ce ține de politica sovieticilor față de Polonia și polonezi. Indispensabil rămâne a fi faptul că majoritatea covârșitoare a reprezentanților istoriografiei sovietice nu puteau invoca argumente legate de rezistența opusă de polonezi, jertfirea de sine și planurile de restabilire a Poloniei în frontierele sale de până la împărțiri. În același context nici nu erau pomenite atrocitățile comise de către militarii ruși pe teritoriul Poloniei, sau în cel mai bun caz erau diminuate pe seama acțiunilor militare întreprinse de austrieci și prusaci.

În istoriografia rusă sovietică problema privind relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea a fost cercetată doar tangențial într-un șir de lucrări dedicate dezvoltării sociale și economice a Țării Moldovei și Poloniei. În abordările istoriei economice prioritatea o dețin producția, tehnicile și crizele ei, fiind invocate postulatele: lupta de clasă, inegalitatea și exploatarea socială, antagonismele dintre clasele sociale. Postulatele istoriografiei sovietice erau axate pe aspectele sociale ale exploatării țăranimii și meseriașilor de către clasa feudală, pe exploatarea localnicilor de către invadatorii străini, care în cazul nostru erau otomanii, iar pe teritoriile de la est de Nistru – nobilii polonezi care îi asupreau pe etnicii ucraineni. Publicații în acest sens au fost realizate de către I.S. Miller [551], A.Ia. Manusevici [546], Ă.L. Galici [513], V.K. Iașunskii [572], V.A. Markina [547], L.S. Hacıkean [569], E.I. Drujinina [527].

Cercetătorii D. Galustean și V. Grigorean au analizat contribuția negustorilor armeni stabiliți în coloniile din Podolia la dezvoltarea relațiilor comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia [514, 517]. Armenii stabiliți în Podolia s-au integrat perfect în sistemul economic existent, contribuind mult și la perfecționarea lui. Contribuția acestor istorici prezintă interes, mai ales datorită faptului că au cercetat influența exercitată de către negustorii armeni în cadrul tranzacțiilor comerciale dintre cele două state, rolul orașelor din Moldova antrenate în această activitate și geneza elementelor burgheze în teritoriile poloneze, inclusiv a celor incluse în componența Austriei, Prusiei și Rusiei în urma primelor două împărțiri teritoriale ale Poloniei.

În istoriografia sovietică din RSSM au fost elaborate lucrări dedicate evoluției social-economice a Moldovei, colateral fiind abordată și problema poloneză în perioada respectivă. Astfel, G.S. Grosul s-a referit în mod tangențial la polonezii aflați în Țara Moldovei și la încercările lor de emancipare cu ajutorul diplomației franceze [518].

În lucrarea colectivă *Istoria economiei naționale a RSSM* este realizată o radiografie a dezvoltării economice a Moldovei, în conformitate cu care perioada cuprinsă între ultimele decenii ale secolului al XVII-lea și mijlocul secolului al XVIII-lea a constituit etapa de recesiune economică, iar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-au creat premisele necesare pentru depășirea recesiunii și creșterea economică în economia principatului [533, p. 267-367].

În compartimentul dedicat comerțului extern în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea autorii P.G. Dmitriev și D.M. Dragnev analizează piața internă a principatului și condițiile generale pentru dezvoltarea comerțului, după care relevă principalele componente ale comerțului Moldovei cu Polonia și cu Ucraina de Vest [533, p. 387-398]. Urmează o trecere în revistă a mărfurilor exportate din Moldova în Polonia: vite, cai, vin, sare, miere, ceară, lemn de construcție, piei brute de animale și tăbăcite. Respectiv, în Moldova erau importate în special produse textile, sticlă, tutun, obiecte din metal, grâu, horilcă. Deși în lucrare sunt expuse principalele articole de import și export în cadrul comerțului moldo-polon, totuși nu este desfășurat pe deplin rolul și apartenența etnică a negustorilor, purtători ai comerțului dintre Moldova și Polonia, iar litigiile comerciale se reduc numai la descrierea actului domnului Constantin Moruzi de prohibire a horilcii polone pe piața principatului.

Profesorul P. Cocârlă și-a axat investigațiile pe problema dezvoltării sociale și economice a orașelor din Țara Moldovei, centre urbane care mențineau legături comerciale tradiționale cu Polonia. La înviorarea comerțului moldo-polon a contribuit politica domnilor, mai ales prin deschiderea de noi iarmaroace, în același timp rolul orașului Lvov rămânând a fi determinant în cadrul tranzacțiilor comerciale bilaterale [540].

În ultimul deceniu al secolului trecut în istoriografia română au fost marcate un șir de direcții noi de cercetare, fiind vizate istoria politică, abordările pluridisciplinare și interdisciplinare. În această perioadă au văzut lumina tiparului lucrările cercetătorilor I. Constantinescu [154, 156], D. Agache [2], N. Cantemir [93, 94], F. Anghel [7], E. Negruți [345], A.-Fl. Platon [363, 364], N. Ciachir [119, 120, 121], K. Iancu [249], V.N. Madgearu [307]. Principalele lor preocupări le-au constituit analiza stării căilor de comunicații, a procesului de geneză a burgheziei în Țările Române, imigrarea comercianților evrei din Bucovina etc.

Contribuții importante referitoare la relațiile comerciale moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost aduse de către unii economiști români, care au elaborat lucrări

generale, în care este descrisă în special istoria economiei românești de la origini până în zilele noastre. Dintre cele mai importante investigații în acest sens ținem să remarcăm lucrările cercetătorilor I. Puia [285], N.C. Sută, G. Drăgan, S. Sută-Selejan [284], M. Mureșan [337], P. Popa [366], N.N. Constantinescu [157]. Autorii studiilor economice nu s-au preocupat în mod special de problema investigată de noi, dar, în schimb, au caracterizat în detalii principalele ramuri ale economiei și tendințele ei de dezvoltare în perioada care ne preocupă în mod nemijlocit. De asemenea, în lucrările lor sunt analizate ramurile tradiționale ale economiei din Țara Moldovei și impactul asupra lor a măsurilor de modernizare promovate de către unii domni și persoane întreprinzătoare, purtătoare ale spiritului de schimbare, ale relațiilor de piață – negustori, fondatori de manufacturi, arendași de moșii, supuși străini cointeresați în obținerea profitului.

Aspecte importante ale problemei ce vizează relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sunt abordate în studiile monografice ale lui D. Dragnev. În lucrarea *Țara Moldovei în epoca luminilor* autorul abordează multiple aspecte ale evoluției Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea, elucidează reformele sociale de la mijlocul acestui secol, reflectă procesul de redresare a economiei țării din a doua jumătate a secolului, fiind analizată atât viața politică internă și relațiile sociale, cât și începuturile afirmării iluminismului în Moldova [194].

În monografia dedicată istoriei și civilizației medievale și moderne timpurii în Țările Române, D. Dragnev a sistematizat un șir de studii elaborate pe parcursul unei perioade mai îndelungate de cercetare [196]. Importante pentru investigația noastră sunt studiile dedicate următoarelor probleme: *Creșterea numărului populației Țărilor Române la sfârșitul sec. al XVIII-lea; Creșterea economică și fenomenele de modernizare în Țara Moldovei (mijlocul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea); Constatări privind specificul evoluției economiei Țării Moldovei în sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea (interpretări istoriografice); Organizarea sistemului vamal în Țara Moldovei în sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea (rețeaua de vămi, activitatea vameșilor și paza frontierelor); Noi surse documentare și contribuții istoriografice privind istoria vămile din Țara Moldovei; Completări bibliografice privind metrologia medievală* [196, p. 274-446]. Studiile și materialele incluse în volum au un caracter complex, fiind structurate conceptual și cronologic în conformitate cu rigurile istoriografice în domeniu.

Multiple aspecte ale istoriei economice a Țărilor Române au fost și sunt abordate în continuare de către B. Murgescu. Aplicând metoda comparativă, îmbinată cu modelul propus de F. Braudel în privința coexistenței pentru secolele XVI-XVIII a trei economii-univers distincte:

economia-univers occidentală, economia-univers rusă și economia-univers otomană [80, p. 13-361; 81, p. 86-146], B. Murgescu a reevaluat numeroase clișee ale istoriografiei române, marcate de „provincialismul caracteristic” și pentru alte școli istoriografice din spațiul balcanic. În studiile sale autorul combate teoria „monopolului comercial otoman”, rolul Țărilor Române în calitate de „grâнар” al Porții [338, 339, 342]. Deși a combătut în anul 1990 sintagma „monopol comercial otoman”, B. Murgescu în anul 2011 era nevoit să constate că, din păcate, impactul demersului său istoriografic este minim, în istoriografie dominând vechea interpretare. Pentru segmentul cronologic delimitat în teza noastră, B. Murgescu reiterează ipoteza sa, conform căreia Poarta „a recurs la măsuri monopolizatoare doar atunci când conjunctura economică europeană era bună”, indicând în calitate de exemplu perioada de la mijlocul sec. al XVIII-lea până la 1820. În viziunea lui B. Murgescu, atractivitatea pieții europene pentru mărfurile românești prezenta anumite riscuri pentru piața otomană, exprimate ipotetic prin creșterea prețurilor, afectarea profiturilor negustorilor otomani și a aprovizionării Constantinopolului. În aceste condiții, Poarta a intervenit energic prin luarea unor măsuri „tipic anticiclice”, rezultatul fiind mediocru [342, p. 171]. Autorul recunoaște că ipoteza s-a „are însă un viciu ascuns: necunoașterea suficientă a fluctuațiilor conjuncturii economice din Imperiul Otoman” care poate fi cunoscută prin studierea prețurilor și a cursurilor monetare. Aceleași priorități de cercetare fiind indicate și pentru Țările Române [342, p. 171-172]. Pentru lucrarea noastră sunt relevante studiile lui B. Murgescu în care abordează participarea Țărilor Române la comerțul european cu vite în secolele XVI-XVIII, comerțul cu sare și impactul factorilor politici asupra relațiilor româno-otomane [339, p. 573-590; 340, p. 101-122].

În viziunea noastră, abordările lui B. Murgescu sunt originale, ajustate la modelul celor trei economii-univers, fiind vizată în primul rând economia-univers otomană. Unele afirmații ale autorului urmează a fi consolidate în continuare cu argumente suplimentare, inclusiv prin valorificarea unor documente financiar-economice din arhivele otomane. Raportându-ne la cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, am constatat multiple manifestări monopolizatoare ale Porții în economia și comerțul Țării Moldovei prin prohibirea unor mărfuri și impunerea obligatorie de a asigura Poarta cu produse alimentare și agroanimaliere. Un tablou mult mai integrat privind obligațiunile economice și financiare ale Țărilor Române față de Poartă poate fi conturat doar prin relevarea unor factori omiși de B. Murgescu, și anume: nivelul de corupție și evaziune fiscală, mașinațiile vamale și tranzacțiile comerciale prin contrabandă. Cu referire la impactul nefast al corupției asupra relațiilor româno-otomane, este relevant studiul monografic al lui I. Burlacu având ca subiect mita (*rișvet-ul*) în raporturile dintre Țările Române cu Poarta [86].

La rândul său, V. Mischevca a elucidat aspecte relevante ale expansiunii țariste spre

Principatele Române în secolul al XVIII-lea, fiind scos în evidență impactul factorului politic asupra comerțului Țărilor Române, având în vedere privilegiile de navigație în apele „turcești” ale Dunării și Mării Negre acordate de Poartă Austriei la 24 februarie 1784. Statutul și drepturile negustorilor au fost determinate și de deschiderea consulatului Rusiei (1782) și a celui al Austriei (1783) cu sediul la București și la Iași [322]. Autorul a analizat interferențele politice și rapturile teritoriale realizate de Imperiul Rus în contextul celei de-a doua împărțiri teritoriale a Poloniei [321, 323].

În investigațiile sale științifice V. Mischevca a evidențiat rolul unor domni fanarioți în istoria Țării Moldovei, fiind vizati în acest sens Emmanuel Giani-Rosetti (1715-1794) [325], Alexandru Ypsilanti (1736?-1807), Alexandru II Mavrocordat, *Firaris* (1754-1819), Constantin Ypsilantis (1760?-1816) [326]. Autorul invocă politicile promovate de domnii fanarioți, multe dintre care se încadrau în spiritul iluminist al epocii, inclusiv aplicarea în practică a principiilor protecționismului și fiziocratismului [324]. Totuși, unele reforme inițiate în Moldova de domnii fanarioți nominalizați au fost modeste din cauza domniilor scurte ale acestora și a circumstanțelor politice obscure în care au activat.

Realizările istoriografice recente din Republica Moldova sunt marcate de un șir de studii dedicate factorului meteorologic în istoria Țării Moldovei. Investigațiile efectuate de către cercetătorii A. Eșanu, V. Eșanu și I. Cereteu prezintă un interes deosebit prin evaluarea impactului meteorologic asupra dezvoltării socioeconomice a Moldovei, fiind devastatori în acest sens anii marcați de secetă și iernile geroase. A. Eșanu și V. Eșanu au evidențiat trăsături esențiale ale determinismului climatologic în trecutul Țării Moldovei, completând abordările istorice propriu-zise cu noi date. Astfel, seceta și iernile geroase influențau în mod direct asupra ramurii creșterii vitelor, iar în anii marcați de aceste calamități scădea drastic numărul de vite, cai, oi, fiind diminuate substanțial posibilitățile lor de export, inclusiv în Polonia [212, 213]. I. Cereteu a cules cu acuratețe însemnările meteorologice de pe cărțile vechi, punându-le în circuitul științific. Relevante pentru investigația noastră sunt mențiunile autorului cu privire la anii marcați de calamitățile naturale, care au influențat nefast economia, implicit comerțul interior și exterior [110, 111].

Studii relevante, dedicate comerțului Poloniei cu Moldova și Valahia, au fost elaborate de către cercetătorul A. Dziubiński [427, 453]. Autorul explică importanța teritoriului moldav pentru comerțul levantin al Poloniei, enumeră principalele articole de export și import, evidențiază rolul domniei și al autorităților polone în exercitarea schimburilor comerciale bilaterale, cointerestate în menținerea lor.

Studii recente, apărute în ultimele două decenii, reflectă o diversitate de preocupări

pentru istoria spațiului sud-est și central european, parte a cărora este și problema ce vizează relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Dintre cele mai recente realizări istoriografice ținem să remarcăm lucrările cercetătorilor P.R. Magocsi [497], D. Beauvois [447], S. Dixon [169], H. Carrère d'Encausse[210]. Autorii nominalizați au reactualizat unele aspecte legate de partajele teritoriale ale Poloniei, inclusiv impactul lor asupra situației geopolitice din spațiul central și est-european, determinând deteriorarea „echilibrului european de forțe” și au menționat rolul exercitat de către personalitățile determinante ale epocii în examinarea și soluționarea „problemei poloneze”.

Unele aspecte ale originilor înapoierii țărilor din Europa de Est au fost abordate de către J. Kochanowicz, printre care se referă la dependența economiei poloneze, caracterizată drept o economie iobăgistă, la economia sistemului domenal și ideologia economică a nobilimii, care au și determinat soarta statului polonez în general [301, p. 117-164].

În culegerea de studii *Negustorimea în Țările Române, între Societas Mercatorum și individualitatea mercantilă în secolele XVI-XVIII* sunt abordate aspecte importante ale negoțului și ale activității negustorilor în spațiul românesc. Pentru lucrarea noastră este relevant studiul lui C. Luca „*Neguțătoriu streinu*” de țară. *Date noi privitoare la negustorii alogeni din Țările Române în secolele XVII-XVIII* [306, p. 127-146]. Autorul accentuează rolul negustorilor alogeni în comerțul de tranzit, în comerțul exterior al Poloniei și al Țărilor Române. Este invocată și contribuția negustorii greci, aromâni, armeni, evrei și a altor balcanici, supuși ai Porții, în comerțul exterior al Serenissimei, al Munteniei și al Moldovei [306, p. 134; 357, p. 119-126]. Studiul lui C. Luca este relevant pentru direcția balcanică a comerțului Țărilor Române, dar pe filiera poloneză a comerțului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea starea generală a lucrurilor în domeniu a suferit modificări substanțiale, la fel s-a diversificat și tabloul etnic al negustorilor, purtători ai comerțului moldo-polon.

O apariție notabilă în circuitul istoriografic contemporan este semnată de către cercetătorul N. Davies. În studiul său monografic autorul a elucidat istoria Poloniei de la origini până în anul 1795. Pentru lucrarea noastră sunt relevante compartimentele dedicate ultimei perioade de existență a Republicii polono-lituaniene, perioadă ce cuprinde parțial epoca saxonă (1697-1763) și „sfârșitul protectoratului rus (1764-1795)” [164]. Deși în prefața ediției N. Davies își exprimă convingerea că în istorie „obiectivitatea nu este niciodată posibilă”, totuși autorul a reușit o abordare temeinică, profund științifică, fiind relevante pentru studiul nostru compartimentele dedicate analizei originalității sistemului politic al Republicii, societății, economiei și orașelor. Un moment de apropiere dintre economiile Poloniei și Moldovei în perioada care ne preocupă o constituie comerțul cu cereale, căruia autorul îi

acordă o atenție deosebită, punând accentele corespunzătoare pe următoarele componente: producția de cereale și diferențele regionale, rolul statului în comerțul cerealier, rețeaua de transport, exporturile de cereale, impactul factorilor externi asupra exporturilor de cereale poloneze [164, p. 228-256, 408-448].

Istoricul polonez Tomasz Ciesielski în studiul său *Granița polono-moldavă în perioada domniei saxone. Traseul liniei de graniță și protecția ei din partea Poloniei* a cercetat frontiera dintre Coroana Polonă cu Țara Moldovei prin prisma factorilor politici, militari și economici. Autorul a elucidat sistemul de supraveghere a frontierei din partea polonă. T. Ciesielski relevă că granița polono-moldavă în general avea un caracter deschis, cu excepția anilor când se desfășurau operații militare în zona Nistrului, când bâtuiau epidemiile și bolile contagioase. De asemenea, regimul de traversare a frontierei era perturbat prin introducerea, din considerente economice, a unor embargouri la comerțul cu anumite mărfuri, cel mai relevant fiind exemplul „interdicției importului de alcool din teritoriile poloneze” puse de către domnul Moldovei [423]. Studiul lui T. Ciesielski reprezintă o contribuție istoriografică importantă la cercetarea relațiilor comerciale moldo-polone, dat fiind că sunt puse în valoare unele informații inedite despre organizarea regimului de frontieră, suprapus activităților comerciale nemijlocite la traversarea Nistrului.

Prin urmare, analiza nivelului de abordare a relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea demonstrează că acesta s-a redus la expunerea contextului politic, economic și social în care se desfășurau aceste relații, în vizor fiind luate doar unele aspecte ale respectivei tematici. Deși anumite cercetări ale problemei investigate au fost tangențial efectuate în lucrări de sinteză sau în lucrări speciale, dedicate vieții social-economice din aceste țări, ele totuși nu satisfac cerințele științei istorice contemporane. În majoritatea lucrărilor dedicate istoriei economice este aplicată metoda descriptivă a diferitor ramuri ale economiei, lipsind o evaluare cantitativă a ritmurilor de creștere. De asemenea, nu sunt analizați suficient factorii care au contribuit la creșterea sau descreșterea economiei în ansamblu.

1.2. Relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia reflectate în sursele istorice

Fiecare investigație științifică în domeniul științelor istorice are ca suport anumite izvoare, documente, în baza cărora se și scrie istoria. Analiza informației dintr-o sursă istorică reprezintă o parte integrantă a oricărei investigații științifice. Procesul de formare a unui izvor istoric are în primul rând un caracter informațional. Sursele istorice nu sunt create inițial în postura de izvoare; ele devin izvoare în anumite circumstanțe, când nimeresc în raza unor preocupări științifice. În viziune mai largă, izvorul istoric reprezintă orice reminiscență din trecut

care descrie istoria comunității umane. În același timp, izvorul istoric este un rezultat, un produs al activității umane care reflectă viața în toate manifestările ei din trecutul mai îndepărtat sau apropiat al umanității. Izvorul istoric reprezintă prin sine și o amprentă, o radiografie a unui sau a mai multor fapte și evenimente istorice din trecut [55, p. 126-127].

Fiecare clasificare a surselor istorice scrise poartă un caracter relativ, deoarece în știința istorică nu a fost elaborat un criteriu unic pentru clasificarea generală a izvoarelor, inclusiv pentru epoci cronologice mai reduse în timp. Au fost elaborate multiple sisteme de clasificări, fiecare dintre ele având la bază anumite criterii de ordin economic, politic, social, psihologic, geografic, cronologic etc. Indiscutabil rămâne faptul că orice clasificare elaborată are un caracter convențional și nu poate acoperi toată varietatea de surse istorice, deoarece însele tipurile izvoarelor se perfecționează în permanență, dând naștere la noi genuri și modalități de codificare și fixare a informației.

Pentru realizarea obiectivelor propuse în teză am cercetat variate surse istorice pe care le-am clasificat în: a) *izvoare inedite*; b) *izvoare publicate*.

a) *Izvoarele inedite* le-am clasificat în surse ce se referă nemijlocit la diverse aspecte ale vieții economice și la schimburile comerciale dintre Moldova și Polonia, cercetate în „Fondul Documente” din Arhivele Naționale ale României, Filiala Iași (ANRI). Documentele de arhivă inedite reflectă în special diversitatea mărfurilor și a produselor agroanimaliere destinate exportului Țării Moldovei. Aceste izvoare includ în special hrisoave domnești, zapise, cercetări ale litigiilor comerciale, acte gestionare, acte de vânzare și cumpărare, acte de danie, jalbe ale negustorilor. Relevante sunt documentele care reflectă aspecte primordiale ale temei investigate, inclusiv: cumpărarea în anul 1782, cu stăruințele lui Iordache Panainte, fost mare sulger*, a „zaherelii** din Țara Leșască” [23]; traversarea Nistrului de către negustorii de pe ambele maluri prin impunerea taxelor, în special a brudinei [21, 26]; litigiile apărute la gestionarea podurilor îmblătoare pe Prut, implicit cel dintre Costachi Lupul și Manolache Bogdan [20]; ponderea negustorilor pământeni în cadrul comerțului și al activităților antreprenoriale [14]; rolul armenilor în dezvoltarea meșteșugurilor și comerțului [24]; activitatea economică a reprezentanților comunității evreiești, cum ar fi „orânda rachiului” [18], exportul de cai la Sneatyn [19]; rolul supușilor străini, sudiți, în comerț [15].

Actele gestionare din arhivele poloneze reflectă detaliat cantitatea și felul mărfurilor importate în Moldova din Polonia. În *Biblioteka Książek Czartoryskich* se păstrează un registru vamal care reflectă situația pentru anii 1784-1786, fiind vizate tranzacțiile comerciale prin punctele

* Sulger – dregător în Țările Române împuternicit cu sarcina de a aproviziona cu carne curtea domnească și oastea țării [394, p. 554].

** Zaherea – dare în alimente și grâu pe care Țările Române erau obligate să o dea oștilor otomane din cetățile raialelor sau celor aflate în expediții în regiunile apropiate.

vamale Movilău, Cekinovka și Rașcov [441]. Documentul reflectă diversitatea mărfurilor trecute prin vamă, cantitatea raportată la unitățile de măsură și sumele încasate de vameși.

b) *Izvoarele publicate* în diferite colecții sunt clasificate în surse documentare și narative. Sursele documentare includ cărți și hrisoave domnești, adresate instituțiilor centrale și teritoriale, sămile vistieriei Țării Moldovei, acte gestionare, documente privitoare la dezvoltarea unor ținuturi și localități, documente statistice. Sursele narative cuprind narațiuni istorice interne și din afară, rapoarte consulare și corespondența diplomatică străină, notițe ale călătorilor străini.

În cazul nostru, hotarul de delimitare a unor surse scrise de altele este flexibil din mai multe considerente. Primul dintre ele constă în faptul că o bună parte dintre cercetătorii care s-au preocupat de editarea izvoarelor nu și-au pus drept scop o delimitare strictă a surselor după gradul de autenticitate sau conținutul tematic al informațiilor oferite de sursele istorice. Cel de-al doilea considerent reiese din însuși conținutul izvoarelor. De exemplu, un hrisov domnesc poate să expună nu doar o poruncă a domnului țării, ci să conțină și anumite informații de ordin gestionar, social, patrimonial, economic, geografic, uneori etnic și confesional. Notițele călătorilor străini vizează mai multe aspecte ale vieții locuitorilor țării în plan geografic, demografic, statistic, politic, economic, militar, cultural, confesional. Anume astfel de exemple pot fi oferite, cu prisosință, la fiecare dintre genurile surselor istorice scrise menționate, dar, în același timp, în fiecare izvor în parte predomină un anumit tip de informație care și stă la baza acestei delimitări.

Cărțile și hrisoavele domnești au fost publicate în mai multe colecții documentare, primele dintre ele fiind îngrijite de către N. Iorga [256, 257, 258, 260, 261, 263, 264, 267, 270, 271]. Dintre ultimele documente de acest gen remarcăm volumul coordonat de către cercetătorul D. Dragnev [188]. Volumul menționat cuprinde documente interne inedite, în special cărți domnești, zapise, mărturii hotarnice și recipise de plată.

O categorie aparte de surse istorice o constituie lucrările de natură statistică, economică, fiscală, în special sămile vistieriei Țării Moldovei. Publicarea sămilor vistieriei Moldovei, datate cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de către cercetătorul Gh. Ghibănescu [224, 225, 226] reprezintă una dintre contribuțiile notorii ale științei istorice din perioada interbelică. În perioada recentă, sămile vistieriei Țării Moldovei în special au fost publicate și sunt publicate în continuare de către distinsul profesor ieșean Ioan Caproșu [97, 98], dumnealui aparținându-i și publicarea valoroaselor documente culese din arhivele străine [96], actelor cu caracter statistic [190] și a documentelor privitoare la istoria orașului Iași [100, 101, 102, 103, 104]. Importanța acestor documente este inestimabilă, deoarece ele cuprind informații prețioase de ordin financiar și economic, reflectă veniturile și cheltuielile statului, sistemul de impozitare și de prestație a dărilor și taxelor comerciale.

Potențialul demografic al țării este reflectat în *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774* publicate cu stăruințele lui P.G. Dmitriev. În cele două volume de documente statistice sunt reflectate aspecte importante ale evoluției demografice, categoriile sociale, formele proprietății funciare, activitățile economice, sistemul fiscal, împărțirea administrativă a țării, onomastica locuitorilor, toponimele [171, 172]. Pentru investigația noastră sunt relevante datele recensămintelor care reflectă dinamica demografică a populației și informațiile despre negustorii atestați în orașele principatului.

Numeroase acte gestionare, axate în special pe participarea reprezentanților comunității evreiești la tranzacțiile comerciale moldo-polone, au fost publicate de către L.L. Rosenbaum [374], L. Benjamin, M. Spielmann, S. Stanciu [293, 294]. Negustorii evrei erau stabiliți într-un număr mare în orașele din Moldova și Polonia, realizând astfel, în virtutea deprinderilor și tradițiilor seculare, un volum important din cadrul schimburilor comerciale bilaterale. De altfel, din analiza documentelor publicate de către autorii nominalizați reiese că predilecția etnicilor evrei pentru comerț și meșteșuguri era alimentată și încurajată de legislația locală care nu le permitea să procure pământ, ci doar numai să-l ia în arendă.

Acte și documente de ordin gestionar au fost publicate în seria dedicată istoriei economice [180] și în colecțiile cercetătorilor P. Mihailovici [316], I. Murariu [336], M. Guboglu [519]. Ținem să evidențiem în mod special documentele ce se referă la istoria economică, selectate și publicate de către I. Murariu. Sursele analizate de către autor reflectă cu lux de amănunte prețurile la mărfurile și produsele comercializate la piețele și târgurile din țară în perioada cronologică care ne preocupă. Un avantaj al prezentării acestor surse îl constituie faptul că pot fi comparate prețurile la mărfuri și produse în diferite perioade cronologice, făcând posibilă și analiza majorărilor sau reducerilor prețurilor în strânsă dependență de circumstanțele de ordin militar, politic, economic sau în dependență de factorii naturali și anotimpuri.

O importanță majoră în investigațiile noastre revine izvoarelor care se referă la dezvoltarea unor ținuturi și localități din Țara Moldovei. În acest context includem patrimoniul documentar din Suceava [167], Orhei [189], Câmpulung Moldovenesc [62] și toată Bucovina [63, 64]. Colecțiile documentare cu privire la istoria localităților se caracterizează prin diversitatea și complexitatea lor, reflectă informații prețioase de ordin politic, economic, social, confesional și cultural.

Izvoarele diplomatice externe alcătuiesc un patrimoniu documentar aparte prin numărul mare și informația variată de acte, provenite din cancelariile curților de la Viena, Sankt Petersburg și Constantinopol. Documentele turcești în care sunt reflectate multiple aspecte din istoria principatelor române au fost publicate în colecții separate de către cercetătorii M.A.

Mehmet [192, 193] și V. Veliman [409]. Importanța acestor culegeri documentare constă în faptul că informația pe care o conțin poate fi comparată cu cea din alte surse interne sau externe, stabilindu-se astfel gradul de obiectivitate a surselor istorice menționate.

Correspondența diplomatică străină și actele consulare au fost publicate în diverse colecții documentare culese de către Eudoxiu Hurmuzaki [182, 183, 184], Nicolae Iorga [186, 259] și Al. Ciorănescu [185]. Importanța acestor genuri de izvoare istorice scrise este incontestabilă, deoarece sunt reflectate bătăliile din culisele marilor case europene pentru a-și asigura prezența și dominația, implicit economică, în spațiul sud-est și central european.

Sursele narative interne, inclusiv cele alcătuite în formă de cronică, manifestă, aparent, un grad mai sporit de subiectivism, dar în același timp ele reprezintă un vădit interes științific prin faptul că unii autori au relatat evenimentele esențiale fără a le da o oarecare apreciere, manifestând, în așa fel, o atitudine nepărtinitoare. Narațiunile istorice de epocă oferă informații mai modeste în ceea ce privește evoluția economică și schimburile comerciale cu alte state, în schimb ele abundă în expuneri de ordin politic, în special schimbările la domnie, războaie, partaje și rapturi teritoriale [205]. Informații de acest gen sunt oferite în *Cronicul protosinghelului Naum Rîmniceanu*, care nu a trecut cu vederea și problema împărțirilor teritoriale ale Poloniei [211]. O altă sursă narativă, *Cronica Ghiculeștilor*, are un statut de „scriere de familie”, oferind informații de ordin politic, social și cultural din istoria Țării Moldovei între anii 1695 și 1754 [161]. De altfel, genul cronicăresc își pierde din ponderea sa de altădată în favoarea scrierilor istoriografice propriu-zise.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea a fost elaborată o lucrare, care prin valoarea sa și informațiile oferite a depășit limitele temporale ale epocii sale. Această narațiune savantă și complexă a fost realizată de către ilustrul cărturar Dimitrie Cantemir în anii 1714-1716 sub titlul *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei* [91, 92]. Autorul a descris țara din punct de vedere geografic, urmând în continuare o expunere „politică” în care a prezentat instituțiile de stat, structura socială, ocupațiile și tradițiile locuitorilor, limba și scrierea moldovenilor, situația bisericii din principat. Pentru investigațiile noastre sunt importante informațiile oferite de către D. Cantemir în privința dezvoltării anumitor ramuri ale economiei, practicării comerțului de către străini și localnici, prezenței unor stereotipuri față de pătura negustorilor și a persoanelor cu spirit întreprinzător.

Un caracter aparte au descrierile călătorilor străini care au vizitat Țările Române în perioada respectivă. Spre deosebire de alte țări din spațiul sud-est-european, care au fost destul de izolate pentru circulația călătorilor străini, Țara Moldovei a fost deschisă pentru călătorii interesați de a o cunoaște – oameni politici, militari, savanți, diplomați, misionari, aventurieri și

simpli călători. Descrierile narative ale străinilor au fost realizate sub forma unor notițe și jurnale de călătorie, observații istorice și geografice, istorii, memorii și scrieri memorialistice. Notițele de călătorie reprezintă prin sine un gen narativ de izvoare istorice care abundă în detalii și observații asupra Țării Moldovei, descriind așezările urbane și rurale, relieful, clima, bogățiile solului, obiceiurile și tradițiile băștinașilor, ramurile de bază ale economiei.

Un șir de călători care au vizitat Moldova și Valahia și-au immortalizat impresiile sub forma unor scrieri cu un caracter memorialistic. Izvoarele memorialistice constituie un gen aparte de izvoare istorice scrise, marcate de un grad sporit de subiectivism, la fel ca și notițele zilnice sau epistolele. Operele memorialistice sunt originale prin faptul că aparțin participanților nemijlociți la evenimente, sunt scrise la o etapă de maturitate a autorilor, reflectând în mod prioritar punctul lor de vedere asupra unor sau altor evenimente. Gradul de autenticitate a memoriilor depinde în mare măsură de imparțialitatea autorului, de ponderea persoanei sale în cadrul desfășurării evenimentelor, de funcția îndeplinită, de accesul la informațiile oficiale și, nu în ultimul rând, de nivelul de instruire și cultură al creatorului de memorii. Scrierile memorialistice pot fi divizate în două grupuri mari: a) autori aflați în etate care și-au înșirat pe hârtie amintirile din tinerețe și din perioada de maturitate; b) autori care în baza unor documente temeinice și-au infiltrat biografia personală în șirul evenimentelor istorice majore pentru societate. Tratarea obiectivă a evenimentelor ține deja de modul de selectare a priorităților descrise sau omise de autor, de interpretarea și aprecierea unor etape mai dificile din trecut, iar critica de cele mai multe ori este îndreptată împotriva adversarilor și oponenților cuiva care alcătuiește memoriile. Lustruirea imaginii autorului memoriilor constituie latura cea mai subiectivă a acestui gen de izvoare istorice. Anume din acest considerent informațiile din scrierile memorialistice în mod obligatoriu urmează a fi comparate cu informațiile din alte surse istorice și utilizate în baza unei analize critice în cadrul investigațiilor științifice.

Un călător destul de exotic pentru spațiul românesc a fost georgianul Iona Ghedevanișvili, ajuns mitropolit în țara sa de origine, dar fiind bănuț de complicitate la o conspirație îndreptată împotriva suveranului său Iraclios a fost destituit și a ales calea călătoriilor prin mai multe țări din Asia, Africa și Europa [549]. Iona Ghedevanișvili s-a aflat în Țara Moldovei din aprilie 1790 până la finele anului 1792. Teologul georgian a descris localitățile principale ale principatului, clima din regiune, moravurile și obiceiurile localnicilor, comerțul interior și exterior, relațiile sociale și viața bisericească. În descrierea Țării Moldovei autorul s-a bazat pe metoda comparativă și cea asociativă, găsind pentru fiecare obiect descris ceva asemănător și în Georgia sa natală.

Printre străinii care ne-au vizitat se remarcă Charles de Peyssonnel (1727-1790)*, care a descris istoria Țării Moldovei în contextul preocupărilor sale pentru spațiul sud-est-european [475, 474]. Peyssonnel a efectuat observații arheologice pe țărmurile Mării Negre, adunând și importante surse istorice în baza cărora a elaborat lucrarea *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin*. În capitolele XXIV și XXV autorul descrie istoria românilor de la întemeierea principatelor până la domnia fanarioților. Autorul francez a constatat faptul că domnii se aleg din sânul familiilor nobiliare de greci (Ghyka(sic), Mavrocordat și Racoviță. Aceste familii distincte pun tronurile la mezat și concurează între ele pentru putere. Charles de Peyssonnel descrie și economia principatului, remarcând că negustorii din Țara Moldovei exportă o cantitate mare de vite cornute mari, mai ales în Polonia, indicând cu meticulozitate chiar și prețurile la principalele produse și mărfuri comercializate. Deși nu a avut acces la izvoarele otomane și la sursele interne românești, informațiile lui Charles de Peyssonnel sunt relevante în cunoașterea științifică a spațiului sud-est-european [55, p. 129].

O lucrare dedicată istoriei Țării Moldovei și Țării Românești aparține secretarului lui Grigore al III-lea Ghica, enciclopedist și filosof de formație, dar și agent secret – Jean Louis Carra (1744-1793)**. Lucrarea sa a văzut lumina tiparului chiar în anul decapitării lui Grigore Alexandru Ghica pentru protestul înaintat în legătură cu raptul Bucovinei, ulterior ea fiind reeditată de mai multe ori [106]. Deși l-a etichetat pe fostul său stăpân drept un „avar meschin”, corupt și incapabil să dea legi, autorul francez s-a axat în special pe descrierea Iașilor și a drumurilor care duc spre capitală, evocând cu sarcasm și timpurile din trecut ale dacilor și romanilor mai mult prin prisma „unor italieni mizerabili care, asemenea ocașilor din Antile și din Cayenne, fuseseră deportați pentru crimele lor și lăsară drept moștenire urmașilor *viciul și lașitatea*” [281, p. 32]. Pentru descrierea trecutului țării, J.L. Carra s-a inspirat din *Descriptio*

* Charles de Peyssonnel (1727-1790) este fiul unui avocat cu același nume. Și-a început cariera diplomatică în calitate de secretar la ambasada Franței din Constantinopol (1735), devenind ulterior consul la Smirna, fiind ales și membru al Academiei Franceze de Inscricții și Arte Frumoase (1747), primind titlul de conte roman din partea papei Clement al XIII-lea. După moartea părintelui său (1757), tânărul Charles de Peyssonnel a fost numit consul al Franței pe lângă hanul Crimeii, iar din 1763 a îndeplinit funcția de consul francez la Smirna [113, p. 211-215].

** J.L. Carra s-a născut în localitatea franceză Pont de Veyle. Carra era de origine italiană, a avut o tinerețe aventuroasă, încălcând și legile franceze, anume din această cauză a fost nevoit să fugă de urmărire penală în Rusia. În timpul războiului ruso-turc din 1768-1774 l-a cunoscut pe diplomatul francez Durand de Distroff care l-a recomandat în calitate de receptor pentru copiii domnului Grigore Alexandru Ghica, care s-a aflat din 1769 în Rusia în calitate de prizonier și instalat pe scaunul Țării Moldovei la 28 septembrie 1774. J.L. Carra l-a însoțit pe domnul țării, activând în calitate de secretar și educator al copiilor. La Iași el s-a afiliat lojei masonice fondate de către Le Doulx, baron de Sainte-Croix. Între timp, relațiile cu domnul țării s-au deteriorat, Carra părăsind principatul în anul 1776 și poposind un timp în Polonia, pentru ca în anul viitor să se întoarcă în Franța. Ulterior a îndeplinit funcția de ambasador al regelui Ludovic al XV-lea la Viena, a fost angajat al Bibliotecii regale, în timpul revoluției a activat în presa girondină. În cele din urmă, fiind deputat în Convențiunea Națională, a fost implicat în procesul șefilor girondini și ghilotinat la 31 octombrie 1793 [55, p. 129-130; 303, p. 104-105].

Moldaviae a lui Dimitrie Cantemir, dintr-un manuscris al logofătului Miron Costin și din mai multe relatări anecdotice, aflate în circulație și care vizau domnia ultimilor domni. Preceptorul francez al odraslelor domnului țării nu s-a atârnat serios față de cronologia evenimentelor descrise, preferând să ofere cititorului o amplă biografie a lui Dimitrie Cantemir, atribuindu-și prin aceasta o structurare neproportională a lucrării elaborate. Autorul a expus în treacăt unele măsuri de modernizare a producției de mărfuri, în special prin promovarea produselor textile confecționate la manufactura înființată cu stăruințele domnului țării. Existența unui număr restrâns de meșteșugari pământenii și străini o explică prin faptul că țăranul avea îndemânarea de a-și confecționa totul ce-i trebuia, renunțând la procurarea de pe piață, iar nobilimea își putea satisface necesitatea în mărfurile de lux din importuri [281, p. 34]. Lucrarea lui J.L. Carra reprezintă o realizare importantă a unui occidental care a analizat și apreciat situația din Țara Moldovei în plan istoric, juridic, politic, economic, social, demografic și cultural.

Un călător care a staționat o perioadă mai îndelungată în Țara Moldovei, îndeplinind și importante funcții pe lângă domni, a fost Alexandre-Maurice Blanc de la Nautte, conte d'Hauterive*. Lucrarea sa *Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru vodă Ipsilanti domnul Moldovei la 1787* a fost finalizată în perioada de domnie a lui Alexandru Ipsilanti în Țara Moldovei și prezintă o analiză temeinică a trecutului și prezentului principatului [245]. Secretarul francez a citit lucrarea lui J.L. Carra, văzându-se ulterior obligat să ofere o descriere redactată la acea vreme. Pe lângă boierii impozanți, slujbașii mândri de titlurile lor, negustorii greci insinuați și vicleni, meșteșugarii nemți bețivi și certăreți, evreii aducând cu „caprele de Angora”, ȧiganii de nimic, autorul îi pomenește și pe „grosolanii negustori moldavi care falsifică mărfurile ce au căutare” [281, p. 36]. Alexandre d'Hauterive, spre deosebire de interesații țării și de alți vizitatori străini, respinge învinuirile de pungășie și lene aduse țăranilor pământenii. Și țăranii poloni erau învinuiți de anumite metehne, dar în același timp asupririle sociale asupra lor erau și mai grele; în schimb, ei nu prestau cerințe față de străini.

Iezuitul Ruggiero Giuseppe Boscovich (1711-1787)**, care făcea parte din suita ambasadorului Marii Britanii la Constantinopol James Porter, în anul 1762 a efectuat o călătorie

* Alexandre d'Hauterive este comandor al Legiunii de onoare, consilier de stat, director al Arhivei Naționale, Consul al Franței în SUA, membru al Academiei de inscripții, din anul 1784 s-a aflat în suita contelui Choiseul-Gouffier care reprezenta în calitate de ambasador interesele franceze pe lângă Poartă. Alexandre d'Hauterive a îndeplinit o perioadă funcția de bibliotecar al ambasadei franceze din Constantinopol, contribuind și la căutarea manuscriselor rare și a urmelor arheologice ale vechilor civilizații. Din anul 1785 Alexandre d'Hauterive a îndeplinit funcția de secretar al domnului ȧării Moldovei Alexandru Ioan Mavrocordat, fiind răsplătit pentru serviciile sale mai mult decât generos (la începutul carierei sale primea un salariu de 160 livre pe an, iar în ȧara Moldovei era răsplătit cu 15000 livre anual). Alexandre d'Hauterive nu s-a acomodat în Moldova, fiind izolat într-un „castel” din împrejurimile Iașilor și ne având posibilitatea de a comunica cu nici un călător. S-a aflat în ȧara Moldovei timp de doi ani, iar la începutul anului 1787 a primit permisiunea autorităților franceze de a reveni în patrie [317, p. 33-39].

** Ruggiero-Giuseppe Boscovich s-a născut la 18 mai 1711 la Ragusa, din anul 1725 a intrat în ordinul iezuiților, din anul 1740 a profesat la colegiul iezuit din Roma, predând filosofia și matematica, fiind pasionat și de astronomie.

de la Constantinopol în Polonia, traversând și Țara Moldovei despre care a scris (pe alocuri, chiar și cu compasiune) în jurnalul său de călătorie [78]. Abatele nota că suita din care făcea parte a sosit la 16 iunie la Bazargic, a trecut Dunărea, pe la Măcin, pe pământul Țării Moldovei, apoi a urmat itinerariul: Galați – Pucen (Puchenii) – Berlat (Bârlad) – Iași – Șipote – Stroești – Dorohoi – Cernăuți – Zalescic, aflat pe domeniile principelui Poniatowski, castelan al Cracoviei [303, p. 62-65]. La Cernăuți Boscovich l-a cunoscut pe ispravnicul Millo, care i-a oferit și unele informații referitoare la comerțul Țării Moldovei cu Polonia și Germania. Însemnările de călătorie ale lui Ruggiero Giuseppe Boscovich reprezintă o sursă importantă de cercetare a vieții politice, sociale și economice. Autorul a realizat într-o perioadă de timp restrânsă o narațiune istorică în mare parte obiectivă.

Ambasadorul englez la Poarta Otomană Sir James Porter s-a aflat timp de 15 ani la Constantinopol, având astfel posibilitatea să se documenteze temeinic pentru a publica fragmentar ulterior memoriile sale în anii 1769-1770. Primul volum integral al scrierii memorialistice a fost publicat abia în anul 1854 de către nepotul său Sir George Larpent. Porter nu cunoștea limba turcă, recurgând deseori la serviciile unor informatori și agenți ai Companiei Britanice a Levantului cu sediul la Constantinopol condusă pe atunci de Aymard. Ambasadurul amintește și de faptul că printre informatorii lui ocazionali figurau negustori armeni, evrei și greci. Oficialul englez constata cu regret că informatorii ocazionali îl tratau ca pe un străin, în pofida funcției pe care o deținea, ferindu-se să-i dea răspunsuri corecte, iar dacă străinii insistau, atunci informatorii recurgeau la travestirea adevărului, „astfel încât atât întrebările lor, cât și răspunsurile la întrebările puse sunt numai produse născocite de imaginația lor”. Porter a analizat cu lux de amănunte situația domnilor fanarioți, etichetați drept „niște cârmuitori-fantomă” sau „monarhi de bâlci” care „dacă nu jefuiseră destul” luau împrumuturi de sume necesare cu o dobândă de 25% [303, p. 67-69]. Nepotul său Sir George Larpent menționa că în anul primei împărțiri a Poloniei (1772) Sir James Porter a condamnat în termeni aspri această nedreptate. Într-o discuție cu ambasadorul austriac la Londra, baronul Rougerfeldt, Porter a calificat inițiativa drept o purtare imorală a „celor trei capete încoronate spoliatoare” [303, p. 71]. Memoriile lui Porter vor constitui ulterior o sursă primordială de inspirație pentru cercetătorii interesați de esența și istoria epocii fanariote, de tainele Fanarului și ale Seraiului.

Omul politic și diplomatul Stefano Ignazio Raicevich a elaborat lucrarea *Obsseervazioni storiche naturali, e politiche intorno la Valachia, e Moldavia*, care a fost publicată pentru prima dată la Napoli de editorul Gaetanp Raimondi în anul 1788, fără a fi indicat autorul. Raicevich este caracterizat de către N. Iorga drept un „slav italianizat”, a îndeplinit funcția de consul austriac la curțile de la București și Iași (1782-1786). Pe lângă toate acestea, Raicevich era medic de meserie, a cunoscut realitățile economice și comerciale, fiind și un distins om de cultură,

înzestrat cu talent literar. A descris situația din cele două principate, oferind informații prețioase referitor la diversitatea și cantitatea exporturilor din Țara Moldovei în Polonia. De asemenea, Raicevich a prezentat și un tablou al apartenenței etnice a negustorilor antrenați în raporturile economice moldo-polone. S. I. Raicevich era pătruns de spiritul iluminist, fiind convins că dacă principatele dunărene ar fi fost anexate de către Austria sau Prusia, ar fi avut numai de câștigat în aspectul dezvoltării economiei și culturii [242, p. 289, 296].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea Țara Moldovei a mai fost vizitată și de numeroși călători ruși (supuși ruși), dintre care îi menționăm pe Gh. Struve, F. Rostopcin, Conte de Langeron [68]. Informațiile oferite de ei prezintă un interes științific deosebit, mai ales prin prisma abordărilor neadecvate, cititorului oferindu-i-se chiar și unele aprecieri diametral opuse.

Un șir de alți călători – cum ar fi Andreas Wolf [160, p. 286-290], Chrazanowski [352, p. 238-239], D. Ahmed Resmi Effendi [105, p. 266-267], contele Jerzy August Mniszech, contele Potocki, ambasadorul Angliei la Constantinopol Porter, lordul Baltimore, baronul de Tott – au trecut în perioade temporale diferite prin Țara Moldovei, în special având misiuni diplomatice și lăsând posterității prețioase informații despre starea de lucruri din principat, inclusiv în aspect economic și comercial [276].

Baronul de origine maghiară de Tott a fost numit în anul 1767 consul al Franței în Crimeea. Urmând itinerariul său prin Viena, Camenița și Hotin, înaltul oficial a trecut prin Moldova, țară care l-a impresionat prin bogățiile imense și varietatea peisajelor savurate. Notițele sale de călătorie le-a publicat ulterior în *Mémoires du Baron de Tots sur les Turcs et les Tartares* [470]. Pe alocuri, baronul de Tott chiar descria cu compasiune situația din Moldova, țară care-i amintea de Burgundia, mai ales dacă ar fi putut beneficia de o cârmuire înțeleaptă [303, p. 96]. Oficialul francez a lăsat posterității informații prețioase privitor la situația politică, economică și socială existentă la acea vreme în țările române.

În urma celor relevate, concluzionăm că sursele istorice, în dependență de veridicitatea informației, reflectă multiple aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Diversitatea surselor istorice ce le avem la dispoziție permit o abordare complexă a problemei investigate în teză.

1.3. Concluzii la Capitolul I

În urma cercetării analitice a istoriografiei și a surselor istorice axate pe problema privind relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea am constatat următoarele:

1. Problema ce vizează relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a

secolului al XVIII-lea nu a fost în centrul preocupărilor cercetătorilor în epocile modernă tardivă și contemporană. Prioritățile inițiale ale cercetătorilor vizau aspectele politice și militare ale raporturilor moldo-polone; respectiv, componentele economică și comercială erau complementare. Situația în domeniu a suferit schimbări esențiale în perioada interbelică, fapt datorat atât noilor exigențe istoriografice, cât și punerii în circuitul științific a numeroase colecții de documente adunate din țară și de peste hotare.

2. Istoriografia problemei cercetate cuprinde un șir de lucrări consacrate istoriei socioeconomice a Moldovei și a Poloniei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Totodată, unele aspecte ale problemei privind raporturile economice bilaterale erau cercetate insuficient, unilateral și tendențios, fiind marcate de conjunctura politică, în special în istoriografia sovietică. Majoritatea cercetătorilor sovietici tratau în mod tendențios impactul partajelor teritoriale ale Poloniei asupra raporturilor economice moldo-polone, fiind invocate postulate ideologice marxiste.

3. Lucrări și studii complementare, dedicate în mod special raporturilor dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, inclusiv pe dimensiunea relațiilor comerciale, au fost elaborate pe parcursul epocilor modernă și contemporană de către cercetătorii P.S. Aurelianu, Gh. Duzinchevici, V. Mihordea, Ven. Ciobanu, L. Boicu, A. Dziubiński. Însă autorii nominalizați nu au pus în discuție și n-au analizat în mod special și exhaustiv multiple subiecte legate de evoluția relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ceea ce ne-a și determinat să punem în dezbatere unele dintre acestea în cadrul tezei de doctorat.

4. Sursele istorice care reflectă multiple aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se disting după gradul de obiectivitate, modalitatea și limba în care a fost expusă informația, mediul social în care a fost elaborat documentul, gradul de instruire și nivelul de cultură al autorilor, nivelul de angajare politică și financiară al călătorilor străini, după nivelul de toleranță / intoleranță manifestată de străini față de locuitorii pământeni.

5. Dintre sursele documentare evidențiem hrisoavele domnești, actele gestionare, sămile vistieriei Țării Moldovei și descrierile statistice ale principatului. Sursele narrative includ istorisirile și notițele călătorilor străini aflați în țară în calitate de simpli călători, secretari, preceptori ai copiilor domnilor sau de angajați ai misiunilor diplomatice ale marilor puteri. Informațiile diverse, iar pe alocuri și contradictorii, pe care le oferă izvoarele istorice investigate, permit o cercetare complexă a problemei abordate în această lucrare, mai ales în baza analizei critice aplicate față de fiecare sursă istorică în parte.

2. MOLDOVA ȘI POLONIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ÎN CONTEXTUL EVOLUȚIEI COMERȚULUI (CARACTERISTICI GENERALE)

2.1. Evoluția economico-socială a Țării Moldovei

Abordarea noastră vizează elucidarea factorilor interni și externi care au facilitat sau, dimpotrivă, în anumite perioade scurte au condiționat stagnarea relațiilor comerciale moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Vom analiza în acest sens starea acelor domenii ale economiei care aveau continuitate în relațiile de piață, fiind ulterior dezvoltate pe calea stimulării comerțului Moldovei cu Polonia. Dezvoltarea agriculturii în principat contribuia la diversificarea posibilităților de export al produselor alimentare și agroanimaliere în Polonia. Situația în domeniul industriei întrunea condițiile necesare unor importuri favorabile de mărfuri manufacturiere din Polonia pe piața internă a Moldovei. Politica de stat în domeniul relațiilor comerciale moldo-polone cuprindea elemente protecționiste și mercantiliste, ceea ce poate fi explicat și prin faptul că domnii erau cointeresați în obținerea unor surse bănești substanțiale, rezultate în urma comerțului cu Polonia, pentru a satisface cerințele interne ale țării și unele dintre obligații față de Poartă.

În compartimentul dat vom elucida evoluția economico-socială a Moldovei, punând accentele de rigoare pe reevaluarea în ansamblu a perioadei fanariote, pe componentele de bază ale economiei agrare, dependente de situația demografică, exploatarea bogățiilor subsolului și dezvoltarea meșteșugurilor. Totodată, vom invoca și fenomenele de noutate în viața socio-economică a principatului, în special unele forme modeste de modernizare. Luate în ansamblu, aceste caracteristici generale de ordin economico-sociale au stimulat dezvoltarea comerțului interior și exterior, constituind și premise favorabile dezvoltării comerțului moldo-polon.

Sistemul economic al Țărilor Române a fost influențat de factorul politic otoman care a impus anumite condiții de achitare către Poartă a unor obligații economice. Pentru a face față exigențelor financiare otomane, Moldova și Muntenia trebuiau să-și sporească veniturile bănești, obținute, la rândul lor, prin stimularea și dezvoltarea comerțului exterior. Astfel, Țărilor Române s-au transformat în veritabile „economii centrate pe export” [339, p. 577].

Țara Moldovei traversa în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea o perioadă dificilă, marcată în special de amestecul politic și militar direct al Marilor Puteri în treburile interne ale principatului. În istoriografia românească era dominantă viziunea tradiționalistă asupra secolului al XVIII-lea, etichetat drept o epocă de decădere, de stagnare economică din cauza dominației fanariote. Existența regimului fanariot în principatele române era caracterizată de multiplele obligații de aprovizionare a Porții cu grâne, de rechizițiile de tot felul, de daunele provocate de

confrunțările militare directe dintre Imperiul Otoman cu Austria și Imperiul Rus, de jafurile comise de armatele străine, de importanța poziției geografice în cadrul relațiilor politice ale Porții cu statele din spațiul central și est-european.

Nuanțăm în acest sens aprecierile câtorva autori. În anul 1907 R. Rosetti concluziona că în pofida faptului că regimul politic fanariot nu a dus la introducerea unui „sistem economic și financiar fanariot opus celui din țară”, totuși multiplele obligații de aprovizionare a Porții cu grâne, rechizițiile, distrugerile provocate de efectuarea operațiilor militare pe teritoriul Moldovei, dezământul și abuzurile provocate de armatele străine au constituit o povară grea pentru economia principatului. Prestațiile excesive de bani au făcut ca jaful să devină temelia întregului sistem de orânduire [375, p. 393]. În anul 1931 D.Z. Furnică aprecia cu referire la această perioadă că a fost „secolul de cea mai apăsătoare tiranie economică exercitată de turci asupra noastră, pentru că turcii pierzând atâtea provincii de unde își scoteau cele necesare, rămăsese la Nordul Dunării numai cu Țările Române și de aici trebuia acum să scoată ceea ce scosese din toate provinciile pentru necesitățile economice ale lor, și aceste necesități fiind mari negreșit că și exploatarea era mare și neomenească” [218, p. XVII-XVIII]. Într-un studiu publicat în 1989, A. Cernea identifica în Țările Române o degradare economică și demografică, relevând despre „accentuarea stoarcerii bogățiilor țării de către lăcomia nesăturată a cererilor Imperiului Otoman”, invocând în acest sens unele acte întocmite de către domnii fanarioți care reflectau amplificarea cerințelor „atât îndreptățite, cât și ilegale” [112, p. 397].

Aprecierile negative pentru „secolul fanariot” persistă și la unii autori contemporani. V. Georgescu leagă decăderea și stagnarea economică din Moldova și Muntenia de „impactul nefast al dominației otomane” care le făcea să rămână în urmă față de Transilvania, dominată de Habsburgi [221, p. 89-91]. I.C. Drăgan caracterizează regimul fanariot, etichetat drept „un regim de jaf”, prin: ruina economică; decăderea pe plan politic; înrăutățirea regimului juridic [198, p. 152-153]. G.F. Jewsbury accentuează faptul că domnii fanarioți au adus cu sine „toate elementele dure, arbitrarie și uneori înfricoșătoare ale dominației otomane asupra grecilor” [296, p. 17], iar întreaga epocă fanariotă este apreciată de către cercetătoarea B. Jelavich drept „cea mai grea perioadă din istoria modernă a românilor nu numai din cauza corupției sistemului, ci și a extorcărilor fiscale la care au fost supuse de către Poartă cele două provincii” [295, p. 99].

Actualmente, clișeele istoriografice de apreciere cvasinegativă a „secolului fanariot” sunt reevaluate, fiind elaborate în acest sens un șir de publicații temeinice. B. Murgescu a propus pentru analiza evoluției economice a Țărilor Române în sec. XVII-XVIII conceptul „duratei lungi”, caracterizate de o creștere economică și demografică după depășirea fenomenelor de criză de la finele secolului al XVI-lea [341, p. 27-50]. D. Dragnev constată că „secolul fanariot”

a început în condițiile unei recesiuni economice, dar această recesiune „nu a fost provocată de instaurarea domniilor fanariote”, ea „începuse în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea” [533, p. 267-367]. Cercetătorul a divizat evoluția economică a Moldovei în câteva etape distincte. Astfel, pentru perioada care ne interesează în mod special sunt relevante următoarele repere: a) Redresarea economică din anii '20-'60 ai secolului al XVIII-lea în condițiile reluării exportului moldovenesc spre Europa Centrală. Este atestată o creștere economică lentă, explicată prin cerințele crescânde ale Porții; b) Creșterea economică și demografică din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Creșterea este determinată de diminuarea „opresiunii otomane” în condițiile devalorizării banilor de argint, iar războaiele ruso-turce nu au provocat o nouă recesiune economică [196, p. 352, 354].

Viața socioeconomică a Țării Moldovei în „secolul fanariot” a fost marcată de un șir de factori interni și externi, impactul cărora a fost nuanțat de către D. Dragnev după următoarea schemă grafică: 1) Recesiunea economică în țările importatoare de produse agricole din Moldova; 2) Creșterea opresiunii economice otomane; 3) Devastările pricinuite de invaziile militare, calamitățile naturale (epidemii, secete etc.). Astfel, primii doi factori erau prioritari, iar cel de-al treilea juca rolul de catalizator al procesului de recesiune economică [196, p. 353; 533, p. 124-129].

Potențialul economic al Moldovei era în dependență directă de situația demografică din țară. În cadrul procesului demografic, perioadele de criză au alternat cu perioadele de recuperare, de creștere lentă și cu sporuri însemnate, înregistrate spre finele secolului al XVIII-lea.

O criză demografică de proporții a fost atestată în anul 1753, la înscăunarea lui Matei Ghica, domn care urma să facă față cerințelor Porții numai cu 18000 de contribuabili* [90, p. 507; 158, p. 35]. Într-un memoriu datat din 1754 se aprecia că „Cele două provincii sunt extrem de depopulate din cauza enormelor vexațiuni pe care domnii sunt siliți să le comită, atât pentru a satisface lăcomia Porții, cât și pentru îmbogățirea lor și a oamenilor lor. Aceste vexațiuni devin cu atât mai insuportabile pentru locuitori cu cât numărul lor se reduce și greutățile se împart între mai puțini” [187, p. 654]. Matei Ghica a reușit să redreseze situația prin măsuri fiscale: dările vistieriei au fost fixate numai la patru sferturi pe an, unele dintre dări fiind desființate sau percepute fără majorări**. În consecință, imediat după aplicarea acestor măsuri fiscale, patru mii

* Cifra de 18000 de contribuabili este departe de cea reală, fiind minimalizată pe fundalul eschivării locuitorilor de la plata impozitelor. Percepția dată persistă și datorită impresiilor călătorilor străini care nu întâlneau multe sate pe drumurile mari ale țării.

** Sistemul de plată a dărilor în patru sferturi în Țara Moldovei era aplicat de la finele secolului al XVII-lea în dependență de conjunctura politică și poftele domnilor. Matei Ghica a redus-o de la 11 la 5 parale, adică la mai puțin de jumătate goștina (dare pe oi și pe porci). Domnul a renunțat la perceperea pogonăritului (darea pe pogonul de vie), motivându-și decizia prin faptul că fiecare plătește vădrărit în raport cu rodul viei sale și cu atât mai mult

de țărani, refugiați în părțile Hotinului și ale Poloniei s-au întors în țară, domnul a primit un firman de laudă și mulțumire din partea Porții pentru că a știut să atragă populația [90, p. 509; 243, p. 196]. Redresarea situației demografice, pe lângă sporul natural, era realizată prin încurajarea colonizărilor. Domnii ofereau locuitorilor din satele nou-înființate – *slobozii* – scutiri fiscale și alte facilități pentru o anumită perioadă de timp. De aceleași privilegii se bucurau și foștii emigranți numiți *bejenari*, care reveneau în țară și se alăturau locuitorilor din *slobozii*. În 1756 Constantin Mihai Cehan Racoviță a emis un hrisov prin prevederile căruia a înlesnit revenirea în țară a numeroși bejenari moldoveni [389, p. 71].

Refacerea potențialului demografic, însoțită de încercarea de a redresa economia, făcea parte din politicile promovate de Alexandru Ipsilanti (1787-1788) în spiritul iluminismului epocii [324, p. 45]. Domnul a încercat să pună în aplicare propunerile venite din partea secretarului său Alexandre d'Hauterive, care i-a atras atenția că „Moldova nu este locuită potrivit cu întinderea și rodnicia sa”, iar „poporația celor ce aduc roade folositoare este mică, iar a celor ce consumă fără folos este mai mare decât s-ar crede” [245, p.127]. Admirator al raționalismului și iluminismului european, inspirându-se cu pasiune din scrierile lui Voltaire și Montesquieu, Alexandru Ipsilanti promova idei specifice fiziocratismului*, punând accentele pe sporul populației agricole [311, p. 1002].

Evaluate în ansamblu, măsurile luate de domni și sporul natural al populației au contribuit la îmbunătățirea situației demografice din țară. Călătorii străini oferă informații aproximative în această privință. În anul 1777, J.L. Carra estima populația ambelor principate la cel mult 500000 de locuitori (bărbați, femei și copii), dintre care 70000 de birnici în Moldova [106, p. 89]. În anul 1762, abatele Boscovich aprecia populația Țării Moldovei la 150000 de locuitori – fără femei și copii [303, p. 64]. Reieșind din aceste informații, în istoriografie au fost invocate mai multe cifre. D. Lăzărescu afirmă că populația țării ar fi constituit 500000-600000 de locuitori [303, p. 78]. Șt. Ștefănescu susține că în anul 1774 Moldova avea o populație de

anume acest impozit este nedrept, deoarece deseori se întâmplă că recolta viilor este distrusă. Pogonăritul îl desființase și Constantin Mavrocordat prin reforma din 1741, dar se vede că a fost reintrodus [261, p. 215; 291, p. 48]. Matei Ghica nu a perceput și „văcăritul de vară numit cuniță”, acceptând ca nevoile domniei să fie asigurate „numai cu dările cele obișnuite” [161, p. 1093]. Benefică s-a dovedit a fi pentru locuitorii țării și izgonirea lazilor, adică a negustorilor turci care veneau din Trapezunda, mai ales vara, în porturile Galați și Brăila unde strângeau grâne, iar mai târziu practicând comerțul cu cherestea, vite, miere. După informațiile oferite de Raicevich, lazii procurau produse de la țărani, plătind când voiau și cât voiau [90, p. 513]. Cu toate că lazii au acceptat condițiile impuse de domn, inclusiv reducerea numărului lor de aflare în țară la 50, în următoarele decenii negustorii turci au pătruns iarăși în Țara Moldovei.

* Fiziocrații acordau o importanță primordială pământului, considerat drept singura activitate productivă. În viziunea lor, industria se limita doar la transformare, iar comerțul la transportare. Singura bogăție veritabilă este pământul, el produce un „venit net”. Pentru țaran „venitul net” reprezintă diferența dintre investiție și rezultatul muncii sale; astfel, o sămânță de grâu plantată, ulterior fertilizată va aduce un venit net de 8 sau 10. Unul dintre fondatorii doctrinei, doctorul Quesnay (1733-1787), susținea că „*venitul net* circulă în societate așa cum sângele circulă în corpul omenesc” [82, p. 89].

circa 979700 de locuitori [389, p. 70]. B. Murgescu estimează populația Moldovei în anul 1800 la 900000 de locuitori (inclusiv 190000 pentru Bucovina) [341, p. 51]. D. Dragnev, în baza recensămintelor fiscale ale populației din anii 1772, 1774 și 1803, ajunge la concluzia că „numărul populației a crescut într-un ritm mai intens decât înainte” [196, p. 327]. Relevante în acest sens sunt cifrele recensămintelor din 1772 și 1774, care reflectă că în 2299 de așezări locuiau circa 564340 de oameni [171, p. 5; 196, p. 327; 292, p. 61; 533, p. 333]. În *Condica Vistieriei Moldovei pe sfertul octombrie 1803* [140, p. 241-377; 141, p. 241-368], în pofida reducerii cu 18% a teritoriului țării, rezultate în urma anexării Bucovinei de Austria, numărul populației este estimat la 700354 de locuitori [196, p. 327]. Densitatea populației pe țară, pentru anii 1772 și 1774, se prezintă a fi diferită pentru trei regiuni distincte: a) teritoriul cuprins între Siret și hotarul de vest al principatului – 16 oameni la km²; b) teritoriul dintre Prut și Siret – 10 oameni la km²; c) spațiul pruto-nistrean – 7 oameni la km² [171, p. 5; 524, p. 88]. Către anul 1803 densitatea populației a crescut de la 10,1 oameni la km² la 14,3 oameni la km² [171, p. 5].

Resursele naturale ale Țării Moldovei au determinat în epoca fanariotă menținerea activităților economice tradiționale. Țările Române erau considerate „Chelarul” (cămara) sultanilor [366, p. 63]. Sintagma „Chelarul sultanilor” a fost reevaluată de către B. Murgescu; astfel, ponderea Țărilor Române în aprovizionarea Constantinopolului a fost mult mai modestă, crescând pe parcursul secolelor XVI-XVIII „de la sub 10% la maximum 20%” [342, p. 250].

Situația în ramura agricolă din Moldova a fost marcată de un șir de factori naturali, în special de calamitățile dezastruoase, invaziile de lăcuste, de epizootii, epidemii și secetă. Anii 1718 și 1724 au fost marcați de secetă, care a „dus în cele din urmă la foamete” [111, p. 12]. Conform evaluărilor cercetătorului D. Ciurea, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost marcată de 6 „ani de belșug” (12%), 8 ani „de secetă și foamete” (16%) de 7 ani de „pestă și holeră” (14%) [134, p. 146] (*Anexa: Tabelul 1.1.*). Estimările autorului nu sunt confirmate pe deplin de situația meteorologică, evaluată pe ani de către I. Constantinescu; în contradicție sunt și unele date oferite de D. Ciurea, cum ar fi, de exemplu, anul 1780, etichetat concomitent drept „an de belșug” și „an de secetă și foamete” [156, p. 21-62]. Lipsa informațiilor pentru ceilalți ani presupune „o producție mediocră (obișnuită)” [289, p. 168].

Anii bântuiți de ciumă au fost sistematizați de către P.Gh. Samarian, astfel, conform datelor oferite, 15 ani (30%) au fost marcați de diferite forme de pestă: cu localizare regională, pe țară și ca o extensiune europeană. Totodată, au fost semnalate și multiple cazuri de răspândire a informațiilor false despre apariția ciumei. Astfel, în august 1793 locuitorii din Vaslui, pentru a-și goni „pe cei care strâng birurile”, au recurs la o păcăleală, lansând zvonul că în oraș este ciumă [376, p. 88-238, 158]. Suprafețele arabile erau extinse pe seama pășunilor și pădurilor. J.L. Carra

exagera în estimările sale, notând că „cel mult a patruzecea parte din țară este deștelenită și făcută pământ arabil” [106, p. 91]. În realitate, a șasea parte din suprafața agricolă a țării era nedeștelenită [288, p. 406]. Tehnica agricolă era depășită, lipseau și noile tehnologii de sporire a productivității și rentabilității muncii. În producția cerealieră predomină asolamentul bienal, cel trienal se aplică rar din cauza „marii disponibilități a pământului și rarității brațelor de muncă”. În regiunile de șes este răspândit sistemul cultivării terenului pe parcursul mai multor ani, până la istovire, fiind abandonat ulterior pentru o perioadă îndelungată (10-30 de ani) și transformat între timp în fânaș sau pășune, după care era deștelenit din nou și cultivat [289, p. 170].

Productivitatea sectorului cerealier era apreciată la modul superlativ de către D. Cantemir, care susținea că în anii roditori alcătuia: la grâu – „de douăzeci și patru de ori ce-a semănat”, „alacul de treizeci de ori, orzul de șaizeci de ori”, meiul „de trei sute de ori” [92, p. 181]. În medie pe țară, randamentul semințelor este estimat în modul următor: de 8-10 ori la grâu; de 18-20 ori la orz; de 20-24 ori la porumb și mei [288, p. 406]. Recoltele au fost în general modeste, la grâne ele fiind apreciate la producții între 5 și 10 q la hectar [337, p. 49]. Conform estimărilor, în anul 1783 volumul recoltei de cereale pe țară a fost de 110000 tone, respectiv unui locuitor îi revenea 243,6 kg de cereale [196, p. 328].

Populația rurală cultiva în perioada dată un șir de culturi noi: porumb, tutun, cartof. Răspândirea culturii porumbului era favorizată de productivitatea înaltă și de faptul că porumbul nu era monopolizat de otomani. Către sfârșitul anilor '80 ai secolului al XVIII-lea porumbul devine cultura cerealieră principală, devansând-o cu mult pe cea a meiului [196, p. 328]. Cultura tutunului s-a răspândit repede, dar din cauza îngrijirii proaste dădea un randament modest [389, p. 73].

O ramură profitabilă pentru economie o reprezenta cultura viței de vie. Zonele viticole erau cuprinse în perimetrul dealurilor Moldovei, fiind concentrate în jurul podgoriilor Odobești și Cotnari-Hârlău. Domnii acordau o atenție deosebită viticulturii. Constantin Racoviță stimula prelucrarea viilor împărăginite, iar nelucrarea viilor timp de trei ani îi oferea stăpânului dreptul de a apela la judecata Divanului, pentru a o transmite în arendă altei persoane care o lucra și plătea dijma [179, p. 297]. În anul 1763 au fost supuse impozitelor 1300 mii vedre de vin, în 1769 cifra s-a ridicat la 1741 mii vedre, iar în anul 1785 ea constituia deja 2150 mii vedre. În ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea în Moldova se produceau anual 4 mil. vedre de vin [196, p. 323, 329].

Printre ocupațiile populației se evidențiază pomicultura. La începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir scria că în Moldova „nu vei afla livezi de pomi fructiferi, ci păduri. În munți, fructele cresc de la sine, dar în câmpii ele trebuie îngrijite prin truda omului – dar și de aceea ele sunt mai gustoase” [91, p. 93; 92, p. 181]. Marele învățat remarcă că „în vremurile de

demult, Polonii, având de gând să purceadă împotriva Moldovei, socoteau că n-au trebuință de nici un fel de provizii, crezând că le ajung, lor și oștirii, fructele pe care ținutul li le oferea din belșug” [92, p. 181]. Situația în ramura dată s-a păstrat și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind confirmată de călătorii străini. În anul 1788 italianul Domenico Sestini, vizitând Moldova și Țara Românească, nota în zilnicul său că există „adevărate păduri de peri, meri, pruni, cireși (...); nu numai în grădini, ci și în păduri cresc diferite soiuri de fructe cu gust bun și din abundență, fără să necesite o îngrijire specială”, fructele „au un gust excelent și o deosebită savoare; mărul domnesc este, probabil, cel mai remarcabil din Europa, datorită mărimii, gustului și parfumului” [408, p. 46-47]. Merele de soiul domnesc erau lăudate și de către turci [519, p. 138]. Călătorul georgian Iona Ghedevanișvili constata că țara este bogată în „fructe, care sunt și foarte ieftine”, chiar și pe timpul staționării a circa optzeci de mii de ostași ruși „nu se observa o scumpire, dar numai o ieftinire” [549, p. 443].

Practicarea pomiculturii era destul de rentabilă, fructele se vindeau la prețuri avantajoase pentru producători. Astfel, într-un act al vremii se menționa că țăranii din satul Rădășeni „au o somă mare de livezi, din care fac parte multă neguțătorie, vânzând acele poame cu preț”. Dijma din fructe pe doi ani valora 700 de lei [179, p. 625], echivalent a 350 de oi sau 70 de vaci [328, p. 126-127], fapt ce ne face să presupunem că suprafața livezilor era însemnată. Sporadic domnia intervenea și lua măsuri de protejare a livezilor. În noiembrie 1792, Al. Moruzi a întărit anafora unor boieri moldoveni, prin care aceștia cereau protejarea pădurilor și pomilor [179, p. 654, 570].

În a doua jumătate a sec. XVIII ponderea producției cerealiere în economia de piață a principatului nu a reușit să depășească ramura creșterii vitelor care a reprezentat principala sursă de bogăție a Moldovei până în anii '40 ai secolului al XIX-lea. Condițiile naturale erau favorabile dezvoltării acestei ramuri a economiei agrare. Agricultură și transportul stimulau ramura de creștere a vitelor, ramură care, la rândul său, asigura celor care o practicau hrană, îmbrăcăminte și bani, rezultați în urma vinderii animalelor. Vitele reprezentau principala avere a țăranilor; la stabilirea dărilor de către autorități se reieșea din cuantumul de vite în fiecare gospodărie. Otomanii nu au îngăduit exportul de vite din principate, excepție constituind numai unele subproduse ale acestei ramuri: seul și cervișul*. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea efectivul anual de bovine al Moldovei se estima la circa 300000-400000 de capete [389, p. 75]. După datele lui D'Hauterive, deja în anul 1785 în Moldova erau 800000 de bovine, adică cifra s-a dublat în comparație cu prima jumătate a secolului [337, p. 376].

Posibilitățile exportului de vite din Moldova depindea direct de capriciile naturii, fiind

* Cerveșul era preparat din carne de capră, fiartă în vase mari până la topire, pasta rezultată se trimitea în burdufuri la Constantinopol [389, p. 74].

afectat de iernile geroase când insuficiența hranei ducea la pieirea bovinelor. În iarna 1748-1749 au „murit vitele”, prețul unui car de fân urcase la „30 de lei și nu se găsea”, în iarna 1789-1799 din cauza gerului cumplit „au murit vitele în Țara Moldovei” [110, p. 91; 213, p.171-172, 174].

Creșterea cailor reprezenta una dintre componentele importante ale ramurii. Potrivit relatărilor lui Wenzel von Brognard, caii în cea mai mare parte erau crescuți în câmpia dintre Prut și Nistru, nu erau prea mari, dar în schimb erau foarte rezistenți [347, p.101]. Erau crescuți cai de rasă pământească și „iepe” moldovenești [225, p. 91], care în descrierea geografului armean Ingigian erau „de culoare roșcată sau neagră-roșcată, de statură înaltă, frumoși, renumiți prin copitele lor frumoase, sprinteni și ascultători, buni pentru călărie și tracțiune” [382, p. 147]. Au fost realizate și încrucișări dintre rasele de cai pământene cu cele aduse din Asia, Albania. În anul 1785 numărul total al cailor crescuți în Moldova se ridica la cifra de 170000 [337, p. 50].

Un rol important în economia Țării Moldovei revenea creșterii oilor. După numărul oilor crescute principatele române se poziționau printre primele state europene, după Spania, Anglia și Franța. Crescătorii de oi creșteau trei rase: „țigaia, bârsana și stogoșe (hibrid)” [389, p. 75]. În 1769 a fost colectată goștina pentru 889 mii de oi [196, p. 329]. Efectivul total al oilor în Țara Moldovei constituia în 1785 circa 3 mil. de animale [337, p. 50].

În ansamblul ei, ramura creșterii animalelor era extrem de productivă, contribuind la dezvoltarea economiei Țării Moldovei, inclusiv prin exporturile de vite spre Europa Centrală.

Resursele pădurilor din spațiul românesc, constituind 60-70% din suprafața totală, erau exploatate economic. Diversitatea speciilor de copaci „de la cele din categoria foioaselor până la rășinoase” permitea tăierea și curățarea buștenilor într-un număr mare cu transportarea lor ulterioară pe râurile țării [289, p. 176-177]. Călătorii străini ai epocii au remarcat diversitatea și calitatea înaltă a produselor forestiere. Consulul francez Peyssonnel menționa că din pădurile Moldovei, în special din cele de la Rezina, Vaslui și Scânteia, se exploata o mare cantitate de lemn de construcții, iar catargele din Țara Moldovei după calitatea lor nu cedază cu nimic în fața celor din Europa de Nord [476, p.177-178]. Consulul austriac St. Raicevich nota pe timpul șederii sale în principat că existau păduri imense compuse din „copaci mari și folositori”, iar dintre toate esențele cel mai bun pentru construcția navelor era stejarul moldovenesc [501, p. 58-59]. Dintre lemnul destinat pentru construcții cel mai solicitat era stejarul de Fălciu [284, p. 42].

Albinăritul reprezenta o preocupare economică cu tradiții vechi. Istoricul turc Evlia Efendi-Celebi remarca că prisăcarii din Moldova obțineau „mierea cea mai limpede și curată, fiind ca muselina albă”. În anii 1788-1789 Hacquet aprecia că mierea din Moldova „era tot așa de vestită ca și aceea din Franța, de lângă Narbonne”. Dezvoltarea albinăritului era favorizată atât de condițiile climaterice favorabile, cât și de prezența pădurilor cu flora corespunzătoare, a

terenurilor melifere. Locuitorii principatului erau cointeresați în dezvoltarea acestei ramuri, deoarece mierea și ceara erau căutate pe piața internă, fiind și exportate în cantități mari. Domnii reglementau prețurile pentru produsele albinăritului, în 1742 Mihai Racoviță a fixat prețul pentru oca de ceară la 100 de bani. În „Sama vistieriei Moldovei” pe anul 1763 sunt totalizați 670000 de stupi de pe care domnia căpăta un venit anual de 74439 lei, iar în 1769 domnia a încasat 74078 lei din „desetina de stupi și rămători (porci)” [289, p. 177-179; 371, p. CXI].

O altă ocupație tradițională și profitabilă pentru economia principatului reprezenta pescuitul. Populația era aprovizionată cu pește prins din râurile interioare, Siret și Prut. Pe lângă bazinele naturale erau create și lacuri artificiale. După relatările lui Iona Ghedevanișvili, aceste lacuri erau uscate o dată la 7 ani, iar peștele era vândut negustorului „pentru 200, 300 tumani”, sau mai mult sau mai puțin în dependență de mărimea lacului. Pe urmă în lac erau aruncați pești productivi care erau crescuți în continuare” [549, p. 446]. Domnia era cointerесată în menținerea lacurilor într-o stare bună, deoarece primea și venituri importante în urma practicării acestei activități. Printr-un act domnesc din 30 septembrie 1777, domnul Țării Moldovei Grigore al III-lea Ghica porunea ca peste cele cuprinse în Așezământul pentru boieresc, locuitorii de pe moșii „să întocmască iazurile” [188, p. 77]. Rezerva produselor piscicole permitea asigurarea necesităților atât ale pieței interne a Moldovei, cât și posibilitățile de export în Europa Centrală.

În economia Moldovei un rol important a fost exercitat de centrele urbane, în calitatea lor de producătoare și consumatoare de mărfuri. Ponderea orașelor în economia principatului Moldovei s-a aflat în centrul preocupărilor științifice ale istoricilor, economiștilor și demografilor. C.C. Giurescu accentua „un fenomen continuu în dezvoltarea istorică” a Țărilor Române, existent din Evul mediu, prin care avea loc „transformarea unor sate, bine așezate, în târguri sau orașe” [232, p. 74]. Relevant în acest sens fiind exemplul Târgului Ocna care, grație intensificării procesului de exploatare a salinelor, la sfârșitul secolului al XVII-lea a evoluat dintr-o localitate rurală în una de tip urban [412, p. 18]. În anul 1774 în Țara Moldovei existau 23 de așezări urbane, 15 dintre care aveau sub 1000 de locuitori, iar în 1803 numărul lor a crescut la 26 [344, p. 8-15]. În total, din anul 1774 până în anii '20 ai secolului al XIX-lea în Moldova au fost fondate peste 40 de târguri și orașele [180, p. VII]. Spre deosebire de alte state din Europa de Est, orașele din Țara Moldovei nu erau specializate în producerea anumitor tipuri de mărfuri [526, p. 130]. Specific pentru orașele din spațiul sud-est-european era ponderea destul de mare în cadrul populației a locuitorilor veniți din mediul rural. În Țara Moldovei, conform recensămintelor din anii 1772-1773 și 1774, în opt orașe principale 10% din locuitori le alcătuiau țăranii. În Dorohoi această cotă

* Tumán – monedă persană cu greutatea de 3,22 gr. Au.

constituia 0,6%, în Roman – 23,1%, în Hârlău – 24,5% [526, p. 131].

La mijlocul secolului al XVIII-lea existau condițiile necesare dezvoltării vieții urbane. Multe dintre orașele aflate odinioară în ruine erau reconstruite treptat. Într-un hrisov al domnului Gr. Calimachi din 1761 se specifica faptul că centrul orașului Suceava, „care mulți ani la rând era pustiu fără case de locuit, aflându-se doar în ruine, începe a fi populat” [144, p. 129-131]. Au crescut cu mult Focșanii din partea Moldovei, au fost restabilite orașele Vaslui, Bârlad, Fălciu. Totuși, „procesul de refacere a orașelor decurgea foarte lent” [194, p. 92], în unele dintre ele, cum au fost Cotnari, Șcheia, Baia, Lăpușna, nu a fost depășită starea de stagnare și aceste centre s-au transformat în sate [132, p. 101-102].

Vechiul sat de răzeși podgoreni Odobești s-a transformat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în târg [233, p. 176]. În anul 1792 a fost înființat târgul Fălești, „care poartă, în actele vremii, și numirile de „Chele arsă” și „Pânzăreni” [227, p. 507-508]. La 18 august 1780, Constantin Moruzi a ridicat satul Fălticeni la nivel de târg „cu dughene și case de locuit”. Acest târg era numit la început Foltuceni, Fulticeni, dar mai des Șoldănești [158, p. 36]. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în nordul Țării Moldovei au apărut târgurile Briceni (1788-1798), Lipcani (fostul Podul), Novoselița de Jos (menționat pe harta lui Bauer / (1769-1774), Bălți (1769-1782), Otaci (existent la 10 aprilie 1781), Rașcov sau Vadu Rașcului, Telenеști (înființat la 25 octombrie 1796) [234, p. 48-51], Adjудul Nou (1794) [180, p. 22], Burdujeni (1786), Tuzora (1794) [135, p. 202]. La 12 iunie 1792, Alexandru Moruzi i-a aprobat lui „Constantin Mareș biv vel căpitan de Ropce” înființarea de târg pe moșia Vlădeni din ținutul Suceava [180, p. 16]. Este semnificativ faptul că târgurile au apărut în ținuturile centrale și cele de nord ale Țării Moldovei. Accentuăm că înființarea noilor târguri în nordul țării a constituit o urmare directă a dezvoltării relațiilor comerciale în regiune, implicit și a relațiilor comerciale cu regiunile polone limitrofe.

Apariția târgurilor menționate a fost determinată de interacțiunea a mai multor factori, inclusiv: îngrădirea monopolului otoman și atenuarea regimului fanariot după încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi; depășirea declinului economic în Țara Moldovei; cererea în creștere la mărfurile agricole pe piețele europene [135, p. 202].

Ponderea centrelor urbane din spațiul românesc este diminuată de către Virgil N. Madgearu care afirmă „că, până în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, orașele noastre au fost centre de consumație, fără viață productivă proprie de oarecare însemnătate” [307, p. 132]. Cercetătorii B. Murgescu și D. Dragnev constată că creșterea numerică în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a centrelor urbane din Țara Moldovei nu a fost însoțită și de o sporire pe măsură a rolului lor economic și social în contextul economiei-univers a Europei din perioada

modernă timpurie, prestația lor fiind modestă, iar fenomenele de modernizare economică și socială au fost limitate. În acest sens, Țările Române „au constituit o zonă de periferie a economiei-univers europene” [341, p. 64; 196, p. 356].

Un rol deosebit în economia principatului era atribuit ramurii de extragere a sării*. În Evul mediu cele mai cunoscute centre de extragere a sării erau în zonele Trotușului, în Vrancea și la Ocnița [412, p. 7-9]. În secolul al XVIII-lea zăcăminte de sare erau atestate și parțial valorificate la Târgu-Ocna, Săcuienii, aflați mai la nord de Slănic; puțuri de sare sau slatine existau în apropiere de Târgu-Neamț, în ținutul Bacău lângă satul Faraone, izvoare sărate se aflau în ținutul Putnei, la vest de satul Nereju, și era cunoscut în același ținut pârăul sărat „care se varsă în Zăbala la satul Paltinul” [230, p. 49]. Tehnica folosită la exploatarea ocnelor de sare se baza pe practicarea unor gropi săpate perpendicular în terenul salinifer de către tăietorii de sare numiți *șavgăi*, sarea era scoasă în bolovani mari la suprafață de către ȝiganii robi cu ajutorul instalației numite *crivac* [519, 141-142]. La minele de exploatare a sării din Târgu-Ocna forța de muncă era asigurată de rufetași și un număr însemnat de condamnați (osândiți la ocnă), care erau folosiți numai la tăierea sării în interiorul gropilor [385, p. 133]. În anul 1762 numărul rufetașilor era de 225 lucrători specializați: șavgăi, lăturași, curteni, tărbăntași, vătăfi [142, p. 169]. De altfel, atât existența unor bogate resurse naturale în împrejurimile acestui oraș, cât și arendarea sau *otcupul* ocnelor de sare, vor favoriza „dezvoltarea mai timpurie a relațiilor capitaliste în această zonă” [385, p. 132].

Exploatarea zăcămintelor de sare reprezenta un monopol al domniei și aducea venituri importante [397, p. 308]. La mijlocul secolului al XVIII-lea la Târgu-Ocna sarea se extrăgea într-un volum anual de 100000 de bolovani, fiecare cântărind cca 100 de ocale [397, p. 397]. În perioada iunie 1801-iunie 1802 producția pe țară a fost de 185222 drobi și 14396 bucăți, echivalentul a 15000000 ocale de sare [412, p. 24]. Salinele dădeau domniei prin arendă un venit anual de 500000 de piaștri [254, p. 63]. Totodată, „veniturile salinelor” includeau numai banii primiți de domnie de la exploatarea ocnelor; astfel, în 1770 domnia a primit 29000 piaștri, în 1775 – 100000 piaștri, în 1785 – 300000 piaștri [412, p. 27]. Domnul Mihai Suțu a realizat în anul 1794 de la ocne un venit de 200000 piaștri [329, p. 231]. Domnii căutau să favorizeze dezvoltarea acestei ramuri. La 2 septembrie 1795, Alexandru Ioan Calimachi a poruncit lui Vasile Râșcanu să nu oprească la lazarete carele ce merg la ocnă pentru sare. Domnii s-au arătat binevoitori față de specialiștii străini, veniți să exploreze zăcămintele de sare. La finele secolului

* Acest mineral a fost întotdeauna o componentă indispensabilă în alimentația omului și animalelor, se folosea pentru conservare, condimentare și asezonarea peștelui, a cărnii, pentru tăbăcirea pieilor. Pentru a-și asigura funcționalitatea fiziologică normală, organismul uman are nevoie de 5-15 grame de sare pe zi, lipsa ei este caracterizată drept „penurie de sare” sau „foame de sare”, creând senzația de sete.

al XVIII-lea un număr mare de polonezi, în căutarea unor condiții mai bune de viață, și-au găsit azil în Țara Moldovei, contribuind la dezvoltarea economică și socială a principatului. În anul 1792, un grup de mineri poloni de la minele de sare din Bochnia* s-au stabilit în satul Cacica**, unde au continuat să se îndeletnicească cu extragerea sării [297, p. 302].

Fenomene de noutate în viața socioeconomică a principatului includ în sine o simbioză dintre structurile tradiționaliste și cele noi, pre-moderne, creând astfel diverse forme *tranzitorii*, care exprimau specificul epocii moderne timpurii în principatele române. D. Dragnev accentuează că în modernizarea economiei un rol important revine instituțiilor statului, dar în cazul principatelor române acumularea resurselor materiale și financiare necesare modernizării era dificilă din cauza canalizării lor „spre exterior, pentru a satisface cerințele Porții” [196, p. 355-356].

E. Gellner compara modernizarea cu „un val uriaș care a pornit asupra întregii lumi din vestul Europei, ajungând în diferite zone în momente și cu intensități diferite”, acest val de modernizare „a erodat structurile tradiționale de roluri sociale” (sătenii fiind dezrădăcinați și împinși spre orașele mari), generând și conflicte sociale „între valurile de nou-veniți și vechi orășeni, între orășenii angajați în centrul orașelor și proletariatul șomer de la periferia acestora” [383, p. 39]. O situație similară de conflict s-a creat în unele orașe și târguri din Țara Moldovei după anexarea Bucovinei în 1775 de către austriece. Este cunoscut faptul că populația urbană din principat era alcătuită în mare parte din alogeni. În epoca medievală prezența evreilor în Țara Moldovei a fost nesemnificativă, fiind vorba doar de cazuri izolate [95, p. 39] de colonizare ce vor determina sporul natural care va urma [158, p. 34]. Situația s-a schimbat la finele secolului al XVIII-lea, când imigrarea evreilor a devenit fără precedent***. Este semnificativ faptul că noii-veniți în Bucovina au stârnit atât reacția localnicilor creștini, cât și a evreilor stabiliți mai înainte. În anul 1777, conducătorul cahalei din Cernăuți, Lazăr Israel, a cerut printr-un memoriu adresat comandamentului militar din Lemberg îndepărtarea evreilor străini din orașe și târguri. Evreilor nou-veniți din Suceava nu li s-a admis să intre în sinagoga din localitate, ulterior li s-a interzis să construiască case de locuit [345, p. 386]. Astfel, situația descrisă demonstrează concepția lui Ernest Gellner despre apariția de noi conflicte între noii-veniți și vechii orășeni, dar cu unele deosebiri: a) noii-veniți proveneau în mare parte din mediul urban; b) valul de noi-veniți a fost

* Localitatea Bochnia este amplasată la est de Varșovia la o distanță de 35 km.

** Salina Cacica (pol. Kaczyka, denumirea provine de la „kaczka” – rață) este amplasat la est de Suceava la o distanță de 38 km.

*** Imigrarea populației evreiești în Moldova a fost cauzată de către un șir de măsuri de constrângere, aplicate față de reprezentanții acestei etnii, de către autoritățile ruse și austriece în teritoriile anexate în urma celei de-a doua împărțiri teritoriale a Poloniei (1772). Printre aceste măsuri enumerăm următoarele: curățirea orașelor de vagabonzi, între aceștia nimerind și numeroși evrei care practicau specula și aveau venituri nesigure, forțarea evreilor, care nu practicau meseriile și nu dispuneau de un anumit capital, de a locui în anumite regiuni și de a practica agricultura. Majoritatea evreilor nu s-au conformat restricțiilor, dar au preferat să plece [41, p. 26].

provocat de factorul militar și de legislația discriminatorie adoptată față de evrei în teritoriile anexate de Rusia și Austria; b) conflictele sociale apărute aveau și „un antagonism etnic” care, după E. Gellner, se manifestă „când noii-veniți, proletariatul dezrădăcinat, erau vizibil diferiți, aveau sisteme de credințe și obiceiuri total diferite sau vorbeau limbi neinteligibile. În astfel de cazuri, vechii locuitori ai orașelor recurgeau la excluderea culturală și rezervări de servicii pe criterii etnice” [383, p. 39].

O problemă majoră a perioadei cuprinse este ponderea elementelor burgheze în viața socială și economică a principatului. Geneza burgheziei în Moldova și în întreg spațiul românesc „a avut un caracter policentrist” și „trebuie concepută și în cazul românesc ca un proces intern de metamorfoză” [363, p. 355]. Boierimea din Țara Moldovei, la fel ca și nobilimea din alte state europene, avea o preferință pentru „o viață activă și ocupații așa-zis burgheze” * [365, p. 351-414]. Mulți dintre boieri, indiferent de rangul lor, fiind proprietari funciari și funcționari ai statului, nutreau dispreț față de activitățile comerciale sau, dimpotrivă, tindeau să se angajeze în aceste activități, ce-i drept, fără a dispune de capitalurile necesare.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în structura regimului agrar din Țara Moldovei au avut loc transformări care prevesteau relații de marfă-bani [154, p. 259]. Nu supraapreciem ponderea acestor transformări, deoarece ele erau substanțial diminuate de dezastrele naturale și militare, tehnica agricolă înapoiată, metodele rudimentare de depozitare a cerealelor, fiscalitatea excesivă [156, p. 25]. Totuși, pe parcursul secolului al XVIII-lea pentru Moldova era caracteristică o extindere a suprafețelor și contractelor de arendare, fiind cuprinse în acest proces 50% din totalul proprietăților boierești [288, p. 405].

Răspândirea sistemului de arendare a terenurilor permitea stăpânilor de pământ să obțină sume de bani fără eforturi și risc, unii dintre ei se eliberau în acest fel pentru exercitarea unor funcții administrative. Afecțiunea boierilor pentru o viață luxoasă, lipsită de orice interes pentru agricultură, explică în mare parte răspândirea sistemului de arendare a moșiilor [154, p. 259]. Boierii nu se ocupau de administrarea moșiilor lor, preferând să le dea în arendă armenilor și evreilor. În 1782, von Brognard constata că era dăunătoare nu atât arendarea moșiilor, cât faptul că aceste pământuri erau lucrate nu de băștinași, dar „cu oameni aduși din Ungaria și cu ruși” [347, p. 99]. Fenomenul arendășiei**, nedepășind faza precapitalistă, a contribuit totuși la dezvoltarea relațiilor marfă-bani, în special în perioada imediat următoare încheierii tratatului de

* În același timp, domnii nu acceptau în funcțiile administrative reprezentanți ai altor categorii sociale. Grigore Alexandru Ghica a emis chiar un hrisov la 12 august 1766, prin care marile dregătorii din țară puteau fi deținute numai de boierii mari [96, p. 190].

** Arendășia nu urmează a fi confundată cu „orânda”, termen al epocii care desemna darea în arendă doar a cârciumilor.

pace de la Kuciuk-Kainargi. În aspect geografic, practica arendării, mai ales a pășunilor, apare în regiunile muntoase în legătură cu comerțul de vite. De rând cu arendașii direcți ai moșiilor, activau arendași intermediari între stăpânii de pământ și producătorii direcți, formând de la finele secolului al XVIII-lea „o categorie de sine stătătoare, premergătoare burgheziei” [154, p. 260-262]. În aprecierea lui C.C. Giurescu, arendașii au reprezentat agenții capitalismului în Țările Române [234, p. 167].

O categorie proto-burgheză era compusă din cămătari. Camăta era practică de negustorii turci, evrei, armeni, greci, moldoveni [95, p. 28-43]. Sunt numeroase documentele vremii care confirmă împrumuturile de bani cu dobândă. La 4 iulie 1777, Gheorghe Mătăsaru, negustor în Cernăuți, a împrumutat de la Ștefan Zota din Cadobiște 200 de lei pe timp de jumătate de an, cu o dobândă de 10-12 la sută [167, p. 472]. La 6 iulie 1781, Ștefan Măgărdici, armean din târgul Botoșani, cu Ștefan Ciobanul, fratele său, au confirmat primirea sumei de 350 de lei împrumutați lui Gheorghe Mătăsaru din Cernăuți, pentru care acesta din urmă pusese amanet o moară și o dugheană [167, p. 443].

Rolul categoriilor proto-burgheze în viața economică și socială a țării devine mai însemnat, mai ales pe seama negustorilor, proprietarilor de manufacturi și de mici instalații industriale, arendașilor de moșii și a celor ce exercitau profesii „libere” [234, p. 243]. Procesul de acumulare inițială a capitalului decurgea lent [197, p. 240], limitându-se la cămătărie și comerț, iar transformarea capitalurilor căpătate în industriale era împiedicată de fiscalitatea excesivă aplicată față de negustorii autohtoni [p. 240, p. 131].

Printre categoriile burgheze autohtone propriu-zise s-au evidențiat negustorii, meseriașii, intelectualii, funcționarii. Procesul de constituire a elementelor incipiente ale burgheziei a fost influențat de „prezența masivă a alogenilor” care „au ocupat cu repeziciune practic toate domeniile lucrative de oarecare interes, substituindu-se autohtonilor și făcându-le o concurență necruțătoare” [364, p. 288-289, 302, 305, 311, 313].

Burghezia din Țara Moldovei probează o acută „lipsă de maturitate”, iar „geneza clasei noastre mijlocii, cum afirmă A.-Fl. Platon, se înscrie într-o tipologie specifică, central- și est-europeană, prin nimic „inferioară” celei apusene, ori mai „deficitară” decât aceea” [362, p. 450]. Boierii și negustorii autohtoni au intuit ceea ce se va numi pe viitor „politică economică protecționistă”. Probabil că în mod conștient a fost adoptat un mod lent de exploatare și prelucrare a zăcămintelor naturale (în special aur, mercur și cupru), pentru a diminua însușirea lor de către fanarioți, turci și ruși [366, p. 66].

Un fenomen de noutate în viața socioeconomică a principatului vizează apariția unei noi forme de producție – a manufacturilor. Manufacturile înființate în Țara Moldovei reprezentau

după modul de organizare a producției forma de manufactură dispersată sau decentralizată. Pentru Moldova era caracteristică amplasarea manufacturilor în afara orașelor. Majoritatea manufacturilor au fost înființate în apropierea surselor de materie primă sau în anumite localități amplasate favorabil în cadrul rețelei căilor de comunicație, care, la rândul lor, erau destinate să asigure atât aprovizionarea, cât și comercializarea produselor finite. Practic, nu era rentabil din punct de vedere economic de a amplasa aceste manufacturi în raza marilor orașe din mai multe considerente, pe care le și vom expune în continuare.

În primul rând, necesitatea în brațe de muncă era satisfăcută cu lucrători din sate (remunerați cu o plată în bani mult mai mică, sau în natură) și, în caz de necesitate, cu meșteri de peste hotare. Boierii aveau dreptul de a folosi la aceste întreprinderi și munca scutelnicilor. Numărul angajaților permanenți era foarte redus și nu exista necesitatea acută a unor brațe de muncă. În cele câteva manufacturi existente în țară lucrau în jur de 1000 de oameni, dintre care 60% erau angajați la ocnele de sare de la Târgu-Ocna și la șantierul naval din Galați, ambele fiind întreprinderi de stat [194, p. 115].

În al doilea rând, în cazul amplasării manufacturii în oraș ar fi crescut cheltuielile de transportare a materiei prime. Costurile pentru transportul materialelor necesare ar fi fost enorme și din cauza calității proaste a drumurilor.

Cel de-al treilea argument ține mai mult de natura și mentalitatea omului întreprinzător, înzestrat deseori cu spirit de aventurier. În orice țară au activat întotdeauna întreprinzători, inclusiv proprietari de manufacturi aventurieri, care își conduceau mai bine afacerile aflându-se la o depărtare mai mare față de autorități.

Odată cu încercările de limitare a unor tendințe monopolizatoare otomane, întreprinse în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, devin posibile acumulările de capitaluri. Manufacturile devin mai numeroase și sunt înființate de către domnie, marii boieri sau chiar de unii dintre negustorii bogați. Cel mai des ele produceau postavuri, obiecte din piele, ceramică, sticlă, articole alimentare etc. Activitatea acestor manufacturi era asigurată și prin invitarea unor specialiști străini din Polonia, Prusia, Silezia și Austria.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea unii domni au lansat inițiative de înființare a manufacturilor. Au fost organizate „cherhanale” de potasă, care se extrăgea din cenușă rezultată în urma arderii lemnului de anumite specii de copaci. Potasa, căreia moldovenii îi spuneau „potaș”, era cerută insistent pe piața externă și era utilizată „la producerea sticlei, a săpunului, la argăsit pieile, la spălarea rufelor” [235, p. 209]. În urma arderii în condiții speciale a lemnurilor de stejar se obțineau două produse: potasa caustică și așa-zisa „cenușă bogată”, mult mai inferioară după calitate. Însă, dezvoltarea ramurii în cauză și creșterea numărului de cuptoare din această

ramură (până la 30 în anul 1798) a dus la devastarea unor suprafețe însemnate de păduri de către proprietari prin arderea copacilor [79, p. 49], fapt ce l-a făcut pe Alexandru Callimachi să interzică această industrie [274, p. 172; 157, p. 76]. Distrugerea pădurilor nu a fost cauzată numai de producerea potasei, dar și de transformarea lemnului în mangal sau cărbune de lemn care era necesar curții domnești [235, p. 204] și de exporturile masive ale acestui produs în Constantinopol [347, p. 99, 101]. În același timp, în opinia lui C. Șerban, producerea potasei urmărea creșterea veniturilor personale ale deținătorilor de păduri, fiind una dintre formele acumulării primitive a capitalului comercial [387, p. 357].

În același timp, Poarta, într-un *Kanunname*, întocmit în anii 1792-1793, martie, cerea domnului Moldovei „îndeplinirea multor și multor servicii împărătești, prin înființarea unor întreprinderi (*Kerhane*) de postavuri și de alte stofe, sau altele de acest fel” [193, p. 24-26]. Ulterior, sultanul Selim al III-lea a emis un firman, datat cu 2-11 aprilie 1793, cu privire la dezvoltarea agriculturii și manufacturilor în Țările Române. O clauză specială a firmanului îi cerea domnului Moldovei Mihail Șuțu „îndeplinirea multor altor servicii împărătești, mai cu seamă prin înființarea de cherhanale (*çuka*) și de alte postavuri (*akmişe*) sau altele de acest fel, care vor aduce cu timpul foloase mari țărilor bine păzite și raialelor” [193, p. 41-42].

O ramură profitabilă pentru domnie și țară era considerată cea textilă. În anul 1764, Grigore Alexandru Ghica, după efectuarea unei investigații temeinice a terenului de către trimiși speciali, dar și de domn personal, înființează manufactura de postav de la Chiperești, la confluența Bahluiului cu Jijia („Dealul Doamnei”), acceptând și angajarea unor specialiști polonezi și germani, fiind aduse din Polonia și uneltele necesare [256, p. 381; 115, p. 487]. De tot au fost aduse 47 de familii protestante din Polonia. Domnul finanța aprovizionarea cu lână de diferite calități, uneltele și utilajul. „Postăvăria” a fost „afierosită” mănăstirii Sfântului Spiridon pentru întreținerea spitalului [134, p. 148]. Înființarea acestei fabrici, în viziunea lui N. Iorga, avea scopul de a nu importa postav străin și de a favoriza porturi de haine confecționate din postav autohton. În una din zile, domnul Țării Moldovei a apărut în sala divanului îmbrăcat în haine cusute din acel postav. Prin exemplul său personal domnul le-a sugerat boierilor să se îmbrace în veșminte cusute din postav de la Chiperești, aspru, grosier, simplu și sobru, care, pe lângă toate, era și mai ieftin [253, p. 61; 5, p. 131-132]. Însă, în anul 1766 această manufactură și-a încetat activitatea, o bună parte dintre meșteri și lucrători plecând în Țara Românească unde au înființat o manufactură similară la Pociovaliște, lângă Snagov [115, p. 485-486].

Din perioade mai vechi în Galați a existat un șantier naval. În aprecierea călătorului Peyssonel, Galații reprezintă „schelea cea mai însemnată din Moldova” [113, p. 214]. Șantierul naval din Galați avea capacități de construcție și a vaselor „de războiu de șaizeci de tunuri”

destinate în exclusivitate pentru turci [273, p. 48, 68]. În anul 1786 domnia a cheltuit pentru „facerea” unui galion 3331,21 lei, iar cheltuielile totale pentru construcția acestui vas erau estimate la 10662,74 lei [261, p. 193]. Către sfârșitul secolului al XVIII-lea șantierul naval funcționa după principii specifice unei manufacturi capitaliste [391, p. 205].

Pe parcursul secolului al XVIII-lea domnia a încurajat înființarea a 3-4 „fabrici” producătoare de sticlă. Toate erau așezate pe moșii boierești sau mănăstirești [387, p. 354]. Petru Magi este amintit în anul 1772 ca patron al unei fabrici de sticlă și hârtie de pe moșia Vitijeni de lângă Hârlău, folosind 30-50 de lucrători (liude) [134, p. 148]. Petru Magi a muncit timp de trei luni de zile la înființarea „fabricii” sale, suportând și toate cheltuielile necesare. De la 4 septembrie 1772 cei 30 de lucrători au fost scutiți de toate dările față de divan [387, p. 354]. Soarta întreprinzătorului italian a fost tragică, deoarece dintr-un zapis al lui Hreșco jidovul din Hârlău, din 12 martie 1784, dat pentru „40 lei ce a luat de la Petre italianul”, rezultă că Petru Magi a fost ucis de tâlhari [294, p. 74]. Din 1786 un oarecare Șaber (Saber), sas de origine a devenit noul proprietar al sticlăriei, transferată pe moșia Deleni, bucurându-se și de permisiunea domnească de a angaja 100 de lucrători străini [362, p. 404]. Angajații sunt străini „scoși de peste hotar dintr-alte țări”, nu plăteau birul vistieriei „cât și alte dări și angarii ce vor fi asupra altora” pe perioada angajării în activitatea de muncă [294, p. 74]. Produsele fabricate la această sticlărie erau destinate în special consumului intern.

În urma celor investigate în acest compartiment, conchidem că evoluția socioeconomică a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este caracterizată de dezvoltarea ramurilor tradiționale ale economiei, concomitent cu apariția elementelor economiei de piață prin răspândirea sistemului de arendare a terenurilor arabile, viilor și pășunilor, fondarea manufacturilor.

2.2. Situația politică și social-economică a Republicii Nobiliare

Originalitatea istoriei statului polonez, marcată în special de constituirea și activitatea unei Republici Nobiliare, și-a lăsat o amprentă adâncă atât asupra procesului de evoluție a instituțiilor interne, cât și asupra politicii promovate față de statele limitrofe.

Primele semne de slăbiciune a sistemului politic existent în Polonia au început să se manifeste cu mult înaintea perioadei care ne preocupă nemijlocit. Până în secolul al XVI-lea nobilimea asculta de rege, iar tronul era ocupat de membrii aceleiași dinastii [353, p. 9]. După Războiul de 30 de ani prestigiul internațional al Poloniei intră într-o continuă scădere. Din anul 1569 statul polon reprezenta o confederație dintre Regatul Poloniei și Marele Principat (Cnezat) al Lituaniei, seimurile se convocabau în Varșovia. Uniunea de la Lublin (1569) constituia realmente un compromis ce asigura interesele nobilimii polone și lituaniene, reprezentând

totodată și „o extindere a civilizației spre est” [208, p. 226]. Denumirea oficială a statului era *Repubblica – Rzeczpospolita Coroanei Poloneze și a Marelui Cnezat Lituanian**, în fruntea căreia se afla regele ales pe baze electivă de către dietă la Varșovia, iar ceremonia de încoronare avea loc la Cracovia. Numind Polonia cu termenul *Rzeczpospolita*, se accentua faptul că statul, de rând cu regele, este condus de către șleahță prin organul său reprezentativ – Seimul [571, p. 148].

Autoritatea suveranului, lipsit de resurse financiare și administrative, era îngrădită de existența unui sistem generator de anarhie, fundamentat pe principiile *liberum veto*** și *pacta conventa****, iar din 1572 – prin instituirea monarhiei electivă. Alegerea regilor de către nobili, condiționată de fiecare dată de cedarea unor prerogative ale monarhului în favoarea șleahței, a dus la anarhie, „la acel „liberum veto” când un singur nobil putea ține în loc întregul mers al țării” [88, p. 50; 353, p. 9].

În același timp, regele era proprietarul a 1/6 din toate pământurile. Din acest fond funciar suveranul acorda moșii pentru „merite”, iar beneficiarul era obligat să plătească sume modeste pentru întreținerea armatei. Aceste terenuri erau date în posesiune pe viață; de asemenea, nobilii se bucurau și de alt privilegiu – li se acordau unele dregătorii din partea regelui [571, 153-154]. Orânduirea de stat a Republicii Nobiliare își are originea în cadrul monarhiei stărilor. Identificarea unei forme de stat, în care puterea și libertatea personalităților să nu intre în contradicție, reprezenta esența acestei entități politice. Cu certitudine, prin personalități se subînțelegeau nobilii, cuprinși mereu de febra discuției în privința oportunității de a alege între „sclavia ordinii” și „libertatea dezordonată” [515, p. 135].

Pe parcursul secolului al XVIII-lea Polonia s-a aflat în plină criză de structură, într-o stare permanentă de anarhie totală, încurajată de magnații locali și statele vecine [565, p. 227]. J.J. Rousseau remarcă că „Polonia este un stat mare înconjurat de state încă și mai mari, care prin despotismul și prin disciplina lor militară au o mare forță ofensivă. Din contra, slab prin anarhia sa, el este... ținta tuturor atacurilor” [481, p. 426]. Voltaire constata că Polonia este „deschisă din toate părțile”, nu dispune de „cetăți care să stăvilească înaintarea unei armate”

* În istoriografia română este utilizat termenul *Republică Nobiliară* sau *Republică a nobilimii*. În limba poloneză denumirea oficială a statului era „Rzeczpospolita Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego”. Începând cu secolul al XVII-lea, în corespondența diplomatică pentru desemnarea acestui stat se folosea termenul *Najjaśniejsza Rzeczpospolita Polska* sau varianta latină *Serenissima Res Publica Poloniae*. În secolul XX devine răspândită denumirea „Republica Ambelor Popoare” – *Rzeczpospolita Obojga Narodów*.

** *Liberum veto* este un termen de origine latină și reprezintă un mecanism de funcționare a Seimului polonez în conformitate cu care orice deputat putea bloca discutarea unui proiect de lege sau chiar activitatea legislativului prin votul său *contra*.

*** *Pacta conventa* reprezintă un acord benevol, încheiat între regele polonez ales și păturile sociale, în conformitate cu clauzele căruia fiecare parte își asuma un șir de obligațiuni. De regulă, candidatul la domnie confirma privilegiile vechi ale stărilor sociale, adăugând și unele noi. *Pacta conventa* era semnată de către trimișii „electorului” pentru ca mai apoi candidatul la domnie, primind diploma de alegere a sa în calitate de rege, să confirme prin jurământ acest document.

[413, p. 156]. Șleahța* a contribuit mult la vulnerabilitatea militară a statului polon. Anume această pătură socială, etichetată de către cercetătorul M.V. Dmitriev mai mult drept o „categorie politică și culturală decât socială și economică” [523, p. 198], nu era cointereseată în formarea unei armate regulate care ar fi însemnat în mod automat consolidarea puterii centrale și creșterea cheltuielilor pentru întreținerea efectivelor militare [548, p. 16]. Șleahța alcătuia în medie a opta parte din numărul total al populației; în dependență de regiune, ponderea nobilimii oscila de la 4% la 12% din numărul total al populației [447, p. 257], ceea ce constituia aproximativ 20000-30000 de familii, clientele ale magnaților [460, p. 198]. În opinia cercetătorului B. Leśnodorski, șleahța alcătuia nu mai puțin de 10% din numărul populației, iar luând ca indiciu apartenența la grupul etnic aflat la putere, care poate fi determinat ca polonez sau polonizat, de credință romano-catolică, atunci șleahța ar constitui peste 20% din populația țării [543, p. 122]. O astfel de pondere a nobilimii în societate nu este caracteristică pentru alte state. În același timp, numărul mare al șleahței era determinant la alcătuirea „păturii reprezentative” în cadrul culturii țării.

Șleahța era extrem de puternică și independentă, ea își atribuisese toate „libertățile poloneze” în condițiile existenței „democrației șleahței” [372, p. 282; 542, p. 15]. Către secolul al XVI-lea s-a constituit modelul democrației șleahței, o „democrație” specifică care cuprindea 10% din populație și nu se răspândea asupra țăranilor și orașenilor [515, p. 136]. Șleahța era tratată drept o valoare mistică, bazată pe o descendență biologică deosebită, considerent din care ea încerca să reproducă neamul, crezând în moștenirea virtuților trupului, rațiunii și a caracterului. Șleahța detesta orașele mari, considerându-le veritabile focare de intrigi politice care puneau în pericol libertățile nobilimii. Viața la țară era comparabilă cu tradițiile republicane ale Romei antice. Șleahța se distanța de alte păături sociale, considerând că în orașe bântuie păcatele și ereziile, iar virtuțile cavaleresti cedează în fața efeminării [567, p. 159-162].

Toată viața șleahței era marcată de ideologia „sarmatismului”, de persistența unui statut politic și juridic special, a unui mod de viață deosebit, marcat de anumite stereotipuri în comportament, a opțiunilor politice și a „veciniei”** – elemente de bază ale consolidării legăturilor de rudenie în cadrul acestei păături sociale [467, p. 25]. Conceptul „sarmatismului” s-a bazat pe miturile etiologice, conform cărora șleahța poloneză este descendenta directă a sarmaților și urmează să păstreze tradițiile, credința și legile strămoșilor. Șleahța se considera net-superioară față de restul populației, care provenea în mare parte din triburile slavilor vechi.

* *Ślechta* /*szlachta* – provine din vechiul cuvânt german *slachta* (în germana modernă *Geschlecht*) care înseamnă „rasă”. *Ślechta* este și denumirea cehă a nobilimii. Termenul dat indică și o influență germană în ascensiune a acestei clase [208, p. 108].

** Termenul „vecinie”(sosedstvo) desemnează în cazul dat totalitatea pârghiilor de întreținere a legăturilor prin care se menținea comunitatea locală a nobilimii. Efectuarea unor vizite reciproce la domiciliu, petrecerea timpului în comun ducea și la stabilirea unor legături de rudenie dintre familiile nobiliare.

„Sarmatismul” reprezenta un complex de fenomene în domeniul culturii și al moravurilor, era destul de sofisticat și abundent în contradicții. „Sarmatismului” tardiv i s-a atribuit și apelativul de „iluminat”. În aspect politic, „sarmatismul” era asociat cu „republicanismul”, deoarece era orientat împotriva oricăror forme de absolutism; în același timp, acest curent se caracteriza prin tendința sa spre anarhie. Reprezentanții iluminismului polonez au supus criticii „sarmatismul” prin intermediul presei, teatrului și literaturii [467, p. 123-124; 542, p. 163-174].

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Polonia, practic, nu a promovat o politică independentă proprie, fiind subordonată din ce în ce mai mult Rusiei. Puterea simbolică a monarhului polonez a contribuit „la deschiderea ochilor polonezilor asupra încercării de a se debarasa de autoritatea răuvoitoare a celor „trei pajure negre” – Prusia, Rusia și Austria” [94, p. 6-8; 120, p. 30]. Monarhii ruși s-au amestecat în mod constant în afacerile Poloniei, deputații polonezi erau plătiți de ruși și foloseau dreptul de veto pentru a bloca inițiativele legislative din Seim, considerate dăunătoare pentru vecinul răsăritean al Republicii Nobiliare. În perioada alegerilor, banii și regimentele rusești aveau grijă ca șleahța să-și calce în picioare orgoliul și să acționeze în conformitate cu interesele Rusiei. În aprecierea lui G. Zeller, timp de peste 30 de ani Polonia a fost un stat satelit pentru Imperiul țarist [493, p. 251]. Drept dovadă servește și faptul că la sugestia Ecaterinei a II-a, cu sprijinul regelui Prusiei Friedrich al II-lea și al puternicului clan Czartoryski, în anul 1764 rege a fost desemnat un fost amant de-al împărătesei – Stanisław August Poniatowski, țarina „făcuse astfel un rege al Poloniei” [210, p. 39]. Inițial, Ecaterina a II-a a agreea și candidatura principelui Adam Czartoryski la tronul polonez, dar, cunoscând slăbiciunile fostului favorit, a considerat în cele din urmă că anume S. Poniatowski va fi un rege foarte docil în mâinile împărătesei Rusiei [544, p. 985]. Contrar așteptărilor rușilor, în scurt timp după aceasta, S. Poniatowski a suprimat *liberum veto*. Măsura regelui polon a determinat intervenția armatei ruse (1767) și restabilirea, cu stăruințele ambasadorului N.V. Repnin, a principiului de *liberum veto* [460, p. 198].

Împărțirile teritoriale ale Poloniei au fost analizate în multiple investigații axate pe această problemă. În anul 1772 Republica polono-lituaniană avea o populație ce se cifra la 14 mil. de locuitori, densitatea fiind estimată la 19,1 loc./km² [165, p. 157-158]. Primul partaj teritorial al Republicii Nobiliare a fost înfăptuit la 25 iulie/5 august 1772, fiind impus spre realizare în anul următor. În urma primei împărțiri Polonia a pierdut circa 30% din teritoriul său și 35% din populație [169, p. 199; 372, p. 283]. După alte calcule, în urma primului partaj teritorial Polonia a pierdut 28% din teritoriu (210000 km² din totalul de 732000 km²) și 40% din populație (4,5 mil. din totalul de 11-12 mil.) [461, p. 260].

Prusia a obținut un teritoriu cu o suprafață de 36000 km² (Prusia Regală sau poloneză, cu

excepția orașelor Gdańsk, Thorun) și o populație în număr de 580000; Imperiul Rus a anexat un teritoriu de 92000 km² (Rusia Albă, Lituania Letonă până la Dvina și Nipru) cu o populație în număr de 1300000; Austria a ocupat un teritoriu de 83000 km² (Galiția constituită din Rusia Roșie, cu orașul Lemberg, o parte din Podolia de vest și din Mica Polonie din sud) cu o populație în număr de 2750000. Datele referitoare la teritoriul anexat și numărul populației diferă de la un autor la altul. Astfel, E. Weibel afirmă că în urma primului partaj teritorial Austria s-a ales cu 2600000 de noi supuși [489, p. 79], H. Minczeles indică cifra de 2650000 [471, p. 96]. P. Robert Magocsi estimează că austriecii au acaparat un teritoriu cu o suprafață totală de 82000 km² cu o populație în număr de 2,7 mil. [497, p. 13]. V.-L. Tapié estimează teritoriul la 1500 de mile, iar populația la 3 mil. de locuitori [486, p. 320].

De fapt, în viziunea noastră, disonanța în ceea ce privește părțile și populațiile anexate poate fi explicată prin următorii factori:

1) Primul ține nemijlocit de preferințele autorilor în dependență de școala sau curentul istoriografic pe care îl reprezintă. De exemplu, J. Béranger, în lucrarea sa dedicată istoriei Habsburgilor, diminuează numărul populației încorporate în hotarele Imperiului austriac pe seama majorării numărului de locuitori care s-au pomenit supuși prusaci sau ruși. Astfel, după aprecierile sale, Austria a primit 2 mil. de noi supuși, Prusia – 600000, iar Rusia – 1,5 mil. [448, p. 503].

2) O altă explicație în ceea ce privește numărul locuitorilor din teritoriile anexate ține nemijlocit de fluctuațiile populației din timpul partajelor și din perioada imediat următoare. De exemplu, după primul partaj al Poloniei s-au pomenit supuși austrieci în jur de 150000 de evrei, pe când pe teritoriile încorporate de Prusia locuiau 5000 de evrei, iar 25000 de evrei au devenit supuși ai Imperiului Rus [471, p. 96]. Este semnificativ faptul că „prusacii și-au rezervat cel mai redus teritoriu (36000 km²), dar cu cea mai mare importanță geopolitică”, pentru Friedrich II, anexarea Prusiei de vest și a Ermeland-ului i-au permis realizarea unei legături temeinice dintre teritoriile prusace fragmentate și întărirea Prusiei [169, p. 199]. Imperiul Rus a ocupat Livonia poloneză și Bielorusia până la Nipru și Dvinacu Poloțk, Vitebsk, confirmându-și controlul asupra Curlandei și recuperându-și astfel teritoriile care îi fusese luate de Lituania [286, p. 247; 210, p. 40]. Astfel, în aprecierea lui F. Dvornik, a „început teribila tragedie a Poloniei, generată de nobilimea egoistă ce-și uitase îndatoririle patriotice” [208, p. 483].

Realizându-și planurile de dezmembrare a Poloniei și promovând o politică expansionistă, Ecaterina a II-a a respins echilibrul european de forțe* „și a pecetluit noua

* Concepția echilibrului european de forțe a fost fundamentată în operele unor distinși savanți și politicieni, precum: Philippe de Commines, Jean Bodin, Richelieu, Francesco Guicciardini, Carol Quintul, Francis Bacon, Jean-Jacques Rousseau, Voltaire. Secolul al XVIII-lea a constituit o perioadă de puternică afirmare a politicii de echilibru, în

orientare ca o axiomă la Viena, Berlin și Petersburg” [308, p. 368; 477, p. 107]. În același timp, Austria nu s-a mai opus aspirațiilor rusești, ci chiar făcea „impresia că voiește să colaboreze cu Rusia la un început de împărțire a Imperiului Otoman” [241, p. 293]. În plan juridic și moral, Habsburgii și-au extins domeniile nu neapărat prin dreptul cuceritorului, ci prin mariaje sau înțelegeri politice. Prusia a fost interesată în mod special de împărțirea Poloniei. Acest fapt reieșea și din clauzele „Testamentului politic” al lui Friedrich II (1752). Berlinul nu putea da uitării epoca de înflorire a statului polonez când Prusia constituia o feudă a Republicii Nobiliare [119, p. 14]. În rezultat, primul partaj al Poloniei a fost realizat conform principiilor compensațiilor echivalente, având și destinația de a salva echilibrul de forțe în sud-estul Europei [484, p. 170-190]. Istoricul austriac E. Zöllner aprecia că actul de amputare a Poloniei reprezintă una dintre „acțiunile cele mai odioase ale politicii Marilor Puteri din secolul al XVIII-lea, iar de pe pozițiile politicii austriece împărțirea unui stat catolic era echivalentă cu o monstruozitate, dar decât Prusia și Rusia să ia singure totul, era logică într-o asemenea conjunctură și participarea Vienei” [494, p. 296]. În același timp, opinia progresistă europeană condamna actul de împărțire. Astfel, Philippe Paul de Ségur, viitorul ambasador al lui Ludovic al XVI-lea la Sankt Petersburg, a declarat în public că împărțirea teritorială din 1772 este o nedreptate strigătoare la cer [511, p. 56].

Vulnerabilitatea Poloniei în fața armatelor străine era cauzată și de imperfecțiunea armatei, a sistemului de recrutare, de lipsa unei politici de modernizare în domeniu și de inexistența unor responsabilități din partea nobilimii în privința păstrării statului polon. În plan internațional, prestigiul Poloniei depindea în mare parte de posibilitățile ei militare și de activitatea corpului diplomatic. Veniturile statului erau destul de modeste. Astfel, pe timp de pace, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea puteau fi năimiți 4000 de soldați, în anii '70 ai aceluiași secol statul putea să năimească 18000 de mercenari, iar în sec. al XVIII-lea cifra mercenarilor ajungea la 24000. Din anul 1717 devine necesară practica adoptării unor decizii ale Seimului în privința majorării impozitelor cu scopul întreținerii unui număr mai mare de mercenari. Însă această reformă s-a dovedit a fi realizabilă doar parțial. Efectivele militare ale polonezilor erau modeste comparativ cu ale altor state, astfel a demarat practic perioada de dezarmare a Republicii Nobiliare, care se va finaliza abia în timpul Seimului de patru ani (1788-1792) [515, p. 139, 147].

Armata poloneză era foarte slabă, deoarece nobilii refuzau să plătească impozite, considerând că plata sau majorarea lor urmărea scopul să întărească puterea regelui în detrimentul libertăților sacre ale Republicii Nobiliare. Astfel, dacă în Prusia, pe timp de pace,

condițiile căruia se încerca asigurarea pentru Franța a unei stări de preponderență pe continent. Acest echilibru de forțe era o necesitate impusă de practica raporturilor interstatuale [152, p. 1116].

3% din populație erau antrenați în armată, atunci în Polonia această cifră constituia doar 0,2% [301, p. 144; 447, p. 258]. Efectivele militare ale polonezilor erau net inferioare comparativ cu cele ale statelor vecine. Imperiul Rus dispunea de un efectiv de 300000 de soldați, armata prusacă se ridica la cifra de 200000 de soldați. Armata regatului Poloniei și a Marelui Principat al Lituaniei, la mijlocul secolului al XVIII-lea, ajungea maximum la 12000-16000 de soldați. Seimul polonez a încercat să prevină dezastrul prin modernizarea statului și a structurilor sale armate. În anul 1788 a fost primită decizia de a spori efectivele armatei poloneze până la 100000, ceea ce constituia 1% din numărul total al populației. În realitate, s-a ajuns la efectivul maxim de 65000 de soldați. În ajunul confruntării cu armata rusă din anul 1792, efectivele militare poloneze, apte de luptă, erau estimate la cifra de 37000 de soldați [467, p. 27]. Măsurile de modernizare întreprinse de Seimul din anii 1788-1792 au provocat, într-un fel, Marile Puteri să acționeze în continuare în vederea ciopârțirii statului polonez.

La 3 mai 1791, Seimul a abolit sistemul politic existent, adoptând Constituția, promulgată și de rege. În conformitate cu articolele acestui document, monarhia devenea ereditară, *liberum veto* era suprimat renunțându-se și la dreptul de formare a confederațiilor [208, p. 483]. Constituția prevedea modernizarea radicală a structurii politice și a organelor de stat ale Poloniei, demonstrând clar aspirațiile de emancipare națională a polonezilor. Consolidarea statului polon venea în contradicție cu interesele Prusiei, Austriei și ale Imperiului Rus. De altfel, și o parte dintre magnați și șleahță nu salutau consolidarea puterii regelui.

La cea de-a doua împărțire (Convenția a fost semnată la 12/23 ianuarie 1793 la Sankt Petersburg) au participat Imperiul Rus și Prusia. Rusia a acaparat un teritoriu de la frontiera Curlandei până la Galiția: Minsk, Rusia Mică și Podolia (250000 km²), cu un total de 3 mil. populație; Prusia a anexat o parte din Polonia Mare și parțial Mazovia cu centrele Gdańsk, Thorun și Poznań (57000 km²) cu un total de 1 mil. de locuitori; Polonia a fost redusă la un teritoriu de 212000 km² cu o populație în număr de circa 4 mil. Rusia a mai obținut dreptul de a-și introduce trupele în teritoriile poloneze rămase neatinse, controlând astfel toată politica externă [208, p. 483]. Înainte de efectuarea celui de-al doilea partaj teritorial statul polon se întindea pe o suprafață de 522000 km², având o populație în număr de 8,8 mil., iar după comiterea acestui act polonezii au pierdut 60% din teritoriu (307000 km²) și 4,7 mil. din populație [461, p. 262].

Dezmembrarea Poloniei a avut și consecințe politice nefaste asupra Țării Moldovei, „fiindcă ea ajunsese să fie hotarnică cu două împărății mari, Austria și Rusia, ambele deopotrivă lacome de pradă”, hotarul Imperiului Rus ajungând astfel până la Nistru [348, p. 162; 482, p. 11]. În anul 1792 Rusia cucerise pământurile dintre „Bugul de sud și Nistru, situate mai jos de

Podolia Poloneză”, fiind „populate în mare parte de moldoveni”, iar băștinașii transnistreni au ajuns sub oblăduire rusească [321, p. 179; 323, p. 50-51].

Răscoala polonezilor de sub conducerea generalului Tadeusz Kościuszko (1745/46-1817), numit și Zorpa Cociusco de către protosinghelul Naum Rîmniceanu [211, p. 262-263], a fost lansată la 24 martie 1794, soldându-se cu victorii la etapa incipientă, dar în cele din urmă a fost reprimată de trupele țariste, sprijinite de prusaci [361, p. 16-17]. La 4 noiembrie același an Alexandr Suvorov a măcelărit în Praga, o suburbie fortificată a Varșoviei, între 13000 și 20000 de polonezi; cu mult mai mulți polonezi s-au înecat în Vistula, iar circa 10000 au căzut în prizonierat. În raportul lui A. Suvorov, datat cu 7 noiembrie 1794, se menționa că „au fost depistate 13340 de cadavre din numărul celor uciși, luați în prizonierat 12860, dintre care până la 10000 au fost lăsați să plece pe la casele lor sau au murit în urma rănilor primite, peste 3000 s-au înecat; dintre apărători, locuitori ai Varșoviei, au fost 4000 de oameni, dintre care s-au salvat doar 80”. Polonezii de pe malul opus al râului urmăreau cu groază atrocitățile comise de soldații ruși. Soldații lui Suvorov au organizat un adevărat masacru. „Pe străzile și piețele din Praga curgeau râuri de sânge”. Cazacii s-au răzbunat pentru cei 4000 de soldați ruși omorâți pe străzile din Varșovia cu doi ani în urmă. Un grenadier înfuriat îi străpungea cu baioneta pe polonezii neînarmați și chiar pe cei răniți, chipurile pentru a-și diversifica exersările, le despica polonezilor capetele cu securea, spunând că „sunt niște câini”. „Un cazac, pentru a se distra, a înfipt în vârful sulitei un copil mic; altul, smulgând copilul din mâinile mamei străpunse, îl lovea de un zid” [554, *passim*]. Au fost omorâți numeroși locuitori pașnici – copii, femei, bătrâni, preoți, călugărițe.

Oprimarea violentă a răscoalei din 1794 a avut consecințe grave pentru destinul națiunii și a statului polonez. La 24 decembrie/3 ianuarie 1795, guvernul Rusiei a trimis Austriei și Prusiei „Declarațiile privind împărțirea Poloniei” [169, p. 208]. Ultimul partaj teritorial al Poloniei, cel de-al treilea, a fost definitivat prin tratatul de la 13 octombrie și prin cel de la Sankt Petersburg din 1796. În urma acestui partaj „regatul Poloniei a fost împărțit între cele trei puteri megieșe – Rusia, Austria și Prusia”, statul polon fiind astfel lichidat [210, p. 40; 560, p. 9]. Austria a anexat teritoriile sudice până la Pilica, Vistula și Bug (47000 km²) cu o populație în număr de 1,5 mil.; Prusia a acaparat partea centrală, adică Mazovia cu capitala Varșovia, regiunile nord-estice până la Nieman (48000 km²) cu 1 mil. de locuitori; Imperiului Rus i-a revenit Lituania până la Niemen și restul Ucrainei și al Bielorusiei până la Bug – un teritoriu cu o suprafață totală de 120000 km² și cu o populație în număr de 1,2 mil. [560, p. 9].

În total, în urma celor trei împărțiri, Prusia a anexat 20% din teritoriile poloneze (150.000 km²) cu o populație în număr de peste 3 mil., ceea ce constituia 23% din numărul total al populației. Austria a anexat 18% din teritoriul Poloniei (130000 km²) cu o populație în număr de 3,9 mil. sau,

după alte date, de 4,8 mil. Austria a încorporat 32% din populația totală a Poloniei. Imperiul Rus a acaparat 62% din teritoriul polonez (460000 km²), populat cu 5 mil. sau chiar cu 6,9 mil. de oameni [461, p. 307-308; 560, p. 9]. După calculele lui O. Subtelinai, Rusia a primit partea leului, atât din teritoriu, cât și din numărul locuitorilor Republicii Nobiliare (45%) [565, p. 228].

Astfel, statele vecine au dezmembrat Polonia, după cum s-a exprimat în scris Friedrich cel Mare, „înghițind-o ca pe o căpățână de varză, frunză cu frunză” [447, p. 266]. A fost prima dată când un stat european era ciopârțit într-o manieră atât de brutală și de nemiloasă. Polonia a fost ștearsă de pe harta politică a Europei, iar „statul lor național, care secole întregi fusese un factor determinant în politica europeană”, a fost desființat [61, p. 4]. Prin partajele Poloniei, Prusia, Rusia și Austria au realizat „o lovitură militară și diplomatică unică, fără precedent”. După împărțirile teritoriale ale Republicii Nobiliare cele trei Mari Puteri „au cooperat strâns mult timp pe scena internațională – asemenea unor complici la crimă” [372, p. 285]. Astfel, dacă pe parcursul secolelor XVI-XVIII Polonia exercita o influență enormă asupra evenimentelor din Europa de Est și din ținuturile Baltice, în cele din urmă s-a pomenit ostatică, reprezentând concomitent și „un caz particular” al unui grandios joc geopolitic [564, p. 89].

Tragedia polonezilor a fost urmărită de elita politică din Țara Moldovei. În acest context N. Iorga afirma că „aristocrația poloneză s-a debarasat de vechile aspirații de cucerire a Țărilor Românești, au fost date trecutului și vechile relații de vasalitate”, iar „regatul, care vedea primejdia înaintea ochilor, care se îndrepta spre catastrofa împărțirii între cele trei Mari Puteri vecine, se găsește într-o situație care apropie politica lui de propria noastră politică, căci se știe că noi am pierdut Bucovina ca urmare a pierderii Galiției polone către Austria” și ambele națiuni se regăseau în aceleași aspirații spre libertate [276, p. 150-151; p. 166]. În sprijinul acestei afirmații vine și T. Bălan, care scrie că în perioada partajelor teritoriale ale Republicii Nobiliare „se constată un izbitor paralelism istoric între soarta Moldovei și a Poloniei. Situată între trei state militare – Rusia, Austria și Prusia – Polonia a fost zdrobită, dezmembrată și în cele din urmă desființată, iar Moldova, asupra căreia se concentra atenția Rusiei și Austriei, a scăpat numai ca prin minune de soarta asemănătoare pregătită Poloniei”. De asemenea, menținerea legăturilor culturale dintre Moldova și Polonia și pericolul politic care amenința ambele state „a creat o apropiere sufletească între Români și Poloni” [61, p. 3].

Spre deosebire de cele „trei pajure negre”, românii din Țara Moldovei le-au acordat sprijin refugiaților polonezi prin oferirea azilului politic, a asistenței economice și sociale în timpul unor crize politice și militare acute. Refugiați polonezi se stabilise în Țara Moldovei în perioade cronologice diferite, apogeul acestui val revenind anilor 1794-1795 [127, p. 151-217]. În perioada 1792-1794 brigada lui Jan Suchorzewsk, membru al confederației de la Targowica,

și-a găsit adăpost în raiaua Hotinului, primind ajutor din partea populației locale și sprijinul domnului Moldovei Mahai Suțu pentru întoarcerea în Polonia [438, p. 134-151]. În anul 1794, într-o scrisoare datată cu 1 mai și adresată de marele vizir Melek-Mehmed pașa domnului Țării Moldovei Mihail Șuțu erau menționați „vreo 1100 de ostași” polonezi care au trecut înarmați „în cazaua Soroca”, rugând să li se permită deplasarea în „ținutul Cracoviei, mergând de-a dreptul fie pe drumul ce trece prin Hotin, fie prin Moldova”. Deși indicațiile Porții nu erau benefice polonezilor refugiați din cauza nedorinței otomanilor de a tensiona relațiile cu Imperiul Rus, totuși refugiații polonezi și-au găsit, pentru un timp, loc de pribegie în Țara Moldovei, procurând pe banii lor și anumite provizii necesare pentru deplasarea lor ulterioară. După înfrângerea răscoalei conduse de Tadeusz Kościuszko, în Țara Moldovei s-au mai retras „vreo 3000 de ostași polonezi înarmați, afară de soțiile, copiii și căruțașii lor”. Refugiaților li s-a propus să depună armele, ulterior să devină „raiale” și să practice agricultura pentru a fi „primiți în partea aceasta” [193, p. 73-75]. Între anii 1795 și 1797 în Țara Moldovei s-au aflat în permanență în jur de 700 de polonezi, majoritatea dintre care erau militari [452, p. 26]. În anul 1795 generalul polon Ioachim Denisko a lansat chemarea: „La Valahia”. Astfel, un număr mare de polonezi s-au refugiat în spațiul românesc. În Țara Moldovei și-au găsit azil Ioachim Denisko, Ilinski, Rzakiewicz, Berezowski, generalii Rymkiewicz și Xaver Dabrowski. Ei au rămas aici până în anul 1797, când au fost înfrânți de armata austriacă „în luptele de la Dobronăuți, Toporăuți și Boian”. Militarii poloni căzuți în prizonierat au fost executați în apropiere de Cernăuți la 17 iulie 1797. Generalul Ioachim Denisko cu 35 de subalterni a fost nevoit să se retragă la Dorohoi, apoi la Focșani. În cele din urmă, la cererea austrieșilor, acest grup de polonezi a fost expulzat peste Dunăre [7, p. 26; 61, p. 4].

Consulii și agenții ruși, aflați în Țara Moldovei, urmăreau acțiunile fugarilor din Polonia, supravegheau corespondența și legăturile lor. De asemenea, se vehicula și informația că domnul Țării Moldovei, Alexandru Suțu, la indicația Porții, i-ar fi dat lui Andrzej Tadeusz Kościuszko 120000 de ducăți de Olanda din vistieria țării [178, p. 547, 551-552]. Poarta a manifestat toleranță față de polonezii refugiați în Moldova și în Valahia, dar la presiunea rușilor a fost nevoită să ordone expulzarea lor [257, p. 174]. Ulterior ambii domni, Mihai Șuțu și Al. Moruzi, sacrificând sentimentele intereselor de cârmuire, l-au felicitat pe consulul rus I.I. Severin cu ocazia înfrângerii polonezilor și a capturării lui Kościuszko [187, p. 595].

Criza politico-militară din Polonia s-a reflectat nemijlocit asupra sectorului economic din această țară, având consecințe grave asupra procesului de constituire a pieței interne poloneze. Potențialul economic a fost zdruncinat din temelie de rapturile teritoriale care au circumstanțiat următoarele fenomene: modificarea infrastructurii industriei și a rețelei căilor de comunicație;

decăderea sau chiar ruina totală a unor ramuri industriale; criza sistemului financiar-bancar; impunerea legislației comerciale și vamale a Marilor Puteri; subminarea comerțului interior; strâmtorarea activităților antreprenoriale și comerciale, toate cauzând fluctuații masive ale populației.

Economia poloneză din perioada secolelor XVI-XVIII întrunea un șir de caracteristici care au fost sistematizate de către cercetătorul W. Kula. Astfel, printre trăsăturile definitorii se evidențiază: persistența sistemului marilor domenii funciare bazate pe munca țăranilor aserviți; dominația zdrobitoare a agriculturii în economie; nobilimea reprezenta proprietarul exclusiv al pământului; obstacolele de ordin instituțional nu permiteau o mobilitate socială a populației; țăranii îndeplineau majoritatea prestațiilor sub formă de clacă; producția meșteșugărească, iar ulterior și cea manufacturieră erau concentrate în mare parte pe domeniile feudalilor; lipsa aproape totală a oricăror politici de stat în domeniul economiei, ceea ce oferea multiple libertăți nobilimii în acest domeniu; afecțiunea nobilimii pentru o consumație de lux, fenomen explicat prin trăsăturile specifice ale structurii sociale din Polonia [465, p. 13-14].

După primul partaj teritorial, „istoria i-a dat Poloniei cincisprezece ani de odihnă, pace”, fapt ce a permis promovarea unor reforme radicale, de modernizare a statului și a economiei naționale [566, p. 331]. Decăderea economiei poloneze, cauzată de războaiele de la mijlocul sec. XVII - începutul sec. XVIII (55 din cei 68 de ani, din perioada 1648-1716, au fost ani de război) [487, p. 34], a fost depășită parțial în cea de-a doua jumătate de secol, iar ascensiunea economiei în ansamblu a fost întreruptă de a doua și a treia împărțire teritorială. Ramura de bază a economiei poloneze, cea agricolă, nu-și va reveni completamente în pofida numeroaselor încercări de redresare întreprinse de stat și nobilime [553, p. 36-37, 43]. Teritoriul vast al statului polonez a fost un factor determinant în procesul de implementare a noilor elemente în sfera economică. Astfel, dacă în partea apuseană a statului agricultura se dezvoltă în baza economiei capitaliste, atunci în regiunile estice s-a dezvoltat în continuare economia iobăgistă de tip *folvark*, bazată pe moșiile nobililor, care, la rândul lor, preferau sistemul de clacă. Țăranii aserviți constituiau 72% din numărul total al populației țării [460, p. 198]. Trecerea țăranilor de la prestarea boierescului la forma rentei cenzitare va avea loc abia în anii '70 - '90 ai sec. XVIII, în proporții mai mari pe teritoriile anexate de Prusia [553, p. 45]. Marii proprietari – magnații polonezi – aveau în proprietate sute de sate și chiar orașe întregi. De exemplu, Stanislas Lubomirski stăpânea 30 de orașe și 140 de sate, iar pe proprietățile lui Félix Potocki munciau 130000 de persoane aservite. După suprafața lor, proprietățile familiei Radziwiłł în Lituania erau comparabile cu jumătate din teritoriul Irlandei [454, p. 46; 488, p. 229].

Nobilii polonezi au fost copleșiți în permanență de mărfurile de lux occidentale, iar dorința de a obține mijloace financiare în vederea satisfacerii acestei necesități a condiționat în

cea mai mare parte specializarea agrară a țării. Exportul de grâne domina exporturile generale ale economiei poloneze; astfel, nobilii au manifestat „o puternică tendință spre monocultură” [301, p. 127]. În ideologia „sarmatismului” șleahței poloneze persista mitul despre faptul că Polonia reprezintă „grânarul Europei”. Realitatea era de altă natură. N. Davies constata că până în anul 1750 „economia Republicii era considerabil mai slabă și locuitorii ei cu mult mai săraci decât cu două sute de ani mai înainte”. Cercetătorul a evaluat producția agricolă pe proprietățile arhiepiscopului din Gniezno, amplasate pe teritoriul Coroanei. Având drept punct de pornire anul 1500, coeficientul alcătuind 100%, N. Davies constată că în anul 1800 indicele ariei cultivate a scăzut la 94%; producția cerealieră în gospodăriile țărănești a ajuns la 63%, în gospodăriile de tip *folwark* a sporit la 118%; coeficientul total fiind estimat la 63%; creșterea animalelor s-a redus la 67%; suprafața ogorului necultivat s-a extins de la 13% în 1517 la 26% în 1787 [164, p. 252]. În domeniul producției agricole a fost înregistrat progres în sec. XVI, o recesiune catastrofală în a doua jumătate a sec. XVII și o revenire parțială în sec. XVIII. (Anexa: Tabelul 1.2.).

Unicul sector care a înregistrat succese a fost producția cerealieră de pe *folwark*. Un regres incontestabil înregistra randamentul culturilor agricole care a revenit la cotele medievale. În anul 1750 randamentul culturilor de grâu constituia 1 la 3,5, la secară era 1 la 3, comparativ cu anul 1600 când coraportul era 1 la 5 la grâu și 1 la 3,5 la secară [164, p. 252].

Totodată, în agricultură sunt înregistrate progrese în domeniul dezvoltării inventarului agricol, fiind produse preponderent unelte confecționate din fier: coasă mare, ajustată cu greblă pentru recoltarea grânelor, plug și boroană de fier, vânturătoare, tăietoare. Devin mai răspândite culturile tehnice, în special lucerna și trifoiul. Este cultivat pe o scară largă cartoful [553, p. 45]. Totuși, în ansamblul perioadei, „tehnicele agricole au degenerat” [164, p. 255].

După estimările cercetătorului V.L. Tapié, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și până la primul partaj teritorial, în ramura agrară se observă o creștere a volumului producției de grâne, destinate atât pentru comercializarea pe piața internă, cât și pentru cea externă, orientată în două direcții primordiale: a) spre bazinul Mării Negre și Constantinopol; b) spre bazinul Mării Baltice prin portul Gdańsk [485, p. 134].

În plan european, exportul de grâne poloneze era favorizat și de creșterea pe parcursul anilor 1730-1770 a prețurilor la acest produs de trei ori [534, p. 344]. Comparativ cu perioadele precedente, exporturile de grâne din Polonia s-au diminuat cu mult. Astfel, Bogusław Leśnodorski estimează că în secolul al XVI-lea prin portul Gdańsk anual se exportau 100000 łaszt*, în secolul al XVII-lea această cifră a scăzut la 30000 łaszt, iar în primii ani ai secolului al

* Łaszt (în germană *last*) reprezintă o unitate de măsurare a volumului folosită în zona baltică, egală cu circa două tone de cereale. Această unitate de măsură era utilizată la comerțul cu ridicata a cerealelor, în special în cadrul

XVIII-lea se exportau 10000 łaszt pe an [467, p. 24]. N. Davies, bazându-se pe datele adunate de A. Mączak și V. Bogucka, a estimat media anuală a exportului de grâne prin portul Gdańsk. În perioada anilor 1700-1720 anual se exportau 20000 łaszt; în 1724 – 54000 łaszt; între anii 1731 și 1750 – 20000 łaszt; în 1751 – 50000 łaszt. Exporturile de grâne pe anul 1751 sunt greu de estimat, însuși N. Davis relevă că în alte surse este confirmată cifra de 100000 łaszt; astfel, Republica a depășit volumul maxim la acest capitol „pentru prima și ultima oară de la 1619” [164, p. 253; 420, p. 31].

În același timp, J. Kochanowicz constată că, de fapt, în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea volumul de cereale exportate a „scăzut dramatic din cauza împărțirii teritoriale de la 1772 și a impunerii de către Prusia a unei taxe asupra traficului comercial pe ruta poloneză” [301, p. 120]. Între anii 1762 și 1769 prin portul Gdańsk se exportau anual 56000 łaszt de grâu, aducând încasări de aproximativ 20 mil. de złoti^{**}. În anii ce au urmat după prima împărțire teritorială exporturile de grâu scădeau chiar la 23000 łaszt pe an [459, p. 364-366]. Astfel, dacă în anii 1756-1765 prin portul Gdańsk se exportau anual 57360 łaszt de grâu și 79570 łaszt de secară, atunci între anii 1776 și 1785 aceleași cereale se exportau în volum de 50410 łaszt și, respectiv, 32490 łaszt [301, p. 122]. T. Korzon aprecia că în urma primei împărțiri teritoriale și a restricțiilor vamale impuse de Prusia exporturile de cereale din Polonia s-au diminuat cu mult, constituind 4 - 7,5% din recolta globală înregistrată pe țară [434, p. 122]. S. Hoszowski estima că în aceeași perioadă se exportau 10 - 15% din producția totală de cereale [430, p. 10]. W. Kula considera că afirmațiile precum că exporturile de grâne s-au diminuat cu mult sunt foarte fragile [465, p. 65].

În Podolia, impactul primei împărțiri asupra ramurii agricole s-a manifestat printr-o scădere substanțială a prețurilor la produsele cerealiere. Faptul se datora încetării ostilităților polono-turce și unei recolte mari de cereale, factori care i-au permis șleahței să obțină venituri destul de mari. În anul 1779 s-a înregistrat scăderea cea mai mare a prețurilor de cereale, iar șleahtea, din cauza imposibilității de a valorifica producția cerealieră prin export, recurgea la transformarea ei în horilcă [125, p. 127].

Din informațiile oferite de către J. Topolski reiese că în domeniul ramurii agricole s-au înregistrat anumite progrese, dar în cel al creșterii animalelor, în special a vitelor, nu s-a înregistrat niciun progres. Creșterea vitelor, raportată la scară națională, atingea la sfârșitul secolului al XVIII-lea doar 33% [487, p. 37]. Diminuarea numărului de bovine reprezintă o consecință directă

exporturilor. Volumul unui łaszt oscila între 2715,5 și 3297,6 litri. Witold Kula estima că un łaszt era echivalent cu 2878 litri, iar în cazul exporturilor de secară reprezenta 1860 de kg [465, p. 60].

^{**} În cazul dat zlotul reprezintă moneda de aur aflată în circulație în Polonia. Totodată, în Țara Moldovei în Evul mediu au circulat złoti tătărești care, de fapt, erau florini proveniți din coloniile genoveze de la Caffa. În secolul al XVIII-lea denumirea de zlot era atribuită și unghiului de aur [416, p. 109].

a împărțirilor teritoriale ale Poloniei și pierderii treptate a unor regiuni importante pentru acest domeniu. Este cert faptul că insuficiența vitelor crescute în țară urma a fi compensată prin importurile din afară, una dintre sursele importante și tradiționale fiind Țara Moldovei.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea se observă o anumită stagnare și în dezvoltarea mediului urban, excepție constituind numai orașul Thorun și portul Gdańsk [467, p. 17], ultimul deținând și monopolul în comercializarea grâului. În secolele anterioare Republica polono-lituaniană atinse un grad înalt de urbanizare, circa 25% din populație o reprezenta societatea urbană. Magnații fondau orașe noi, la fel erau responsabili de urbanizare în cartierele Varșoviei „care aveau propriile carte municipale” [165, 265, 270].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Republica Nobiliară existau 1400 de orașe, majoritatea dintre care „erau centre administrative private de mici dimensiuni, a căror populație – în medie 750 de locuitori – își câștiga traiul din agricultură”. Numărul populației urbane a scăzut la 15% din totalul populației [165, p. 276, 277]. Orașele mari se transformau în orașele provinciale, cele mici deveneau sate decăzute. Regretabil era faptul că din punctul de vedere al urbanisticii moderne, cele mai importante din centrele urbane nu puteau fi refăcute. Declinul urban reprezenta un fenomen cunoscut la acea vreme în spațiul central- și est-european, însă repercusiunile sale asupra Poloniei au fost deosebit de grave.

Principalii factori care dus la decadența mediului urban în Republica polono-lituaniană sunt următorii: devastările cauzate de războaie; diminuarea comerțului care afecta prosperitatea orașelor; devalorizarea monedei și amplificarea inflației; criza păturii orașenilor în condițiile exclusivismului clasei evreiești și delăsării nobilimii cu caracterul ei stagnant; existența conflictelor dintre patriciatul orașenesc și locuitorii de rând; persistența antagonismelor de ordin religios și/sau național („între catolici, protestanți, uniți și ortodocși, precum și între polonezi, germani, ruteni și lituanieni”); accentuarea diviziunii fundamentale „dintre orașenii creștini și pătura evreiască”; împărțirea breslelor în „sectoare oficiale, neoficiale și de stat”; vulnerabilitatea politică a orașelor: lipsa unei reprezentări adecvate în Seim, nesiguranța protecției față de nobilime, neputința căpătării dreptății prin apelarea la rege, renunțarea la reformele interne; subordonarea sistemului democrației urbane intereselor personale ale magnaților autoritari în pofida vechilor privilegii [165, p. 276, 277].

O dezvoltare constantă în ascensiune era atestată în domeniul industriei fierului. Turnătoriile aveau origini medievale, fiind construite în locurile unde se aflau depozite de minereu de fier. Cancelarul Jan Małachowski (1698-1762) a inițiat construirea unor furnale de oțel modernizate la Janów și Końskie. Metalul era topit în furnale alimentate cu cărbuni, reîncălzit în două etape separate, produsul rezultat fiind de o calitate înaltă. În anul 1781

Republica Nobiliară dispunea de 33 „mari turnătorii”, fiecare dintre ele producând aproximativ 200 de tone de fier pe an, adică de zece ori mai mult comparativ cu secolul XVI când producția anuală nu depășea 20 de tone [165, p. 149].

Inovații importante în domeniul industriei fierului și cărbunelui sunt atribuite lui Stanisław Staszic, administrator al domeniilor familiei Zamoyski. Fiind pasionat de geologie și minerit, Staszic a preluat tehnicile moderne dezvoltate de F.W. Reden în Silezia vecină după modele și tehnica preluată din Anglia: pompe cu abur, cuptoare de topit cu aer suflat [165, p. 149].

Din punct de vedere economic, situația deplorabilă în mediul urban a fost compensată parțial în Prusia Regală și în Polonia Mare. Sunt regiunile mai dezvoltate grație faptului că au fost înființate un șir de centre urbane specializate în producerea articolelor textile. Mediul rural, dominat de reminiscențe feudale, a împiedicat dezvoltarea industriei manufacturiere poloneze după principii capitaliste. Primele manufacturi au fost înființate în anii '20 ai sec. XVIII pe domeniile marilor magnați [553, p. 47]. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în orașe apar un șir de manufacturi, multe dintre care aparțineau magnaților Radziwiłł, Sapieha, Potocki [548, p. 33]. Polonia nu făcea excepție la capitolul participării nobilimii în economia de schimb. Mulți aristocrați deveneau „întreprinzători” grație și faptului că, printr-o lege specială, Dieta a autorizat ca nobilii să practice comerțul. Numai jumătate din numărul total al nobililor erau mari proprietari funciari, restul fiind fermieri, arendași, personal administrativ, mici proprietari care își cultivau pământul singuri. Unul dintre membrii familiei Potocki a fondat o bancă, iar contele Malachowski și-a deschis pe cont propriu un magazin [444, p. 37].

Unele manufacturi au fost create datorită preferințelor de lux ale magnaților polonezi, care imitau în palatele lor luxul de la Versailles. Cele mai somptuoase reședințe aparțineau familiilor Radziwiłł în Nieśwież, Potocki la Krystynopol și Tułczyn, Clodkiewicz în Czarnobyle, Lubomirski în Łancut (Łant), Czartoryski în Puławy, Sapieha în Koden, Jan Klemens și Gryf Branicki în Białystok [447, p. 265]. Modul luxos de viață al magnaților reprezenta și un atribut indispensabil al statutului social privilegiat în societate, statut menținut și prin întreținerea unor armate personale, care de multe ori erau mai numeroase și mai puternice decât armata regelui.

În Polonia a pătruns un număr însemnat de întreprinzători străini. Astfel, printre alogenii stabiliți în orașele poloneze în secolul al XVIII-lea un număr considerabil îl alcătuiau germanii și evreii. Către anul 1792, din totalul de 9 mil. de locuitori ai Poloniei, 700000 (8%) erau nobili, 600000 (7%) – burghezi, 900000 (10%) – evrei, 6500000 (72%) – țărani, 50000 (0,5%) – clerul, 250000 (2,5%) – alte categorii: armeni, tătari, rascolnici [459, p. 370-371].

Manufacturile au apărut în Polonia cu scopul de a aproviziona piețele locale sau pentru a „substitui importurile” în cadrul domeniilor nobiliare [301, p. 131]. În ce privește producția

manufacturieră, poziție dominantă dețineau întreprinderile din industria textilă, în special de producere a postavului. Cele mai importante manufacturi de fabricare a postavului au fost înființate de familia Radzwiłł în anul 1752, la Nieśwież în Lituania. Activitatea acestor manufacturi depindea în mare măsură de nivelul de asigurare cu unele materii prime sau produse, cum erau, de pildă, vopselele aduse din Krolewiec (Königsberg) [464, p.143; 465, p. 21].

În Podolia, pe domeniile familiei Czartoryski, funcționau manufacturi care produceau anual de la 39 mii până la 65 mii arșini* de pânză, dintre care 50-80% erau comercializate pe piața din Movilău [547, p. 202]. În același timp, manufacturile poloneze, de fapt ca și cele din Imperiul Rus, se bazau pe munca șerbilor, cu salariu fiind remunerați doar meșterii străini.

Stanisław August Poniatowski a întreprins un șir de măsuri în vederea redresării economiei. În anul 1767 a fost înființată „Compania manufacturilor de lână” cu un capital de bază de 77600 de złoți, care a fost împărțit în 120 cote-părți [534, p. 363-364]. Întreprinderea era administrată de către Andrzej Zamoyski, însă aceasta a funcționat o perioadă scurtă, falimentând în 1771 [459, p. 365].

În anul 1780, fratele regelui, arhiepiscopul Michał Jerzy Poniatowski, a înființat la Łowicz și Skierniewice (1736-1794) întreprinderi textile. Arhiepiscopul a transformat cele două reședințe ale sale în hale cu războaie de țesut. Totodată, M.J. Poniatowski l-a convins pe rege să cumpere 34 din totalul de 225 de acțiuni ale societății gestionate [165, p. 151].

Un proiect ambițios al regelui prevedea crearea unui ansamblu întreg de manufacturi care ar fi produs variate mărfuri pe domeniile regale din regiunea Grodno. Toată această afacere urma a fi administrată de către trezorierul Lituaniei Antoni Tyzenhaus [165, p. 151]. Manufacturile din regiunea Grodno s-au dovedit a fi nerentabile și au fost lichidate în anul 1780. Falimentul companiilor industriale și comerciale poate fi explicat prin mai mulți factori. Primul dintre ei îl reprezintă dezastrele provocate în țară de pe urma formării confederației de la Bar și a primului partaj teritorial al Poloniei. Al doilea factor îl constituie diletantismul seniorial și lipsa cadrelor profesionale. Al treilea factor ține de imaturitatea și fragilitatea burgheziei poloneze, pe lângă care mai adăugăm și nerentabilitatea forței de muncă aservite, însoțită de inferioritatea calității mărfurilor poloneze de lux, mărfuri care nu făceau față concurenței cu cele din importuri. În același timp, toate aceste măsuri de modernizare pot fi explicate „prin acțiunile elitei culturale *iluministe*” [94, p. 12]. Însuși Stanisław August Poniatowski, adus la tron cu sprijinul nemijlocit al Ecaterinei a II-a, s-a relevat ca un reformator**, dorind să transforme Polonia într-o monarhie

* *Arșin* – veche unitate rusească de măsură pentru lungime, egală cu 0,711 m.

** În afară de reformele din sfera economică, Stanisław August a contribuit mult la modernizarea societății în ansamblu, inclusiv a presei poloneze. Au apărut reviste de ținută europeană: „Kurier Warszawskie” – *Curierul*

parlamentară constituțională [461, p. 259].

De o activitate mai îndelungată s-au bucurat manufacturile de producere a postavului din Polonia Mare, unele dintre ele supraviețuind chiar și în urma împărțirilor Poloniei. În teritoriile vestice și din nordul țării, un rol important în economie aveau întreprinderile editoriale și tipografiile, concentrate în special în Gdańsk și Wrocław [543, p. 120]. Spre finele secolului al XVIII-lea în Polonia funcționau 165 de întreprinderi miniere, 72 de confecționare a țesăturilor, 9 de fabricare a chimicalelor și 32 de tipografii, iar numărul total al persoanelor salarizate în anii '80 era aproximativ de 20000 [534, p. 363-364]. După alte informații, oferite de A. Ezersky, în anii '80 în Polonia existau aproximativ 200 de manufacturi [572, p.191].

Manufacturile poloneze din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea prezentau mai mult niște întreprinderi medievale decât capitaliste. Afirmatia dată reiese din faptul că, de rând cu munca persoanelor salarizate, era pe larg folosită munca țăranilor iobagi și, respectiv, produsele finale ale manufacturilor erau destinate desfacerii mai mult pe domeniile magnaților și ale șleahței [431, p. 363]. Manufacturile înființate de către magnați urmau să satisfacă necesitățile vitale ale domeniilor feudale, jucau astfel un rol de subordonare față de ramura de bază a economiei – producția agricolă.

Geneza noilor elemente capitaliste era în strânsă legătură cu procesul de constituire și dezvoltare a pieței interne în Polonia. Legăturile dintre diferite regiuni ale Poloniei se efectuau în primul rând pe linia comerțului [560, p. 8-9]. Lichidarea punctelor vamale interne în anul 1768 a pus capăt izolării economice a marilor latifundii aflate în proprietatea magnaților [513, p. 69]. După prima împărțire teritorială, comerțul exterior polonez se orientează mai mult spre sud, în special spre Țara Moldovei și Marea Neagră, deoarece Prusia blocase gurile Vistulei. În anul 1782 Seimul a înființat „Compania comerțului din Marea Neagră”. În baza unui acord comercial încheiat cu Imperiul Rus, partea polonă, cu stăruințele nemijlocite ale lui Prot Pototki, înființează „Compania Comerțului Oriental” (*Kompania dla Handlow Wschodnich*) din Herson (Kherson) cu un capital statutar de 120000 de galbeni [536, p. 462]. Ulterior această companie a fost dotată cu o flotilă compusă din cinci corăbii* [453, p. 112]. În același timp, constatăm că reorientarea exportului polonez de grâne din bazinul Mării Baltice spre cel al Mării Negre a fost o consecință directă și nefastă a politicii promovate de Marile Puteri. Prusia controla căile de acces spre Gdańsk, stabilind la toate mărfurile exportate din Polonia pe Vistula, Vatra și Oder o taxă vamală în mărime de 12% din valoarea lor, ceea ce în cele din urmă a redus substanțial exportul

Varșovean, „Wiadomosci Warszawskie” – Știri Varșovene, „Gazeta Warszawska” – Gazeta Varșoveană, „Monitor” – revistă concepută după modelul englez al revistei „The Spectator” [94, p. 16].

* Celor cinci corăbii de negoț li s-au dat următoarele nume: „Polonia”, „Ucraina”, „Podolia”, „Iampoli” și „Sfântul Petru” [559, passim].

grânelor prin filiera baltică. Imperiul Rus, profitând de consecințele primei împărțiri teritoriale a Poloniei, încuraja exporturile și importurile poloneze prin porturile controlate de ruși din Marea Neagră, storcând de pe urma lor și profituri fabuloase [545, p. 332; 546, p. 57].

Reformarea sistemului comercial s-a soldat cu rezultate mai semnificative comparativ cu alte domenii. În Cracovia negustorii se bucurau de posibilități comerciale mai favorabile și, respectiv, aici și-au găsit teren de activitate numeroși comercianți străini. În Varșovia statutul negustorilor străini era lezat de multiple restricții, cei lipsiți de cetățenie și negustorii de alte confesiuni, cu excepția catolicilor, nu aveau dreptul de a efectua operații comerciale. Pentru a căpăta acest drept erau necesare obținerea cetățeniei, pe care o puteau căpăta numai catolicii, și achitarea unei taxe de 100 de ducăți [41, p. 29].

Pentru o mai bună gestionare a economiei a fost formată „Comisia financiară” care se ocupa de controlul și supravegherea comerțului și industriei. În anul 1768 acestei comisii i s-a acordat dreptul de judecată și de mediere a tuturor diferendelor și litigiilor iscate între negustorii polonezi și cei străini. După prima împărțire teritorială a Poloniei au fost luate măsuri de facilitare a comerțului interior prin introducerea unui sistem unic de măsuri, greutate și de creditare.

În urma analizei materialului, conchidem că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea Polonia s-a aflat într-o criză profundă, agravată de politica agresivă a Marilor Puteri și de cele trei partaje teritoriale. Încercările de reformare a statului au întârziat în timp. Criza politică s-a reflectat negativ asupra economiei și vieții sociale, iar unele progrese înregistrate în sectorul industrial și cel comercial s-au dovedit a fi insuficiente pentru supraviețuirea statului polon.

2.3. Concluzii la Capitolul 2

În urma analizei principalelor caracteristici ale dezvoltării politice și socioeconomice a Moldovei și Poloniei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea am constatat anumite similitudini și trăsături particulare în evoluția ambelor state:

1. În domeniile economic și social în Țara Moldovei majoritatea sectoarelor economiei și vieții sociale își păstrau aspectul tradiționalist, moștenit din epoca medievală. Totodată, de rând cu vechile practici economice și sociale, își fac prezența, cu un grad sporit de dificultate, elemente cu efecte modernizatoare, marcate de trăsăturile unei dezvoltări pre-capitaliste.

2. Practicarea agriculturii de către majoritatea populației țării includea câteva direcții principale: creșterea vitelor, cultivarea cerealelor, pomicultura și legumicultura. Metodele și tehnologiile aplicate erau tradiționale, dar, totodată, formele de administrare a terenurilor agricole erau supuse unor modificări importante, în special prin răspândirea sistemului de arendare a terenurilor arabile, viilor și pășunilor. Acest sistem de arendă permitea practicarea

unor inovații și contribuia la intensificarea relațiilor marfă-bani, deoarece produsele finale erau destinate comercializării atât pe piețele interne, cât și pe cele externe. Rezultate mult mai elocvente erau înregistrate în cadrul practicilor de arendare a viilor și pășunilor, deoarece în primul caz – vinurile, iar în cel de-al doilea caz – vitele îngrășate, erau destinate comercializării pe piața internă și cea externă a principatului. Sistemul de arendare a pășunilor era mai răspândit în zonele de munte și în apropierea nemijlocită a frontierei poloneze.

3. Centrele urbane din Moldova au exercitat un rol important în dezvoltarea economică și socială a principatului, nefiind nici pe departe niște „simple centre de consumație”. Faptul că în raza orașelor nu au fost înființate manufacturi importante nu demonstrează predilecția lor spre „consumație”, ci este o trăsătură specifică a sistemului economic existent, anume: întreprinderile manufacturiere erau amplasate în apropierea surselor de materie primă, forța de muncă ieftină era angajată din mediul rural, fiind diminuate cheltuielile de transport.

4. Un element indiscutabil de noutate în viața economică și socială a principatului a constituit-o înființarea unor ateliere noi de producție, în cadrul cărora procesul de muncă era organizat după majoritatea criteriilor caracteristice unor manufacturi descentralizate. Majoritatea manufacturilor au fost înființate de către domnie, marii boieri sau la porunca nemijlocită a sultanilor. Meșterii angajați erau de origine străină, în special polonezi sau austrieci, personalul inferior al angajaților fiind constituit din țărani sau orașeni autohtoni. Lipsa unor componente necesare procesului de producție era compensată prin importul lor din țările învecinate. Activitatea manufacturilor în Moldova s-a dovedit a fi însă de scurtă durată, fapt explicat nu prin slăbiciunea sau lipsa spiritului întreprinzător al stăpânilor și angajaților, dar prin concurența acerbă a mărfurilor străine, inclusiv prin prețurile mai reduse la ele și prin dese schimbări la domnie, ceea ce nu asigura pe deplin o stabilitate economică în țară.

5. Tagma persoanelor care manifestau spirit antreprenorial nu constituia o categorie socială propriu-zisă, iar viitoarea pătură burgheză era reprezentată de negustori, meseriași, intelectuali, funcționari, proprietari de manufacturi și de mici instalații industriale, cămătari, arendași de moșii și de cei ce exercitau profesii „libere”, precum și de un număr însemnat de alogeni înstăriți.

6. Un impact negativ asupra economiei Moldovei exercita cererea în creștere a Porții Otomane la produse oferite la prețuri fixe. Satisfacerea acestor necesități era dificilă pentru economia principatului, deoarece nu erau luați în considerare numeroși factori socioeconomiци: conjunctura și prețurile de piață, cursurile monetare, quantumul recoltelor, calamitățile naturale etc.

7. Situația Poloniei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-a caracterizat printr-un amestec tot mai accentuat al Rusiei, Prusiei și Austriei, prin anarhia șleahței și decăderea

economiei, ceea ce în cele din urmă a dus la dispariția statului și la pierderea independenței poporului polonez. Lipsa unui suport politic și social al regilor din dinastia saxonă, interesele de clan ale magnaților, ideologia „sarmatismului” împărtășită de șleahță au favorizat în mod direct starea de anarhie și incertitudine politică. Sistemul constituțional al Republicii Nobiliare, tutelat de confederați, masca acțiunile violente ale magnaților.

8. Perturbările politice din statul polon, agravate de partajele teritoriale, au zguduit din temelie sistemul politic existent și au redus la zero principiul european al echilibrului de forțe. Imens după teritoriu, statul polon s-a dovedit a fi vulnerabil în fața atacurilor din afară, iar posibilitățile de a opune o rezistență eficientă invadatorilor au fost diminuate din cauza sistemului militar depășit, modernizat în grabă, dar cu mari carențe funcționale. Calea extensivă de dezvoltare s-a dovedit a fi inacceptabilă pentru Polonia, iar necesitatea realizării unor reforme radicale a fost sesizată și transpusă în viață prea târziu pentru a mai putea spera la o salvare miraculoasă. Conservatismul și „sarmatismul” șleahței au frânat cu mult procesul de modernizare a statului polon.

9. Spiritul de inovație și modernizare s-a manifestat în Polonia după principiul social și teritorial, lipsind o concepție de stat clară în domeniu. Manufacturile erau înființate la inițiativa magnaților și a regelui, dar principiile lor de activitate erau marcate de puternice reminiscențe feudale, inclusiv utilizarea pe larg a muncii țăranilor aserviți. În același timp, unele dintre manufacturile înființate și-au continuat activitatea și după partajele teritoriale ale Poloniei.

10. Reformele economice, în special ale sistemului comercial, au contribuit la consolidarea pieței naționale polone prin lichidarea vămile interne (1768), facilitarea negustorilor și practicilor comerciale prin introducerea unui sistem unic de măsuri, greutate și de creditare, prin constituirea „Comisiei financiare” care controla domeniile comerțului și industriei.

11. Impactul situației interne din Polonia asupra comerțului moldo-polon s-a manifestat prin emergența unor factori de ordin militar și politic, condiționați de Rusia, Austria și Prusia prin impunerea de noi reguli de comerț prin tarife și taxe vamale, legi și regulamente comerciale, restricții și prohibiții, facilități și privilegii acordate, inclusiv, unor purtători ai comerțului dintre Moldova și Polonia.

3. RAPORTURILE ECONOMICE DINTRE MOLDOVA ȘI POLONIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

3.1. Cadrul juridic al raporturilor economice moldo-polone

Relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia au depins în mare parte de cadrul juridic intern și internațional în care au evoluat, inclusiv de sistemul de capitulații, tratatele politice internaționale, acordurile comerciale internaționale, statutul juridic al Țării Moldovei, statutele vamale poloneze, atribuțiile domnilor, drepturile și obligațiunile negustorilor antrenați în relațiile comerciale moldo-polone.

Comparativ cu secolele precedente, când relațiile comerciale moldo-polone erau reglementate printr-un șir de tratate „de negoț” bilaterale sau prin tratate încheiate între Polonia și Poarta Otomană*, în secolul al XVIII-lea aceste relații nu au constituit subiectul unor acorduri similare, fapt explicat în mare parte prin circumstanțele politice ale epocii. În tratatul de pace de la Carlovitz (1699) se garanta respectarea vechilor capitulații acordate Poloniei de către Poartă, domnii Moldovei fiind obligați să manifeste o atitudine convenabilă față de Republica Nobiliară [182, p. 527-528]. Pe viitor Polonia va încerca să profite la maximum de statutul de vasalitate al Țării Moldovei față de otomani, dar cei din urmă nu vor găsi necesar să satisfacă de fiecare dată pretențiile exagerate ale părții polone. La fel și domnii Moldovei vor duce față de Polonia o politică economică proprie, instituind tarifele vamale, prohibind sau declarând liber comerțul cu unele produse și mărfuri. La voia domnilor era și micșorarea sau scutirea de taxe la produse și mărfuri, ei puteau introduce unele taxe vamale suplimentare sau puteau obține firman de prohibire a unor produse, motivând că sunt necesare consumului intern. Este elocventă în acest sens declarația lui Constantin Moruzi de la 3 martie 1780, adresată părții poloneze, în care se accentua că „libertatea comerțului nu împiedică vreo reglementare pe care fiecare țară poate să o facă în conformitate cu propriile sale interese” [187, p. 980].

Relațiile comerciale moldo-polone au fost influențate de politica expansionistă otomană, care, la rândul său, a avut repercusiuni de ordin juridic și administrativ. În anul 1715 turcii au

* Cele mai cunoscute tratate sunt: Tratatul de negoț încheiat de Alexandru cel Bun, Voievodul Moldovei, cu negustorii din Liov și cu tot poporul lui (6 octombrie, 1408); Întărirea tratatului de negoț cu negustorii din Lvov de către Ștefan, Voievod al Moldovei (18 martie, 1434); Întărirea vechiului privilegiu de negoț dat negustorilor polonezi de Petru, Voievodul Moldovei (15 ianuarie, 1456); Libertatea negoțului este garantată negustorilor din ambele țări în Tratatul de pace și de alianță, încheiat cu Ion Albert de Ștefan, Voievod al Moldovei (12 iulie, 1499); Tratat de pace vecinică și de comerț încheiat între Ștefan, Domnul Moldovei, și Sigismund, Regele Poloniei (20 februarie, 1539); Tratatul de pace între Polonia și Poarta Otomană (30 iulie, 1577) garantează negustorilor polonezi când vin în Moldova să folosească „drumurile publice și cunoscute”; Convenția încheiată între Polonia și Poarta Otomană (22 septembrie, 1617) reîntărește libertatea comerțului, turcii făgăduind că Moldova nu va ataca Polonia; Tratatul de pace între Sultanul Mehmet și Mihail, Regele Poloniei (26 ianuarie, 1670) stipula ca Moldova „să fie deschisă negustorilor armeni și de altă naționalitate din Polonia” [343, p. 5, 11, 18, 25, 33, 37, 42, 47].

înființat raiaua Hotin, drept rezultat a fost întrerupt un vechi drum comercial. Pagubele rezultate au afectat enorm comerțul polon atât cu Moldova, cât și cu Orientul. În a doua jumătate a secolului, partea polonă, prin T. Czacki, va solicita fără succes desființarea raialei, iar cetatea să intre în stăpânirea Republicii, fapt ce ar duce la înviorarea comerțului polonez. Același demnitar era convins că interesele comerciale ale Republicii Nobiliare în Moldova trebuie reprezentate de un consul polon, iar la Constantinopol este necesar un ministru permanent din partea Poloniei [125, p. 127-128].

În opinia lui V. Ciobanu, statutul juridic al Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea a fost marcat de „agravarea dominației otomane, manifestată prin introducerea regimului fanariot”. În acest context, anume „statutul juridic al Principatelor Române” a constituit cauza principală „a întârzierii procesului de modernizare a societății” [130, p. 13].

Relațiile comerciale ale Țării Moldovei cu străinătatea, inclusiv politica ei vamală, erau supuse regimului statornicit prin capitulațiile și tratatele încheiate de Poartă cu puterile străine. Capitulațiile au reglementat în anumite perioade raporturile Țărilor Române cu statul otoman, garantând românilor pacea, protecția și autonomia [310, p. 63; 312, p. 34-68]. Abordând această problemă, cercetătorul N. Adăniloae avea să constate că regimul suzeranității otomane asupra Țărilor Române „se înăsprea, se atenua ori înregistra perioade de stabilitate relativă în funcție de capacitatea de rezistență a poporului nostru, de situația internă a Imperiului Otoman și de conjunctura politică internațională” [1, p. 950]. Poarta a acordat capitulații Franței în anul 1569, acestea fiind reconfirmate în 1581, 1597, 1604, 1673, 1740. Angliei i-au fost acordate capitulații în anul 1580, Olandei – în 1612, Austriei – în 1615, Prusiei – în 1761, Rusiei – în 1774. Prin capitulații se asigura libertatea comercială și dreptul de a exporta mărfuri, a căror ieșire din țările beneficiare de capitulații nu este prohibită în mod special de Poartă.

Negustorii străini care făceau comerț cu otomanii achitau taxa vamală fixată la 3% *ad valorem*; ea se plătea o singură dată, atât la export, cât și la import, sau la locul de destinație a mărfurilor. Taxa se plătea la intrare în sau la ieșire din țară, iar uneori la locul de desfacere a mărfurilor. Plătind taxa, negustorii primeau o chitanță de plată, numită *peșchereaua*. Taxa nu putea fi mărită prin deciziile guvernului otoman [38, p. 101-110].

Drept dovadă a acestei plăți servea un document numit *teskere*, pe care era obligat să-l ofere plătitorului șeful vămii. Taxa putea fi plătită în natură sau în orice monedă de curs comercial acceptată în spațiul otoman. Erau scutite de vamă monedele de aur și argint. Vameșii care comiteau abuzuri la perceperea taxelor vamale riscau pedeapsa cu moartea. În același timp, sustragerea negustorilor de la plata taxei în cauză era pedepsită prin dublarea sumei [347, p. 23].

O parte dintre negustorii din Țara Moldovei figurai în actele epocii în calitate de supuși

austrieci sau ruși, bucurându-se, sub auspicii străine, de anumite facilități și drepturi. Supușii străini erau cunoscuți sub denumirea de sudiți*. Spre deosebire de alți negustori, sudiții se bucurau de anumite garanții intangibile, inclusiv de plata taxei de 3% *ad valorem* pe teritoriul statelor unde își practicau activitatea. Sudiții erau locuitori autohtoni sau cetățeni străini, aflați pe teritoriul Țării Moldovei, sub protecția statelor europene. În anul 1774, în Iași, în Mah[alaua] Făcăriei, erau atestați 34 de negustori „șezători străini ce nu dau bir”, 10 negustori „s-au răspuns că sunt călători” [172, p. 378-379]. Supușii străini erau întâlniți în documente în calitate de „sudiți” sau „protejați”. „Protejații” erau, de regulă, persoane autohtone, strecurate sub o protecție străină sub fraudă sau abuz. Încheierea păcii de la Iași (1792) și înființarea consulatelor străine i-au determinat pe mulți imigranți să treacă sub protecția agențiilor străine, căpătând astfel sprijinul necesar în conflictele cu localnicii creștini sau cu mozaicii stabiliți de mai înainte [103, p. 346-348; 345, p. 387].

Pentru supușii austrieci, inclusiv negustorii poloni încadrați activ în raporturile economice moldo-polone, a fost elaborat *Privilegiul comercial* („Sined de Comerț”) din 24 ianuarie 1784, care împreună cu tratatul de pace de la Șistov au întărit acordurile de la Passarovitz [322, p. 33; 247, p. 453]. Conform acestor prevederi, comerțul și circulația supușilor „austrieci” pe teritoriul otoman erau libere. Expansiunea teritorială și economică a Curții de la Viena spre Răsărit a constituit scopul principal al politicii imperiale. În conformitate cu clauzele tratatului de comerț semnat la 27 iulie 1718, în numele împăratului Carol al VI-lea și al sultanului Ahmed, negustorilor supuși austrieci și otomani li se asigura libertatea deplină a comerțului cu orice fel de marfă, cu excepția celor declarate prohibite, „în mod expres cum erau armele și praful de pușcă” [347, p. 18]. Poarta se obliga să garanteze negustorilor supuși austrieci siguranța persoanei, a tranzacțiilor pe teritoriul otoman, a bunurilor și confesiunii [327, p. 109-110]. Interesele austriece, inclusiv cele ale negustorilor polonezi supuși austrieci, erau apărate de consuli, viceconsuli, agenți, factori și interpreți austrieci în toate centrele comerciale de pe teritoriul otoman**. Nu se admitea insultarea, maltratarea sau încarcerarea negustorilor supuși austrieci de o autoritate turcească. În cazurile excepționale, supusul austriac, inclusiv de origine poloneză, putea fi adus în fața instanței judecătorești otomane, dar cu înștiințarea în prealabil a consulatului austriac și în prezența unui interpret imperial. Negustorii, supuși austrieci, nu puteau fi maltratați pentru faptul că nu au oferit daruri sau contribuții cerute de funcționarii otomani: guvernatori, judecători, prefecți etc. În eventualitatea izbucnirii unui război

* Termenul *sudit* provine de la latinescul *sub-ditus*, adică supus al unei puteri străine.

** În anul 1760, Imperiul Habsburgic avea cel puțin 16 consulat în țările care intrau în componența Imperiului Otoman [347, p. 38].

reciproc, ambele părți se obligau să informeze toți supușii străini, în special negustorii, oferindu-le posibilitatea să se retragă, după încasarea sau achitarea datoriilor. Printr-o clauză specială se ofereau garanțiile necesare în cazurile de deces al supusului austriac, averea căruia trecea sub auspiciile plenipotențiarului austriac din Constantinopol [347, p. 18-20].

În conformitate cu clauzele tratatului comercial din 1718, încheiat între Habsburgi și Poarta Otomană, vasele austriece „aveau libertatea de a intra și de a ieși după voie din porturile maritime ale Turciei”, cu excepția porturilor Mării Negre. La intrarea într-un port turcesc se achita o taxă numită *salamet* în mărime de 300 aspri, echivalentă cu 3 florini sau cu un sfert de taler imperial. Navigația pe Dunăre era declarată liberă pentru vasele și supușii austriece, dar numai până la gurile acestui fluviu. Ulterior, prin încheierea unor acorduri comerciale suplimentare, statutul juridic al supușilor austriece în Imperiul Otoman a fost completat cu noi privilegii. „Sinedul de comerț” din 24 ianuarie 1784 permitea vaselor de comerț sub pavilion austriac să navigheze pe întregul curs al Dunării și pe Marea Neagră; ele aveau trecere liberă prin Bosfor, Dardanele și prin toate canalele și strâmțorile Imperiului Otoman, atât pentru comerțul interior, cât și pentru cel de tranzit [347, p. 20-22, 46-47].

Plata taxei vamale de 3% îi avantaja pe negustorii supuși austriece și, respectiv, leza interesele economice ale comercianților pământeni. Un număr important de supuși otomani, inclusiv români din Țara Moldovei, din motive de oportunitate au trecut sub protecția habsburgilor, continuându-și interesele de afaceri [498, p. 98]. Boierii locali și autoritățile pretindeau deseori taxe suplimentare pentru a-și acoperi nevoile financiare. Anume reieșind din acest considerent pot fi explicate intervențiile frecvente ale agenților consulari austriece în chestiunile de ordin comercial.

Articolele de comerț prohibite de Poartă, în cazul Țării Moldovei, erau grânele, seul, miera, oile și silitra. În condițiile monopolului otoman, W. Wilkinson scria că domnii nu puteau permite exportul de grâu nici chiar în cele mai mici cantități [490, p. 69-70]. Restricții similare erau impuse față de comerțul cu orz și mei. În timpul războaielor otomanii cereau și cai moldovenești, iar pe timp de pace se mulțumeau cu livrarea cailor de olac*. Totuși, în mod paradoxal, domnii fanarioți au încurajat exporturile produselor interzise de Poartă, fapt explicat în mare parte prin cerințele crescânde de bani din partea otomanilor [125, p. 122-124].

Asupra relațiilor comerciale moldo-polone o influență stabilă a exercitat-o statutul juridic al Țării Moldovei, care, fiind parte componentă a sistemului politic otoman, beneficia în același timp de un statut politico-juridic special. În urma războaielor ruso-turce din a doua jumătate a

* Cai de olac – cai iuți de poștă.

secolului al XVIII-lea au fost întreprinse încercări de a liberaliza comerțul exterior. Astfel, una dintre clauzele tratatului de la Kuciuc-Kainargi (21 iulie 1774) prevedea libertatea completă a navigației pentru vasele de comerț ruse pe Marea Neagră, în strâmtori și pe toate fluviile [527, p. 351-353; 472, p.106]. Astfel, deschiderea Mării Negre unei puteri creștine, după o monopolizare turcească de peste trei sute de ani, era un eveniment de importanță mondială, iar Imperiul Otoman nu mai putea fi considerat o mare putere mondială [473, p. 63]. Încheierea tratatului de la Kuciuc-Kainargi a avut urmări însemnate pentru Țările Române, făcând, după afirmația lui N. Ciachir, „o spărtură în monopolul otoman” și contribuind la crearea condițiilor pentru dezvoltarea în continuare a orașelor și la transformările în viața lor social-economică [122, p. 115]. În același timp, în viziunea lui A.D. Xenopol, „Turcia arătase o slăbiciune (...) în încheierea păcii”, iar Rusia prin dobândirea dreptului de protecție avea dreptul de „a vorbi în favoarea” Țărilor Române [414, p. 71, 74].

În același context, N. Iorga constata că în urma încheierii acestui tratat rușii au căpătat nu „avantagii teritoriale, ci diplomatice”, anume „de atunci începe, în toate domeniile, o viață cu desăvârșire nouă. Cei ce au înțeles spiritul și sensul acestor prefaceri economice, sociale, politice, și culturale, specifice iluminismului și modernismului european, s-au grupat pe lângă cei doi mari domni și reformatori care vin după 1774. (...) Aceștia au fost Alexandru Ipsilanti la munteni și Grigori Alexandru Ghica în Moldova” [282, p. 279; 279, p.161]. G.I. Brătianu consemna în acest sens „că zilele asupririi otomane au trecut și că Principatele vor rămâne sub oblăduirea Rusiei” [83, p. 193]. Al. Vianu remarcă că diplomația europeană a calificat drepturile obținute de Rusia ca pe o posibilitate de a „dicta legi sultanului” [410, p. 121].

Tratatul de la Kuciuc-Kainargi din 10/21 iulie 1774 și Convenția explicativă din 10/21 martie 1779 de la Ainali Kawak (Constantinopol) îngăduia domnilor din Moldova și din Țara Românească să aibă fiecare pe lângă Sublima Poartă câte „un însărcinat cu afaceri” care „să vegheze asupra treburilor privind numitele Principate” [252, p. 151]. Sultanul Abdul Hamid I (1774-1789), prin *hatișeriful* din 15-24 decembrie 1774, cerea ca „Țara Românească și Moldova... să fie protejate și ocrotite”, împărțirea funcțiilor să fie „lăsată pe seama voievozilor lor ca să folosească după nevoie, pe cei devotați și pricepuți” [191, p. 321 și 325]. La rândul său, sultanul Selim al III-lea (1789-1807) a emis în anul 1792 „Cartea de lege” (*Kanunname*), în care se preciza că Poarta Otomană nu se amestecă în cărmuirea internă a Principatelor, deoarece „Țara Românească și Moldova fiind, din trecut și până acum, slobode în toate privințele, prin separare la cancelarie și prin interzicerea călcării lor cu piciorul, toate dările și arenzile lor se află pe seama voievozilor” [251, p. 258].

Tratatul de la Kuciuc-Kainargi (21 iulie 1774) a adus „o ușurare comerțului românesc” și

a însemnat o eliberare parțială a Țării Moldovei de dependența economică față de Imperiul Otoman, a creat „unele breșe în monopolul otoman asupra comerțului exterior românesc și asupra navigației pe Dunăre” [254, p. 46; p. 285, p. 9.]. Clauzele tratatului au permis o dezvoltare mai dinamică a comerțului interior, contribuind la sporirea numărului negustorilor și la apariția noilor iarmaroace [p. 285, p. 39.].

Tratatele de comerț ruso-turc (1783) și austro-turc (1784) au condiționat limitarea influenței turcești în Țara Moldovei, înlesnind și pătrunderea capitalului străin.

Relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia au fost influențate și de statutul juridic al domnilor. Instituția domniei în secolul al XVIII-lea a fost mult mai slăbită față de secolele anterioare [254, p. 59]. În actele protocolare, formulele folosite reflectă multiple stereotipuri și prejudecăți, de sorginte medievală. Deși domnia era instituția „încredințată sau confirmată în stăpânirea unui voievod” [409, p. 409], „în actele oficiale redactate pentru uzul Porții, domnul însuși se intitula „slugă”, „slujitor”, „supus”, „servul” sau „robul sultanului” [129, p. 61]. Constantin Moruzi, exprimându-și semnificația juridică a titlului de voievod al Țării Moldovei în fața sultanului Abdul Hamid I, utiliza astfel de expresii: „supusul de mine”, „neputinciosul de mine”, „voievodul supus al Moldovei” [192, p. 14-15], „preaumilul rob” și „zăpăcitul rob” [409, p. 504-505]. Este cert faptul că acest zel de sintagme umile pentru domnitor aveau scopul de a atrage și menține bunăvoința sultanului, de care depindea în mod direct exercitarea atribuțiilor periculoase de „Hospodar în Țara Românească și Moldova” [278, p. 7]. Situația juridică delicată în care se aflau domniile Moldovei a fost semnalată și de călătorii străini ai epocii, inclusiv de abatele R.G. Boscovich*. Totodată, aceste formule de manifestare a umilinței domnilor față de Poartă, reprezentau și importante mijloace diplomatice de menținere și exercitare a puterii în condițiile tendințelor monopolizatoare otomane.

În mare parte, politica domnilor fanarioți „a fost determinată și adaptată realităților românești” [151, p. 230]. O completare la subiectul abordat o constituie episodul din vara anului 1760, când ambasadorul Poloniei la Poartă, Podoski, se întorcea în țară, iar domnul Ioan Callimachi a refuzat să-i facă toate onorurile prevăzute în astfel de cazuri, deoarece ele nu erau incluse în firmanul sultanului [255, p. 51-52].

Îmbunătățirea situației Moldovei, care s-a dovedit a fi temporară, a fost subminată de abuzurile otomanilor care au intensificat exploatarea, în special în fortărețele de la frontiera țării. În anul 1776 au fost emise două *hatihumaiumuri* care stabileau obligațiile financiare ale

* În jurnalul său de călătorie el nota următoarele: „Sărman Domnitor ! Dumnezeu știe ce soartă îl așteaptă peste puțin când din actuala stare de stăpânitor, aproape sigur va fi redus la un surghiun, sau, ceea ce este mai rău, la o viață privată între turci, care privesc, supuși lui, neasemuit mai rău decât noi îi tratăm pe evreii noștri în ghetto” [78, p. 236-237].

principatelor față de Poartă, obligații care nu erau mai mici comparativ cu cele existente înaintea războiului ruso-turc din anii 1768-1774. Volumul obligațiilor Moldovei față de Poartă s-a dovedit a fi în continuă creștere, atingându-și cotele maxime în perioada războiului ruso-austro-turc (1787-1792). După pacea de la Iași (1792) cererile materiale și de bani ale turcilor au crescut. Totuși, tratatul de la Kuciuk-Kainargi a fost „un prim pas pe calea îngrădirii monopolului otoman” și „constituie un moment esențial al liberalizării comerțului exterior românesc” [314, p. 421; 157, p. 85].

B. Murgescu a combătut sintagma de „monopol otoman”, admițând doar pentru perioada de la mijlocul secolului al XVIII-lea până la 1820 că Poarta „a recurs la măsuri monopolizatoare”, deoarece conjunctura economică europeană era favorabilă, mai atractivă comparativ cu piața internă otomană, pentru desfacerea mărfurilor românești. De fapt, prin aceste măsuri monopolizatoare Poarta a încercat să-și protejeze piața internă și să asigure aprovizionarea Constantinopolului [342, p. 171].

În plan economic s-a recurs la desființarea dării de zaharea către Turcia, a fost anulată obligația de a o aproviziona cu oi, au fost desființate *surharturile**. S-a renunțat la obligația Țării Moldovei de a trimite gratuit lemn la Istanbul, practicarea comerțului de turci pe teritoriul moldav era permisă numai cu aprobarea specială a domnului, din lista dărilor pentru Poartă a fost scoasă silitra. Poarta a fost nevoită să țină în continuare cont de un șir de factori, inclusiv de conjunctura internațională, raporturile Porții cu statele limitrofe, politica vamală a statelor europene și de cantitatea și calitatea recoltelor [366, p. 65].

Semnarea la 7 mai 1775, în urma unor tratative îndelungate, a convenției de cedare a Bucovinei în favoarea Habsburgilor, a reafirmat deteriorarea statutului juridic internațional al Principatelor Române în general. Ambele țări erau considerate formal de Marile Puteri europene drept părți integrante ale Imperiului Otoman. În convenția asupra granițelor din 2 iulie 1775, anexarea Bucovinei era prezentată drept o necesitate a realizării unei comunicații mai ușoare între Transilvania și provincia Galiția, recunoscându-se, totodată, apartenența Bucovinei la Țara Moldovei [145, p. 488-489; 128, p. 24-36].

Concluzionăm că starea de drept a relațiilor comerciale moldo-polone a evoluat în dependență de acordurile internaționale, determinant fiind tratatului de la Kuciuk-Kainargi, care a avut un impact pozitiv asupra dezvoltării comerțului Moldovei, inclusiv prin menajarea drepturilor și privilegiilor negustorilor sudiți.

* *Surharturi* – terenuri dunărene ce erau folosite de turci pentru pășunatul oilor și vitelor mari.

3.2. Căile de comunicație și vămile

Intensitatea relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia pe întreg parcursul epocii medievale a fost determinată de un șir de factori de ordin economic, politic și social. Un rol nu mai puțin important în menținerea acestor legături (care au variat în intensitatea lor în special în dependență de conjunctura politică) l-au avut căile de comunicație. Prin noțiunea „căi comerciale” distingem căile de comunicație terestre (drumuri) și fluviale (râuri navigabile). Căile de comunicație „au influențat, într-o măsură considerabilă, întregul proces de dezvoltare a societății moldovene pe tot parcursul Evului mediu” [2, p. 315]. Drumurile, făcând „parte din primele alcătuiri de natură tehnică trebuitoare vieții oamenilor”, pe perimetrul Moldovei au contribuit la înființarea de-a lungul lor a unor centre de schimb care au devenit apoi orașe [354, p. 281]. În privința căilor de comunicație, N. Urechia avea să remarce că Moldova, prin poziția ei geografică și orientațiunea apelor sale, a fost mult mai folosită decât Muntenia, a fost loc de trecere din Turcia și Țara Românească în Polonia, Rusia și Austria [401, p. 20].

Progresul căilor de comunicație era asigurat de circulația produselor și mărfurilor. În același timp, în economia Țării Moldovei pe tot parcursul Evului mediu până la începutul epocii moderne un rol preponderent avea creșterea vitelor, iar comerțul și, în special, exportul de vite se situa întrucâtva în afara nevoilor de transport [2, p. 95].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Moldova și Polonia problema privind starea generală a căilor de comunicație era în atenția statului și a categoriilor sociale cointerestate în prezența unor drumuri comode pentru deplasare. Domnul, fiind și cel mai mare comerciant al țării, încerca să mențină în stare relativ bună principalele artere de comunicație terestră [2, p. 95]. În același timp, multor călători străini, dar și locuitorilor din țară, li se crea impresia „că drumurile mari, ca și celelalte drumuri naturale, erau îngrijite, în timpuri ordinare, de Dumnezeu”, iar unele „dregeri” ale drumurilor „se făceau când urma să treacă, de la o graniță la alta, vreun cinstit „musafir” sau urmau să se deplaseze trupe militare străine” [401, p. 22-23]. Insuficiența căilor și a mijloacelor de comunicație în Țara Moldovei era în totală contradicție „cu interesele de negustor ale boierului” și cu „întreg procesul de dezvoltare economică și socială a țării” [72, p. 83]. Funcționarea căilor de comunicație din interiorul țării a depins în mare măsură „de racordarea acestora la marile căi comerciale internaționale care traversau țara” [2, p. 95]. O problemă de mare importanță era asigurarea unei circulații cât mai comode, mai ales pe vreme proastă, deoarece primăvara și toamna majoritatea drumurilor erau impracticabile. Mijlocul utilizat a continuat să fie cel cunoscut din vremurile vechi – podirea ulițelor cu bârne de lemn fasonate.

În același timp, remarcăm faptul că negustorii epocii medievale „erau mai puțin interesați de comunicații mai ieftine decât de posibilitatea de a ajunge în cât mai multe centre comerciale

posibile” [208, p. 67].

Călătorii străini au descris starea generală a căilor de comunicație terestre în Moldova. Astfel, solul polon la Poartă Kajeton Chrzanowski, fiind în trecere pe la Iași (1780), constata în zilnicul său că „ulițele strâmte” sunt „/podite/ cu scânduri în loc de piatră” [352, p. 235-23]. Diplomatul german Heinrich von Reimers avea să noteze că ulițele în Iași în „cea mai mare parte sunt podite cu bârne înguste sau cu scânduri, așa că pe vreme frumoasă se merge foarte plăcut și ușor”, iar „dacă plouă tare, scândurile sunt ridicate de ape și plutesc în toate părțile pe ulițe” [113, p. 213-214]. Informații similare ne oferă și călătorii J.L. Carra [106, p. 26], Iona Ghedevanișvili [549, p. 444], Ch. Struve, F. Rostopcin, Alexandru de Langeron [68, p. 130, 146, 156], R. G. Boscovich [78, p. 237], Porter, lordul Baltimore, baronul de Tott [276, p. 176-177, 187-188, 190-192; 109, p. 53].

Secretarul francez J. L. Carra relatează că orașul are „șase străzi mai mari, întotdeauna foarte murdare, pe care se merge pe niște bucăți de lemn, așezate curmeziș, în chip de pod” [106, p. 26].

În anul 1791 Ch. Struve venea pentru a doua oară în Moldova. Pornind din Viena, el străbătuse întreaga Galiție, poposind în Cernăuți (Czernovez), pe care îl găsisese „zidit cu gustul cel mai modern, cu toate că abia 15 ani trecuse de la dezlipirea sa de Moldova”. Când în Moldova domnea o sărăcie generală, aceasta deloc nu l-a împiedicat pe Ch. Struve să remarce că „străzile Iașului” erau niște „străzi de poveste, cu bârnele de lemn, încrucișate, împiedicând la fiecare pas prin neregulata lor așezare mersul chibitcelor și rădvanelor” [68, p. 130-131].

Aprecieri critice la starea drumurilor au fost formulate de către contele F. Rostopcin și emigrantului francez Alexandru de Langeron, care va ajunge general în armata rusă și general-guvernator al Novorosiei. Primul avea să remarce la 25 decembrie 1791 că orașul Iași era întotdeauna „murdar și necurățat”. Mult mai importante sunt informațiile lui Alexandru de Langeron, care compară starea de lucruri din Moldova cu cea din Polonia. Astfel, el nota că „orașele sunt ca în Polonia”, „unele, exceptând două sau trei, sunt rareori la rând și ulițele au pavaje (când există) de scânduri, din care jumătate putrede sau prost așezate, se înfundă sub picioare. Vara praful este de nesuferit, iarna te îneci în noroi” [68, p. 146, 156].

R.G. Boscovich, aflat în vara anului 1763 în Iași, remarcă că cele mai însemnate ulițe ale Iașilor „sunt ridicate și podite (*lastricate*) cu grinzi de copaci, lungi și subțiri, ca și cum ar fi niște poduri” [78, p. 237].

Ambasadorul Angliei la Constantinopol James Porter vizitează principatele în timpul domniei lui Grigore Callimachi. Trecând prin Iași, a descris ceea ce era o raritate pe atunci – pavajul de lemn al străzilor [276, p. 176-177]. În scrisoarea adresată surorii sale, domnișoarei de Hohepied, Lady Porter, remarcă cu o deplină uimire că în Iași „ulițele erau podite cu bârne”.

Lordul Baltimore și baronul ungar de Tott trecând prin Iași au fost mirați de metoda de pavare a străzilor și nu au înțeles „rostul podurilor pe ulițe” [303, p. 66, 79, 187-192].

Domnia, fiind cointerесată în menținerea unor surse tradiționale de venituri, se implica (pe măsura posibilităților pe care le avea) în procesul de menținere a calității bune a căilor de comunicație, în special a drumurilor și podurilor. În Iași, la un interval aproximativ de două decenii, se reparau și se reînnoiau podurile, dar ele trebuiau reînnoite la fiecare cinci ani [79, p. 49]. Conform informațiilor oferite de o condică datată cu anul 1792, în oraș au fost aduse pentru reparații 3400 de podele din ținuturile Vaslui, Iași, Orhei, Roman, Cârlișura și Hârlău. Cu puțin timp înainte se mai transportaseră aici 3500 de podele. Din această sursă mai aflăm că se plătea 70 de parale podeaua și, respectiv, pentru repararea podului de pe Ulița Mare s-a cheltuit suma de 600 de lei [258, p. 63].

Conform datelor oferite de sama vistieriei Moldovei din anul 1763 pe lunile iunie-decembrie, domnia, în persoana lui Ioan Callimahi, a suportat unele cheltuieli de întreținere a drumurilor și podurilor, pentru caldarâmul de la poarta cea mare a Curții gospod s-au cheltuit 15 lei, ajutorul la podirea uliței sârbești a constituit 50 de lei, podul de la poarta hatmanului la ulița mare 68 de lei, meremetisul podurilor din Iași și al podului de peste Bahlui 30 de lei, podurile de la Sf. Neculai la Poartă 29 de lei [225, p. 99]. Negustorii din Iași erau obligați între anii 1760 și 1764 să contribuie la „meremetisul podurilor” [134, p. 149]. În anul 1774 în Iași erau atestați documentar 21 de podari [190, p. 128-129]. În „Condica de așezământ” a lui Grigore Ghica din 1 septembrie 1776 au fost înscrise sate cu scutiri (acordate de regimul de ocupație „salvogradie”) ale boierilor, printre care sunt menționate și satele de podari – Peneul, Vadul Turcului, Cozmești, Braina, Vădeni, Fălciu, Ștefănești, Lipcani, Zaluca. Satul de podari Cozmești, din ținutul Tecuci, dispunea de 96 birnici și 18 scutiți [134, p. 149].

Un argument indirect în favoarea tezei că instituția domniei era cointerесată în menținerea calității bune a căilor de comunicații, îl reprezintă datele sărilor vistieriei Moldovei pe anul 1764, care indică costurile pentru activitatea poștală, în special cheltuielile cu trimișii în Liov, Varșovia și Stanislav. Este indiscutabil faptul că rapiditatea informațiilor și a corespondenței trimise și primite depindea într-o mare măsură de calitatea drumurilor [226, p.12; 320, p. 124, 127]. În același timp, serviciul de poștă prezenta o adevărată calamitate pentru locuitorii mai multor state, inclusiv pentru cei din Țara Moldovei și Polonia, deoarece trebuiau să asigure activitatea acestui serviciu cu un număr mare de cai [468, p. 322].

Podirea străzilor din orașe cu bârne de stejar a avut și efecte negative pentru dezvoltarea economiei în ansamblu, fiind una dintre cauzele diminuării fondului forestier al țării. În anul 1790 un călător străin constata că Moldova a avut până acum „supraabundență de păduri, totuși

cei care se interesează de afacerile patriei lor afirmă că pădurile, în comparație cu cele de odinioară, când serveau ca niște redute naturale și nepătrunse în contra inamicului, sunt astăzi foarte puține” [369, p. 7].

Abatele R.G. Boscovich în jurnalul său de călătorie din Constantinopol în Polonia (1763), îndreptându-se spre Iași, nota că traversând o pădure „în care aflarăm drumuri îndestule”, într-un loc „drumul chiar larg pentru mai multe căruțe era tot sprijinit pe deasupra de o ieșetură de pământ, făcută destul de înaltă și lungă” care „trece peste o vale și trebuie să fi costat o cheltuială considerabilă”. Cu certitudine, „cheltuiala considerabilă”, presupusă de Boscovich, a fost suportată de domnie care, în afară de imaginea bună căpătată în fața călătorilor străini, câștiga și importante surse pentru completarea vistieriei țării. Același autor relatează că pe drumurile rele erau utilizați în calitate de forță de tracțiune boii, iar apropiindu-se spre Iași drumurile devin mai bune și boii au fost înlocuiți cu cai [78, p. 81, 220].

În afara orașelor calitatea drumurilor nicidecum nu putea fi mai bună, depinzând în mare parte de capriciile naturii. De altfel, și primul ambasador al Prusiei la Constantinopol Von Rexin nota în 1766 că „drumurile din Moldova sunt impracticabile” [499, p. 388]. Faptul că drumurile nu erau prea bune, iar în multe cazuri și impracticabile, are la bază și explicații de ordin militar. Frecvențele războaie ruso-turce din secolul al XVIII-lea și-au lăsat o amprentă nemijlocită asupra stării generale a căilor de comunicații. Drumurile deveneau impracticabile „la retragerea trupelor turcești care le stricau și mai mult pentru a întârzia înaintarea rușilor” [347, p. 33].

Căile de comunicație terestre erau parcurse cu diverse mijloace de transport. Astfel, în cadrul țării, la fel ca și în afară, mărfurile se transportau, ca regulă, cu carul (care mocănești, trase de patru sau doi boi; care armeneschi de o capacitate mai mare; care germane masive), cu căruța sau harabaua, care în unele cazuri serveau și în calitate de unități de măsură, mai ales la stabilirea taxelor vamale [261, p. 449-450]. Târgoveții, la rândul lor, erau eliberați de plăți pentru „caii de călărie” cu care asigurau transportarea mărfurilor [272, p. 13]. În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea a fost organizat un serviciu permanent al transporturilor pentru nevoile orașului și ale negustorilor – „harabagialăcu”. Noul sistem asigura negustorilor un grad sporit de siguranță și oferea mai multe garanții [76, p. 41]. Transportul mărfurilor cu care mocănești sau căruțe era achitat cu anumite taxe. Astfel, în anul 1764 chiria pentru transportarea grâului de la Neamț la Galați constituia 1,30 lei pentru o chilă sau 60 de bani pentru o mierță [359, p. 173]. Pentru mărfurile transportate pe distanța Iași - Galați se achitau cinci piaștri [476, p. 203]. În raportul din 25 iunie 1792 se specifica că pentru aducerea unui chintal de postav silezian de la Camenița la Iași se plătea trei piaștri, iar transportul până la Galați mai costa un piastru și jumătate [257, p. 353].

Veniturile reale de la operațiile comerciale erau destul de însemnate, motiv din care negustorii deveneau deseori ținta unor atacuri atât nemijlocit în târg, cât și în afara lui. În vestul codrilor Herței domnia organizase pază din cauza că se „ucideau negustorii străini” [273, p. 46]. Chiar la iarmaroace erau prezenți ceauși speciali turci „cari umblă cu săbiile goale și cu cuțitele, îngrozind locuitorii”, fiind atestate și cazuri când dregătorii îi jigneau pe negustorii străini [261, p. 227, 304].

În același timp, comercianții, inclusiv cei polonezi, au beneficiat de-a lungul căilor comerciale de o rețea de hanuri amenajate special pentru necesitățile călătorilor [468, p. 319]. Astfel, Rogerius Boscovich, pornindu-se din Iași spre Cernăuți, s-a oprit la hanul de la Șipote, pe care îl găsește „destul de bun și cu totul nou”, iar următorul popas îl face la hanul Stroiești „care avea două camere și o tindă din care se coboară în pivniță”. Generalul Bauer, aflat în Valea Prahovei (1770), își notase șase locuri specificate cu termenul „kirtschme”, denumirea cărora provine de la hanurile destinate călătorilor, iar ambasadorul englez James Porter remarcă că sunt clădiri publice [170, p. 32; 287, p. 372, 376].

Starea de lucruri în Polonia în ceea ce privește căile de comunicație terestre în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea depindea de un șir de factori de ordin economic, politic și social. Amestecul tot mai accentuat al Rusiei, Prusiei și Austriei, anarhia șleahței și decăderea generală a economiei frâna cu mult procesul de asigurare cu căi de comunicație a tranzacțiilor comerciale și de deservire a unor ramuri industriale, cum a fost, de exemplu, cazul cu industria de extragere a cărbunelui, care a suferit faliment din cauza prețurilor exagerate la asigurarea transportării pe drumurile ajunse într-o stare deplorabilă [541, p. 56].

Pe unele domenii ale magnaților problema dată era soluționată doar prin utilizarea unor metode arhaice. Statul nu dispunea de acele pârgii de ordin economic și juridic pentru îmbunătățirea situației create. Regele era nevoit să recurgă la rugăminți adresate nobililor, încercând să-i convingă de necesitatea îmbunătățirii stării drumurilor. De pildă, în perioada premergătoare întâlnirii dintre Stanislav August Poniatowski cu Ecaterina a II-a, care urma să aibă loc la Kaniów (1787), regele polon a trimis scrisori în toate voievodatele prin care preconiza să treacă, încercând să convingă șleahța să aducă în ordine cel puțin acele drumuri pe care va merge regele. Anume astfel, în opinia monarhului, nobilii îi vor oferi cel mai frumos cadou, iar țării îi vor aduce folos pe o perioadă mai îndelungată [457, p. 256]. Însă, aceste metode nu puteau, în mod cert, să se soldeze cu rezultate deosebite.

Începând cu Evul mediu timpuriu, itinerariile comercianților din spațiul românesc, devenite cu trecerea timpului drumuri comerciale, au depins de următorii factori: cadrul natural al țării – configurația geografică, clima, relieful, structura solului, rețeaua hidraulică; habitatul

urban; sistemele de transportare; gradul de siguranță al negustorilor*. Adepții determinismului geografic – C. Alinescu, N. Pașa, E. Diaconescu – remarcă faptul că „traseul drumurilor moldovenești s-a menținut aproape același din vremurile vechi până azi” [4, p. 4; 166, p. 22-23]. Autorii nominalizați remarcă „legătura organică dintre structura solului și traseurile drumurilor moldovene care le urma fidel pe cele croite de natură”, asigură „constanța direcției generale a drumurilor din cele mai vechi timpuri” până la începutul secolului al XX-lea [4, p. 4]. D. Agache acceptă rolul important al configurației geografice „în dispoziția căilor de comunicație”, dar ea nu asigură „o circulație uniformă a produselor și mărfurilor pe întreg parcursul țării”; astfel, factorii geografici, deși în anumite cazuri pot influența cursul unui drum, totuși ei nu pot „determina procesul de dezvoltare a căilor și mijloacelor de comunicație, progresul lor tehnic”. La dezvoltarea căilor de comunicație au contribuit numeroși factori, printre care: stadiul dezvoltării economice și sociale; organizarea administrativ-teritorială; politica internă și externă a țării, legată strâns de acțiunile militare; direcțiile și amploarea comerțului internațional. Astfel, progresul căilor de comunicație, direcția lor, sunt determinate de factorul economic al epocii concrete, iar ruta sau cursul lor sunt determinate de configurația geografică [88, p. 316].

Raportându-se la dimensiunile comerțului internațional, S. Condurățeanu afirma că, deși Țările Române nu au avut drumuri comerciale de mare anvergură, ele nu trebuie subestimate în circuitul mărfurilor europene și transcontinentale [149, p. 129]. Drumurile comerciale importante din țară făceau parte și din itinerariile de tranzit al Țărilor Române, asigurând legătura dintre partea septentrională cu sud-estul Europei [290, p. 241].

Distanța dintre diferite localități putea fi parcursă pe mai multe căi sau rute. Alegerea căii de parcurgere era determinată de un șir de factori obiectivi, inclusiv: circumstanțele politice; războaiele, urmate de ocupații militare, anexări teritoriale; perfecționarea tehnică a mijloacelor de transport; politica vamală promovată de statele limitrofe; rentabilitatea activității comerciale și cota profiturilor; securitatea deplasărilor; calitatea drumurilor; deservirea necesităților călătorilor și ale negustorilor. Alegerea itinerariului pentru deplasare depindea și de preferințele subiective ale negustorilor [176, p. 61].

Sursele cartografice întocmite până la mijlocul secolului al XVIII-lea nu indică drumurile principatului. Pe harta generalului Bauer, întocmită cu scopuri militare în 1772, sunt indicate, deși cu unele erori, drumurile Moldovei. În toponimica medievală s-au afirmat multiple denumiri ale arterelor comerciale prin intermediul cărora erau efectuate schimburile comerciale dintre Moldova și Polonia, relevante în acest sens fiind următoarele: „drumul moldovenesc”, „drumul

* O sursă cartografică medievală specifică „Drumul Tălharilor” în Moldova [149, p. 28].

Liovului”, „marele drum al Sniatynului”, „mare drum care duce la Horodenca (drumul Hemeiului/cetatea Hmielov)”, „drumul Cameniței”, „drumul ce merge la Mohilău”, „șleahul Sorocei” [166, p. 18-31, 24-26, 53, 73]. Ponderea acestor drumuri în economia principatului a variat în dependență de situația geopolitică din regiune, relevantă fiind în acest sens decăderea comerțului pe drumul moldovenesc, începând cu finele secolului al XV-lea, după căderea Chilie și Cetății Albe sub turci (1484) [355, p. 97]. În secolele XV-XVI negustorii circulau pe drumul comercial Liov – Kamenet – Hotin – Dorohoi – Iași – Vaslui – Bârlad – Tecuci – Galați, finalizând cu Constantinopolul. Era itinerariul de circulație a caravelor comerciale din Polonia în Turcia și în alte țări orientale [557, p. 82], dar către secolul al XVIII-lea această arteră pierduse din ponderea sa inițială.

Un drum mai vechi comercial mergea prin Sniatyn – Cernăuți – Siret – Suceava [174, p. 11]. Legăturile Poloniei cu Imperiul Otoman erau realizate prin drumul ce traversa Moldova spre Semigrad. Această cale avea două ramificații: un drum lega localitățile Trembiovli, Kamenet, Hotin până la Suceava; alt drum unea localitățile Galici, Kolâmeia, Sniatyn, Cernăuți, Siret până la Suceava. De asemenea, exista o cale de tranzit mai veche care mergea din Cracovia și Lvov prin Cernăuți, Siret, Suceava și Iași [239, p. 23; 514, p. 20-21].

Un rol important de centru economic de la care se ramificau mai multe artere comerciale îl juca Hotinul, numit în acest sens de către călătorul Rehsmi Ahmet-Efendi „bulevardul Moldovei în fața polonilor”. Negustorii porniți de la Camenița treceau prin Hotin, urmând următoarea rută: Lipcani – Pererâta – Bogdănești – Badragi – Corpaciu – Duruitoarea – Vasilăuți – Zagarance – Iași. I. Nistor descrie drumul care urmărea itinerariul de la Liov prin Dunajow, Koropatnik, Zlotnic, Buczacz, Skala și Zyrikow la Hotin, de unde de-a lungul Nistrului prin Soroca, Orhei și Tighina ajungea la Cetatea Albă. Anume acest drum era considerat ca cea mai directă legătură a Rusiei cu Constantinopolul. Parțial acest drum a fost parcurs în 1711 de către Dimitrie Cantemir, când s-a refugiat în Rusia, urmându-și calea de la Iași, prin Ștefănești, „drumul spre Soroca” și Movilău. În direcția inversă, pe o rută puțin diferită, a mers în anul 1738 călătorul englez John Bell d’Antermony, traversând Nistrul la Soroca, a urmat traseul: Căinari – Bălți – Măgura – Sculeni (sau Ungheni) – Iași [166, p. 53, 59, 70]. Un alt drum este menționat ca pornind de la Cetatea Albă prin Tighina, Orhei, Soroca, ajungea la Nistru, urma malul stâng al râului prin Rușava – Dzwancea – Uzica – Scala – Lemberg. De la Hotin mai exista o ramificație a acestui drum în interiorul țării: Hotin – Dorohoi – Botoșani – Hârlău – Iași [4, p. 33, 35]. Un alt drum prin care se efectuau tranzacțiile comerciale moldo-polone era cel ce venea prin Hotin la Dorohoi – Botoșani – Suceava – Hârlău – Cotnari – Târgu – Frumos – Iași [239, p. 43-44]. Boscovich a mers pe drumul Galați – Pucen (Pucheni) – Berlat (Bârlad) – Vaslui – Frumoasa – Iași – Șipote – Stroiești – Dorohoi –

Cernăuți – Zalescic [303, p. 63-65]. Dorohoi juca un rol important în cadrul itinerariilor comerciale, negustorii puteau veni aici „atât pe la Camenița – Hotin, cât și pe la Sniatyn, Cernăuți, apoi prin Herța și Ibănești”; la Botoșani mergeau pe „drumul cel mare al Dorohoiului” [166, p. 65].

Multe dintre drumurile care serveau comerțului moldo-polon erau părți componente de tranzitare ale unor rute europene. Astfel, într-un document german din anul 1792 se menționa că „toate mărfurile care merg din Leipzig spre Moldova și Valahia trec prin Silezia, apoi prin Galiția, unde, de la Bielitz la Sniatyn, există șosele practicabile, iar Iașul se află la o distanță de cel mult șaptezeci de mile de Sniatyn” [176, p. 62]. Căpitanul Lauterer, din numele companiei Willeshoven & Co, a parcurs drumul pe uscat pe itinerariul Basarabiei pe la Chișinău, Iași, Botoșani, Suceava, trece apoi prin Galiția, destinația finală fiind Viena [347, p. 82]. Într-un raport al unui negustor, datat cu anul 1792, se specifica că din Leipzig și Breslau „drumul cel mai scurt spre Iași (...) este cel prin Polonia”, dar comercianții ocolesc acest drum „din cauza că taxele poloneze sunt mult mai mari decât cele austriece, iar drumurile mai proaste” [257, p. 337]. O altă rută amintită pornea din Leipzig sau Nürnberg, trecea prin Praga, Cracovia, Lemberg, Hotin, de aici se ramifica în două direcții principale. Prima trecea prin Iași și Bârlad spre Galați. Cea de-a doua trecea prin Bender spre Ackerman [499, p. 62, p. 90-91].

În anul 1792, supusul rus Ch. Struve, îndreptându-se în Crimeea, a urmat itinerariul: Lemberg – Cernăuți – Herța – Iași – Bender. Același călător, întorcându-se în 1794 din Constantinopol, a trecut prin Galați – Puțeni – Tecuci – Bârlad – Docolina – Vaslui – Uncești – Scânteia – Iași – Răzina – Unțești – Volcineț – Călărași – Chișinău – Bașcani – Criuleni, traversând Nistrul la Dubăsari [166, p. 72].

O cale inedită de tranzitare a teritoriului Țării Moldovei a fost urmată în anul 1763, când trebuia îndeplinită o comandă din partea lui Dimitrii Ladâghin, consilier al țarului rus. „Compania de comerț bănățeană” urma să confecționeze seceri și coase destinate țăranilor din Ucraina. Mărfurile au fost transportate pe Dunăre până la Galați, iar de aici „pe drumurile Moldovei, pe la Iași, prin Basarabia până la Nistru” și mai departe spre partea polonă [347, p. 41].

Un aspect nu mai puțin important al problemei abordate îl constituie viteza de deplasare pe căile de comunicație terestre în cadrul raporturilor economice bilaterale. Viteza poate fi apreciată cu aproximație și mai mult în baza relatărilor unor călători străini. Astfel, Andreas Wolf, aflându-se la Iași în perioada anilor 1795-1797, aprecia că dacă cineva vrea să călătorească de la Pasul Oituz până la Iași „face de la Oituz până la Grozești 6 ceasuri, de aici la Bacău 8; de aici până la Roman 6; de aici la Târgul Frumos 8; și din această localitate până la

Iași alte 8 ceasuri. Așa că de la Oituz până la Iași* merge cineva vreme de 36 de ceasuri. De la Galați până la Iași**, în general face cineva 24 de ceasuri; de la Focșani...30; de la Hotin...30; de la Soroca...30; Călătorește cineva din orașul de graniță al Bucovinei, de la Suceava la Iași vine în patru ceasuri la Botoșani, apoi la Stroiești, Șipote, Larga și de aici la Iași. Fiecare din aceste locuri arătate este departe unul de altul cale de 4 ceasuri. Prin urmare drumurile de la Suceava la Iași se fac în 20 de ceasuri*** [160, p. 287].

R.G. Boscovich completează că orașul Suceava era așezat la două zile depărtare de mers față de Iași. Același autor remarcă că Șipote era la 6 ore depărtare de Iași [78, p. 229, 239].

Aflat în fruntea unei misiuni turcești în anul 1763, D. Ahmed Resmi Effendi relatează că deplasarea sa de la Galați la Iași a durat patru zile, iar de la Iași la Hotin două zile [105, p. 266-267]. După o mărturisire armenească, Galații erau la o depărtare de 36 de ore de Iași. Lordul Baltimore a făcut 35 de ore de la Galați la Iași [360, p. 186]. Conform unui izvod de cheltuială din septembrie 1766, distanța de la Dorohoi până la Galați a fost parcursă cu căruța timp de o săptămână de zile [359, p. 174].

De o atenție mai mare din partea domniei s-au bucurat punctele nemijlocite de trecere a frontierelor, deoarece erau locuri de percepere a taxelor vamale. Vămile au reprezentat instituții cu „caracter dublu, atât, fiscal, cât și comercial”, servind concomitent la încasarea veniturilor și la promovarea politicilor comerciale din partea statului [393, p. 5].

Relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia au fost influențate de regimul vamal al ambelor state. În Moldova, sediul vămii centrale – „vama cea mare domnească” sau „carvasaraua domnească” – se afla la Iași, urmând în subordine vămile din Galați, Cernăuți (până în 1775), Focșani, Bârlad, Roman și Grozești [393, p. 61]. Normele juridice vamale au fost stipulate în 1761 de către Grigore Callimachi prin emiterea regulamentului „Vama cea mare, precum s-au așezat să se ia, socotindu-se din testamentul cel vechiu”. Regimul vamal era reglementat în „Catastihul vămilei Moldovei” din 1765, fiind fixat cuantumul taxelor percepute pentru produsele și mărfurile vămuite la import, export și tranzit [224, p. 205-206].

În Țara Moldovei domnia emitea dispoziții vamale stricte, aplicate și față de vămile arendate. Arendarea anuală a vămile era organizată de Cămara Domnească prin procedura „strigării la mezat”, fiind comunicate și „ponturile vămilei” care includeau taxele vamale confirmate de domnie. Înainte de războiul rusă-turc din 1769-1774, vămile erau date în arendă pentru suma de 80000-85000 de lei pe an, în 1770 vama a dat un venit de 87000 de lei, în 1784

* Distanța Iași-Oituz este de 194 km (directă 129 km).

** Distanța Galați-Iași este de 228 km (directă 195 km).

*** Distanța Iași-Suceava este de 145 km (directă 115 km).

vama a fost dată în arendă pentru suma de 153000 de lei [195, p. 118-119].

Domnia aprecia activitatea vameșilor. În „Catastihul vămilor Moldovei” (1765) se stipula că „de fiecare car la lucrurile care trec hotarul să aibă a da câte un groș în interesul vameșului”, „iar la mătășurile care au fire de bumbac câte 2 groși să aibă a lua și vameșul pentru serviciu”. Însă, vameșii deseori încălcau dispozițiile domnești, aplicând tarife vamale aleatorii. De exemplu, horilca importată din Polonia era vămuită în mod diferențiat, în dependență de calitatea ei, simplă sau distilată, cea din urmă fiind destinată farmaciilor. Vameșii micșorau taxele sau chiar le reduceau la zero, ignorând „ponturile vămilor” indicate de domnie [224, p. 205-206, 217]. Abuzurile vameșilor față de negustori se manifestau prin încasarea unor sume mai mari decât cele legale, perceperea taxelor de la persoanele care se bucurau de scutiri, solicitarea de cadouri. Veniturile legale și ilegale căpătate de vameși le permiteau să-și procure proprietăți funciare, cel mai elocvent fiind exemplul marelui vameș Hristodol Saiți, care în anii 1792-1795 a cumpărat părți din moșii, evaluate la prețul de 385 de lei [195, p. 118].

Un alt impediment în calea dezvoltării comerțului îl constituia existența, pe lângă Vama Mare și a vămilor de hotar, a vămilor interne. Taxarea negustorilor în interiorul țării ducea la apariția a numeroase litigii, contribuind și la scumpirea mărfurilor și produselor. Mai adăugăm și faptul că sunt atestate cazuri când vama era percepută de alți funcționari: vornici de târguri, căpitani de margine, ceauși [195, p. 116]. Situația în domeniu se va menține până în anul 1832, când vor fi lichidate vămile interne în principatul Moldova [329, p. 235].

Punctele vamale de pe râul Nistru își desfășurau activitatea în dreptul vadurilor și al podurilor plutitoare. Moldova moștenise o situație caracteristică Evului mediu, când lipseau podurile fixe la traversarea marilor artere fluviale ale țării [235, p. 14]. Lipsa podurilor permanente poate fi explicată prin raționamente de ordin militar, adică de a nu permite dușmanului să pătrundă în mod rapid pe teritoriul țării*. În schimb, se utilizau deseori podurile umblătoare, care reprezentau două luntre mari și late, numite „dubase”**, pe care se fixa o podidă de bârne, prevăzută la margini cu apărătoare. Întreaga instalație mergea de la un mal la celălalt, grație unui scripete care aluneca pe o funie de cânepă, întinsă între cele două maluri. Podurile făcute pe dubase se întâlneau în apele tuturor râurilor navigabile ale țării [235, p.14; 316, p. 113].

Vadurile de pe Nistru erau în supravegherea punctelor vamale stabilite, la rândul lor, de la Raiaua Hotinului până la Tighina. Însă, deoarece ținutul Hotinului se afla sub administrație turcească, Moldova dispunea de vămile sale pe râul Nistru în cuprinsul ținuturilor Soroca, Orhei,

* Raționamentele de ordin militar sunt amintite încă din secolul al XVI-lea. Astfel, sasul Reichersdorf a vizitat Moldova în timpul domniilor lui Petru Rareș (1527-1538 și 1541-1546) și explica în notițele sale că lipsa podurilor permanente ține de teama moldovenilor de un eventual atac rapid care ar duce la ocuparea țării [235, p. 14].

** De la construcția de „dubase” provine numele localității Dubăsari de pe malul stâng al Nistrului.

și Lăpușna, adică în localitățile Movilău, Soroca, Vadul Rașcov (Rașcov), Dubăsari. Partea polonă asigura din partea sa supravegherea frontierei cu Moldova prin intermediul a 18 escadroane de cavalerie, efectivul maxim al cărora se ridica la 800 de soldați care făceau parte din partidul podolian al armatei regale. În atribuțiile acestor militari intra controlul traficului transfrontalier, supravegherea trecerilor legale și ilegale pe Nistru și combaterea contrabandei [423, p. 55-68].

Punctele vamale ale Moldovei pe Nistru au suferit unele modificări. După transformarea ținutului Hotin în raia turcească (1715), vama a fost transferată la Otaci, fiind numită Movilău. Vama Movilăului controla toate vămile de pe Nistru pe perimetrul dintre raiaua Hotin și Bender, subordonându-i-se vămile de la Cremenciug, Iarova, Cosăuți și Soroca. Vama Movilăului avea sub administrația sa două vaduri: unul al Iarovei și altul al Cremenciugului în dreptul târgului Mihailovca. Gh. Ghibănescu considera că în cazul când vameșul se afla la Movilău, atunci în actele vremii nu se pomenea nimic despre localitatea Otaci (Atachi) așezată în dreptul Movilăului. Domnia de asemenea asigura paza vadurilor Nistrului [224, p. 201]. În secolul al XVIII-lea localitatea Movilău și târgul cu același nume „a existat pe malul drept moldovenesc al Nistrului și nu pe cel transnistrean care era controlat de regele Poloniei”, adică până în anul 1812 denumirea de Movilău era aplicată și pentru localitatea de pe malul basarabean al Nistrului [118, p. 41].

Remarcăm de asemenea faptul că mișcarea vamală a vadurilor după intensitatea sa era diferită, în dependență de anotimpurile anului, fiind mai slabă pe timp de iarnă [209, p. 77]. Fenomenul ni se pare firesc, deoarece comercianții puteau traversa arterele fluviale înghețate pe rute care ocoleau punctele vamale de la frontieră, contribuind la creșterea comerțului prin contrabandă. Intensitatea circulației prin punctele vamale și vaduri pe timp de iarnă era minimă. Astfel, în perioada dintre 15 și 27 decembrie ale anului 1765 prin Iarova au trecut numai cinci persoane: un moldovean (Lupul), un armean (Andronic) și trei evrei (Volia, Iancu și Leiba), iar prin Cremenciuc au trecut doi evrei (Leilic și Stru). Respectiv, și venitul domniei rezultat în urma articolelor intrate în țară a fost numai de 43 de lei, dintre care vadul Iarova a încasat 37 de lei de pe un butoi și 38 vedre de horilcă și de sare, iar vadul Cremenciuc a produs 6 lei de pe horilcă și un lipovenesc (2 sâni cu doi boi) [224, p. 201-202].

Traversarea fluviilor era realizată cu ajutorul podurilor plutitoare, bărcilor, plutelor, luntrilor, cazuri atestate documentar în localitățile Movilău, Iarova, Samușin, Rașcov [117, p. 157-162]. Poduri „leșești” îmblătore funcționau la Samușin și Horodenca [166, p. 27]. Operația de pornire și de acostare a podurilor plutitoare se făcea prin îngrijirea podarului sau „brudarului” (din slavicul „brod” – vad). Comercianții achitau plata de trecere, numită „brudină”, iar persoanele care asigurau trecerea erau obligate în caz de accident să achite pagubele aduse

negustorilor [261, p. 247-248]. Când podul era amplasat pe o cale comercială însemnată, atunci taxa percepută reprezenta un venit considerabil. Drept confirmare servește hrisovul lui Constantin Dumitru Moruzi din 20 aprilie 1781, în care erau fixate taxele pentru brudina Nistrului pe locul moșiei date ca zestre „prea iubitei fiicei D-Sale Sultana”. De „la căruțele cu mărfuri ce vor trece din Țara Leșască în Moldova” urma de încasat „15 bani de cal și bou la căruța încărcată (de vor trece caii și boii înnot să de pe jumătate), pentru povară zeci bani noi de calu și bou la carul, căruța deșartă (în pe jumătate), 12 bani de omul călare și va trece în pod (3 bani de om pedestru), 6 bani de orice vită slobodă va treci în pod, 400 bani noi de 1.000 oi și vor treci în pod (4 bani de 10 oi), 24 bani de boi, vacă, calu, iapă ce se vor vinde la această moșie (12 bani dă vânzătorul, 12 bani cumpărătorul), 20 bani pentru tot carul sau căruța indiferent ce fel de marfă are și va trece în Țara Leșască” [218, p. 87-88]. Scutiți de plata brudinei erau numai călărașii. Din partea polonă granița putea fi traversată numai prin posturile de frontieră prin prezentarea documentelor corespunzătoare, „eliberate de către administrația locală sau proprietarii domeniilor” [423, p. 68].

Pe interiorul țării, când boierul era proprietar al ambelor maluri ale apei pe care era instalat podul, atunci brudina îi aparținea în întregime. Însă, în cazul în care cele două maluri ale apei aparțineau la doi proprietari diferiți, atunci unul încasa taxa de la negustorii și călătorii care mergeau într-un sens, iar celălalt proprietar de la cei ce mergeau în sensul opus [71, p. 95].

Constantin Dimitrie Moruzi, la 10 aprilie 1781, i-a acordat hatmanului Scarlat Sturza dreptul de a strânge brudina Nistrului de pe podurile și luntrile ce vor umbla pe moșia târgului Soroca [25]. La 4 iulie 1793, Mihai Constantin Suțu i-a întărit marelui logofăt Nicolae Roset stăpânirea pe târgul Soroca și moșia dimprejur, urmând a lua și brudina Nistrului [26]. Conform deciziei divanului, Dimitrachi Bogdan, logofăt al treilea, a primit dreptul de al lua brudina „pe amândouă malurile” de la Târgul Fălciu unde era pod stătător. Înainte de aceasta acest pod fusese dăruit tatălui său, vornicul Manolachi Bogdan, de către domnul Scarlat Ghica [21].

Perceperea brudinei aducea profituri proprietarilor punctelor de trecere sau dregătorilor domnești împuterniciți cu acest drept, dar pentru negustori și alte categorii antrenate în activitățile economice a reprezentat un impediment, deoarece se ridica prețul de vânzare a mărfurilor, „îngreunând mult desfacerea lor către consumatori” [329, p. 235].

În Polonia, regimul vamal era marcat de multiple reminiscențe de ordin feudal. Existau numeroase vămi particulare interne*. Pe râul Nistru, în dreptul fiecărui punct vamal

* Consulul britanic la Gdańsk John Sanderson scria în anul 1675 că în oraș sunt vămi de două feluri: 1). Vama numită *pfahlgeld*, ea se ridică la 2,5%, „din care o jumătate îi revine regelui Poloniei, iar cealaltă jumătate, orașului”; 2). Vama *zulag*, „este impusă tuturor bunurilor”, fiind stabilită de Senat, „de obicei este totuși cu o

moldovenesc, pe malul opus se aflau vămile poloneze. T. Czacki menționa importanța economică pentru sud-estul Poloniei a punctelor vamale Movilău, Cekinovka (în apropiere de Iampol) și Rașcov [453, p. 114].

Magnații și șleahța se bucurau de multiple privilegii, fiind scutiți de taxele vamale. Taxele la exportul mărfurilor și produselor poloneze erau mai mari decât taxele la importuri. Acest fapt s-a răsfrânt pozitiv asupra exporturilor din Moldova în Polonia. În același timp, importurile din Polonia erau îngreuiate de taxele vamale sporite care duceau la scumpirea produselor și mărfurilor aduse din Polonia. Impedimente la taxarea mărfurilor erau create de tarifele vamale învechite care nu corespundeau fluctuației prețurilor și corelațiilor dintre cursurile monetare [125, p. 130].

Factorii enumerați constituiau bariere serioase în calea dezvoltării comerțului polonez în cadrul și în afara țării. La înviorarea comerțului polonez a contribuit decizia Seimului din 1764, prin care a fost constituită vama generală și au fost anulate privilegiile vamale ale șleahței. Lichidarea punctelor vamale interne în anul 1768 a pus capăt izolării economice a marilor latifundii, aflate în proprietatea magnaților polonezi [432, p. 49; 513, p. 69].

În urma analizei stării generale a căilor de comunicație în Moldova și Polonia, constatăm că în ambele state calitatea drumurilor era proastă, unele îmbunătățiri fiind realizate cu stăruințele monarhilor și ale unor categorii sociale cointerestate în dezvoltarea comerțului interior și exterior. Sistemele vamale din ambele state păstrau anumite reminiscențe feudale, creând impedimente în calea comerțului moldo-polon. Reformele promovate în domeniul vamal în Polonia au contribuit la facilitarea tranzacțiilor comerciale.

3.3. Exportul mărfurilor din Moldova în Polonia

Printre țările cu care Țara Moldovei a întreținut relații comerciale permanente un rol important i-a revenit Poloniei. Raporturile economice bilaterale își iau începutul odată cu constituirea Țării Moldovei; astfel, interdependența dintre stabilirea relațiilor politice și statornicirea raporturilor economice devenea o realitate cunoscută și în alte regiuni europene. Polonia a devenit unul dintre cei mai activi parteneri economici ai Moldovei [415, p. 8]. În același timp, relațiile comerciale moldo-polone erau substanțial influențate de conjunctura politică internațională, în special de cea din spațiul sud-est-european, inclusiv în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Datele ce se conțin în documentele gestionare ale timpului, privind exporturile din

jumătate mai mare decât *pfahlgeld*". Consulul presupune că vama dă anual încasări de 70000 de taleri [164, p. 263-264].

Moldova în Polonia, sunt departe de a fi complete din următoarele considerente: a) evaziunea fiscală reprezenta un atribut nefast al sistemului economic, astfel negustorii, în mod premeditat, micșorau cantitatea și valoarea mărfurilor; b) în virtutea regimului capitulațiilor, „toate mărfurile importate din Rusia și Ucraina erau declarate în tranzit pe piața Principatelor”, iar taxele vamale urmau a fi plătite numai în cazul comercializării lor în Principate [178, p. 57].

Exporturile de produse și mărfuri din Moldova în Polonia reprezintă un aspect important al problemei cercetate din mai multe considerente. Deși nu au fost alcătuite statistici, în literatura de specialitate și în urma analizei documentelor epocii s-a formulat opinia că exportul produselor și mărfurilor din Moldova în Polonia a jucat un rol mai important din punct de vedere cantitativ și valoric comparativ cu importurile din țara vecină.

La finele secolului al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea tranzacțiile comerciale între cele două țări erau substanțial diminuate, deoarece orașele Poloniei treceau printr-o perioadă de decădere economică. Însă, începând cu anii '40 ai secolului al XVIII-lea, raporturile economice moldo-polone au intrat într-o fază de relansare și înviorare [540, p. 92]. Drept confirmare vine și decizia lui Grigore Ghica de a redeschide iarmarocul de lângă satul Horodincea, ținutul Cernăuți, care „o perioadă îndelungată a fost părăsit” în pofida faptului „că mai înainte se adunau de opt ori pe an pe o durată de 15 zile” [64, p. 187-188].

În mod tradițional, pe parcursul întregii epoci medievale, Țara Moldovei a fost exportatoare importantă de produse animaliere, agrare și alimentare în Polonia. În secolele XVI-XVII produsele agroanimaliere din Moldova erau cerute pe piața polonă, în special în iarmaroacele din Lvov, Iazlovăț, Sniatyn. Un număr mare de vite moldovenești se vindeau negustorilor poloni veniți la iarmaroacele din țară: Troțuș, Cernăuți, Botoșani, Hotin. Vistieria Moldovei era completată temeinic în urma vinderii în Polonia a variatelor produse: vin, anason, tutun, miere, ceară de calitate superioară, potasiu, piei de vite, nuci, pește. Exporturile menționate au influențat pozitiv dezvoltarea economiei țării în ansamblu [304, p. 223-304; 556, *passim*].

În același timp, negustorii din ambele țări, la trecerea frontierei, se făceau pasibili de evaziune fiscală, indicând în actele vamale cantități mai mici de marfă și valori mai reduse decât cele reale. Această practică era pe alocuri era îndreptățită, deoarece, pe lângă punctele vamale de la frontieră, funcționau numeroase vămi interne, care frânau procesul de formare a pieței unice. Taxe semnificative se achitau și la traversarea fluviilor, drept rezultat creșteau prețurile de vânzare a mărfurilor, „frânând activitatea negustorilor, a țăranilor, meșteșugarilor și chiar a boierilor noi, puternic angajați în comerț” [392, p. 31; 329, p. 235].

Din diversitatea actelor gestionare ale epocii constatăm că din Moldova în Polonia se exportau cu predilecție vite cornute mari, adică boi și vaci, după care urmau următoarele mărfuri

și produse: cai, oi, sare, vin, mied, gudron, lemn de foc și pentru construcții, pește sărat, untură de pește, icre de pește, legume, fructe, fructe uscate, miere, ceară, lână, cânepă, in, fân, potasiu, piei crude de animale (bivoli, capre, iepuri, vulpi, râși), piei tăbăcite [187, p. 611]. Lista acestor produse este completată cu datele din registrele punctelor vamale din Movilău, Cekinovka și Rașcov pentru anii 1784-1786, fiind incluse și unele mărfuri de tranzit: 176 t de anason, 177 t de lână, hameiul, ceara, seul (mai mult de 10 t pentru fiecare dintre aceste articole în parte), frunze de dafin, cașcaval moldovenesc, colorant (*skopia farba*) și ladanum – gumă de rășină utilizată în parfumerie [441, f. 459-460].

În anii 1751, 1760, 1761, 1764 Poarta a intervenit prompt pe lângă domnii Țării Moldovei impunându-le interdicția asupra exportului vitelor în Polonia. În pofida acestor interdicții de scurtă durată, domnii fanarioți au susținut exporturile, chiar și ale unor produse și mărfuri prohibite de Poartă. Suveranii organizau iarmaroace la frontieră cu Polonia, în înțelegere cu autoritățile acesteia. Este semnificativ faptul că aceste iarmaroace erau frecventate de negustorii străini, inclusiv turci, ceea ce constituie o dovadă incontestabilă a faptului că măsurile monopolizatoare otomane nu au putut submina raporturile comerciale moldo-polone. Exportul de vite din Țara Moldovei în Polonia a fost favorizat și de faptul că, spre deosebire de Muntenia, Moldova s-a bucurat de libertatea exportului bovinelor [187, p. 602; 125, p. 123].

În raportul din 24 martie 1784, adresat de Raicevich cancelarului austriac W.A. Kaunitz, este prezentată lista negustorilor care anual exportau din Moldova în Polonia „20.000 cai, 5.000 boi și 6.000 vaci” și un număr însemnat de porci [242, p. 294; 271, p. 16-28]. Într-un registru vamal se menționa că negustorul din Dubăsari Ivan Constantinov, la 27 iunie 1794 a scos din țară „vite cornute” în valoare de 853 ruble sau 1421 piaștri și 80 aspri [178, p. 569]. Magnații din regiunile limitrofe procurau vite cu scopul de a le îngrășa, după care urmau să le vândă. În anul 1784 Potocki a acordat 5240 de galbeni pentru procurarea boilor de plug din Moldova [547, p. 218].

Domnia era cointerесată în dezvoltarea comerțului cu vite și cai, deoarece profiturile de pe urma lui erau substanțiale. În general, veniturile Țării Moldovei din comerțul cu Polonia erau destul de însemnate. Drept confirmare ne vine faptul că veniturile pe care le obțineau dregătorii domnești de pe urma perceperii taxelor suplimentare puse pe animalele exportate în Polonia erau destul de impunătoare. În anul 1775 Grigore Ghica a hotărât ca starostele unui ținut de margine să plătească din veniturile pe care le obținea din astfel de taxe asupra animalelor exportate în Polonia câte 500 de lei anual marelui armaș și 240 de lei marelui spătar [271, p. 16-28].

Lipsa datelor statistice nu ne permite să stabilim numărul concret al vitelor exportate. Dimitrie Cantemir scrie că „turme întinse de boi mari și frumoși, din care mai mult de 40 de mii sunt mânați, în fiecă an, prin Polonia la Danzig, și, de acolo, sub numele de „poloni”, sunt

împărțiți prin ținuturile învecinate” [92, p. 186].

În baza informațiilor oferite de unii călători străini putem prezenta unele cifre aproximative ale exportului de bovine. Conform relatărilor lui Boscovichi, anual din Moldova și Muntenia se exportau în Polonia între 20000 și 40000 de boi și vaci, prețul unui bou rar oscila în jurul a 15 piaștri, o vacă cu vițel valora 6 piaștri, iar prețul unei perechi de boi grași fiind de 25-30 de lei [54, p. 36-43; 347, p.101]. Dimitrie Cantemir consemna că o pereche de boi era cumpărată cu cinci taleri împărătești, pe timp de iarnă cu trei taleri, iar, din auzitele cărturarului, la Gdansk perechea de boi era deja vândută cu 40-50 de taleri [92, p. 186]. Din informațiile oferite de Peyssonnel reiese că boii moldovenеști care treceau anual în Polonia aveau o greutate de 200-250 de ocale, se vindeau cu 10-13 piaștri, pe când vacile se vindeau cu 8-11 piaștri [476, p. 198]. În corespundere cu tariful vamal din 1761, pentru un bou de negoț se percepea o taxă vamală de un leu, pe când pentru unul de jug se percepeau 88 de bani [125, p. 134]. În 1774, Grigore Ghica poruncește ca negustorii străini, specializați în comerțul cu vite, cai și oi, la trecerea în Polonia sunt obligați să plătească 15 bani noi de bou și vacă, 20 de bani de cal și iapă, 2 bani de oaie [271, p. 3, 16, 28]. Taxe similare aveau dreptul să perceapă și ispravnicii ținutului Suceava, la fel și ispravnicii unor ținuturi de margine (*Anexa: Tabelul 1.3.*).

Estimările lui Dimitrie Cantemir, invocate de cărturar drept o certitudine, completate de datele oferite de Boscovichi, ulterior au stat la baza unor evaluări economice în istoriografie ale exporturilor de vite anuale din Țara Moldovei. A. Oțetea, N.C. Sută și P. Popa susțin că în jurul anului 1800 din Țara Moldovei se exportau anual peste 100000 de vite mari [366, p. 67; 284, p. 42; 351, p. 40]. B. Murgescu estimează că anual exporturile de vite din Moldova spre Europa Centrală constituiau 20000 de capete în anul 1772 și cu aproximație 100000 (?) de capete în anul 1812 [342, p. 214]. Urmează să accentuăm că datele referitoare la exportul de vite în Polonia prezintă un tablou parțial al raporturilor economice dintre aceste două state, deoarece boii mânați prin Polonia la Danzig erau vânduți mai departe sub denumirea de „boi polonezi” [92, p. 186], ajungând astfel pe piețele din Prusia, Saxonia și chiar din Anglia. Parțial, teritoriul Poloniei îndeplinea rolul de mediator în cadrul comerțului Țării Moldovei cu țările Europei Centrale și de Vest [533, p. 396].

Exporturile de bovine depindeau direct de circumstanțele politice. Astfel, J. Topolski menționează că până la prima împărțire teritorială Polonia exporta anual de la 80 la 90 de mii de capete de boi, a treia parte dintre care proveneau din Moldova și Valahia. Iar în anul 1775 exporturile de boi din teritoriile poloneze s-au redus la cifra de 30 de mii de capete. Autorul consideră că dacă ar fi evaluate posibilitățile de export al bovinelor din teritoriile poloneze anexate, atunci cifra pentru anul 1775 ar constitui 70 de mii de capete [442, p. 751].

Exporturile masive de vite în Polonia influențau enorm asupra prețurilor pe piețele

poloneze. Astfel, T. Czacki îl informa pe domnul Țării Moldovei despre faptul că boii exportați în Polonia sunt atât de numeroși, încât scad prețul celor autohtoni pe piețele poloneze [125, p. 134]. Pentru anii 1784-1786 demnitarul polon estimează că numai prin trei posturi vamale – de la Movilău, Cekinovka și Rașcov – Moldova a exportat în Polonia 20598 de boi și vaci [453, p. 114].

Din Moldova era exportat în Polonia un număr impresionat de cai. Caii erau crescuți într-un număr foarte mare, mai ales dacă luăm în considerare afirmația lui Raicevich conform căreia fiecare boier ținea 100-200 de iepe de prăsilă. Wenzel von Brognard relevă că prețul unui cal comercializat oscila între 20 și 30 de piaștri, iar al unei iepe împreună cu mânzul – între 13 și 20 de piaștri [347, p.101]. După alte informații, prețul unui cal varia între 13 și 35 lei sau 20 și 30 de galbeni [54, p. 36-43].

Comercializarea cailor pe piețele din Polonia întâlnea anumite dificultăți create de autoritățile otomane, în special pe timp de război, când caii moldovenеști erau ceruți de Poartă pentru asigurarea necesităților cavaleriei ușoare. Pe timp de pace caii din țară erau reclamați atunci când se simțea nevoia de olac. Pe parcursul secolului al XVIII-lea „firmanul de numire a marilor viziri conținea recomandarea statornică de a veghea asupra exportului ilicit de cai din Principate” [186, p. XXII-XXIV]. Totuși, în pofida acestor impedimente, exportul de cai din Moldova în statele europene, inclusiv în Polonia, nu a fost întrerupt niciodată [125, p. 123]. Polonezii veneau la Iași pentru „a cumpăra cai de montă”^{*}. Într-o relatare epistolară datată cu 26 iunie 1784 se menționa că „dl. Von Sedlitz, maior prosac”, aflându-se la Movilău, intenționa să se întoarcă la Iași „pentru a cumpăra cai de montă” [294, p. 267]. Starostele de Cernăuți de Mille exporta de mai mult timp cai în Polonia, în medie el expedia 30-50 de cai pe săptămână, cifra totală ajungând la 6000 de capete [273, p. 45]. Între anii 1784 și 1786 prin Movilău, Cekinovka și Rașcov au fost exportați în Polonia 6008 cai [453, p. 115]. În total pe țară, anual în Polonia erau exportați circa 20000 de cai [59, p. 101].

Oile (în mod special seul) constituiau un articol rezervat pentru satisfacerea cerințelor Porții, dar în același timp ele erau exportate cu succes și în alte state, inclusiv în Polonia, Austria, Ungaria, Boemia, Rusia. Anual din principat era exportat în Polonia un număr mare de oi, unii dintre negustorii poloni au primit și un firman de la Poartă (1760) care le înlesnea această activitate [273, p. 44]. Poarta deținea informații despre existența acestui comerț, dar nu intervenea pentru limitarea sau sistarea lui decât în anii de mari lipsuri la Constantinopol sau pe timp de război [125, p. 123]. Înșiși dregătorii otomani erau nevoiți să constate că interdicția nu era întotdeauna respectată și că Moldova exporta oi în Polonia în mare număr [186, p. XX-XXI].

^{*} Cai de montă - armăsari pentru reproducere.

Printre articolele de export figurează și sarea, care era căutată mai ales în voievodatele din sud-estul Poloniei. Exportul sării moldovenești în Polonia era favorizat nu doar de faptul că se extrăgea anual o cantitate mare de sare, dar și de circumstanța că Polonia folosea cu prisosință sarea de import. În Polonia exista o singură salină mai importantă, cea de la Wieliczka, care din cauza unei gestiuni proaste nu putea satisface necesitățile interne. Pe parcursul secolului al XVII-lea autoritățile poloneze au luat un șir de măsuri pentru a încuraja extracția și valorificarea sării indigene, concurată serios cu cea adusă din Țara Moldovei. La 1638, Seimul chiar a adoptat o lege prin care se interzicea importul sării din Moldova și din Țara Românească. Însă, deoarece importurile sării moldovenești nu puteau fi stopate, autoritățile polone au renunțat treptat la orice intenții de a institui monopolul la acest produs [125, p. 135].

La mijlocul secolului al XVIII-lea din volumul de sare extras anual la Târgu-Ocna de 100000 de bolovani, fiecare cântărind câte 100 de ocale, în Polonia se exporta a zecea parte din cantitatea ei totală, adică 10000 de bucăți câte 100 ocale fiecare, ceea ce constituia 1200 de tone [533, p. 397]. Prețul la sare variază în dependență de locul unde este procurată: la gura ocnei sau în alte locuri de comercializare. În perioada anilor 1792-1806 prețurile la sare se prezentau în modul următor: sare (la gura ocnei) – 2 lei (100 ocale); sare – 1 sau 2 parale (oca); sare (Creuleni, Movilău) – 12 lei (100 ocale) [336, p. 103-129]. (*Anexa*: Tabelul 1.4.)

Spre deosebire de Muntenia care își orienta exportul de sare în spațiul balcanic, Moldova se orienta mai mult spre piața poloneză și cea rusă [85, p. 217-221]. Pe parcursul anilor 1784-1786 prin punctele vamale Movilău, Cekinovka și Rașcov au fost exportate în Polonia 377168 chintale, ceea ce constituia 22913 tone de sare [453, p. 113, 115]. Conform unor acte ale epocii, „în perioada de la 22 iunie 1801 până la 19 septembrie 1802, adică timp de 15 luni, de la ocne au fost trimise pe „debarcadere” 9205956 ocale, inclusiv în Galați 1553582 ocale, în Movilău (din Podolia) – 5180001 ocale, în Iași – 1656146 ocale și în Creuleni – 816226 ocale. Din volumul total, târgurile aflate la sud de Dunăre primeau 16,8%, iar restul sării se exporta în Rusia și Polonia” [522, p. 442]. Moldova exporta anual 200000 cântare* de sare în Polonia, Ungaria, Rusia și Turcia [284, p. 41]. Importanța „sării moldovenești în provinciile polone limitrofe” figura deseori și în cadrul tratatelor diplomatice, cum ar fi cele din decembrie 1776 dintre ministrul Republicii la Constantinopol Boscamp cu domnul Moldovei Grigore Ghica [206, p. 30].

Asupra exportului sării moldovenești în Polonia influență directă au exercitat partajele teritoriale ale Republicii. În urma primei împărțiri teritoriale a Poloniei, minele de sare poloneze au intrat în stăpânirea Austriei. Anume acest fapt a favorizat exportul în continuare a sării din

* Un cântar era echivalent cu 58-60 kg.

Moldova în teritoriile poloneze neatârinate. În același timp, unii dintre oficialii poloni au încercat să negocieze cu domnii Moldovei o eventuală reducere a prețului la sare. În anul 1787 T. Czacki a încercat să-l convingă pe Alexandru Ipsilanti să scadă prețul la sarea exportată în Polonia. Czacki încerca să-l convingă pe domn că în caz contrar exportul sării moldovenești va fi diminuat din cauza concurenței sării austriece, prusiene și rusești, fapt ce ar determina „distrugerea acestei ramuri și a comerțului moldovenesc și a unei mari părți din veniturile ilustrului său prinț” [204, p. 230]. Alexandru Ipsilanti i-a promis lui T. Czacki că va încerca să satisfacă cererea guvernului polonez. În același timp, după datele unui raport prezentat Seimului polonez în 1791, Polonia importa din Moldova sare în valoare de 153000 de florini sau 561000 de zloți, adică Moldova se situa pe locul al VI-lea în șirul țărilor exportatoare de sare în Polonia [435, p. 222].

Interesul sporit al polonezilor pentru produsele moldovenești se reflectă și în notițele călătorilor epocii. La 4 octombrie 1742, Markos Antonios Katsaitis nota în jurnalul său de călătorie că în Bârlad produsele alimentare și vinul sunt „la preț tare ieftin”, astfel că în Moldova și Valahia „se călătorește destul de comod și cu puțini bani” [305, p. 409]. Călătorul polon Chrazanowski constata pe la 1780 că în Galați se puteau procura vite, cai, fructe uscate, mied și vinuri [p. 238-239].

Din Moldova se exportau anual importante cantități de safian prelucrat, piei de vulpe și alte blănuri în Polonia, Ungaria, Germania și Turcia [284, p. 41]. Raicevich estimează că anual erau exportate în Polonia 200000 piei de epure. Între anii 1784 și 1786 prin punctele vamale Movilău, Cekinovka și Rașcov au fost exportate circa 105000 piei de oi, 12672 blănuri de oi. Aici trebuie de adăugat pieile de bovine mari, de capre și miei, dar și piei de iepure, acestea din urmă fiind cele mai numeroase. La 31 mai 1794, negustorul evreu din Satanov Mordc Gherșcovici a trecut prin vamă 6650 pielicele de miel în valoare de 3990 ruble (6650 piaștri) [66, p. 23; 453, p. 115; 178, p. 569].

Ceara ocupa, după spusele lui Charles Peyssonnel, primul loc în exportul Țării Moldovei și, respectiv, anual erau exportate multe sute de cântare de ceară în Polonia și Italia. După datele expuse de Raicevich, anual erau exportate în Polonia 50000 ocale de ceară. Ceara era preferată de polonezi atât la schimb contra chihlimbarului, cât și „foarte ușor pe bani gheață” [184, p. 182; 476, p. 197; 66, p. 23].

Fondul forestier al țării permitea exportul masiv al lemnului și al produselor fabricate din lemn. Totodată, exportul lemnului de construcție era oficial interzis de otomani. În același timp satele și orașele poloneze limitrofe se aprovizionau cu lemne de foc din Moldova. Pentru extinderea navigației pe râurile interne și de graniță, polonezii aveau nevoie de lemn pentru construirea vaselor, pe care îl cumpărau tot din Moldova. Când erau împiedicați s-o facă, se

plâneau la Poartă, așa a procedat Podoski în 1759 și Thomas Alexandrowicz în 1766 [125, p. 136; 319, p. 7; 462, p. 160]. În unele cazuri, polonezii nu mai cereau permisiunea dregătorilor domnești pentru a-și procura lemnele necesare, cumpărându-le pe cont propriu. Pentru a împiedica astfel de practici, în anul 1775 domnul Țării Moldovei Grigore Ghica hotărăște ca numai moldovenii să aibă voie să ducă lemne și fân în Polonia. Drept consecință, venitul de patru bani pe care îl lua căpitanul de Coțmani pentru „carul cu lemne și fân” dus de negustorii poloni a fost desființat [319, p. 12; 271, p. 27-28].

Diversitatea produselor din lemn, comercializate atât pe piața internă a principatului, cât și exportate, este confirmată de numeroase surse ale timpului: un catarg era vândut la prețul de 12 lei; un dulap de stejar – 25 parale; „Galați-dulap” de stejar – 10 parale; grinzi de stejar – 3 parale (buc.); haragi – 1 leu sau 1 leu și 10 parale (1000 buc.); lemne de foc – 1 leu 20 parale sau 2 lei 20 parale (carul); „ortaciapa stejar” – 10 parale (buc.); scânduri de „hesău” – 6 parale (buc.); scânduri de tei – 6 parale (buc.); scânduri – de la 10 la 30 de lei (100 buc.); șindriile – 2 lei (1000 buc.); tahtalâcul mare – 5 sau 6,5 lei (buc.); tahtalâcul mic – 3 lei (buc.); tălpile de stejar – 8 parale (buc.) [332, p. 199-208]. (*Anexa: Tabelul 1.5.*)

Livrarea de cherestea de stejar, tei, carpen și ulm era una dintre obligațiile permanente ale principatului, iar domnia asigura tăierea și transportarea lemnului până la Galați. Abuzurile în acest domeniu au dus la dispariția codrilor Covurluiului [58, p. 9]. Toată cherestea destinată Porții se ridica din țară la un preț hotărât de otomani. Anume din acest considerent exportul lemnului către Polonia era mult mai avantajos din punct de vedere financiar, dar în același timp era și mai dificil din cauza restricțiilor Porții.

Exportul lemnului, inclusiv în Polonia, asigura venituri substanțiale pentru vistierie, anume din acest considerent unii domni au încercat să reglementeze pe cale legislativă această ramură economică. La 28 noiembrie 1792, domnul Alexandru Moruzi a emis „Așezământul pentru păduri, rediuri și dumbrăvi”. Prin acest regulament se prevedea să fie apărute de tăiere „rădiurile și dumbrăvile”, pădurile din lunca Prutului și Siretului erau apărute în mod deosebit „de a nu se strica după obiceiul norodului celui prost”, stăpânii moșiilor erau obligați să organizeze paza pădurilor de pe moșii și din lunci [79, p. 53]. Paza dumbrăvilor, rediurilor, luncilor și codrilor a fost reconfirmată prin acte speciale în anii următori [29]. Este indispensabil și faptul că aceste măsuri restrictive nu serveau în primul rând intereselor economice și comerciale ale țării, dar aveau scopul să înlesnească aprovizionarea Porții cu cherestea.

Un alt produs căutat de negustorii polonezi pe piețele moldovenești era potasa caustică.

Potasa caustică se realiza tradițional în Polonia*, ajungând până în Gdansk, cu „un câștig ce îmbogățește pe Domn și câțiva negustori din Liov”. Într-un raport al consulului austriac Schilling, datat cu 10 martie 1799, se menționa că „negustorii evrei de supușenie cezaro-crăiască” au plătit la Iași 100 livre de potasă cu 9 fl. Renani. Ea a fost transportată prin Suceava sau Cernăuți la Danzig” [293, p. 460].

Exportul de pește era explicat prin bogăția în pește și frecvența iazurilor. Despre importanța comerțului cu pește ne vorbește și faptul că unele căi comerciale purtau chiar și denumirea acestei îndeletniciri. În Țara Moldovei existau drumuri „ale măjilor” atât la răsărit, cât și la apus, în ținutul Iașilor, în dreptul satului Mânzeștii [143, p. 279, p. 316]. Exportul de pește dunărean, atestat documentar din secolul al XV-lea, a continuat și în secolul al XVIII-lea. Anual se trimiteau mii de care de pește în Podolia [231, p. 253, 227]. Numai din Galați erau exportate în Polonia 1000 de care de pește pe an [263, p. 227]. Se mai ducea în Polonia o cantitate mare de pește sărat și untură de pește [347, p. 103; 224, p. 213]. În anul 1760 negustorii polonezi au ajuns în Galați, Chilia, Ismail și Isaccea unde au cumpărat pește. Prin punctele vamale Movilău, Cekinovka și Rașcov în anii 1784-1786 a fost exportat în Polonia pește proaspăt, pește sărat și afumat în cantitate de 1033 de tone (sturion, somn), întreaga cantitate provenind din delta Dunării [273, p. 44; 453, p. 115].

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea Galații devin cea mai importantă piață de desfacere a peștelui în zona Dunării de Jos, căci în afara peștelui erau aduse din alte regiuni „pe Dunăre cu caiacele... și din balta Ialpugului, cum și de la alte părți din țara turcească” [359, p. 163]. Comercializarea peștelui pe piața poloneză era mult mai profitabilă pentru negustori, deoarece în cadrul țării domnii stabileau nartul**, inclusiv la pește. La 24 decembrie 1792 Alexandru Constantin Moruzi a întărit nartul obiectelor din Iași, potrivit căruia „oca a tot felul de pești de țară atât de heleşteu cât și de baltă” urma a fi vândută cu 10 parale [218, p. 183]. Dar aceste restricții nu se refereau la comercializarea fiecărui soi de pește în parte. Trebuie să luăm în considerare și faptul că la finele secolului al XVIII-lea s-a înregistrat o creștere a prețurilor la toate produsele și mărfurile din cauza devalorizării treptate a leului în raport cu galbenul franțuzesc sau olandez [336, p. 104].

Fiind în anul 1759 în trecere prin Iași, solul polon Iosif Podoski a rămas surprins de „mulțimea peștelui de tot felul” [352, p. 211]. Pe lângă pește s-au exportat și icre, în special cele

* În perioada anilor 1660-1664 a fost constatat un export intens de potasă în Polonia prin intermediul scoțianului Patrick Simpson. Potasa era produsă în satele Gherbești, Racova, Uncești și Târgul Vaslui. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, exportul de potasă era realizat de negustori englezi și olandezi care se bucurau de acest drept în conformitate cu capitulațiile încheiate cu Poarta.

** *Nart* – prețuri stabilite de domnie, la care urmau să fie vândute consumatorilor interni produsele de primă necesitate.

de morun, fiind și o marfă căutată pretutindeni [231, p. 257], în anul 1782 o oacă de icre proaspete costa 3 lei și 15 parale*. În anul 1766 morunul în cantitate de 40 ocale era comercializat la un preț de 6 lei, în 1782 oca de morun costa 24 de parale, iar „30 oacă de crapi” se vindeau cu 18 lei, adică cu 24 parale oca sau, după alte date, oca de crapi ajungea la 45 de parale [336, p. 109]. [Anexa: Tabelul 1.3.]

Galații reprezintă unul dintre locurile cele mai vestite în ce privește pescuitul morunilor. În acest context Ch. Struve mărturisea că a văzut „luntrice cu moruni” descărcate la mal [68, p. 138]. Iona Ghedevanișvili a atestat la Galați pe lângă cantitatea mare de moruni și comercializarea impunătoare a nisetruului [549, p. 451]. Un număr mare de negustori, autohtoni și străini, veneau la Galați să se aprovizioneze cu pește [359, p. 162].

Vinul moldovenesc era un produs căutat pe piețele din Polonia. Cele mai apreciate erau vinurile de Cotnari, Hârlău, Odobești, Nicorești, Iași și Huși. Vinurile din Țara Moldovei erau înalt apreciate de călătorii care ne-au vizitat. Astfel, Ch. Struve scria în anul 1792 că vinurile de Cotnari sunt așa de alese, încât „fără îndoială e vinul cel mai excelent și mai gustos din Europa”, întrecând chiar și pe cel de Tokai [68, p. 141]. Iona Ghedevanișvili, aflându-se între anii 1790 și 1792 în Țara Moldovei, lauda „vinul Domnesc” care era cel mai bun comparativ cu vinurile din alte locuri [549, p. 444, 448].

Conform informațiilor lui Wenzel von Brognard, anual se exportau peste 100000 de găleți de vin în Ungaria și Polonia, grație și faptului că producția de vin întrecea cu mult necesitățile țării [347, p. 99-103]. Vinurile de pe podgoriile de la Cotnari și Hârlău ajungeau în Polonia prin intermediul negustorilor cazaclii și greci. La începutul secolului al XVIII-lea o oacă de vin costa numai 10 parale [123, p. 20]. (Anexa: Tabelul 1.6.)

În anul 1785 au fost fixate mai multe documente vamale referitor la exporturile de vinuri. La 4 decembrie același an negustorul din Cremenciug Sofoniev prin intermediul lui Iurii Deduman a trecut 6 bute de vin estimate la 900 piaștri (540 ruble). Negustorul kievean Hristofor Prozorov a trecut la 20 decembrie prin vamă 9 bute de vin în valoare de 1350 piaștri (810 ruble). Un alt kievean, Semion Demianovici, a trecut 8 bute de vin în valoare de 1200 piaștri (720 ruble) [178, p. 307].

Exporturile de vinuri depindeau în mod direct de vicisitudinile naturii. De multe ori recolta viilor era compromisă de calamitățile naturale. Astfel, la 18 mai 1772 grindina a distrus suprafețe întinse de vie, iar în anul 1784 ninsoarea timpurie a surprins viile neculese diminuând substanțial și comerțul cu vin [159, p. 16]. Impactul factorului politic asupra exportului de vinuri moldovenești în Polonia a fost sesizat în primii ani după anexarea Bucovinei de Imperiul

* Comparabil la același preț puteau fi procurate o pereche de ciubote pentru fetele de la țară (3 lei și 20 bani) sau o blană de ied (3 lei și 10 bani) [336, p. 108-110].

Habsburgic. Austriecii au îngrădit căile de import al vinurilor din Cotnari în Polonia, „ceea ce a dus la un regres treptat în ținutul Cotnari”, iar centrul de producție și comercializare a vinurilor se transferă la Odobești [201, p. 174; 540, p. 34].

Pe parcursul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea negustorii cazaclii exportau cantități mari de nuci și prune uscate „în Ucraina, la Kiev, Harkov, Nejin și chiar în Rusia, la Moscova” [229, p. 31, 43]. Astfel, la 2 decembrie 1784 târgovețul din Kiev Grigorie Pașkov a trecut prin vamă 1752000 de nuci și 5000 ocale de prune uscate în valoare de 1938 piaștri (1162 ruble și 80 copeici) [178, p. 307]. În anii 1784-1786 prin punctele vamale Movilău, Cekinovka și Rașcov au fost exportate 629 t de „nuci valahe”, 736 t de prune uscate [453, p. 115].

Exportul de produse și mărfuri din Țara Moldovei în Polonia a contribuit esențial la formarea rezervei de monedă metalică. Exporturile erau considerabile și mult mai superioare importurilor. În pofida acestui fapt, Dimitrie Cantemir remarca că „patria noastră, cu toate că trimite mult mai multe către străini, decât / primește de la ei, suferă totuși neîncetat din lipsa de bani” [92, p. 298]. Semnarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi (21 iulie 1774) a favorizat dezvoltarea relațiilor comerciale interne, contribuind la creșterea numărului de negustori, la înființarea noilor iarmaroace. Drept rezultat, circulația monetară a devenit mai intensă, „aglomerându-se un număr tot mai mare de monede străine de aur, argint și bilon” [283, p. 189]. Astfel, în anul 1814 suma banilor intrați în Moldova a fost de patru ori mai mare decât a celor ieșiți pentru import. Rezerva metalică a țării era completată de pe urma încasării taxelor vamale de la negustorii străini, a staționării armatelor străine în Moldova, practică devenită frecventă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea [416, p. 85-86].

O practica mai veche, existentă în Moldova, era faptul ca domnii băteau monede, asemănătoare celor ale vecinilor pentru a le introduce mai ușor în circulație. Astfel, perioada fanariotă, în viziunea lui I.D. Condurachi, a constituit pentru Moldova „epoca haosului monetar”, deoarece în Principatele Române circulau peste 60 feluri de monede străine [147, p. 20-21; 449, p. 102]. (Anexa: Tabelul 1.7.)

În același timp, circulația monetară din țară era apreciată drept foarte slabă [155, p. 9]. Existența unui număr mare de monede diferite, multe dintre ele fiind și substanțial avariate, a adus prejudicii serioase populației și dezvoltării comerțului. Domnii fanarioți nu au bătut monedă propriu-zisă, ci numai medalii. Diversitatea monedelor aflate în circulație a cauzat și întrebuițarea în cadrul schimburilor comerciale a monedelor avariate sau chiar falsificate [147, p. 22].

Monedele utilizate cel mai des în cadrul tranzacțiilor comerciale moldo-polone erau groșii, care se apropiau ca greutate de „grossi ruthenic ales”, băuți pentru Galiția și Polonia,

după așa-zisul sistem monetar „rusesc”. Groșii erau niște monede de argint și constituiau unitatea monetară în care se socoteau taxele vamale în toate privilegiile vamale [147, p. 11-12]. În „Catastihul vămilor Moldovei” pentru anul 1765 toate încasările vamale sunt estimate în „groși” și „aspri”; astfel, un „gros” valora un leu vechi, însumând în sine 120 „aspri” [224, p. 204]. Termenul „aspru” era întrebuințat „pentru a desemna moneda ban, mai ales în contabilitățile influențate de Turci”. Anume din acest considerent termenul apare în catastihul vămilor Țării Moldovei din 1765, „servind ca submultiplu al groșului” [416, p. 109].

Majoritatea surselor gestionare, datate cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, reflectă schimburile comerciale moldo-polone în baza utilizării în calitate de unitate bănească a leului și banului. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea talerul-leu a fost înlocuit de talerul austriac, rămânând în continuare ca monedă de calcul. În perioada care ne preocupă un leu valora 40 parale sau 120 bani. În afară de funcția de calcul, leul a devenit și „principalul element al întregului sistem monetar, etalonul de măsură a valorii bunurilor” [416, p.123-126, 140, 156; 283, p. 57-58].

Analiza efectuată ne permite să conchidem că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea din Moldova în Polonia erau exportate mărfuri agro-animaliere și alimentare. Exporturile de mărfuri și produse din Moldova în Polonia stimulau circulația monetară, contribuind la formarea rezervei de monedă metalică.

3.4. Importul mărfurilor din Polonia în Moldova

În Țara Moldovei, ca și în perioadele anterioare, din Polonia erau importate preponderent produse manufacturiere. Transformările survenite în societate, în special în cadrul ei elitist, în modul de viață al mării boierimi, ca urmare a influenței occidentale, a generat un spor evident al importului obiectelor de lux [262, p. 146]. În privința afecțiunii față de lux și obiecte de lux, boierii moldoveni manifestau multiple similitudini cu nobilimea polonă. Călătorul francez Bacheville avea să constate că luxul boierimii moldovenești era „împins cu mult mai departe decât este posibil” [125, p. 131]. În mod firesc, una dintre urmările acestei stări a fost creșterea cheltuielilor pentru procurarea mărfurilor de lux din străinătate.

O tendință a modei ultimelor decenii ale secolului al XVIII-lea era predilecția păturii elitiste din Țara Moldovei pentru mărfurile și obiectele de lux occidentale. Boierii moldoveni „au început să treacă de la tiparele orientale de port la cele europene”, preferând astfel și mărfurile apusene în detrimentul celor orientale [418, p. 78].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se constată o tendință a negustorilor din spațiul românesc de a se aproviziona cu mărfurile necesare de pe piețele Europei Centrale, în

special din Lipsca. Negustorii din Țara Moldovei continuă să-și procure în parte produsele manufacturiere pe piețele din Polonia.

În anul 1785 valoarea totală a exportului polonez a alcătuit 150 mil. de zloți [534, p. 372], dintre care o parte anumită și-a găsit piața de desfacere în Moldova, grație nu atât calității înalte a mărfurilor poloneze, cât datorită prețurilor lor mai reduse comparativ cu cele vest-europene. Preferința produselor manufacturiere poloneze poate fi explicată și prin faptul că ele puteau fi procurate cu o mai mare ușurință și cu cheltuieli mai mici.

Oficialii poloni manifestau un interes deosebit față de posibilitățile pieței moldovenești. Diplomații polonezi aflați în trecere prin Moldova își notau detaliat toate nuanțele și posibilitățile de comerț cu Țara Moldovei, inclusiv enumerau mărfurile polone care își vor găsi lesne piață de desfacere în principat [533, p. 398].

În Țara Moldovei se importau din Polonia în special mărfuri fabricate din lână și pânză. Țesăturile din lână poloneze erau mai grosolane comparativ cu cele franceze, saxone și flamande, în schimb erau și mai ieftine, fiind preferate de către păturile orășenești din Moldova. Negustorii care aduceau mărfuri din Polonia în mare parte le declarau drept mărfuri de tranzit pe piața moldovenească și urmau să plătească vamă numai în cazul dacă ar fi fost comercializate în principat. În anul 1762, Ch. de Peyssonnel, referindu-se la posibilitățile de export al mărfurilor franceze în principate, aprecia că s-ar putea desface postavurile numite „londrins”, însă ele întâmpină concurența celor aduse din Polonia [476, p. 211-212].

În același timp, nu putem vorbi de o varietate prea mare a obiectelor de lux importate în Moldova. Astfel, se importau mobile (canapele cu tapet imprimat), galoane cu fire de aur și argint care erau cumpărate „cu ocaua”. Cele mai multe galoane, după spusele lui Peyssonnel, erau simple, fără „șevroane” și în formă de „muschetă”. Deoarece erau ușoare și de o calitate proastă, cele cu fire de argint se vindeau de obicei cu 180 de piaștri oca și cele cu fire de aur cu 200 de piaștri oca [476, p. 182-183]. Postavurile poloneze, comercializate pe piețele din Moldova, erau, de regulă, de trei categorii, fiind comercializate în medie cu 0,75 piaștri pentru balot [476, p. 80].

În baza unor registre vamale putem determina și unele cantități de țesături importate în Moldova din Polonia. În lunile noiembrie 1765 și februarie-martie 1766 au fost importate mai multe mărfuri, dintre care „două sute de baloturi de postav grosolan polonez” și „două topuri de pânză poloneză” [224, p. 220, 228]. De asemenea, într-un registru vamal polonez din anii 1784-1785 era fixat că au fost vămuite pentru Moldova 117920 coturi de postav [204, p. 239]. La 3 martie 1794 negustorul din Movilău Grigorie Dmitrie a adus în țară mai multe mărfuri, printre care 15 bucăți de postav polonez în valoare de 292 ruble și 30 copeici [178, p. 565]. (Anexa: Tabelul 1.8.)

Postavurile și țesăturile poloneze serveau în special ca materie primă pentru meseriașii din Moldova care fabricau diferite articole, destinate în special tagmei boierești și orășenilor înstăriți. În baza documentelor epocii constatăm că o căciulă boierească era foarte scumpă, deoarece postavul alb sau taftaua poloneză, din care era confecționat fundul căciulii, costa 4 lei, pânda de santal necesară pe deasupra mai făcea 3,45 lei, plus munca meșterului apreciată la 1 leu, în total 8,45 lei [48, p. 9-11].

De asemenea, se aduceau și alte obiecte de lux, inclusiv încălțăminte de piele fină și blănurile [125, p. 131]. Astfel, între anii 1784 și 1786 prin trei puncte vamale din sud-estul Poloniei au fost trecute în Moldova 384 perechi de încălțăminte și 28 de bucăți de blănuri [206, p. 32, anexa I].

Unii dintre negustorii polonezi se specializau în comercializarea mărfurilor de lux. Negustorul Petru Hanczy din Gdansk a vândut mai multe mărfuri bătrânului domn Calimachi. Starostele de Cernăuți de Mille a comandat unor negustori să-i aducă din Polonia „canapele, tapete imprimate” [273, p. 44-45].

Negustorii polonezi aduceau la iarmaroacele și piețele orășenești din Moldova obiecte din metal: clopote, săbii, cuțite, pistoale, puști, tunuri. În decursul anilor 1784-1786 numai prin punctul vamal de la Movilău au fost importate 53707,5 kg de fier [125, p.132]. Movilăul constituia principalul oraș al Poloniei din regiune, celelalte centre urbane rămâneau cu mult în urmă, având și un caracter agrar. Creșterea ponderii economice a Movilăului s-a reflectat și în sporirea numărului locuitorilor pe parcursul secolului XVIII de la 176 la 4644 nemijlocit în urbe și la 5587 de oameni în zece sate din imediata apropiere. Peste jumătate din orășeni practicau meșteșugurile și comerțul. Prin Movilău și Rașcov se efectua un prosper comerț de tranzit spre alte state, inclusiv Ungaria. În special se exportau grâne, orz, ovăs, secară, semințe de cânepă, făină de grâu [547, p. 199, 224].

În unele cazuri, domnii Moldovei erau nevoiți să procure din Polonia și un număr anumit de oi pentru a îndești cerințele mereu crescânde ale Porții. Astfel, în septembrie 1797, marele vizir Iusuf pașa îi mulțumea într-o scrisoare adresată domnului Alexandru Ipsilanti pentru „zelul și eforturile arătate” în privința trimerii la Poartă a 117000 de oi procurate în Moldova, Polonia și Ungaria [192, p. 197-198].

Prezintă interes faptul că, potrivit informațiilor lui T. Czacki, referitoare la importurile de oi și capre vizavi de exporturi, în perioada estimată (1784-1786) Moldova a importat 6851 de capete, cifră ce depășea cu 25% exporturile oilor și caprelor din Moldova în Polonia în număr de 5134 capete [453, p. 115]. Considerăm că această situație este consecința unor factori climaterici nefavorabili. Iarna anului 1783-1784 a fost geroasă, cu zăpadă până la streșina caselor, fiind

înregistrate pagube la oi din cauza furtunilor [213, p. 173]. Anii 1785-1786 au fost neroditori, marcați de lipsa pâinii, de foamete (a se vedea Tabelul 1.1.). Respectiv, cele mai multe oi și capre, 4730 de capete, au fost importate în Moldova prin trei puncte vamale în anul 1784, iar în 1785 – 1969 de capete (a se vedea Tabelul 1.10.). La fel, condițiile climaterice nefavorabile puteau determina în acest sens și anumite practici de transumanță.

Documentele vremii relevă și despre alte articole de import. Astfel, în una dintre însemnările unui negustor gălățean, datată cu 16 martie 1766, se menționează că cumnatul său Hristachi Medelnicerul i-a adus din Lvov pânză (12 lei și 33 parale), 12 „părechi de cuțite” (4 lei 20 parale), 2 sfeșnice (2 lei 21,5 parale), 2 ocale de zahăr (2 lei 22 parale), 2 solnițe (26 parale), găitan de mătăsă (26 parale), 5 bucăți de găitan (27 parale), „lucru blidișor” (1 leu 20 parale), ață (5 parale), 5 bleahuri de sfeșnic (1 leu 30 parale), „pol pânză” (12 lei 33 parale), „polomocul” (11 lei 10 parale), răhli la sfeșnice (1 leu), postav (22 lei) [216, p. XXVI].

În februarie 1765, prin vama de la Movilău pentru Galați au trecut Anastasie un balot de blănuri, Ispri grecul 20 topi și 25 țoluri mici, Lazăr și Sava Răuțel un butoi de ceară [224, p. 218, 229-230]. Un tarif vamal datat cu aproximație cu anul 1760 include principalele articole de import, dintre care se remarcă: cuțite „dansca” (de Danzig), chilimuri „broslavskoi” (de Breslau), „scatulce” mici de Danzig [262, p. 146].

„Catastihul vămilor Moldovei” din anul 1765 stipulează clar taxele vamale pentru produsele și mărfurile poloneze importate în Moldova, după cum urmează: „darai leșesc, pentru 14 coți 1 groș vechiu”; „chehrimbar simplu 9 ocă – 230 aspri”; „chehrimbar prost 9 ocă – 3 groși și 70 aspri, *aspri vechi*”; „cuțite Dansca părechea – 10 aspri”; „chilimuri Broslavschi (una) – 10 aspri”; „masă de pânză leșască (bucata mare) – 110 aspri, cea mică – 55 aspri”; „oglină de chihlimbar – 95 aspri, iar de este una mică – 55 aspri, iar de este prea mică – 6 la parcea – 10 aspri”; „pistoale părechea – 55 aspri”; „pistoale proaste – 30 aspri”; „praf de pușcă oca – 5 aspri”; „pânză leșască ori cum ar fi topul – 44 aspri”; „scatulce mici de Dansca (una) – 45 aspri, iar cele mai mari (de fiecare) – 55 aspri”; „tiriplic leșesc 15 (bucăți), iar topul – 50 aspri”, „hârtie leșască (bucăți) – 20, conțuri 40 – aspri” [224, p. 207-216].

În anii dificili, marcați de secetă sau în timpul operațiilor militare pe teritoriul Moldovei, din Polonia erau importate cantități însemnate de cereale [156, p. 35]. Grânele erau destinate în special îndeplinirii cerințelor Porții. Este de asemenea bine cunoscut faptul că producția internă de grâu și porumb acoperea numai consumul țării [347, p. 100]. Însă, chiar dacă ar fi fost constatat un surplus de grâne, el nu putea fi exportat, deoarece asupra acestui produs era exercitat în mod deosebit monopolul otoman. Potrivit relatărilor lui W. Wilkinson, domnii nu puteau permite să iasă din țară nici cea mai mică cantitate de grâu. Monopolul asupra

comercializării grâului era atât de drastic, încât nici țările aflate în relații bune cu Poarta nu încumetau să-l încalce. Aceeași situație se crease și în privința comercializării meiului și orzului [186, p. XVIII-XIX]. (*Anexa: Tabelul 1.9.*)

În anul 1754, din cauza recoltei deficitare „din pricina secetei prea mari ce a fost în timpul primăverii și verii (...) se simțea mare trebuință pentru hrană, adică grâu, mei și porumb cu care se hrănesc țăranii săraci... În unele locuri, mulți se hrăneau cu ghindă și altele, ca să-și potolească puțin foamea, mai ales locuitorii din Țara de Jos, care cu prețuri foarte ridicate își procurau hrana trebuincioasă din Țara Leșească și din Țara de Sus, deoarece în unele părți de la munte se făcuse puțin mei și porumb” [161, p. 707].

Printr-un act datat cu 12 ianuarie 1782, C.C. Moruzi dispune că din cauza lipsei de cereale pentru satisfacerea cerințelor Porții urmează să fie procurate cereale din Polonia la prețuri exorbitante. Totuși, situația s-a ameliorat în același an, deoarece în luna decembrie domnul Țării Românești Nicolae Caragea permitea importul cerealelor din Moldova fără vamă [403, p. 266]. Este greu de crezut că cerealele importate proveneau din Țara Moldovei, deoarece recolta anului 1782 a fost compromisă grav de secetă în ambele principate, provocând foamete, scăderea prețurilor la vite și fuga disperată a locuitorilor*. După toate probabilitățile, cerealele importate în Muntenia din Țara Moldovei în anul 1782 parveneau din Polonia.

La 12 ianuarie 1782, domnul Constantin Moruzi i-a oferit un șir de privilegii negustorului Iordachi Panaite, pentru faptul că s-a remarcat când a cumpărat mari cantități de grâne în Polonia, trimițându-le la Constantinopol, astfel nu doar îndeplinind porunca împărătească, dar și pricinuind țării ușurare [23]. Pentru a putea face față cererilor exorbitante ale Porții, aflate în plină decadență, în anul 1794 consulul rus intenționa să înființeze o companie anonimă care urma să procure grâu din Austria și Polonia [254, p. 48].

Comerțul internațional cu cereale poloneze viza nemijlocit și tranzitarea Țării Moldovei pentru a fi realizate pe piețele europene. În perioada anilor 1784-1786 prin punctele vamale Cekinovka, Movilău și Rașcov au fost înregistrate pentru exportul ulterior în Ungaria importante cantități de cereale și produse agricole: grâu – 3427 korzec**; secară – 1427 korzec; orz – 265 korzec; mei 738 korzec; semințe de cânepă – 2119 korzec; făină de grâu – 8098 korzec [547, p. 224].

Unele manufacturi de producere a sticlei din Moldova utilizau materii prime importate

* În raportul lui L. Raicevich adresat lui Kaunitz (27 august 1782) se constata că seceta continuă, mizeria generală ia amploare, oamenii sunt nevoiți să ia calea pribegiei. Referitor la prețul vitelor, diplomatul constata că un bou care valora 15 piaștri se vinde cu 6, vaca care se vindea cu 10 piaștri valorează acum 2-3 piaștri, prețul unei oi era de 3-4 piaștri [184, p. 28, 44].

** Korzec (pol., korce la plural, un fel de baniță) – unitate de măsură a volumului. Un „Korzec warszawski” în anul 1764 avea capacitatea de 120,6 l. Pe regiuni, volumul unui korzec varia de la 43 litri până la 128 litri. (*Anexa: Tabelul 1.8.*)

din Polonia. Patronul unei astfel de manufacturi din Hârlău avea un achizitor special care aducea componenții chimici necesari din Polonia [403, p.148; 387, p. 354]. Printre lucrători era prezent „un jidov, anume Boroh” responsabil „pentru aducerea materialului (componenților chimici necesari) din țara leșească ce trebuie la lucrarea sticlelor” [404, p. 376].

Într-un registru vamal polonez sunt menționate în detalii cantitatea și felul mărfurilor importate în Moldova din Polonia în perioada anilor 1784-1786 prin punctele vamale Movilău, Cekinovka și Rașcov. Dintre mărfurile menționate evidențiem următoarele: „166 *kamienie** de anison (*anyż*), 315 animale cornute (*bydło rogata*), 242 *parowice* de cereale (*brieszy*), 84 *beczki* de gudron (*dziegieć*), 829 *parowice* de oale (*gar(n)ki*), 265,5 *parowice* de orz (*jeczmién*), 480 de cai (*konie*), 28 de cojoace simple, obișnuite sau din blană, șube (*kożuchy proste*), 100,5 *parowice* crupe de mei (*kasza jaglana*), 2119 *kamienie* de cânepă (*konopie*), 41 *kamienie* in (*len*), 30480 *kamienie* in brut (*len nie czesany*), 6007 *faski*** cu unt (*masło*), 8098 *korce* făină de grâu (*maka przeńa*), 42 *korce* făină de secară (*żytna*), 2172,5 *becziki* faguri de miere (*miód przasny*), 384 perechi încălțăminte din piele (*obuwie skurzone*), 91 *becziki* ulei (*olej*), 19 *parowice* ovăs (*owies*), 6851 oi (*owce*) și capre (*kozi*), 3497 *parowice* grâu (*przenica*), 738 *parowice* mei (*proso*), 1520 stupi cu albini (*pszczoły w ulach*), 55 *becziki* de bere (*piwo*), 16768 bucăți pânză de cânepă și de câlți (*plótno konopne i Baczeme*), 39 *kamienie* fir de cânepă (*przędza konopna*), 5274 unități de împletitură textilă (frânghii) (*powroźnicza robota*), 135,5 *kamienie* praf de pușcă (*proch*), 86,5 *parowice* sticlă polonă (*szkło polskie*), 156 *becziki* de smoală (*smola*), 244 *kamienie* scumpie de vopsit (*skapia farba*), 558 (258 calculat greșit de vameși) piei brute de vite cornute (*skóry bydła rogatego surowe*), 194 piei de capră lucrate (*koźlowe wyprawne*), 3685 *postawi*, adică valuri de postav indigen (*sukno krajowe*), 77 *korce* sămânță de cânepă (*siemie konopne*), 3237 *kamienie* tutun polon (*tytoń polski*), 6284 *bunti* cearșafuri groase ucrainene (*werety*), 3790 *lokcie* pânză pentru cearșafurile numite „werety” (*werecina*), 29 *kamienie* ceară (*wosk*), 1427,5 *parowice* secară (*zyto*), 875,5 *cetnary* fier polon (*zelazo polskie*)” [441, f. 459-460; 204, p. 237-239].

Rezumând datele din registrul vamal, care include 41 de feluri de mărfuri, constatăm că pe parcursul anilor 1784-1786 în Moldova au crescut importurile din Polonia de oale (de la 228 la 343 de bucăți), unt (de la 1660 la 2452 *faski*), făină de grâu (de la 920 la 3609 *korce*), faguri de miere (de la 176,5 la 1350 *becziki*), stupi cu albini (de la 300 la 688 de bucăți), pânza de cânepă și de câlți (de la 3342 la 6119 de bucăți), piei brute de vite cornute (de la 135 la 286 de bucăți), postav indigeni (de la 899 la 1371 de valuri), secară (de la 46,5 la 1339 *parowice*), fier

* Unitățile de măsură, volum și greutate în comerțul Moldovei cu Polonia sunt prezentate în Anexa: Tabelul 1.8.

** *Faska* – o putinică pentru măsurarea untului a cărei mărime variază.

polon (de la 84 la 538 *cetnary*). Totodată, s-au diminuat importurile la gudron (de la 39 la 11 *beczki*), orz (de la 176,5 la 19 *parowice*), făină de secară (de la 31,5 la 2 *korce*), încălțăminte de piele (de la 210 la 82 de perechi), oi și capre (de la 4730 la 152 de capete), sticla polonă (de la 40,5 la 19 *parowice*), tutun polon (de la 1802 la 344 *kamienie*), cearșafuri groase ucrainene (de la 2823 la 1310), pânza pentru cearșafurile numite „werety” (de la 2420 la 250 *łokieć*) [441, f. 459-460]. (Anexa:Tabelul 1.10.)

Varietatea și cantitatea importurilor poloneze în Țara Moldovei pentru perioada anilor 1784-1786 a fost sistematizată din punct de vedere statistic de către T. Czacki. Demnitarul polon a sistematizat datele din registrele vamale a trei posturi de pe Nistru: Movilău, Cekinovka și Rașcov. Întâietatea în lista importurilor revine cerealelor: grâu, grâu furajer, mei, orz, secară, ovăs, șrot de mei, cantitatea totală fiind de 8563 tone. Jumătate din aceste importuri, 4487 tone, revenea grâului [453, p. 114]. Apoi urmau țesăturile, inclusiv postavuri (3685 piese = 184 valuri), pânză de cânepă (16768 piese), prelate rutene pentru confecționarea sacilor (922 piese). Țesăturile importate erau realizate în variantele de artizanat și manufacturieră. Importurile au constituit circa 310 tone pietre de ascuțit/măcinat, 111 tone de sticlă poloneză, 53 tone de fier polonez, circa 50 tone de tutun, 1063 tone de vase, peste 25 tone de pulbere, 6284 pachete (*bunty*) cu încălțăminte rutenă, circa 30 tone de cânepă și lână brută, 156 tone de smoală [453, p. 114].

În anii enunțați au fost importate multiple produse comestibile: 6007 butoaie (*faski*) cu unt din capacitatea totală de 173000 litri; 55 butoaie sau 15206 litri de bere; 91 butoaie de ulei; 2172 butoaie de miere proaspătă; 1520 stupi cu albine [453, p. 114].

Între anii 1784 și 1786 în Țările Române din Polonia a fost importată o cantitate importantă de seturi de albituri pentru pat, o parte dintre care au fost direcționate pe calea comerțului de tranzit. Pe lângă seturile de albituri pentru pat de fabricație poloneză, care erau de trei calități diferite, veneau prin Polonia din târgurile din Leipzig seturi de albituri de producție belgiană (*brabançons*) și olandeză. Cum constată A. Dziubiński „volumul acestor importuri rămâne necunoscut. Totuși, dacă luăm în considerare că seturile de albituri poloneze, exportate în provincia otomană Bugeac^{*}, se are în vedere în Basarabia, cuprindea anual, după Peyssonnel, circa 60 de baloturi, ceea ce corespunde aproximativ la 1200 de piese de piele, care au o valoare de 36 de mii de taleri, putem să presupunem rațional că importul de aceste albituri în Moldova și Valahia, țări mult mai bine populate ca Bugeacul, atingeau cifre de baloturi de trei sau patru ori mai mari. Pe lângă produsele textile poloneze atestăm la București galoane în argint și în aur pentru modestia prețului care ascundea calitatea lor rea. Se vindea de asemenea o mare cantitate

^{*} Este o eroare la Peyssonnel, deoarece o astfel de provincie nu exista. Teritoriul menționat făcea parte din pașalâcul de la Silistra.

de fire de aur și argint din Polonia” [453, p. 110].

Importurile de pânză poloneză se arătau a fi profitabile pentru negustori antrenați în acest comerț, în mai multe documente figurează negustorii evrei din Satanov. La 10 mai 1794, negustorul Gherșc Abramovici a trecut prin vamă 220 bucăți de „pânză poloneză”, valoarea căreia a fost estimată la 770 ruble (1283 piaștri și 40 aspri). În aceeași zi un alt negustor, Mordc Gherșcovici, a introdus în țară 300 bucăți de „pânză poloneză” în valoare de 1200 ruble (2000 piaștri). La 3 iunie un alt comerciant, Gherșc Izrailevici, a vămuit 240 bucăți de „pânză poloneză” în valoare de 864 ruble (1440 piaștri) [178, p. 568-569]. Este semnificativ că acest negustor figurează în acte drept persoana care a scos din țară „pânză poloneză”, fapt ce ni se pare cel puțin straniu sau, probabil, a fost comisă o greșeală în actele vamale. Ar putea fi și cazul când un anumit tip de pânză era etichetat drept „pânză poloneză” neavând nicio legătură cu cea originală. Negustorii nominalizați mai sus figurează în documente și în calitate de supuși ruși care tranzitau mărfurile prin Moldova și Țara Românească spre Turcia.

De asemenea, la importuri negustorii din Moldova mai plăteau taxe vamale pentru „oale de mărgean”, „anason”, „făină”, „pânză moscovită”, „căldării”, „vacii”, „cai”, „zahăr”, „lânuri”, „hârtie proastă”, „pânză leșască”, „ciuperci uscate”, „oloi leșesc” [293, p. 57-61].

Importurile prin contrabandă erau generate și de monopolul otoman la unele produse, cum ar fi, de exemplu, tutunul. Comisia Trezoreriei Coroanei își exprima cointeresarea în privința exportării tutunului polonez în Moldova, grație și faptului că cele mai multe plantații de tutun se aflau în Podolia, în special în regiunea Kamenetk-Podolsk. Între anii 1784 și 1786 în Moldova au fost importate 49817 kg de tutun polonez, concomitent, din cauza măsurilor monopolizatoare otomane, înflorea importul de contrabandă cu tutunul parvenit din Podolia [453, p. 113].

Negustorii din Stanislaw, Tysmienicza, Sniatyn și Zalesczyk erau foarte activi pe piețele din Țara Moldovei. Într-un document al epocii se scria că, în Polonia, Zalesczyk „e pentru Moldova ce e Varșovia pentru vecinii ei” [273, p. 44]. Totodată, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, orașul Movilău i-a luat întâietatea de centru economic al Podoliei orașului Kamenetk-Podolsk.

În Moldova, în mod tradițional se importa horilcă din Polonia. În condica de porunci a lui Constantin Movrocordat din anii 1742-1743 este fixată decizia domniei de a percepe taxe de la negustorii cazaclii pentru toate orașele țării, cu excepția Iașului [261, p. 246-247]. Pentru Iași taxele erau fixate aparte și constituiau „2 zloți de car sau de polobocul de horilcă și 2 ocale de horilcă de tot carul ce intra în oraș la vamă, 2 potronici” [261, p. 449-450]. De rând cu importul oficial al horilcii prospera și contrabanda cu acest produs; astfel, evreii din Polonia făceau contrabandă de rachiu (*holircă* sau *holercă*) la bâlciurile de la hotar [280, p. 140]. Un act domnesc, de la 3 octombrie 1763, stabilea ca taxa vamală pentru fiecare cofă de horilcă venită în țară să fie

de 90 de bani, iar timp de numai cinci luni și jumătate (în anii 1765-1766) prin vama de la Movilău au trecut 6106 vedre de horilcă cu un venit net pentru domnie de 1221 groși și 26 de aspri [64, p. 85; 224, p. 204]. În luna iulie 1765, prin vama Movilăului, mai mulți negustori evrei au adus în țară diferite cantități de horilcă destinate realizării în Suceava, Botoșani și Iași [294, p. 57-58].

Importurile de băuturi alcoolice tari din Polonia sunt consemnate în actele vremii. Astfel, la 3 mai 1794 negustorii evrei din Movilău Berc Ianchilovici, Gherșc Davâdovici și Haim Leibovici au adus în țară 14 butoaie de „vinars” în valoare de 3600 ruble (6000 piaștri) [178, p. 568]. Etichetarea produsului drept „vinars” desemna în realitate rachiul sau țuica importată astfel sub o altă denumire, cu scopul de a se evita unele impedimente la trecerea controlului vamal. Este important și faptul că acest „vinars” figurează în tabelul de mărfuri tranzitate prin Moldova și Muntenia spre Turcia, ceea ce ne face să presupunem că, de fapt, era realizat pe piețele din principate, sau cu mari dificultăți la sud de Dunăre printre supușii creștini.

Importul de produse și mărfuri în Moldova din Polonia era într-o legătură strânsă cu sistemul monetar și cu circulația banilor în cadrul Republicii Nobiliare. Polonia avea un sistem monetar deosebit de cel din Țara Moldovei, deoarece principalele unități monetare erau zloții. În secolul al XVI-lea în Polonia existau trei sisteme monetare: al Coroanei, lituanian și prusac. Unificarea lor s-a efectuat treptat pe parcursul anilor 1526-1578. Efectuarea calculelor a fost modificată esențial odată cu emiterea florinului („zloty”) care echivala cu un ducat. La finele secolului al XVII-lea talerul polonez a înregistrat o ușoară reducere în conținutul de metal nobil, dar prețurile stabilite la cursul acestei monede erau exprimate în groși. Grosul ca unitate de bază a sistemului monetar polonez va cunoaște o devalorizare progresivă [479, p.73-88, 201-204].

Groșii au fost emiși pentru prima dată de către regele Sigismund I (1506-1548). Aceștia erau monede de argint pe aversul cărora era reprezentată efigia regelui, iar pe revers piesa înfățișa o legendă pe patru rânduri care începe în modul următor: III (adică, piesa de trei groșițe) GROSS(us) ARG(enteus) TRIP(lex) REGNI POLONIAE. Groșii erau bătuți în două orașe: Riga și Danzig, pe groșii bătuți la Riga legenda era CIVIS RIGAE, respectiv pe cei bătuți la Danzig era CIVI DANCZ(ig) sau GEDANE(nsis) [378, p. 63]. Pe parcursul secolului al XVIII-lea, comparativ cu veacul trecut, zloții polonezi au avut o putere de circulație mult mai atenuată în Țara Moldovei [479, p. 73-88, 201-204]. Criza generală care afecta Polonia, s-a răsfrânt și asupra domeniului monetar, ultima fabrică regală de bani din Republica polono-lituaniană a fost închisă în anul 1688, emisiile monetare ulterioare fiind efectuate de către magnați [164, p. 276].

În anul 1752 un zlot vechi era echivalent cu 22 de parale, adică aproape doi la un leu [50, p. 23-27]. Însă, în unele cazuri denumirea de zlot era atribuită și unei monede de o calitate mai înaltă deoarece în documente figurează zloți apreciați cu 110 bani [216, p.11-12]. Diminuarea

circulației zloților era însoțită și de utilizarea zloților nebătuți – imateriali, cărora nu li se adăuga niciun atribut, după cum nu se adăugă nici leului din perioada anilor 1750-1867, când a fost numai o monedă de socoteală [416, p. 109]. I.D. Condurachi este de părere că valoarea zlotului a început să scadă după anul 1700, când dispare ca monedă bătută și devine o monedă de socoteală. Sub denumirea de „zlot” în principatele române circulau monede de aur care, de fapt, erau „ughiul de aur unguresc” și un ban de argint, un florin, căruia i se mai zicea și „zlot valach” sau „românesc”. Unghiul, numit „galben unguresc”, s-a menținut în veacul al XVIII-lea în pofida concurenței din partea altor monede de aur. Denumirea de zlot o purta și piastrul turcesc care valora 80 de aspri. Din Polonia erau de asemenea introduse în cantități mari astfel de monede ca polturacii și șustacii [147, p. 11, 21]. Este posibil ca aceeași monedă să fi circulat în cadrul schimburilor comerciale sub denumiri diferite, dar documentele vremii nu oferă o precizare clară în această privință.

Astfel, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Moldova erau importate din Polonia mărfuri manufacturiere, comercializate pe piața principatului pentru prețurile lor mai mici în comparație cu cele occidentale. În anii marcați de calamități naturale, în Moldova erau importate din Polonia grâne și animale, destinate pentru satisfacerea obligațiilor față de Poartă.

3.5. Litigiile comerciale dintre Moldova și Polonia

Schimburile comerciale dintre Moldova și Polonia, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, n-au evitat și unele disensiuni, conflicte și chiar „mici războaie comerciale”. În acest compartiment vom prezenta retrospectiv litigiile legate de situațiile conflictuale apărute la frontiera moldo-polonă, prohibirea unor mărfuri și produse la indicațiile otomanilor sau din considerente protecționiste, abuzurile autorităților din regiunile limitrofe frontierei, comiterea infracțiunilor cu substrat economic pe ambele maluri ale Nistrului.

Rivalitatea moldo-polonă pentru controlul nemijlocit al punctelor vamale, în special al podurilor, era cunoscută din timpuri mai vechi. Un exemplu relevant în acest sens îl constituie cazul podului de peste Nistru al lui Pașcanu. Litigiul devenise obiect de discuție între autoritățile de pe ambele maluri. Castelana de Cracovia a cerut formarea unei comisii care ar cerceta cazul. În cele din urmă, cadiul de Brăila a stabilit în iulie 1760 că podul aparținuse cu treizeci și patru de ani în urmă lui Iordachi, tatăl lui Pașcanu, apoi a fost luat de poloni care plăteau o taxă anumită proprietarului, care, la rândul său, și-a revendicat drepturile asupra podului cu doi ani în urmă [319, p. 357, 360].

Unele dintre aceste conflicte aveau, în aparență, motivații protecționiste, care în Țara Moldovei erau greu de realizat în condițiile exercitării monopolului otoman și ale regimului de

prohibire a unor mărfuri și produse. Serioase prejudicii erau aduse schimburilor comerciale de abuzurile funcționarilor și militarilor de la frontieră. Mai adăugăm aici și anarhia generală a șleahței polone care nu respecta nicio regulă a comerțului.

O categorie aparte de litigii au fost legate de exporturile de vite în Polonia, exporturi care depindeau în mod direct de bunăvoința Porții. Drept consecință, măsurile restrictive luate de otomani pentru oprirea exportului de vite în Polonia constituiau lovituri grele pentru exportul moldovenesc.

În urma unei decizii a Porții, Constantin Racoviță oprește în anul 1751 în țară „șaptesprezece cirezi de vite” („17 tratti di buovi”) ale unor negustori poloni, stârnind astfel nemulțumirea Republicii. Intervenția marelui general al coroanei Potocki și demersurile sale pe lângă vizir și ambasadorul Franței la Constantinopol și-au avut efectele dorite, deoarece către luna mai a aceluiași an interdicția a fost suspendată. Măsuri de stopare a exportului vitelor în Polonia au mai fost aplicate în anii 1760, 1761, 1764 [187, p. 602]. Intervenția Porții stârnea îngrijorarea oficialităților; astfel, agentul domnului Moldovei la Varșovia, La Roche, declara la 1761 că permanentizarea unor astfel de măsuri ar putea antrena ruina totală a comerțului moldovenesc [319, p. 361].

Conjunctura internațională, marcată de partajele teritoriale ale Poloniei, a condiționat o implicare abuzivă a Marilor Puteri în gestionarea comerțului moldo-polon. Autoritățile austriece foloseau în acest sens informații despre apariția unor focare false de ciumă în Moldova, folosindu-le ca pretext oficial pentru a închide granițele, recurgând la confiscarea unui număr mare de vite, oi, cai. Realmente, austriecii încercau să oprească pe teritoriul lor tranzitarea comerțului cu vite și cai din Moldova [376, p. 97].

Au fost constatate multiple litigii de frontieră care au diminuat cu mult importanța schimburilor comerciale moldo-polone. La baza acestor conflicte economice de frontieră au stat anarhia și abuzurile șleahței poloneze. Într-o scrisoare a domnului Ioan Callimachi, datată cu 10 noiembrie 1760, se specifică faptul că abuzurile din partea polonă sunt frecvente „din cauza toleranței, lăcomiei și lipsei de măsură a comandanților” [319, p. 362]. Domnul prezintă câteva cazuri când soldații și comandanții militari poloni au încălcat în mod flagrant liniștea de la frontieră. În primul caz, un moldovean din satul Labova*, aflat în apropierea Nistrului, în față cu satul polon Popik, se întorcea de la Tighina unde fusese după cumpărături. Alegând calea cea mai scurtă, a trecut pe malul polon cu intenția de a traversa fluviul în dreptul satului Popik, unde a și fost rănit grav de către soldații poloni. Atacatorii aparțineau regimentului Geloboiski, staționat la Rașcov [319, p. 362].

* În original: „d'un village nommé Labola” [319, p. 367]. Este vizat satul Lalova de pe malul drept al Nistrului (actualente administrativ face parte din r-nul Rezina).

Un alt incident ieșit din comun a avut loc în împrejurimile satului Sesarna*. Un localnic a întâlnit trei poloni din satul Gederin** care încărcau o plută cu lemne tăiate ilicit pe malul moldovenesc. Cerându-le socoteală, moldoveanul a fost atacat, bătut cu bestialitate până la moarte. Ulterior s-a constatat că ucigașii aparțineau starostelui de „Ryminrea”. În același context, vornicelul Ursachi a fost arestat în dreptul Sorociei și deținut de polonezi fără a se lua în considerare protestele domnului Țării Moldovei. Domnul Ioan Callimachi, în epistola adresată Marelui General al Coroanei Branicki (10 noiembrie 1760), scria următoarele: „ofițerii mei de la frontieră” se plâng că oricine trece Nistrul este maltratat fără temeii. În fine, domnul Țării Moldovei subliniază că aceste abuzuri sunt dăunătoare vieții supușilor de pe ambele maluri ale Nistrului și că partea polonă „va ști să ia măsurile cuvenite pentru a imprima o deplină libertate și siguranță comerțului de ambele părți” [319, p. 360-363]. În rezultat a fost instituită o comisie mixtă moldo-polonă care urma să soluționeze litigiile apărute la frontieră.

Domnul Ioan Callimachi a adresat un protest lui Francisc Potocki, palatin de Kiev, în legătură cu arestarea și pedepsirea unor moldoveni care au fost lipsiți în mod abuziv și de banii pe care îi aveau. În urma unor investigații suplimentare s-a constatat nevinovăția persoanelor arestate [205, p. 20-21; 319, p. 361]. După relatările abatelui Betanski, un emisar al domnului Moldovei s-a adresat cu un demers autorităților polone, în care comunica că un comandant de la frontieră a arestat doi negustori din Iași, fiind lipsiți de banii și mărfurile pe care le aveau. Se pare că în cazul dat s-au făcut vinovați negustorii, deoarece exista o înțelegere nescrisă prin care trecerea printr-un anumit punct le permitea să ducă orice mărfuri în Polonia, dar nu aveau dreptul să aducă nimic în țară la întoarcere. Aceleași condiții erau puse și negustorilor din partea polonă [319, p. 361-362]. Vigilența exagerată a vameșilor poate fi explicată și de tendința de a contracara tranzacțiile de contrabandă, mult mai frecvente pe timp de iarnă, când albiile multor râuri înghețau și reduceau din importanța punctelor nemijlocite de trecere.

Conflictele comerciale erau cauzate și de tendința ambelor părți de a controla circulația mărfurilor prin punctele nemijlocite de control și vămuire, inclusiv cele amplasate în preajma vadurilor de traversare a Nistrului. Astfel, în luna august, anul 1763, în raiaua Hotinului polonezii au înființat noi vaduri de trecere peste Nistru, deși existau deja vaduri de trecere a negustorilor de pe un mal pe altul. Mehmed Efendi, cadiul Hotinului, cerea ca Poarta să emită un firman special pentru a respecta vechiul obicei în această privință, dar conflictul în cauză a continuat și în anul următor, iar negustorilor moldoveni li s-a interzis să treacă în Polonia prin

* În originalul francez este transcrierea „Secharna”. Este vizată localitatea Saharna (actualmente administrativ face parte din r-nul Rezina).

** Ghidirim – localitate de pe malul stâng al Nistrului (actualmente administrativ face parte din r-nul Râbnia).

vadurile nou-apărute [259, p. 364; 243, p. 198]. Domnul Moldovei scria lui Dzieuzicki că va fi nevoit, din cauza acestui litigiu, să închidă toată frontiera până la Movilău. În rezultat, în urma unor consultări reciproce, s-a ajuns la înțelegerea de a forma o comisie mixtă, activitatea căreia a și dus la aplanarea conflictului [259, p. 469].

Unul dintre cele mai cunoscute conflicte comerciale moldo-polone din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a fost în viziunea noastră, așa-numitul „litigiu al horilcii”. Litigiul în cauză a reprezentat, de fapt, „un mic război comercial” axat în jurul importului de alcool, în special al horilcii poloneze în Țara Moldovei. Originile acestui litigiu sunt diverse, încadrându-se în dimensiuni economice, politice și morale, inclusiv de comportament social și cotidian.

Tradițional, horilca constituia unul dintre articolele cele mai profitabile de import în Moldova din Polonia. Preistoria acestui litigiu comercial conține mai multe părți componente legate în special de începuturile dezvoltării ramurii de producere a horilcii în Țara Moldovei.

Industria alcoolului în Moldova a căpătat o dezvoltare mai amplă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Veniturile importante ale negustorilor străini parvenite în urma comercializării horilcii în principat i-au determinat pe negustorii și stăpânii de moșii autohtoni să acorde o atenție mai mare dezvoltării acestei ramuri industriale. Velnițele sau povernele erau atractive pentru mulți locuitori, deoarece prezentau întreprinderi care valorificau pe loc produsele agricole adunate de pe moșii [240, p. 138]. Povernele sau velnițele erau așezate mai departe de casele de locuit de teama izbucnirii unor incendii. De asemenea, se aflau în apropierea unor surse de apă pentru a alimenta mai ușor „țevierul” cu apă rece. Povarna dispunea de un cuptor sau cotlon unde se așeza „căldarea”, numită și „cazan” sau „lembicul” („alambicul”) de aramă. Cazanul era compus din două părți. În partea inferioară se turna borhotul de prune (în alte cazuri se turna drojdia de vin sau chiar vinul când era foarte slab, tescovina, grânele etc.), iar din partea superioară, numită și capacul, porneau două sau trei țevi de aramă care treceau prin tocitoare („țevier” sau „durbacă”). Marginile capacului se lipeau de marginile cazanului cu mămăligă moale. Încălzirea cazanului ducea la transformarea alcoolului cuprins în materie primă în vapori care, trecând prin țevierul rece, se densau și curgeau prin „chicușurile” sau „picușurile” de lemn cu care se terminau și țevile de aramă. Respectiv și alcoolul cel mai tare a primit denumirea de „chicuș” sau „frunte”, iar cel mai slab – de „poslede” sau „poslete”. Cazanele erau de obicei confecționate în țară și prețul lor varia în dependență de capacitatea lor. În alte cazuri aceste vase erau aduse din Brașov. Aplicarea unei tehnologii mai avansate permitea transformarea rachiului obținut din drojdie de vin sau tescovină în „coniac” [235, p. 229-230].

Primele velnițe producătoare de horilcă au fost înființate în Țara Moldovei de negustori din Austria în jurul anului 1756. În luna noiembrie a anului 1757 „alătura cu hotarul Târgului

Sorocii pe din sus de târg, pe un părauț” erau atestate documentar „velnițele jidovești” [294, p. 23-24]. Sursele de care dispunem ne permit să afirmăm că industria alcoolului era deja cunoscută în nordul Moldovei în anul 1775, deoarece era trecută în catastihul vămilor domnești, iar pentru fabricarea horilcii erau utilizate grânele stricate, secara și hrișca [262, p. 198-199]. În alte regiuni ale țării, primele velnițe apar sub influență polonă la mijlocul secolului al XVIII-lea și, respectiv, producția alcoolului se deosebea de produsele tradiționale ale rachierilor și povarnagilor de la țară care utilizau în calitate de materie primă vinul [274, p. 173-174]. De asemenea, din vremuri mai vechi în Moldova se produceau multiple băuturi alcoolice, cum ar fi: miedul, braga, cidrul (vinul de miere), vinarsul (rachiul), țuica [235, p. 213-231]. La fabricarea țuicii erau folosite mari cantități de fructe grație și faptului că pomicultura atinsese un grad înalt de dezvoltare [335, p. 146]. Mai mult ca atât, în *Condica liuzilor* (1803) au fost înscrise 52 de sate care erau specializate totalmente sau numai parțial în pomicultură [330, p.143]. Velnițele se aflau în apropierea acestor centre pomicole.

Industria alcoolului a depins și de conjunctura politică a epocii. Astfel, în Câmpulung Moldovenesc, odată cu instaurarea stăpânirii austriece (1775), berarul Meixner din Suceava a construit o fabrică de bere, crâșmăritul se dădea în arendă, dar arendașii vindeau vin, bere și rachiu prin case particulare [65, p. 17].

În curând, însă, situația în acest domeniu s-a schimbat radical. Către anul 1776 în Moldova funcționau 151 de velnițe de producere a horilci. După datele lui S. Vianu, către anul 1785 numărul velnițelor de fabricat rachiu din cereale a ajuns la 800 [411, p. 805-807]. Este curios și faptul că multe mănăstiri dispuneau de velnițe, cea de la mănăstirea Neamț aducea și venituri însemnate [235, p. 229]. Alte mănăstiri, cum ar fi Dragomirna și Secul, se bucurau de dreptul dat de domnie „de a merge și a-și lua venitul moșiei de pe velnițe și crâșme” [189, p. 281]. Respectiv, este și firesc faptul că deseori între mănăstiri și producătorii laici apăreau litigii. Grigore al III-lea Ghica, la 15 ianuarie 1766, a intervenit într-un astfel de caz, făcându-i dreptate egumenului Gherasim, de la mănăstirea Humor, care urma să-și vândă primul horilca și vinul în detrimentul locuitorilor din satele dimprejur [167, p. 367]. Domnia percepea de la fiecare proprietar de velniță câte 4 lei noi de fiecare căldare plus taxele pe accizi și cele pentru realizarea produsului în târguri. De asemenea, dispunem de date concrete că în ținutul Hârlău existau 24 de velnițe, în ținutul Iași – 20, în ținutul Suceava – 16, în ținutul Neamț – 14, în ținutul Vaslui – 2, în ținutul Dorohoi – 7, în ținutul Fălciul – 2 [258, p. 159].

Activitatea velnițelor de producere a horilcii în scurt timp devine o afacere profitabilă pentru proprietari și domnie. Astfel, la 18 august 1780 domnul Constantin Moruzi emite un hrisov stolnicului Ioniță Bașotă, prin care îi permite să înființeze târg pe moșia sa de la

Șoldănești, iar oamenilor ce se vor așeza pe moșie li se acordă dreptul de „a-și face case, dughene, crâșme și velnițe”, iar de pe velnițe „nimica bezmăn să nu dea” [144, p. 129-132]. Astfel, domnia era convinsă că veniturile ei de la taxele de comercializare a horilcii le vor depăși cu mult pe veniturile din chirie, adică bezmăn.

Creșterea rapidă a numărului de velnițe și, respectiv, a volumului horilcii fabricate a avut mai mult urmări negative pentru țară. Comercializarea de către țărani a cerealelor către velnițe i-a lipsit în scurt timp de grânele necesare pentru alimentație. Rețeaua deasă de crâșme a dus la ruina economică a țăranilor și la îmbogățirea unui număr mic de negustori și de proprietari de velnițe.

Cu scopul de a menține ordinea în zilele de iarmaroace și de a nu mai permite repetarea tulburărilor de ordine publică în țară, domnul Constantin Moruzi prin actul de la 30 noiembrie 1780 interzice comercializarea horilcii care nu mai putea fi adusă din Polonia și din alte locuri străine [273, p. 73-74]. După alte informații, pe care le considerăm veridice, decizia de a opri importul horilcii din Polonia a fost luată în toamna anului 1779 la insistența Adunării Obștești [240, p. 136]. Interdicția lui Constantin Moruzi i-a determinat pe polonezi să facă mai multe demersuri pe lângă domnul Moldovei, pe lângă Poartă și curtea franceză, cele din Viena și Berlin, dar eforturile au fost zadarnice [181, p. 366]. Într-o înștiințare datată cu 28 decembrie 1779, Saint-Priest îi comunica domnului Moldovei că regele francez i-a ordonat să intervină la Poartă pentru a ridica prohibiția. Diplomatul francez dorea să afle motivele personale care l-au determinat pe domn să instituie interdicția asupra importului horilcii și remarcă că Polonia importă tradițional sare și vin din Țara Moldovei, dar în caz de escaladare a conflictului ar putea importa aceste produse din altă parte [455, p. 229].

Întru-un memoriu detaliat, adresat polonilor, Constantin Moruzi, domnitor versat în economie și diplomatie [309, p. 22, 25], și-a argumentat acțiunile prin mai multe raționamente de stat, infirmând anumite interese personale. Astfel, în urma interdicției în cauză, domnia pierde anual 30000 de plăștri un urma neîncasării plăților vamale pentru horilca poloneză. De asemenea, negustorii din Moldova și o parte din vameși i-au propus domnului să dubleze taxele vamale pentru horilca importată numai să lase liber comerțul cu acest produs. Domnul rămâne ferm pe poziția sa și explică că a trebuit să ia această decizie deoarece horilca „minează pe țăran, îl face cu totul incapabil de lucru, îl aduce a fi leneș și în sfârșit calic și apoi pentru a apăra de concurență producția velnițelor din țară” [404, p. 329-332]. Contele polonez Dzieduzicky a remarcat de mai multe ori că Polonia nu a luat măsuri asemănătoare împotriva Moldovei și se întreba retoric dacă situația țăranilor moldoveni va fi mai bună când se vor îmbăta cu rachiu moldovenesc decât dacă s-ar îmbăta cu horilcă poloneză [455, p. 522-526].

Domnul Moldovei C. Moruzi s-a opus chiar și tranzitării pe teritoriul țării a horilcii

poloneze, a refuzat să anuleze interdicția și atunci când i s-a propus să i se procure toată sarea din magazine cu bani gheață în schimbul permisiunii de a efectua un singur transport de horilcă [204, p. 227].

Ne exprimăm părerea că Constantin Moruzi s-a condus în primul rând de rațiuni protecționiste, menajând producătorii autohtoni de alcool. Numeroase velnițe, înființate în special de boieri și negustori, aveau nevoie de o piață sigură de desfacere a produselor. Moruzi chiar menționa în memoriul său despre faptul că boierii i-au cerut prin anaforă prohibirea. În același timp, contele Dzieduszycki îl asigura pe domn că întreprinderile moldovenești de rachiu pot ființa și în timpul libertății comerțului [404, p. 332-335; 455, p. 522-526]. La 10 decembrie 1781, sultanul a emis un firman, prin care i se recomanda lui Moruzi să nu pună piedici comerțului polon și să ocrotească negustorii poloni. Însă, decizia domnului a rămas neschimbată [204, p. 229].

Interdicția domnului Moldovei a lovit simțitor interesele economice ale Republicii, diminuând semnificativ veniturile ei financiare în urma comercializării horilcii [204, p. 225]. În Polonia, după prima împărțire teritorială, s-a înregistrat o scădere majoră a prețurilor la produsele cerealiere. Reducerea a fost cauzată de recolta destul de mare și de pierderea unor cumpărători principali, Rusia și Turcia, care terminase ostilitățile și nu simțeau necesitatea de a procura mari cantități de producții cerealiere. Cea mai nemulțumită pătură socială s-a dovedit a fi șleahța, care pierduse venituri importante mai ales către anul 1779, când s-a lansat interdicția domnului moldovean. Către acest an șleahța din Podolia, neavând posibilitatea de a exporta cerealele pentru a căpăta venituri bănești, a recurs la transformarea producției cerealiere în horilcă, care, la rândul său, își găsea piață de desfacere preponderent în Moldova [53, p. 83-90]. Poverne producătoare de horilcă erau în Polonia într-un număr destul de mare, numai în Podolia către anul 1799 erau atestate 445 de velnițe [536, p. 458]. În Lvov la finele secolului al XVIII-lea funcționau manufacturi de producere a horilcii și lichiorului. În Galiția de est ramura de bază a economiei era cea de producere a băuturilor alcoolice, în anul 1772 cârciumile de aici aduceau 80% din venitul proprietarilor de moșii [536, p. 460].

Consecințele acestei situații s-au resimțit și pe plan internațional. Poarta se face îngrijorată de faptul că aprovizionarea Constantinopolului cu cereale devine precară din cauza că velnițele consumă o cantitate însemnată de cereale [399, p. 1154]. În ianuarie 1782, sultanul, manifestându-și îngrijorarea pentru faptul că multe grâne sunt putrezite de către „iubitori de rău folos” pentru a face un „fel de rachiu ce se numește horilcă”, printr-un firman special poruncește domnului Moldovei să nu se mai audă „că se lucrează sau se neguțitorește prin taină sau vederat horilcă în pământul Moldovei” și să se țină evidența strictă a producției de cereale [146, p. 308-]

311]. Interdicțiile sultanului au mai fost repetate în anii 1784-1785 și 1792 [240, p. 139]. În consecință, la 24 noiembrie 1782 Alexandru Mavrocordat a interzis să se mai țină crâșme și băuturi la sate, deoarece sărăcea țărani. Interdicția sultanului, confirmată de domnul Țării Moldovei, nu a rezolvat problema aprovizionării Constantinopolului, populația căruia a suferit teribil de foame în iarna 1782-1783 [156, p. 38]. În anul 1783, din cauza foametei, domnul a interzis prelucrarea cerealelor la velnițe în Moldova [240, p. 137]. În anafora boierilor din iunie 1783, adresată lui Alexandru Mavrocordat, se specifica că deși Alexandru Moruzi poruncise ca nimeni să nu vândă grâul la velnițe, ci numai mei, porumb, secară și grâul stricat, locuitorii, oferindu-li-se un preț mai bun, nu doar că și-au vândut la velnițe secara, meiul și porumbul, dar mai și „turnau apă înadins prin gropile de grâu de se strica și putrezea”, iar mai apoi îl vindeau la velnițe, provocând foamete și imposibilitatea de a trimite cantitățile cerute la Poartă [156, p. 38; 294, p. 263-264]. În anaforă se mai menționa că horilca nu este necesară omului în genere și că, înainte de a fi adusă din Polonia, în Țara Moldovei se producea „rachiu din perje, prune, tescovine și drojdie de vin (...) rachierii și butcarii făcând în căldările lor prin ogeaguri rachiu îndeajuns pentru îndeșularea norodului”. Adunarea insista pe lângă domn ca ispravnicii de ținut să risipească toate velnițele, „ca să se dezrădăcineze cu totul o răutate ca aceasta din pământul nostru” [137, p. 453-455].

În document se mai specifica faptul că sub domnia lui Constantin Moruzi numărul căldărilor din velnițele Țării Moldovei se ridica la 800 și că la aceste velnițe erau prelucrate în termen de opt luni 120000 chile de Galați, dar capacitatea anuală de prelucrare putea ajunge la 360000 chile de Galați de cereale*. Recolta anuală a țării la cereale nu putea depăși 360000 chile de Galați, adică întreaga producție de pâine ce se exporta putea fi prelucrată numai de velnițe [240, p. 137].

Situația creată în jurul fabricării horilcii era destul de tensionată. Astfel, dacă în luna iunie 1783 în anafora boierilor se cerea distrugerea velnițelor, apoi la 3 iulie Alexandru Mavrocordat, domnul Țării Moldovei, porunca marilor boieri ai divanului să decidă posibilitatea de a se permite construirea velnițelor în țară. Domnul țării remarcă faptul că i se jeluisse „o samă din lăcuiitori, cerând voie să se facă velnițe, apoi osebit alții din lăcuiitori, carii sînt din parte ce se află lipse de pâine, iarăși ni-au jeluît, rugându-se ca să nu să dea voe de făcut velnițe, pentru că ei au lipse de pâine, și cu stricăciune pâinii la velnițe vor ave și mai multă lipsă de pâine” [188, p. 157]. În cele din urmă, domnia a înclinat mai mult spre interzicerea fabricării horilcii. Drept dovadă servește faptul că în ponturile 20 și 23 ale vămii de la 1 ianuarie 1796

* O chilă de Galați era echivalentă cu 180 ocale.

dintre băuturile alcoolice fabricate în țară sunt menționate numai anasonul și rachiul pentru care cumpărătorii achitau o taxă de trei lei la cantitatea cumpărată de 100 de lei [8].

Aduarea oamenilor în cărciumi era periculoasă în timpul unor epidemii de ciumă [376, p. 96-97, 100-101, 112]. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, epidemiile de ciumă au prezentat un pericol aproape permanent pentru sănătatea și viața locuitorilor din Țara Moldovei. Aceste epidemii au variat în intensitatea lor în anii 1758-1761, 1763, 1770, 1771, 1784 [376, p. 140]. Interzicerea de către Alexandru Mavrocordat de a mai ține crâșme pe la sate poate fi explicată parțial și prin rațiuni de ordin epidemiologic care, la rândul lor, contribuiau în mod cert la menținerea vitalității contribuabililor din țară.

Restrângerea industriei și a pieței de desfacere a horilcii în Moldova a alarmat serios partea polonă. În luna mai a anului 1783, contele polonez A.B. Dzieduszycki sosește în Moldova pentru a accepta acordul domniei de a livra pâinea și meiul și de a restabili comerțul liber cu horilcă. Cu puțin timp înainte de sosirea sa, Dzieduszycki, ca reprezentant al regelui Poloniei, sprijinea plângerile nobililor din Podolia, înaintând și un memoriu în care își exprima dorința ca Poarta să-l oblige pe Moruzi să ridice restricția importului de horilcă [404, p. 328-329]. Însă, domnul nu a permis restabilirea importului horilcii din Polonia, deoarece acest lucru era interzis de firman [178, p. 225]. În luna mai a aceluiași an, câțiva ofițeri poloni împreună cu contele Șinevski s-au adresat domnului Moldovei cu întrebarea dacă pot aduce ca mai înainte horilcă poloneză în țară, la care domnul a răspuns că ar permite, deoarece în acest caz ar avea și domnia venituri suplimentare, dar deocamdată interdicția se păstrează în conformitate cu firmanul Porții [404, p. 241-242].

Într-o corespondență a lui I. Bulgakov, datată cu 15/26 august 1783 și adresată lui I.I. Severin, se specifică că domnul Moldovei Moruzi absolut neîntemeiat refuză de a permite importul horilcii din Polonia, deoarece ar beneficia și el personal în urma acestui comerț. Același I. Bulgakov este de părere că Moruzi păstrează interdicția în cauză fiindcă vrea să-și vândă vinul și votca sa [404, p. 247]. În opinia noastră, aprecierea dată este destul de semnificativă, deoarece reiese că domnul Moldovei într-un astfel de mod tindea nu atât să îndeplinească firmanul de interdicție emis de sultan cât să promoveze o politică de protecționism și de apărare a intereselor producătorilor locali. De altfel, promovarea unei astfel de politici în condițiile exercitării interdicțiilor otomane asupra comerțului Moldovei era un lucru destul de dificil, dar nu și irealizabil.

I.I. Severin accentuează de câteva ori poziția contradictorie luată de domnie, dar în același timp declară că ar fi mulțumit dacă în locul horilcii poloneze votca rusească și-ar găsi piață de desfacere în Moldova. Astfel, un banal conflict comercial a căpătat treptat o coloratură diplomatică și politică, fiind vizate interesele economice ale Moldovei, Poloniei, Rusiei și Porții.

Totuși, interdicția sultanului era uneori încălcată de domnie; astfel, Alexandru Mavrocordat a primit o mustrare din partea Porții pentru că a permis importul horilcii din Polonia, astfel neluând în seamă interdicția [404, p. 284; 540, p. 93]. De facto, prohibirea importului horilcii poloneze, instituită de Constantin Moruzi, s-a păstrat până în timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti [204, p. 225].

În concluzie, relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost marcate și de litigii comerciale, cauzate de politica protecționistă a statelor, de abuzurile funcționarilor și militarilor din zonele limitrofe frontierei, de prohibirea unor produse și mărfuri.

3.6. Concluzii la Capitolul 3

În urma cercetării relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea am ajuns la următoarele *concluzii*:

1. Starea de drept a raporturilor economice moldo-polone a depins mai mult de conjunctura externă decât de situația internă din cele două state. Îngrădirea monopolului otoman după semnarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi, inițial s-a dovedit a fi benefică pentru economiile Moldovei și Munteniei, creând condiții mai favorabile pentru dezvoltarea comerțului exterior. Domnii, deși stingheriți enorm de mult de atribuțiile lor juridice, erau capabili să contribuie la menținerea unor legături comerciale benefice cu partea polonă, fapt explicat prin profiturile nemijlocite ale domniei, dar și prin manipularea abilă cu interesele Porții, mai ales atunci când se puneau sarcini de aprovizionare a Constantinopolului cu anumite produse și mărfuri.

2. Pe dimensiunea juridică, situația defavorabilă în care se aflau negustorii din țară era redresată prin trecerea lor sub auspiciile unei puteri străine, în special austriacă, iar după 1774 devenind mai dese cazurile de obținere de către negustori a protecției ruse. Sudiții se bucurau de mai multe drepturi și privilegii comparativ cu negustorii pământeni.

3. Starea generală a căilor de comunicație terestre în Moldova și în Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost constantă, bucurându-se, în dependență de circumstanțele politice și militare, de atenția statului și a unor categorii sociale cointerestate în dezvoltarea legăturilor comerciale interne și externe. Drumurile din orașe și din zonele limitrofe s-au bucurat de o îngrijire mai bună din partea domniei în Moldova, iar în Polonia întreținerea lor depindea mai mult de îngăduința magnaților din teritorii.

4. În Moldova și în Polonia modificările în geografia căilor de comunicație terestre au fost condiționate de necesitatea de a asigura în continuare importul și exportul de mărfuri și produse, stingherite și influențate enorm de Marile Puteri europene. Cert este însă faptul că ponderea enormă a exportului de vite din Moldova în Polonia, când vitele se transportau „pe

picioare”, nu necesita și prezența unor drumuri bune pentru transportarea acestui tip de marfă.

5. Sistemele de organizare a vămilor în Moldova și în Polonia erau marcate de multiple reminiscențe medievale: pe lângă vămile centrale activau numeroase vămi interne; legislația vamală se aplica în condițiile comiterii abuzurilor din partea vameșilor; activitatea unor puncte vamale a fost curmată de anexările teritoriale. În Moldova, regimul vamal a fost reglementat în 1761 de către Grigore Callimachi. Seimul polon a lichidat vămile interne în anul 1768. Sistemul vamal din ambele state a exercitat un impact direct asupra comerțului moldo-polon, determinând în mare parte prețurile finale la desfacerea mărfurilor și produselor pe piață.

6. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea Țara Moldovei a exportat în mod tradițional în Polonia produse agroanimaliere și alimentare, în special boi, vaci, cai, oi, pește, icre de pește, sare, lemn, vinuri, ceară, fructe uscate, pielele prelucrate de iepuri, vulpi, adică tot ceea ce se afla și se producea din belșug în țară. Dintre produsele chimice, fabricate în Moldova, cel mai des este amintită potasa caustică și silitra, care, deși era prohibită de Poartă, este amintită în multe acte ale epocii.

7. Predilecția moldovenilor pentru mărfurile poloneze poate fi explicată prin prețurile mai reduse comparativ cu cele la mărfurile și produsele occidentale. Astfel, pe piețele din Țara Moldovei se aduceau din Polonia în primul rând mărfuri manufacturiere, în special postavuri de diferite categorii, obiecte din metal, în special clopote, săbii, cuțite, pistoale, puști, tunuri; veselă, mobilier, componente chimici necesari la fabricarea sticlei, haine confecționate din blănuri, încălțăminte din piele, făină de grâu și secară. În anii neroditori sau marcați de secetă, de alte cataclisme naturale, domnii Țării Moldovei procurau, prin intermediul unor negustori sau dregători din țară, grâu și animale, în special oi pentru îndeplinirea cerințelor crescânde ale Porții.

8. Raporturile economice moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pe lângă conținutul lor tradițional, au cunoscut și perioade mai încordate, cauzate atât de circumstanțele politice ale epocii, cât și de interesele economice ale ambelor părți pe fundalul cărora s-au derulat mai multe conflicte de frontieră și litigii comerciale.

9. Unele tensiuni și conflicte cu partea polonă aveau, în aparență, motivații protecționiste, care erau greu de realizat în Moldova în condițiile măsurilor monopolizatoare otomane și ale regimului de prohibire a unor mărfuri și produse. Serioase prejudicii schimburilor comerciale erau aduse de abuzurile funcționarilor și militarilor de la frontieră, la care se mai adaugă anarhia generală a șleahței polone care nu respecta nicio regulă a comerțului.

10. Litigiul comercial, cauzat de prohibirea horilcii polone în principat, a fost rezultatul intercalării unor factori obiectivi de ordin intern și extern. Dintre cei interni, la etapa incipientă, au fost dezvoltarea industriei alcoolului în țară și necesitatea înlăturării concurenței din afară,

promovarea unei politici protecționiste, grija domniei pentru prezența în țară a unor brațe de muncă sănătoase și a contribuabililor pasibili de plata impozitelor. La factorii externi se atribuie cointeresarea Porții în aprovizionarea capitalei imperiale cu cantitatea necesară de grâne, tenacitatea autorităților poloneze în privința pătrunderii pe piața Țării Moldovei cu produse alcoolice, implicarea în conflict a diplomaților de la curțile din Viena, Paris și Moscova. În consecință, un banal litigiu comercial s-a transformat în obiect de discuție în cele mai înalte cercuri diplomatice. În linii generale, „litigiul horilcii” nu a diminuat cu mult raporturile economice moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fapt explicat prin prezența producției autohtone și prin importul horilcii produse în spațiul polonez prin contrabandă.

4. ROLUL NEGUSTORILOR ÎN EXTINDEREA RELAȚIILOR COMERCIALE MOLDO-POLONE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

4.1. Negustori moldoveni în comerțul cu Polonia

Tagma negustorilor antrenați în relațiile comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia este pestriță atât din punct de vedere etnic, cât și al ponderii nemijlocite în cadrul activităților economice. Negustorii alogeni au contribuit la dezvoltarea lor prin activitatea de tranzacționare a mărfurilor în spațiul nord-dunărean, ea fiind potențată prin dinamismul practicilor comerciale și capitalurile puse în circulație la dezvoltarea economică a spațiului sud-est-european în perioada preindustrială [306, p. 127].

În secolele XVI-XVII Moldova a fost zonă de tranzit al mărfurilor de pe piețele Peninsulei Italice și din Balcani spre piața poloneză, în special cea liioveană [114; 304; 556; 557]. Printre negustorii alogeni, în această perioadă predomină numeric, dar și prin capitalurile investite în operațiile de import-export, elementul greco-levantin. Majoritatea negustorilor greci din Țările Române în secolele XVI-XVII erau supuși otomani sau venețieni [306, p. 128]. În secolul XVIII situația în domeniu se va schimba radical, astfel negustorii alogeni, inclusiv greci, vor deveni supuși imperiali austrieci sau ruși

În aprecierea dată de V. Papahagi și C. Luca, negustorii greci, aromâni, armeni, evrei și alți balcanici, supuși ai Porții, dovedindu-și dinamismul și priceperea pe parcursul secolului al XVII-lea, dar și în veacul al XVIII-lea, au reușit să constituie elemente în egală măsură importante în comerțul exterior al Serenissimei, al Munteniei și al Moldovei [306, p. 134; 357, p. 119-126]. Afirmția dată este confirmată doar parțial în documentele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care converg în favoarea faptului că tabloul etnic al purtătorilor comerțului moldo-polon era mult mai divers, fiind atestați, de exemplu, în anul 1765 la vama Movilăului, traversată în ambele direcții, negustori evrei, moldoveni, turci, greci, sârbi, „din Lehia”, armeni, lipoveni, unguri, ruși [224, p. 202-204].

În actele gestionare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în special în documentele care atestă tranzacțiile comerciale, specificate în registrele vamale, este reflectat în linii majore tabloul etnic al purtătorilor comerțului dintre Țara Moldovei și Polonia. În mod prioritar ne-am axat pe modul de organizare a comunităților și pe rolul exercitat de către negustorii, reprezentanți a trei etnii: a) pământeni, specificați în actele vremii cu etnonimele moldoveni/români; b) armeni; c) evrei. Alegerea dată este determinată de următorii factori: depășirea percepțiilor istoriografice tradiționaliste, precum că moldovenii nu aveau predilecții

pentru practicarea comerțului; elucidarea rolului comunității armenilor, de altfel, una dintre comunitățile cele mai vechi care a contribuit la dezvoltarea economiei principatului, în special pe dimensiunile comerțului și meșteșugurilor; relevarea ponderii comunității evreiești la dezvoltarea relațiilor comerciale interne și externe ale Țării Moldovei, implicit cu Polonia, prin prisma activităților tradiționale și a sporului numeric al acestei comunități în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Ținem să accentuăm că, în numeroase cazuri, locuitorii băștinași, moldoveni/români, nefiind propriu-zis negustori, se deplasau la târgurile poloneze, aflate în imediata apropiere de granița principatului, unde vindeau sau procurau produse și mărfuri la un preț convenabil. Registrele vamale ale timpului reflectă un tablou general, pe alocuri incomplet, în ceea ce privește apartenența etnică a purtătorilor comerțului moldo-polon în perioada care ne preocupă. Astfel, mulți negustori pământeni, din considerente economice (în special fiscale și juridice), au devenit cu timpul supuși străini – sudiți austrieci sau ruși. O altă categorie de negustori pământeni preferau să comercializeze mărfurile aduse din Polonia în târguri și la iarmaroace fără a se deplasa în această țară. În actele vremii figurează negustori moldoveni cu indicarea dregătoriei pe care au ocupat-o sau o exercită în continuare; ne exprimăm anumite rezerve ce țin în mod special de transparența declarațiilor oferite de acești comercianți moldoveni serviciului vamal. În sfârșit, existau numeroși negustori, cu ascendență medievală străină – armeană, greacă, sârbă, ruteană – care erau asimilați parțial sau chiar totalmente de către autohtoni, păstrându-și la trecerea vămii în registre numai etnonimul istoric, gen: Sârbu, Grecu, Tătaru, Armeanu, Rusu. Nu trebuie să oitem și impactul procesului de asimilare a alogenilor de către băștinași asupra societății în ansamblu.

Rolul negustorilor moldoveni în cadrul comerțului interior și exterior al Țării Moldovei a fost elucidat într-un șir de cercetări științifice, axate în mod prioritar sau numai tangențial pe această problemă. Filiera poloneză a comerțului exterior a reprezentat o prioritate a vieții economice, atât grație existenței unei largi piețe de desfacere pentru produsele agricole, alimentare și animaliere provenite din Țara Moldovei, cât și persistenței unor tradiții de schimburi economice reciproce, determinate de vecinătatea geografică.

Predilecția unui popor pentru practicarea comerțului derivă din condițiile natural-geografice, tradițiile seculare, circumstanțele politice, mentalitatea și stereotipurile formate pe parcursul propriului itinerariu istoric parcurs. Mai mulți autori din secolul fanariot au dat aprecieri ample participării negustorilor pământeni la dezvoltarea comerțului interior și exterior. În *Descrierea Moldovei* Dimitrie Cantemir menționa că dintre „moldovenii curați” „sunt fie cetățeni, fie țărani. „Cetățeni” îi numim pe cei care își duc traiul în orașe sau în târguri”. „Toți se

ocupă cu meșteșugurile; rar neguțătorul moldovean. Căci Moldovenii au din naștere trufia, ori lenea, de a socoti nevrednic orice fel de negustorie, înafară de vânzarea acelor roade, pe care le capătă de pe proprietățile lor” [94, p. 298]. Cărturarul consideră că anume aceasta este „pricina pentru care rar se găsește în Moldova vreun cetățean bogat”, iar „neguțătorii străini, Turci, Iudei, Armeni și Greci” „au pus mâna pe toate negoațele Moldovei” [94, p. 298].

M. Schwarzfeld a analizat specificul gradului de antrenare a băștinașilor în cadrul comerțului interior și exterior, ajungând la concluzia că mulți negustori moldoveni au abandonat comerțul din dorința de „a se înnobila, a se boieri”, mai ales în perioada fanariotă, prin acordarea banilor cu scopul de a ocupa importante funcții administrative [214, p. 239]. Disprețul față de practicarea comerțului a fost caracteristic în special pentru tagma aristocratică, începând cu cele mai vechi timpuri*.

În același timp, s-a constatat că majoritatea negustorilor din Imperiul Otoman erau creștini, supuși ai Porții. Participarea negustorilor creștini la schimburile comerciale contribuia la acumularea incipientă a capitalurilor, creând premisele necesare formării burgheziei balcanice [552, p. 117].

O parte însemnată a beneficiilor realizate din schimburile comerciale cu Polonia ieșeau din țară, dat fiind faptul că în cea mai mare parte acest comerț se afla în mâinile negustorilor străini. Multiple descrieri ale epocii remarcă că operațiile comerciale se găseau „aproape în întregime în mâna evreilor, turcilor, grecilor și armenilor”, iar moldovenii „nu se îndeletnicesc și cu speculațiuni comerciale” [347, p. 97, 99]. În anul 1781 J.L. Carra menționa că în Țările Române „negustorii sunt sau pământeni sau străini”, iar cei autohtoni „se mărginesc în majoritatea cazurilor la comerțul din interiorul țării” [106, p. 144-145; 294, p. 238]. În același timp, dezvoltarea comerțului interior era frânată de monopolurile și privilegiile boierilor, bisericilor, mănăstirilor și domnilor în privința comercializării pe domeniile lor a băuturilor alcoolice, cărnii, păcurii, dohotului, fierului, sării, săpunului etc. [329, p. 229-231].

Conform constatărilor lui Wenzel von Brognard, exercitarea comerțului de către străini făcea ca Țara Moldovei să piardă: „1. câștigul comercial de desfacere a produselor sale; 2. câștigul comercial la vânzarea mărfurilor străine în țară; 3. avantajele rezultate din transport și mijloacele de plată; 4. în sfârșit, întreaga ramură a activității comerciale, din care se hrănesc numai străinii” [347, p. 105].

Negustorii pământeni, numiți de turci *raele*, erau asociați în bresle, cunoscute cu denumirea turcească *isnafuri* [216, p. 148-149]. Breslele negustorilor erau organizate după

* Synesios din Cyrene (370-413), filosof păgân, apoi creștin, autor a numeroase epistole, tratate, scrieri filosofice, aprecia, de exemplu, că oamenii care practicau comerțul cu scopul de a se îmbogăți sunt mai prejos decât furnicile. Percepția dată a fost caracteristică pentru civilizația Romei antice, fiind ulterior preluată de bizantini, de popoarele medievale din spațiul sud-est-european.

specialitatea lor, după apartenența etnică sau după regiunea sau centrul cu care făceau comerț: lipscanii cu marfă de Lipsca; brașovenii cu marfă de Brașov etc. Breslele negustorești se bucurau de anumite privilegii, aveau starosti și vătavi.

Starostele era ales de către negustorii breslei respective, după care urma a fi confirmat de către domnul țării. Starostele breslei avea următoarele drepturi: să judece împreună cu fruntașii breslei litigiile mai mici dintre negustori, cele mari fiind judecate de către vel vistiernic; să îndeplinească poruncile domnești către breaslă; să perceapă amenzile; să fixeze locul unde negustorii își puteau deschide prăvăliile; să supravegheze procurarea și repartizarea mărfurilor; să țină catastihul tuturor prăvăliilor; să asigure respectarea statutelor; să apere breasla de concurența străinilor; împreună cu fruntașii negustorilor trebuia să folosească banii strânși în Cutia breslei pentru ajutorarea celor „cuprinși de nevoie și de sărăcie” [136, p. 37-43]. Pentru a conduce breasla, starostele era ajutat de câțiva *epitropi* aleși de negustori [334, p. 540]. Starostele era scutit de toate dările, primea o simbrie, putea ține o prăvălie, mai rar două. Un privilegiu din 1783, acordat starostelui negustorilor din Iași, prevedea scutirea de vădrărit pentru 100 de vedre de vin, de goștină pentru 100 de oi, de desetină pentru 100 de stupi, acordându-i-se și două *liude* scutelnici [351, p. 112].

Pe următoarea treaptă ierarhică a breslei se afla *ceaușul* sau *vătaful*, care încasau cotizațiile membrilor, asigurând și plățile necesare în folosul vistieriei. Într-un act datat cu 20 februarie 1795 este menționat „Timuș ceauș de negustori” care a cumpărat de la Sanda, soția lui Ștefan băcal, o parte din via sa de pe moșia mănăstirii Socola [14]. Exista și casieria de ajutor a breslei completată dintr-o taxă asupra mărfurilor, amenzi și din taxa de intrare în breaslă [351, p. 111].

Tagma negustorilor pământeni se diviza în mai multe categorii, determinate de volumul și obiectul afacerilor lor. Negustorii mari, numiți *toptangii*, vindeau marfa cu ridicata. Negustorii mici, sau *marchitanii*, vindeau marfa cu amănuntul. În Țara Moldovei negoțul marchitanilor a fost oprit în anul 1783, „fiindcă aduc împiedicare la alișverișul neguțătorilor și pricinuiesc și păgubire vămii gospod, făcând tot felul de meșteșuguri de ascund marfa de vamă” [136, p. 43]. Marchitanilor li s-a permis să-și vândă produsele numai în târguri și la iarmaroace.

Negustorii pământeni aveau obligații bănești față de vistieria țării, inclusiv trebuiau să plătească darea anuală *birul* în vistieria țării și *răsura*, prestație care asigura achitarea lefurilor funcționarilor fiscului [333, p. 341]. La 1783, domnul Alexandru C. Mavrocordat a emis un hrisov pentru breasla negustorilor pământeni din Iași. În conformitate cu prevederile acestui document, fiecare negustor trebuia să achite anual vistieriei o dare de 1 leu și 67 bani, iar *răsura* se calcula în proporția de 14 parale la leu [351, p. 101-102]. Astfel, calculând proporția, stabilim cuantumul *răsurii*, care alcătuiește 35% din suma dării anuale, adică 65,45 bani sau 21,82 parale.

În total, aceste două dări se ridică la 2 lei și 12,45 bani. Negustorii pământeni „erau obligați a da pe an 11 dăjdii, adică șase dăjdii câte pe una pol lună o dajdie; trei dăjdii la vremea ajutorinței de iarnă și două dăjdii la ajutorul cheltuielilor Vistieriei ce se iea vara”. Banii urmau a fi strânși de către ceașul breslei negustorilor pământeni. În ansamblu, în anul 1776 veniturile țării se constituiau din răsurile, sferturile, ajutorința, darea mazililor, negustorilor, ruțașilor, constituind „suma de 694103 lei, calculându-se după cei 242936, răsura de 14 parale la leu” [371, p. CXVIII].

Sistemul de dări pentru breasla negustorilor pământeni din Iași a fost modificat în anul 1786 de către domnul Alexandru I. Mavrocordat, care a majorat birul, inclusiv pentru unii negustori care au fost scutiți de plata lui până la acel an. Negustorii pământeni erau astfel obligați să achite vistieriei domnești un bir anual de 15 lei: jumătate din sumă la Sf. Gheorghe, cealaltă jumătate la Sf. Dumitru. Fiecare negustor plătea răsura „câte cinci parale de tot leul”, adică 75 de parale sau 1 leu și 35 de parale [333, p. 341].

Dughenele erau impuse la o dare a *ajutorinței* (*agiutorință*), după cum urmează: 15 lei bogaseria, 20 de lei brașovenia și 25 de lei lipscănia. Răsura se achita în proporție de 14 parale la leu [333, p. 341]. Respectiv, calculele noastre relevă faptul că bogasierii plăteau răsura în mărime de 1 leu 12,5 parale; brașovenii – de 1 leu 30 parale; lipscanii – de 2 lei 7,5 parale. Crâșmele plăteau de asemenea ajutorința. În hrisovul din 1786 se preciza că la vremea ajutorinței crâșmele vor plăti 3 lei de bute și câte 60 de parale (1,5 lei) de poloboc [406, p. 286-287]. Veniturile domniei în urma perceperii acestor dări erau substanțiale, deoarece numai în Iași în anul 1774 își desfășurau activitatea 695 dughene și 68 crâșme, în total 763 [331, p. 198].

Unii negustori pământeni, proprietari de dughene, erau obligați să plătească darea numită *la slujba cotăritului*, adică pentru marfa evaluată valoric cu cotul, al cărei echivalent bănesc era exprimat de domnie la 60 bani anual. Cotașitul se plătea și de negustorii care înainte de a-și vinde băutura trebuiau să-și măsoare butoaiele cu cotul [351, p. 101]. Într-un document de la Grigore A. Ghica, mărimea cotașitului pentru orașul Iași și celelalte târguri este fixată la 30 de bani. Darea respectivă urma a fi percepută de către vel cămăraș, care „era dator să facă coturi cu boure domnești, halepuri și arșinuri; și dând la fiește care dugheană câte 2 coturi, un halep și un arșin, să ia de toată dugheana câte 30 bani; preveghind de a purure ca să vînză negușitorii marfa lor cu coturile ce se vor da cu boure domnești; iar care din negușitori nu va urma după poronco, să se pedepsească” [371, p. 14].

Pe lângă aceste obligații, negustorii pământeni trebuiau să contribuie financiar la întreținerea podurilor, adică a străzilor [333, p. 341-342]. De menționat că negustorii sudiți nu plăteau această dare. Negustorii, inclusiv cei pământeni, plăteau și dări cerute la trecerea mărții

peste ape prin vad sau pe poduri. O astfel de dare era plătită la trecerea negustorilor prin oraș, peste *podurile* ce acopereau străzile [351, p. 102].

Negustorii pământeni erau obligați să asigure cu bani *Cutia de milostenii* sau *Cutia milelor*, în care erau adunate fonduri pentru ajutorarea săracilor, bătrânilor, văduvelor. Există și practica când banii din acest fond erau destinați pentru „ajutorarea” văduvelor de boieri sau a boierilor scăpătați [333, p. 343]. În Botoșani, bacalii de frunte trebuiau să plătească în fiecare duminică câte doi bani, iar bacalii de mijloc urmau să depună câte un ban [216, p. 62-63].

Negustorii de pește prestau o dare numită *măgerie*, la 1785 cei care vindeau pește în Galați plăteau „câte patru parale de leu”, iar cei care comercializau pește sărat sau proaspăt în alte orașe erau obligați să plătească câte 60 de bani (1/2 leu) „de tot boul ce va fi la car” și câte 40 de bani (1/3 leu) „de tot calul” [137, p. 71].

Întreținerea agiei era asigurată din taxele plătite de către starostele de breaslă. Starostele de băcali trebuia să achite 30 de lei anual în două rate: prima la Sf. Gheorghe, cealaltă jumătate la Sf. Dumitru. O crâsmă mare plătea în folosul agiei 2 lei, iar una mică un leu. Agia, la rândul ei, își asuma să asigure ordinea publică și paza dughenelor negustorilor, iar fiecare „dughengiu, când i-a veni rândul, să de opt parale fânar fânaragiului; încă 2 parale pentru lumânări și 6 parale pentru plata ostenelei lui”. Vel Aga era dator să rânduiască „oameni de credință ca să păzească fânarele pe rânduială, neadormit, de cu sară până în ziuă” [371, p. 15-17].

În afara breslelor negustorilor pământeni își desfășurau activitatea o mulțime de precupeți. Domnia curma activitatea acestora, deoarece „se pricinuiește mare scumpire la cele ce sânt de mâncare norodului; fiindcă acești precupeți se duc afară din târg, întru în întâmpinarea sătenilor ce aduc lucruri de mâncare la târg; și acolo la câmp târguiesc lucrurile cele de mâncare și, cumpărându-le cu un preț, le vând cu preț întreit”. Domnul a intervenit în favoarea sătenilor, poruncind ca țăranii și femeile, după vechiul obicei, să vândă ei înșiși lucrurile de mâncare, „iar care va îndrăzni să facă matrapanlâc să se pedepsească cu ulița” [371, p. 18].

Breslele negustorilor pământeni se bucurau și de numeroase scutiri și privilegii. Astfel, în anul 1783 breasla negustorilor pământeni din Iași beneficia de următoarele scutiri: cai de menzil, zaharele, găzduirea unor persoane și de „alte angării” [136, p. 37-43]. Ulterior, în 1786, pe lângă aceste privilegii confirmate, negustorii ieșeni au fost scutiți de *desetina* pentru 300 de stupi și de *vădrărit* pentru 600 vedre de vin. Ceașul breslei era scutit de bir [136, p. 43-47]. În anul 1799 scutirile pentru această breaslă au sporit la 500 de stupi și la 1000 vedre de vin [333, p. 345].

Spre deosebire de breslele negustorești din Moldova, în Țara Românească și în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost fondate case comerciale, compuse în mare parte din negustori alogeni, în special greci, care după modalitatea de asociere erau de trei

tipuri: a) cu caracter familial (asociația tată-fiu [- nepot]; asociația dintre frați; asociația altor rude); b) parțial familială; c) fără caracter familial. Negustorii din Moldova sunt amintiți doar sporadic în astfel de asocieri. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, Nichifor Nica, mare negustor de Iași, s-a asociat cu Gheorghe, fondând o casă comercială la Brașov, iar compania lor *Nica Gheorghe & comp.* este atestată doar la începutul secolului al XIX-lea [215, p. 191-194].

Lipsa unor case de comerț în Moldova este determinată de specificul asocierii negustorilor pământeni în bresle, instituții care le asigurau protecție, creându-le un mediu destul de favorabil pentru activitățile comerciale și antreprenoriale. Casele de comerț din Țara Românească și din Transilvania au fost fondate de negustorii care asigurau un vast comerț de tranzit dintre regiunile învecinate din sud-estul și centrul Europei. Anume acești negustori aveau nevoie la distanțe mari de oameni de încredere în centrele cuprinse în rețeaua schimburilor economice, în orașele din apropierea punctelor de vamă și de carantină, pentru preluarea și expedierea mai departe a mărfurilor, obținerea autorizațiilor și garanțiilor bancare, plata taxelor vamale, angajarea chirigiilor, îndeplinirea formalităților, inclusiv în punctele de destinație. În casele de comerț negustorii se asociau în baza interesului de câștig, legături personale, implicit de rudenie și pe comunitatea de patrie [305, p. 189-190]. Constatăm că negustorii moldoveni, în mare parte, nu participau la marele comerț de tranzit, limitându-se la efectuarea unor operații comerciale pe interiorul țării și la asigurarea relațiilor comerciale bilaterale cu țările din vecinătate, implicit cu Polonia. O astfel de activitate corespundea cu toate avantajele, drepturile și privilegiile oferite în cadrul asocierii negustorilor moldoveni în bresle.

Activitatea comercială a negustorilor moldoveni s-a dovedit a fi deosebit de afectată de situația economică existentă, de statutul politic și juridic al Țării Moldovei. Comerțul interior și exterior, practicat de negustorii moldoveni, era stânjenit puternic de ostilitățile militare, soldate deseori cu ocuparea teritoriului țării de către armatele străine. Oferta de produse și mărfuri era diminuată substanțial de jafurile și rechizițiile militare. Într-un arz al boierilor moldoveni dintre anii 1787 și 1800 sunt descrise jafurile și abuzurile turcilor din timpul războiului ruso-turc (1789-1792). Se menționează în special devastarea orașelor Galați și Iași și prădarea negustorilor locali [254, p. 56]. Zvonurile despre un eventual război îi determinau pe mulți negustori autohtoni să-și închidă prăvăliile (nu înainte de a-și pune la adăpost mărfurile) și să se refugieze peste hotarele țării, revenind și reluându-și activitatea după expirarea pericolului militar [337, p. 57].

Într-un raport al consulului austriac Oeshsner la Iași, din iunie 1784, se menționează că negustorii băștinași, îngrijorați de prosperarea comerțului supușilor austrieci și de teama că „nemții vor acoperi într-o zi pe cei băștinași”, au alcătuit o plângere „prin care susțin că negustorii străini ar avea un avantaj real de 25% asupra lor, în privința vămilor și a dărilor” [70,

p. 75]. Negustorii moldoveni afirmau că o astfel de situație îi va „ruina complet dacă nu se vor lua măsuri și pentru reducerea impozitelor lor” [294, p. 268]. De asemenea, este bine cunoscut faptul că la importul mărfurilor în țară negustorii străini plăteau vamă 3% din valoarea mărfurilor, iar autohtonii 10% [490, p. 63].

Pentru a preciza situația dificilă în care activau negustorii moldoveni, remarcăm că pe lângă numeroasele taxe fiscale la care erau impuși, negustorii moldoveni care făceau comerț cu Polonia achitau taxe vamale la traversarea Nistrului, plus de fiecare car „un groș în interesul vameșului”, 2 groși „vameșului pentru serviciu” în cazul când aduceau „mătăsurile care au fire de bumbac”, urmau taxele vămilor interne și achitarea brudinei Nistrului la fiecare traversare de fluviu pe poduri umblătoare. În schimb, supușii străini achitau numai taxa unică de 3% *ad valorem* și brudina la traversarea râurilor. Astfel, în domeniul comercial existau decalaje evidente în privința drepturilor și privilegiilor negustorilor pământeni vizavi de cei sudiți, cântarul înclinând cu mult în favoarea celor din urmă.

În opinia lui C. Istrati, negustorii moldoveni antrenați în tranzitarea mărfurilor posedau o experiență mai bogată, grație acumulării unor deprinderi necesare în domeniul comerțului internațional [290, p. 241, 246]. Tranzacțiile comerciale moldo-polone reprezentau de multe ori o verigă a comerțului de tranzit pe itinerariul Rusia Centrală, Ucraina, Țara Moldovei, Țara Românească; un alt drum includea localitățile Triest, Viena, Brașov, Iași, Nejin [290, p. 243-244].

Deseori, negustorii moldoveni aveau rolul de corespondent în afaceri, cum a fost cazul lui Dumitru Pavli din Iași. Un astfel de negustor primea în dugheana sa marfa parvenită de la un negustor de peste hotare și adresată altui negustor, dintr-o altă țară străină; astfel, Țara Moldovei figura în această afacere drept una de tranzitare. Uneori, negustorul pământean vindea mărfurile în contul stăpânilor lor, achitând diferite polițe, sau le preda altor negustori în conformitate cu dispozițiile primite. „În felul acesta, el nu numai că urma unor practici comerciale internaționale, care, cu siguranță, îi aduceau profituri, dar, în calitatea sa de corespondent, trebuia să observe și respectarea intereselor unei părți de către cealaltă” [290, p. 244].

Negustorii pământeni care plecau în alte țări, printre care Polonia, tindeau să obțină acte de protecție din partea autorităților, inclusiv a celor ruse. Astfel, la 19 aprilie 1773 comandamentul rusesc i-a oferit căpitanului Dmitriev, arnăut aflat în rezervă, un pașaport, în conformitate cu care „va merge cu treburi negustorești în locurile moldovene, muntene și basarabene, de asemenea și în Polonia”. La 23 iulie același an un pașaport similar i-a fost oferit „locuitorului orașului Iași Ivan Ravlev, care se îndrepta spre localitatea poloneză Brody pentru a procura produse alimentare” [540, p. 93].

Despre ponderea aproximativă a negustorilor moldoveni în cadrul comerțului moldo-polon

în perioada enunțată ne putem crea un tablou mai complet în baza unor documente ale epocii, în special a catastihului vămilor Moldovei din anul 1765. Astfel, în acest an, pe parcursul a cinci luni și jumătate prin vama de la Movilău au trecut 294 de persoane, dintre care o parte au traversat vadurile de câteva ori. Din punct de vedere etnic, componența este următoarea: 119 evrei (40%), 59 moldoveni (20%), 52 turci (17,6%), 21 greci (6,14%), 14 sârbi (4,8%), 10 din Lehia (3,4%), 7 armeni (2,6%), 5 lipoveni (1,8%), 4 unguri (1,4%), 3 ruși (1,2%) [224, p. 202-204]. (Anexa: Tabelul 1.11.)

Constatăm că, numeric, moldovenii se află pe locul al doilea, fiind depășiți numai de evrei. Îi vom nominaliza pe negustorii pământeni din Țara Moldovei care au traversat vama Movilăului și cele două vaduri limitrofe, Iarova și Cremenciuc: Grigoraș din Slobozia Camencăi, Petre din Chircicăuți, Donici din Movilău, Ene Drăgan, Sandu din Chircicăuți, Chiriac din Nicoreni, Dumitru din Târgu Frumos, Iacov Cojocar *sin* Constantin din Runghi, Neculai Ceauș, Gheorghe din Slobozia Delenilor, Neculai din Albineț din ținutul Iașilor, Teodor, Sofiun, Ștefan din Pelinei, Tănase și Dobre din Galați, Andrei vornic din Condreni, Vasilachi din Cobolta, Lupul Moldovan, Teodor din Condreni, Ivăniță Năvătneț din Slobozia lui Arghir, Ion din Rusu Balș (Suceava), Gane din Ticeni, Ioniță Căcăceanu din Ciuciule, Sandul de la Tomița Iiași, ținutul Hărlăului, Andrei și Petre din Botoșani, Teodot Cojocar din Suceava, Gavril din Avrămeni (Dorohoi), Dumitru lipcan din Iași, Axente și Constandin din Bălțătești (Neamț), căpitan Maier din Vârtejeni, Ianachi vornic din Slobozia Tatarucăi, Toader din Chelearsă, Apostol Moldovan din Condreni, Toma holtei din Condreni, Ioniță Pușcașu din Cerneleuca, Ieremia *sin* Vasile vornic din Cerneleuca, Chir Gavril din Focșani, Todor din Sauca, Nicolae Colac din Lincăuți, Necolai Ciubotar din Iarova, Mihai din Ștefănești, Lazăr Mumgiu din Grozești, Antohi din Glodeni, Vasile fugar peste Prut, Lupașco din Iarova, Mihalache și Stoian din Chișinău, jupân Dima din Focșani, Ioniță Abager [224, p. 202-203]. (Anexa: Tabelul 1.11.)

Faptul că în documentele timpului negustorii moldoveni nu dețin întâietatea numerică nu ni se pare jenant, deoarece este cunoscut că comerțul propriu-zis era practicat și de către reprezentanții altor categorii sociale: de boieri, care achitau taxe la vamă, de țărani, care își aduceau produsele la târgurile din imediata apropiere a frontierei polone [371, p. CXIII].

Mărfurile și produsele trecute de către negustorii moldoveni prin vama Movilăului în luna iulie a anului 1765 prezintă următorul tablou: Grigoraș din Slobozia Camuncăi a trecut „2 barilce de horilcă, la 7 vedre” pentru care a plătit 1 groș și 48 de aspri [224, p. 217]; Petre din Chircicăuți a trecut vama de două ori, prima dată a adus în țară „5 măsuri horilcă” pentru care a achitat 1 groș, iar a doua oară a achitat 69 de aspri pentru o marfă nespecificată în document. În catastih este fixată suma de 1 groș „pentru oile, care le-a trecut în fața lui Nicolae” [224, p. 218].

În ziua de 2 noiembrie 1765, Donici din Movilău, îndreptându-se spre Chișinău, a trecut prin vamă „7 testele singeap, 11 blănuri proaste, 23 singeap chelcèle, un tulum pacea dihor, una blană de ciacal”. Acest negustor „afară de bacșiș” a mai dat vameșilor 60 de parale. Ene Mocanul a achitat taxa de 1 groș și 12 aspri pentru un cal trecut prin vamă [224, p. 219]. Comercianții Sandul din Chircicăuți, Chiriac din Nicoreni, Lupul Blanarul din Movilău, Dumitru din Târgul-Frumos au adus în țară volume diferite de horilcă, pentru care au achitat în total 8 groși și un aspru. Prezintă interes faptul că printre cei care au trecut horilcă prin vamă figurează un oarecare Țăranu cu o „ciohă de horilcă”, pentru care a achitat 45 de aspri [224, p. 219-220]. Un alt negustor pământean, Hristachi Medelnicerul, cumnatul unui negustor din Galați, la 16 martie 1766 a adus din Lvov mai multe mărfuri în valoare totală de 74 lei 19 parale [216, p. XXVI].

Dintre negustorii moldoveni axați pe schimburile moldo-polone erau avantajați în mod special băcanii, adică cei care țineau prăvălii în care erau comercializate produse alimentare. În anii mai puțin prielnici, în special pe timp de secetă, „articolul mâncării trebuia să se găsească în prăvălia băcanului”; acestuia i se impunea „să aibă untdelemn și alte lucruri suficiente pentru trebuința obștii” [405, p. 337-338]. În conformitate cu prevederile unui document datat cu 11 ianuarie 1796, băcăliile sau băcăniile trebuiau să fie bine aprovizionate, marfa să fie proaspătă și păstrată în vase curate; bacalii trebuiau să vândă după *nart* – după un preț maximal, în caz contrar vor fi amendați; cel care va vinde produse alimentare stricate, vechi sau cu măsuri false „se va osândi la pedeapsă, potrivit greșelii, și se va da prin târg” (era bătut în public); „sub grea pedeapsă” bacalii nu aveau dreptul să vândă praf de pușcă și diferite otrăvuri; cei care vor încălca poruncile domnești urmau să fie pedepsiți aspru și li se vor „pecetlui dughenele” [216, p. 175-176]. Negustorii care aduceau mărfuri de peste hotare, numiți și *toptangii*, nu aveau dreptul să vândă marfa cu mărunțișul, acest drept revenind în exclusivitate băcanilor [216, p. XXV].

În catastihul vamal întâlnim și unele cazuri când vameșii indicau numai marfa sau produsele vămuite, omițând numele purtătorilor acestui comerț. Astfel, în luna noiembrie 1765 sunt menționate „horilcă și făină din Căcăceni”, pentru care s-au plătit 12 aspri [224, p. 220].

Domnii Țării Moldovei au promovat o politică de susținere a activității comerciale a negustorilor moldoveni, totodată nelezând drepturile alogenilor. La 24 aprilie 1751 Constantin Racoviță a întărit ispisoacele date mai înainte, în conformitate cu care târgoveții din Cernăuți, „moldoveni și jidovi, precum și lăcuiitorii din Horece, cari se află în hotarul târgului” erau scutiți de plata solăritului [294, p. 5-6]. Un alt domn, Alexandru Mavrocordat, reglementa printr-un hrisov special drepturile și obligațiile tuturor negustorilor și desăgarilor din Iași; cei din afara țării, în special evrei și armeni, nu aveau „voe a vinde marfa lor cu cotul sau cu cumpăna, ce să o vândă cu ridicata, afară din lucru ce este de mâncare, care acele lucruri de ale mâncării să le

vândă cum or putea”. Reacția revoltătoare a breslei negustorilor pământeni a parvenit în urma răspândirii numărului mare de desăgari sau boccegii din rândul evreilor, care cutreierau satele pentru a-și realiza mărfurile. Domnul, la insistența negustorilor moldoveni, a interzis comerțul desăgarilor la sate [294, p. 260].

Negustorii moldoveni, de rîd cu cei alogeni, se bucurau de încredere din partea autorităților statului. Drept dovadă servește faptul că „Divanul coopta un număr de negustori care erau consultați în calitate de experți” [290, p. 243].

Negustorimea din Țara Moldovei a suportat pagube enorme și în urma politicii vamale promovate de către austrieci. În perioada anilor 1758-1761, autoritățile austriece, sub pretextul introducerii unei carantine, au închis de mai multe ori frontiera pentru negustorii din țară, confiscând și întregi turme de vite invocând că nu îndeplineau condițiile cerute [376, p. 97].

După încheierea tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774) au fost create posibilități ca numeroși locuitori străini din Moldova să se pună sub protecția unui consul străin. Însă, din cauza fiscalității excesive, nu doar negustorii străini, dar și mulți pământeni căutau să dobândească statutul de sudiți. În 1786 este menționat Neculai, proprietar de dugheană în Botoșani, fiul lui Costachi Panaite „sudet austriac” [15]. N. Iorga menționează că „negustorii de țară se grăbeau să-și ia pământ în Bucovina și să treacă drept sudiți” [273, p. 74].

Ponderea economică a negustorilor moldoveni era importantă, ei fiind deschiși spre colaborări reciproc avantajoase. Tovărășia dintre negustori reprezenta un fenomen răspândit în epocă. În documentele de încheiere a unei astfel de colaborări este prevăzut creditul comercial care reprezenta o garanție în plus pentru tovarășia dintre cei doi negustori. În noiembrie 1773 Divanul a examinat un litigiu apărut între mai mulți negustori, constatând în „Cartea de judecată” că „nedovedindu-se nici cum o dovadă din câte au arătat jăluitoriul, nici o regulă neguțătorească și nici o pravilă nu poate să silească pe Pavli a plăti datoriile Mantului” [290, p. 251]. Negustorul ieșean Dumitru Pavli a fost numai tovarăș cu Dumitru Leonard de la Nejin, iar pentru reclamantul Anastasie Mantul, care pretindea achitarea unui prejudiciu de „8977 rubli 55 copice” a „fost numai corespondent, căci și aicea și aiurilea mulți neguțători sînt corespondenți a altor negustori și primesc o marfă în dughenile lor de la neguțitorii ce le trimit de printr-alte țări, dar nu să pot hotărî numai cu această pricină a fi și tovarăși, nici să pot sili a plăti datoriile celor ce le trimit marfă, făr a nu se dovedi asupra lor că au rămas bani di pe ace marfă trimisă către dînșii” [290, p. 246-251]. Mărfurile primite de Dumitru Pavli au fost distribuite în conformitate cu dispozițiile date de stăpânul lor.

Negustorii moldoveni acordau împrumuturi bănești, se arătau binevoitori față de încheierea unor acorduri de colaborare cu negustorii alogeni din țară. Astfel, la 4 ianuarie 1781 negustorul

Chiril din Iași i-a împrumutat lui Alexandru săbier 410 lei fără dobândă, cel din urmă asumându-și obligația să-i dea negustorului „în toate toamnele” pentru acești bani vin din viile sale la prețul de piață „până să vor plăti banii” [102, p. 22]. Alt exemplu vizează un act de tovărășie încheiat la Chișinău în anul 1796 care prevedea participarea negustorului moldovean Vasilică cu un capital de 4500 piaștri cu armeanul Hagi Kevorc cu un „capital de 6000 piaștri”, „adică împreună 10500 piaștri, cu această condiție că câștigul și pierderile se vor împărți în mod proporțional”^{*}.

Acordul încheiat între negustorul moldovean Vasilică cu armeanul Hagi Kevorc poate fi etichetat drept asociație comercială care reprezintă o convenție, prin care cei doi negustori își pun în comun pentru o perioadă de timp variabilă capitalul, cunoștințele și activitatea într-un scop lucrativ. Nu este vorba de o casă comercială, lipsind legăturile de rudenie dintre asociați. În cazul dat este vizată o „înțelegere” încheiată între doi negustori care se cunosc și acordă încredere unul altuia pentru a lucra împreună [215, p. 191].

Negustorimea din Țara Moldovei, realmente și negustorii moldoveni, era nedreptățită uneori și de autoritățile țării. J.L. Carra descrie un caz relevant în această privință, și anume – procesul de judecată intentat de către un „negustor din Iași”, „pe nume Nicoletti”. Referitor la apartenența etnică a lui Nicoletti „negustor de Iași”, putem numai presupune că era negustor pământean, probabil numele său adevărat este schimonosit de J.L. Carra. Această presupunere reiese din multiplele denaturări ale termenilor prezentați de autor în lucrarea sa *Istoria Moldovei și a Țării Românești*^{**}. Un alt argument că Nicoletti este negustor pământean servește faptul că este supus judecății domnului țării. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea supușii străini sau sudiții din Țara Moldovei „se judecau după legile țării de origine”, iar după instalarea consulilor ruși și austrieci la București și Iași (1781-1782) „erau justițiabili numai în fața consulilor lor pentru litigiile survenite între ei” [313, p. 69]. Autorul putea modifica numele original al negustorului și din considerente de siguranță a reclamantului, mai ales dacă era vizat cineva dintre cei apropiați lui J.L. Carra, reieșind și din gravitatea acuzațiilor aduse domnului țării și înalților dregători de comitere a numeroase cazuri de corupție.

Din însemnările lui J.L. Carra reiese că Nicoletti l-a chemat în fața judecății domnului pe un ins care-i datora 600 de galbeni, prezentând și actele necesare. Datornicul a fost osândit „chiar de către domn” și impus să-i restituie creditorului suma menționată. Dar „primul

^{*} Originalul actului se păstrează în Biblioteca Casei Culturale Armene din București și a fost publicat de către H.Dj. Siruni în studiul *Armenii în viața economică a Țărilor Române* [382, Anexa IV].

^{**} Exemplele abundă în acest sens: a) Toponime: *Crazuna* (Crăciuna); *Satagora* (Sadagura); *Vachlui* (Vaslui); *Sacktache* (Isaccea); *Czuczora* (Tutora); *Odobezdi* (Odovești); b) Antroponime: *Dragul* (Dragoș); *Hero* (Huru); *Vintilas* (Vintilă); *Tentuk Lagotheta* (Logofătul Tăutu); *Roxana* (Ruxandra); *Carataja* (Caragea/Catargi) [106, passim].

ministru^{*}, care îl ocrotea pe datornic, i-a dat de înțeles că, pentru a se răzbuna pe creditorul său și a scăpa de orișice datorie, nu trebuia decât să jertfească trei sute de galbeni^{**}. Astfel actul de împrumut al domnului Nicoletti a fost declarat de Grigore Ghica drept unul fals, iar cele trei sute de galbeni au fost împărțite „între domn, primul și al doilea ministru^{**}, iar bietul creditor este osândit să tacă, pentru a nu i se lua și restul averii” [106, p. 96]. Acest caz de corupere la cel mai înalt nivel denotă, de fapt, existența unei practici nocive, răspândite la toate treptele puterii.

Materialul investigat ne permite să conchidem că în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea negustorii moldoveni au jucat un rol important în cadrul relațiilor comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia, contribuind la comercializarea cerealelor, produselor animaliere și alimentare. Asocierea negustorilor moldoveni în bresle profesionale a contribuit la protejarea drepturilor și privilegiilor garantate din partea domniei.

4.2. Participarea negustorilor armeni în comerțul moldo-polon

Comunitatea armenilor din Moldova a jucat un rol important în viața economico-socială din istoria principatului. Locuitorii Armeniei, fiind supuși atacurilor din afară, într-un număr mare, au fost nevoiți să-și părăsească patria de origine și să ia calea pribegiei pentru a se stabili pe parcurs în Polonia, Italia, Moldova, Olanda, Franța [550, p. 21]. Au fost constatate câteva valuri de emigrare masivă a armenilor din țara lor de origine în secolele XI, XIV, XVII [6, p. 62]. În anul 1060, armenii din orașul Ani și din împrejurimi au fost nevoiți, din cauza invaziilor străinilor, să ia calea pribegiei, îndreptându-se spre Polonia și Moldova [381, p. 4]. Al doilea val de emigrare are loc în anul 1064, fiind cauzat de invazia perșilor și devastarea capitalei Ani. În anul 1239, teritoriul armean a fost pustiit de tătari și „puțini au putut să scape și să fugă spre țări îndepărtate”. Aproximativ în anul 1313, în urma unui cutremur dezastruos, „o nouă caravană de armeni” emigrează în Moldova. Ultima emigrare a armenilor din Ani este menționată în anul 1342, cauza principală fiind reocuparea capitalei de către perși [381, p. 4].

Emigrația populației armenice din patria lor a fost un proces continuu care a variat în intensitatea sa în perioada secolelor XI-XVII. Diaspora armeană stabilită în colonii se completa cu armeni veniți la câștig – haribi [550, p. 22], iar o parte dintre cei aflați de mai înainte reveneau în Armenia, formându-se astfel diaspora armeană care nu întrerupea legăturile cu patria de origine [530, p. 11].

Numeroase colonii armenice au apărut în Polonia pe parcursul secolelor XVI-XVII. Rolul

^{*} J.L. Carra aplică termenul „primul ministru” pentru a-l desemna pe marele postelnic care în timpul fanarioților era „cel dintâi dregător” [106, p. 99].

^{**} În narațiunea lui J.L. Carra „al doilea ministru se numește căminar”, „slujba sa este de a cunoaște secretele politice ale domnului”. În realitate este o confuzie în privința atribuțiilor căminarului care făcea parte din divanul compus din „12 boieri veliți, de la marele logofăt până la marele căminar” [106, p. 99].

principal în cadrul vieții economice și culturale a coloniilor armenesti din Polonia l-au jucat două orașe: Liov* și Kamenetk-Podolsk [569, p. 195, 199]. Negustorii armeni practicau în general un comerț de tranzit, comercializând mărfuri orientale în țările din centrul și sud-estul Europei.

În spațiul moldav în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea cele mai însemnate colonii armenice existau în Botoșani, Roman, Iași, Galați, Hotin, Chișinău, Orhei, Tighina, Ismail, Chilia, Ackerman, Galați și în Focșanii din partea Moldovei** [66, p. 29-30]. De exemplu, în capitala Țării Moldovei în anul 1774 erau atestați 113 armeni capi de familie [190, p. 128-129]. Dispunem de unele date statistice referitor la numărul armenilor din Moldova în anul 1809, perioadă care puțin depășește cadrul cronologic al lucrării, dar considerăm că datele oferite ne pot reda un tablou apropiat de realitate. Astfel, în Iași locuiau 103 familii de armeni, în Roman – 145, în Botoșani – 328, în Focșanii din partea Moldovei – 83, în Galați – 22, în Ocna – 29, în Hotin – 16, în Chișinău – 113, în Orhei – 34, în Tighina – 6, în Chilia – 4, în Ackerman – 116, în Ismail – 32. În aprecierea lui L.C. Popovici, în Moldova și Muntenia la acel moment locuiau peste 5000 de armeni, iar majoritatea dintre ei locuiau în Moldova [370, p. 295-296]. (Anexa: Tabelul 1.12.).

În Târgu-Ocna, dintre cei 3535 de locuitori atestați documentar în anul 1774 [172, p. 329-336], familiile de negustori armeni și evrei constituiau în jur de 21% din populația orașului [385, p.131]. H.Dj. Siruni, în baza unei statistici de la 1798, estimează că în Chișinău existau 6 dugheni armenesti, la Orhei – 4, la Telenesti – 5 [270, p. 107-121]. În *Condica Liuzilor* din anul 1803, în Târgul Chișinău sunt menționați 133 birnici moldoveni, cu un bir anual de 880 lei și 44 birnici armeni, cu un bir anual de 660 lei [382, p. 31; 141, p. 279]. Aceeași sursă relevă prezența a 104 armeni uniți într-o breaslă în orașul Roman, plătind un bir anual în mărime de 1111 lei și 60 de bani [140, p. 287]. În anul 1775 generalul Spleny, primul guvernator al Bucovinei, atestă în această provincie numai 58 de armeni, capi de familie [173, p. 48, 72]. În Siret***, către anul 1787 tabloul etnic al locuitorilor era foarte pestriț. Românii se estimau la 173 (62,91%) capi de familie, jidovii – 36 (13,09%), rutenii – 27 (9,82%), germanii – 23 (8,36%), grecii – 7 (2,55%), armenii – 5 (1,82%), francezii – 2 (0,72%), polonii – 1 (0,36%), lipovenii – 1 (0,36) [174, p. 26].

În Hotin colonia armeană a fost fondată în secolele XIV-XV. Armenii de aici în anul 1782 constituiau majoritatea populației acestei localități [509, p. 172; 521, p. 174], păstrându-și și apartenența la biserica armeano-gregoriană. În Bucovina, la mijlocul sec. XIX erau atestați 2400 de armeni, dintre care numai 475 se declarau catolici [517, p. 160].

* În sursele istorice armenice se mai numea Ilov, Lov, Leopoldis, Lemberg.

** În primele secole de stabilire a armenilor în Țara Moldovei printre târgurile cele mai populate de armeni erau: Suceava, Hotin, Botoșani, Dorohoi, Vaslui, Galați, Iași, Cetatea-Albă, Siret și Roman [381, p. 9].

*** De la începutul secolului al XV-lea Siretul a figurat printre orașele moldovenești populate cu un număr mare de armeni. Armenii de aici au edificat și o biserică proprie [380, p. 70].

O comunitate numeroasă de armeni era atestată în Movilău; astfel, în lista parohiilor alcătuită de către episcopul Simeon Erevanți, Catoligos al tuturor armenilor, la 1763, pe lângă Hotin, este menționat și acest oraș. În cartea sa *Djampr* sunt menționate mai multe colonii armenesti din Țara Rumeliei, inclusiv Ackerman (Cetatea-Albă), Kili (Chilia), Ismail, Babadag, București, Focșani, Roman, Botoșani, Suceava, Iași, Chișinău, Hotin, Brăile (Brăila) și Constanța” [390, p. 22; 529, p. 115]. După datele lui W. Pobóg Górski, în anul 1776 în Movilău erau 1167 de case, iar numărul locuitorilor ajungea la 12000, armenii alcătuind aproape jumătate din populație [428, p. 168]. Cifrele menționate sunt exagerate, deoarece în perioada dată se constată o diminuare a numărului armenilor din Galiția și Podolia. Cauzele acestui proces sunt următoarele: acceptarea bisericii unite, greco-catolice, și, drept consecință, creșterea numărului de căsătorii mixte, grăbind astfel procesul de asimilare a armenilor de către băștinași; încetarea aflului populației armenesti din alte localități; refuzul multor armeni de a renunța la credința strămoșilor, preferând să plece în coloniile din Moldova și Transilvania; abandonarea unor căi comerciale și decăderea generală a comerțului i-au impus pe unii armeni să se stabilească în mediul rural și să practice agricultura. La mijlocul secolului al XVIII-lea colonia armenescă din Movilău traversa o perioadă de înflorire și de prosperare economică. Cartierul armenesc se afla în partea centrală, în apropiere de malul Nistrului și de piață. Strada centrală purta denumirea de Armenescă. În anul 1784, revărsarea Nistrului a cauzat pagube enorme locuitorilor din Movilău, au fost distruse multe case, magazine și depozite. Mulți negustori, inclusiv armeni, s-au ruinat, fiind nevoiți să plece în alte localități. Movilăul și-a pierdut poziția de odinioară din cauza conflictelor militare, a celui de-al doilea partaj teritorial al Poloniei, devenind în cele din urmă un oraș provincial în cadrul guberniei Podolia. Meșterii armeni specializați în fabricarea safianului sufereau pagube, deoarece scăzuse volumul tranzacțiilor comerciale, de altfel trecuse și moda la încălțăminte confecționată din safian de culoare roșie [517, p. 161-162, 168]. În opinia cercetătorului W. Marczyński, armenii s-au ciocnit cu dificultăți majore la trecerea mărfurilor prin punctele vamale nu doar din cauza necunoașterii limbii ruse, dar și necunoașterii noilor tarife: „taxele percepute majorau valoarea mărfurilor, sporind dificultățile la comercializarea lor” [436, p. 21].

Armenii din Rașcov prelucrau pieile și creșteau herghelii de cai; ulterior, în anul 1809, ei au fost impuși de către noul proprietar al localității Alexandr Tutomlin să plece din oraș. De asemenea, armenii au fost loviți și de concurența crescândă a evreilor, căreia nu i s-au putut opune. Majoritatea celor plecați s-au stabilit în Liov și în Kamenet-Podolsk. Părăsirea Rașcovului de către armeni a dus la decăderea activității comerciale în localitate și „Rașcovul iar sat a devenit”. Minas Pjșghianț, autor al lucrării *Călătoria prin Lehistan*, a vizitat în anul 1825

aceste locuri, având la dispoziția sa și un hrisov în care era specificată „administrația comunală, judiciară, religioasă, negustorească și organizarea breslelor cu zechmaistri” ai fostului oraș Rașcov, populat de armeni [237, p. 14].

Într-un număr mai redus armenii erau atestați în localitatea Bălți. Paharnicul Iordachi Panaiti a invitat armenii catolici din Polonia ca să populeze noul târg al Bălților, la 1795 li s-a clădit o biserică, dar deoarece nu au venit mulți armeni, în anul 1804 biserica a fost sfințită drept catedrala veche a Bălților [67, p. 389-390].

Disponem și de unele date referitor la numărul armenilor din unele colonii înființate în Polonia. În anul 1752, în Sniatyn locuiau 54 de familii armenesti, iar în 1782 la alegerile voitului din același oraș au participat 47 armeni [516, p. 144].

În coloniile armenesti se concentrau, de regulă, meseriașii și negustorii, deoarece pământul era o proprietate a păturilor dominante locale și, de obicei, nu se vindea străinilor, inclusiv armenilor. O bună parte a armenilor din colonii s-a apropiat de elementele burgheze locale, transformându-se treptat și ea însăși în burghezie. De altfel, armenii din Moldova se româniează treptat pe parcursul secolelor XVII-XVIII [6, p. 63]. În secolul al XVIII-lea armenii au avut de suferit mai mult de pe urma unor războaie. Astfel, după mărturiile lui Iona Ghedevanișvili, după cucerirea cetății Ismail de către Suvorov (1790), toți armenii din localitate și din Chilia au fost scoși și populați cu forța în apropiere de Grigoriopol și Dubăsari [549, p. 452].

Meseriașii din coloniile armene se uneau în bresle numite „fraternități” sau „prasdave”. Meșterii armeni confecționau în special obiecte de lux, spade, coifuri, buzdugane, zale de luptă, țesături, sticlă, cărămizi, băuturi alcoolice, săpun, lumânări, salamuri etc. [514, p. 24]. Asociațiile profesionale ale armenilor activau în baza unor regulamente speciale care erau confirmate de organele de autoconducere ale comunităților armene. În regulamente erau stipulate drepturile și obligațiunile fiecărui asociat, fiind incluse clauze legate de raporturile matrimoniale, ajutorarea nevoiașilor și bolnavilor, întreținerea bisericilor, oficierea cultului funerar. Armenii din Suceava organizau funeraliile răposăților indiferent de starea materială a celor din urmă, minorii erau obligați să sape groapa și să asiste la întreaga procesiune [173, p. 66-67]. Armenii antrenați în comerțul moldo-polon formau un grup organizat „corporativ”, mai ales cei din Brody, Stanislaw, Sniatyn. Din anul 1772 ei au devenit supuși cezaro-crăiești [273, p. 28]. „Fraternitățile” armenilor din Polonia aveau „vistieriile” lor în care pe lângă mijloacele bănești propriu-zise se păstra statutul și actele de gestionare a breslei. Fiecare membru al breslei achita o cotizație anuală, bucurându-se în același timp de dreptul de a împrumuta bani de la „fraternitate” cu o dobândă anuală de 8%. Drept garanție urmau a fi lăsate obiecte din aur, argint sau pietre scumpe, valoarea cărora depășea de două ori suma împrumutată. Mijloacele bănești ale

asociațiilor meșteșugărești erau destinate bisericilor, clerului și pentru ajutorarea celor nevoiași. Membrii breslelor erau obligați să-și viziteze „frații” bolnavi, să asiste cu lumânările proprii la slujbele religioase și la înmormântări [517, p. 203-221].

Articolele principale de export din Moldova în Polonia erau comercializate în cea mai mare parte de negustorii armeni stabiliți în Polonia, în special în coloniile înființate în Podolia. Astfel de colonii existau în localitățile Zwaniec, Podhajce, Studzienica, Bar, Human, Buczacz, Brzezany, Zloczow, Kubaczowiec, Satanov, Rașcov, Juzefgrad (Balta) și Movilău [517, p. 203-221].

Negustorii armeni se bucurau de dreptul de pășunare a vitelor și cailor în Moldova, cu scopul de a le îngrășa pentru realizarea pe piață [533, p. 396]. La 9 martie 1784, domnul Alexandru Constandin Mavrocordat le-a confirmat armenilor sudiți austrieci dreptul de pășunare a vitelor și cailor în Moldova; astfel, pentru „vacii, cai, iepi” armenii „vor plăti cunița câți patruzăci bani de vită după obicei”. Pentru caii din hergheliile lor „când vor vre să-i treacă în Țara Leșască să nu să supere de vamă”. Pentru alți cai și vite, cumpărate în Moldova, armenii, la trecerea hotarului spre Polonia, urmau să plătească „vama după hotărârea ponturilor de visterie”. Domnul le interzicea localnicilor să ceară armenilor chirii prea mari pentru pășunat sau să le facă neajunsuri [102, p. 273-274; 381, p. 40].

Sadok Barącz nota că „negustorii armeni din Movilău creșteau în stepele Basarabiei turme mari de oi și vacii, apoi le tăiau și exportau carnea în Europa de Nord. Pielea era prelucrată într-un mod special, vopsită în culori diferite și comercializată în Brody și Lituania” [419, p. 162]. Armenii mai strângeau „capre pentru săftieni”, adică pentru obținerea și prelucrarea pieilor [261, p. 349]. Tehnologia de fabricare a pielii de culoare roșie a constituit și un monopol al armenilor, ei asigurau cu acest produs atât piață locală, cât și piețele de peste hotare. La una dintre întreprinderile de confecționare a safianului din Movilău erau prelucrate anual circa 15000 de pielicele, iar calitatea produsului final nu ceda cu nimic față de cele străine [517, c. 163].

Carnea destinată exportului era prelucrată la fel în coloniile din Țara Moldovei și din Polonia, din ea făceau salamuri și afumături, iar din grăsimi confecționau săpun și lumânări. Săpunul și lumânările erau fabricate din grăsimea animalelor înjunghiate în „Salhanii” de către armenii *căsari*, această activitate era ajutorată și de femei [100, p. 529-530]. Armenii se ocupau cu „cârnățaria”, pregăteau cârnați „tari, uscați și afumați, din carne de oaie, denumiți „salami, sugiuc sau potcoave”, după forma lor”. Din carnea afumată de vacă sau oaie ei făceau „bujenița sau pastramă”. Prezintă interes faptul că deseale prigoniri și călătoriile îndelungate i-au determinat pe armeni să perfecționeze tehnologiile alimentare de păstrare îndelungată a cărnii prin sărarea și afumarea ei [163, p. 83].

În linii generale, negustorii armeni practicau un comerț de tranzit, aducând în Lvov din Turcia și Persia țesături și covoare într-un asortiment foarte vast, pentru ca mai apoi să ducă aceste mărfuri la iarmaroacele din Polonia și peste hotarele ei. În consecință, multe dintre mărfurile orientale comercializate de negustorii armeni au căpătat denumirea de mărfuri armenesti [24]. De asemenea, armenii practicau camăta și efectuau diverse operații bancare. Atât în Țara Moldovei, cât și în Polonia, numărul armenilor nu era foarte mare, dar aceștia jucau un important rol politic și economic în orașele care le oferise azil [517, p. 22-23].

Comercializarea cailor și vitelor avea la bază practicarea de către armeni a unei agriculturi sistematice. Ei arendau suprafețe întinse de pământ și organizau crescătorii de cai și vite. Armenii preferau în special să crească cai de rasă pământeană și iepe moldovenești [225, p. 91]. Cirezile și hergheliile lor erau fie din țară, fie aduse la îngrășat din Polonia. Comerțul prosper cu vite aducea și venituri pe măsură vistieriei domnești. Domnii țării au intervenit de mai multe ori în favoarea armenilor. În anul 1734 negustorii armeni și oamenii lor au fost scutiți de „hârtii”, de tot felul de „angarii”, fiind obligați să plătească cornăritul, cunița și vama [273, p. 28-29]. La 11 aprilie 1739, Grigore Ghica a emis un hrisov menit să curmeze abuzurile față de „neguțitorii armeni din țara leșască, care pururi fac neguțitorie cu cirezi de boi aici în țeara domniei mele”, fiind fixată vama 1 leu de bou, pentru un bou de negoț cornăritul constituia un leu și un potronic vechi, cunița pentru iepe și vite nu trebuia să depășească 40 de bani de cap. Dijma pentru fânul cosit pe moșiile boierești urma a fi stabilită cu stăpânii acestora. Armenii urmau să ia de la Botoșani, ca de obicei, 200 de stoguri de fân domnesc, fiecare la un preț de 2 lei. Domnul fixa veniturile pe care urmau să le obțină vameșii cei mari, starostele de la margini, călărașii, biv vel căpitanul de Coțmani [64, p. 153-155]. Pentru negustorii armeni Constantin Mavrocordat a fixat cunița de 60 de bani pentru o oaie și de 40 de bani pentru o vită, scutind totodată 200 de boi de negoț ai lui Potocki de plata vămii, cuniței și cornăritului [261, p. 372].

Armenii din breasla din Roman aveau cirezile lor de vite, herghelii de cai, turme de oi care erau păzite de păstori [222, p. 15]. Prețul unui cal comercializat oscila între 20 și 30 de piaștri, iar al unei iepe împreună cu mânzul între 13 și 20 de piaștri. Importanța acestei îndeletniciri este confirmată și de documentele de epocă; astfel, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este pomenit armeanul Baronți, giambaș de cai [346, p.101].

Prin intermediul negustorilor armeni anual se vindeau din Moldova în Polonia „20000 cai, 5000 boi și 6000 vaci” [66, p. 23]. În raportul din 24 martie 1784 adresat de Raicevich către Kaunitz este prezentată lista armenilor galițieni care exportau în Austria 5000 de boi (fiecare la un preț de 25 florini, în total 125000 florini), 6000 de vaci (fiecare la un preț de 10 florini, în total 60000 florini), 1000 de cai (fiecare la un preț de 50 florini, în total 50000 florini) [70, p.77].

Pentru acest transport negustorii armeni plăteau *cornăritul* (5000), *konniza** (1000), *dogana* (7000) [184, p. 169]. În anul 1794 armenii plăteau cunița „câte 40 de bani noi de toată vita, și câte 40 de bani noi de stogul de fân după obicei” [138, p. 304]. Potrivit informațiilor consulului Oeshsner din Iași, negustorii armeni mai plăteau 3000 de florini pentru arenda pământului pentru fânețe, 1000 de florini alcătuia cornăritul numai asupra boilor, iar vama constituia 3% la toate vitele de export enumerate [70, p. 77].

Negustorii armeni nu erau indiferenți și față de unele operații de contrabandă. Astfel comercianții armeni care mergeau la Dunăre cu carele după pește cumpărau boi grași, pe care îi înjugau la carele încărcate, declarându-i la vamă ca fiind din Polonia. Pentru a curma această practică, a fost luată decizia ca vameșii de la vama de nord a țării, pe unde treceau de obicei armenii, să însemne cu câți boi de jug intrau negustorii armeni și, în cazul în care ar fi avut mai mulți, să plătească vamă câte 88 de bani de fiecare bou [125, p. 134].

Negustorii armeni din Botoșani erau cunoscuți pentru comerțul cu boi și cai în Polonia. Inițial, domnul Moruzi le-a creat anumite dificultăți, dar treptat a renunțat la stingherirea acestui comerț, convingându-se că populația țării rămânea în câștig, deoarece nu prea avea ce face cu surplusul vitelor și cailor din țară [70, p.77]. Privilegiile frecvente acordate de domnie negustorilor armeni din țară și celor supuși poloni, specializați în special în comercializarea vitelor și cailor, s-au datorat într-o măsură mai mică implicărilor oficialităților poloneze pe lângă Poartă, dar în special pot fi explicate prin câștigurile importante ale vistieriei domnești. În anul 1769 din cunița pe care o plăteau negustorii care își îngrășau vitele de negoț în Moldova se încasau 9250 de piaștri, cea mai mare parte a ei fiind achitată de negustorii armeni din Polonia [125, p. 141]. Prima împărțire teritorială a Poloniei, soldată cu ocuparea Galiției de austrieci, și actul de răpire a Bucovinei au circumstanțiat micșorarea substanțială a acestor venituri, fapt sesizat chiar la anul 1776 [371, p. CXI].

Comercianții armeni aduceau din Polonia și horilcă pentru aprovizionarea crâșmarilor din diferite regiuni. În decembrie 1765, negustorul Andronic Armeanul a plătit vama la Movilău 90 de aspri pentru patru vedre de horilcă destinate comercializării ulterioare la Botoșani. În aceeași lună Andronic armeanul a mai trecut o dată prin vamă, achitând 48 de aspri pentru 2 vedre de horilcă [224, p. 203, 204]. Erau atestați și armeni proprietari de cârciumi; de exemplu, în octombrie 1797 Iacob, armean din Roman, i-a vândut fostului pitar Ioniță Prăjescul o crâșmă cu pivniță împreună cu locul ei și două dughene cu 460 de lei în Târgul Frumos [10].

Negoțul efectuat de armeni era apreciat înalt de domnii Moldovei și de autoritățile

* Cunița plătită de negustorii armeni și poloni pentru vitele pe care le țineau în Moldova se numea „cuniță leșească”, respectiv și dregătorii care o încasau se numeau cuniceri „de cuniță leșească”.

poloneze. Curtea de la Viena, îngrijorată de plângerea unor negustori armeni care își țineau vitele la pășunat în Moldova, a intervenit prin internunțitul din Constantinopol și prin agentul consular Raicevich, obținând din partea domnului Țării Moldovei confirmarea tuturor facilităților pentru acești negustori, în conformitate cu firmanul Porții [107, p. 78-80].

În 1783, negustorii armeni care își țineau la pășunat vitele în Moldova cu scopul de a le îngrășa și ulterior de a le vinde, au adresat o plângere Curții de la Viena în care menționau că sunt stingheriți la arendarea moșiilor, dându-se prioritate moldovenilor. Astfel, întreaga activitate comercială a armenilor era pusă în pericol. Armenii mai înstăriți din Bucovina, dintre care se remarcă frații Ioan și Nicolae Capri, erau protejați în calitatea lor de supuși austrieci de către consulul austriac de la Iași, precum și direct de Curtea de la Viena unde aveau legături importante. Puterea economică a fraților Capri le-a permis să se bucure de o anumită trecere la Curtea imperială din Viena, influențând și anumite decizii referitoare la Bucovina. Într-o notă a Consiliului Aulic de Război, adresată lui Enzenberg (ianuarie, 1786) se menționa că „la cererea fraților Capri, negustori din Suceava” provincia Bucovina a fost inclusă în cordonul vamal [107, p. 78-80].

De asemenea, un palatin din familia Mniszech menționa că fratele său, fost ambasador între anii 1755 și 1756 a obținut un firman de la Poartă în favoarea negustorilor armeni stabiliți în Polonia, care fac de mai mult timp comerț cu boi, cai și cu alte animale, posedând herghelii și cirezi în Țara Moldovei, fiindu-le garantată reducerea taxei vamale în jumătate și dreptul de pășunare gratuită pe teritoriul Moldovei [319, p. 356]. Necesitatea unor asemenea restricții a fost condiționată de faptul că unii proprietari de moșii dădeau în chirie pășuni negustorilor armeni, apoi ridicau în mod unilateral plata pentru arendă, iar uneori în baza dreptului de *protimis* încălcau înțelegerea cu arendașul oferind pășunea altui negustor la un preț mai avansat [66, p. 23]. De asemenea, dreptul de judecată asupra armenilor revenea în exclusivitate domniei. Negustorii armeni supuși austrieci erau scutiți de contribuție, pentru mărfurile procurate sau vândute în Țara Moldovei plăteau o taxă vamală de 3% [327, p. 110]. Taxa de 3% *ad valorem*, plătită o singură dată fără adaos de transport sau de desfacere, nu era prevăzută pentru toți negustorii armeni. O parte dintre armenii care aduceau mărfuri din Persia (fapt pentru care mai erau numiți și persani) și le tranzitau pe teritoriul habsburgic achitau o taxă în mărime de 5% *ad valorem* [327, p. 110].

Înlesniri importante au primit și negustorii armeni din Galiția, implicit și cei din Bucovina, care cumpărau cai, porci, vite și albine din Moldova. Impozitele și dările pe vite, aplicate armenilor, le erau avantajoase. Ei se bucurau de dreptul de a exporta fără taxe vamale caii pe care îi creșteau pe proprietățile proprii.

Negustorii armeni au obținut pe parcurs permisiuni de a arenda și chiar de a cumpăra

moșii. La 23 aprilie 1790, armeanul ieșean Oarsac împreună cu „Ocaitan, arman de la Snetini” au arendat pe un termen de opt ani moșia „Borouții, în Cordun, la ținut(ul) Cernăuților” de la Chiril, egumenul mănăstirii Frumoasa, cu o mie de lei pe an [104, p. 507]. În unele cazuri, armenii comiteau în acest sens înșelăciuni și abuzuri. Un exemplu elocvent în această privință prezintă plângerea a doi țărani din Câmpulung asupra negustorului armean din Suceava Ariton Pruncu (5 iunie 1787). Țăranii „Ioniță Diaconul și Toader Diaconul au mers la Suceava, fiind beți în crâșma lui Ariton Pruncu Arman au semnat actul de vindere a moșiei lor, iar banii primiți i-au băut în crâșmă. N-au primit nici banii din plin”. Domnul le-a făcut dreptate țăranilor, ultimii obligându-se să întoarcă negustorului banii primiți [62, p. 35].

Un alt conflict funciar i-a avut în centrul atenției pe armenii din Suceava și mănăstirea Sfântul Ilie. Litigiul s-a axat pe unele „gropi de fânaț din hotarul târgului” [167, p. 373]. Către anul 1779, după afirmațiile mitropolitului Moldovei Gavriil, mănăstirea stăpânea timp de 54 de ani moșia Gropile, iar argumentele armenilor, precum că un oarecare armean Bogdan Danovici ar fi stăpânit un fânaț din timpurile lui Ieremia Movilă, sunt absolut nejustificate, deoarece „după vechiul obicei al țării dreptatea mănăstirii se întărește de către pravile, a căror hotărâre nu strămută pe o stăpânire ce trece peste 30 de ani”. Din punct de vedere juridic, dreptatea era de partea mănăstirii, deoarece din cele mai vechi timpuri „domnii Moldovei n-au dat armenilor moșii decât locuri de casă și dugheană în târguri” [167, p. 435].

În opinia lui H.Dj. Siruni, în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea armenii au fost „loviți de concurența inegală a grecilor” și s-a observat o oarecare decădere a comerțului armenesc* [382, p. 63]. Însă, armenii au manifestat și în continuare spirit de întreprinzător, elaborând unele proiecte de relansare a activității comerciale. Bernhard Bogdanowicz, Gregorie și Ioan Nicorowitz (Nicorovici), armeni din Galiția, au propus un program de refacere a vechiului negoț între Galiția și Moldova, având ca punct de lansare orașul Snetyn. Urmau a fi înființate noi colonii armenesti în Bucovina și în spațiul dintre Cernăuți, Boian, Siret și Suceava. Negustorul Gregorie Nicorowitz propunea să se construiască „prăvălii, depozite și, după obiceiul oriental, și băi”, școală și o tipografie. Evreii urmau să fie admiși la două din cele cinci iarmaroace anuale, cu condiția că vor efectua comerțul cu amănuntul. Însă, acest proiect a fost stopat la Curtea din Viena, Austria arătându-se incapabilă de acceptarea unor inovații [273, p. 65]. Gregorie Nicorowitz, în urma vizitei întreprinse în Bucovina (5 decembrie 1779), menționa în raportul său că cel mai potrivit pentru un oraș comercial în eventualitatea întemeierii unei colonii armenesti de negoț este Suceava [347, p. 60]. Orașul dispunea de magazine cu mărfuri, aici puteau fi realizate cantități însemnate de

* În această privință, opinia lui H.Dj. Siruni a fost influențată mult de studiile lui B.P. Hașdeu dedicate armenilor din România, în care remarcă, printre altele, următoarele: „Armenii au dominat comerțul românesc până pe la 1600: perioadă de glorie a Românismului. Grecii – 1600-1800, două secole de o gradată decadentă” [244, p. 3].

făină, bere, rachiu și vin moldovenesc. La cele cinci târguri anuale de vite urmau a fi comercializați caii și vitele cu eventuala lor revindere în Silezia și Transilvania.

Proiectul din anul 1786 prevedea înființarea fabricilor de prelucrare a pieilor și de fabricare a postavului, dar nu a fost transpus în viață. În cele din urmă, armenii din Liov s-au mulțumit cu stabilirea unei companii pentru comercializarea cailor în Botoșani [184, p. 759].

În același timp, activitatea comercială a armenilor a fost influențată mult de conjunctura politică a epocii. Anexarea și declararea Sucevei oraș comercial liber de către Iosif al II-lea în anul 1786 a sporit numărul armenilor care solicitau supușenie austriacă. Mai mulți negustori armeni din Botoșani și Focșani au cerut autorizații de a se stabili în Bucovina. Enzenberg menționa că „mulți armeni înstăriți din marele oraș comercial Botoșani” erau dispuși să se mute în Suceava, sub protecție austriacă, nădăjduind o „mai multă siguranță, liniște, apoi protecție și justiție”. Acești armeni au primit dreptul de a cumpăra moșii, erau egalați în drepturi cu băștinașii în activitatea comercială, se bucurau de înlesniri la construcția locuințelor, de libertatea importului din Țara Moldovei, erau scutiți timp de douăzeci de ani de serviciul militar [382, p. 81]. Privilegiile armenilor se încadrau perfect în politica austriacă de atragere și naturalizare a negustorilor nemusulmani, supuși turci „în cuprinsul împărăției, dar mai ales în provinciile mărginașe și de curând anexate” * [347, p. 59].

Concluzionăm că armenii, reprezentând una dintre cele mai vechi minorități etnice, atestate documentar în Țara Moldovei, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și-au continuat activitățile economice, prioritar fiind comerțul interior și exterior. Comunitățile armenilor din principat și din Podolia au contribuit la diversificarea schimburilor comerciale moldo-polone, inclusiv prin arendarea pășunilor în spațiul pruto-nistean, încheierea acordurilor de asociere cu negustorii moldoveni, contribuind astfel la dezvoltarea relațiilor pre-capitaliste în Moldova și Polonia.

4.3. Negustori evrei în relațiile comerciale moldo-polone

Printre comercianții de alte etnii, care au contribuit la menținerea legăturilor comerciale moldo-polone, au fost evreii, stabiliți în ambele țări. În Polonia evreii au început a veni în număr mare, în special din Germania, din cauza persecuțiilor, începând cu secolele XII-XIII, iar mai târziu din țările orientale fiind jertfe ale agresiunii otomane [548, p. 15]. O parte dintre evreii stabiliți în Țara Moldovei erau din Imperiul Otoman. Este vorba de *evreii safarzi*** care în

* Mulți dintre negustorii supuși turci și naturalizați apoi de austrieci vor ajunge să exercite pe viitor o influență economică și chiar politică importantă. Dintre cei mai cunoscuți negustori naturalizați, de naționalitate eterogenă, se remarcă frații Zettini, Poscar, Triandafil, Hagi Constantin Pop, Manicatti etc. [347, p. 61].

** *Sefarzii* sunt evreii din Sefarad, nume care a fost dat de profetul Obadia unui loc unde izraeliții erau ținuți în captivitate. Sub acest nume sunt cunoscuți în general evreii din Spania sau evreii originari din Spania, țară în care au

secolul al XVI-lea au fost izgoșiți din Spania și Portugalia, găsindu-și ulterior refugiu în țările islamice [153, p. 37; 512, p. 6-7]. Cea mai mare parte a evreilor stabiliți în Moldova provin din Europa Centrală și erau cunoscuți drept *evrei ashkenazi* [153, p. 37]. Majoritatea strămoșilor *ashkenazilor* de astăzi sunt evreii care au trăit în Polonia sau Lituania în secolul al XII-lea, vorbeau idiș, dialect german amestecat cu cuvinte slave și ebraice și aveau scris cu caractere ebraice [162, p. 107]. H. Grappin remarca că, începând cu secolul al XII-lea, Polonia „era un paradis pentru evrei” [456, p. 88]. Întinderea regatului polono-lituanian în Ucraina a cauzat din secolul al XV-lea până în secolul al XVIII-lea două exoduri în care erau antrenați și evreii. O parte s-au îndreptat spre Polonia și Germania, iar ceilalți au plecat spre est, în Ucraina, Crimeea și Caucaz. Călătorul străin Balthasar Hacquet, vizitând Țara Moldovei în anii 1788-1790, amintea de o categorie de evrei numiți „karaiți”*, care au fost alungați în secolul al XIV-lea din Ungaria, „răspândindu-se în toată Moldova, Țara Românească și Basarabia” și „sânt cei mai buni și cei mai utili din tot neamul izraeliților” [294, p. 327].

În linii generale, până la semnarea convenției de cedare a Bucovinei (7 mai 1775), prezența evreilor în Țara Moldovei a fost nesemnificativă, fiind vorba doar de cazuri izolate [95, p. 39] de colonizare care au și determinat sporul natural ce va urma. Situația s-a schimbat la finele secolului al XVIII-lea, când imigrarea evreilor a devenit fără precedent. Ei veneau din regiuni diferite ale Europei, fiind motivați mai mult de rațiuni economice și rareori din cauze de ordin politic sau confesional. Practicau preponderent comerțul și meseriile. Comparativ cu Muntenia, în Țara Moldovei a existat o populație evreiască mai numeroasă și cu un mod de viață mai bine organizat [158, p. 34].

Imperiul Habsburgic a „moștenit” o numeroasă comunitate de evrei după anexarea Galiției și Bucovinei. Numai după primul partaj al Poloniei s-au pomenit supuși austrieci în jur de 150000 de evrei, pe când pe teritoriile incorporate de Prusia locuiau 5000 de evrei, iar 25000 de evrei au devenit supuși ai Imperiului Rusiei [471, p. 96]. Actul de anexare a sporit speranțele evreilor din aceste provincii, care, sub ocrotirea împăratului, puteau fie să-și reia, fie să-și continue afacerile în Țara Moldovei. Evreii predominau în cadrul comerțului dintre Galiția și Țara Moldovei și controlau doar parțial comerțul de tranzit, inclusiv cel spre Viena [247, p. 454]. Astfel, către anul 1789 numai în Galiția erau atestate 141 de comunități de evrei, iar împreună cu cei din Bucovina 143 de comunități. Cel mai mare număr de evrei era atestat în orașele Lvov și Brody [294, p. 332-333].

venit în număr mare după invazia musulmană (711) și crearea Califatului independent de la Cordoba. După Reconquista evreii spanioli au abandonat limba arabă, acceptând castiliana. În același timp, evreii au fost nevoiți să aleagă între convertirea forțată, devenind astfel *marranos*, sau exilul în alte părți ale Europei.

* Sectă evreiască care recunoștea numai cărțile lui Moise, respingea autoritatea Talmudului și învățătura orală. După Balthasar Hacquet, karaiții „aveau multe mărfuri asupra lor”, „hainele lor ca și viața lor se pare nomadă”, iar „Evreii din Moldova aproape că nu se deosebesc de un boier din Divan” [294, p. 327].

Imigrarea populației evreiești în Moldova a fost cauzată de un șir de măsuri de constrângere, aplicate față de reprezentanții acestei etnii de către autoritățile ruse și austriece în teritoriile aflate în vecinătatea Moldovei. Dintre măsurile impuse de austrieci enumerăm următoarele: curățirea orașelor de vagabonzi, între aceștia nimerind și numeroși evrei care practica specula și aveau venituri nesigure, forțarea evreilor, care nu practica meseriile și nu dispuneau de un anumit capital, de a locui în anumite regiuni și de a practica agricultura*. Majoritatea evreilor nu s-au conformat restricțiilor, dar au preferat să plece [265, p. 42]. În Rusia li s-au aplicat restricții și mai drastice. La investirea Ecaterinei a II-a, a fost emis decretul din 4 decembrie 1762, prin care împărăteasa le promitea tuturor străinilor, cu excepția evreilor, să-i primească în Rusia și să le acorde milostenia și binecuvântarea imperială [568, p. 73]. Ulterior, Ecaterina a II-a s-a arătat a fi mai tolerantă față de evrei, ordonând autorităților să le acorde pașapoarte în care se indica numai numele lor, omițându-se în mod conștient indicarea naționalității și confesiunii lor [562, c. 190]. Împărăteasa rusă a fost nevoită să încalce unele dintre restricțiile sale față de evrei, deoarece le-a permis din anul 1769 să se stabilească în gubernia Novorosia, regiune care, grație spiritului de întreprinzători al evreilor, urma a fi valorificată din punct de vedere economic [568, p. 79]. Evreilor li se interzicea (cu excepția celor cu studii universitare) să locuiască în orașele centrale ale țării, erau aplicate măsuri de interdicție a căsătoriilor evreilor fără o autorizație specială, era aplicată o fiscalitate excesivă, tinerii evrei erau recrutați în armata imperială. În cazul în care evreii nu respectau toate aceste restricții, erau expulzați din țară [345, p. 396]. O parte din cei expulzați s-au stabilit în nordul Țării Moldovei, iar după răpirea Bucovinei sporește emigrarea evreilor din această provincie. Emigrarea evreilor este explicată și prin adoptarea unor acte imperiale, în conformitate cu care reprezentanții acestei etnii trebuiau să semneze jurământul la Comunitate. Concomitent, evreii, nejurând pe cruce, erau supuși la o procedură specială de prestare a jurământului.

În același timp, autoritățile ruse au protejat anumiți evrei, inclusiv pe unii din Țara Moldovei. Astfel, la 18 septembrie 1788, printr-un ordin al Ecaterinei a II-a adresat trupelor rusești de ocupație, populației evreiești și rabinului ieșean Naftuli hahambașa li se interzicea, sub sancțiune, „să facă vreo nedreptate, însușindu-și ceva fără plată” [294, p. 325-326].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea penetrarea evreilor pe teritoriul Moldovei a fost înlesnită și de organizarea proastă a pazei frontierelor. Ocupația străină ducea după sine și la

* În Rusia, suveranii, inclusiv Ivan cel Groaznic, Petru cel Mare, interziceau accesul evreilor în țară considerându-i o sursă permanentă de nenorociri și de amenințare pentru creștinism. Petru I invita în serviciul Curții sale specialiști de toate naționalitățile, în afară de evrei, pe care îi considera paraziți. Această poziție dură, adoptată de guvernul țarist, a fost atenuată odată cu prima împărțire teritorială a Poloniei (1772), când Ecaterina a II-a a fost nevoită să accepte comunitățile evreiești din teritoriile poloneze anexate [372, p. 234].

„desființarea hotarelor pentru o bucată de vreme” [396, p. 102].

La rândul lor, în Bucovina emigrează evreii din teritoriile poloneze ocupate de Rusia și Austria. Începând cu anul 1779, generalul Karl von Enzenberg a luat un șir de măsuri drastice împotriva noilor imigranți evrei din Bucovina. Evreii veniți după 1769 erau expulzați și retrimiși la locurile lor de baștină. Printr-o ordonanță imperială din anul 1786 se stipula că evreii stabiliți în Bucovina urmează să demonstreze că dispun de un capital financiar sau de echivalentul acestuia exprimat în proprietate imobiliară în valoare de 250 de florini. Restricția i-a impus pe mulți evrei să părăsească Bucovina și i-a determinat, după spusele lui N. Iorga, „să năvălească asupra Moldovei încă un stol de evrei săraci” [269, p. 23]. Câteva valuri de emigranți evrei în Moldova au mai fost atestate în urma celei de-a doua (1792) și a treia împărțiri teritoriale (1795) a Poloniei. Totuși, Bucovina a devenit „în scurt timp un adevărat izvor de populație evreiască” [396, p. 102]. Înainte de ocupația austriacă în această provincie erau atestați 986 evrei, la 1772/1773 evreii erau în număr de 2425 (2,86%)*, iar în anul 1776 numărul lor ajunge la 2906 [478, p. 240]. Conform altor informații, totalul evreilor din Bucovina a fluctuat de la cca. 2520 de persoane în 1775 la aproximativ 5121 de persoane în 1780, scăzând apoi la vreo 3080 în 1807 [373, p. 819; 478, p. 340].

În rezultat, sporește numărul evreilor din Moldova. Dacă în momentul efectuării recensământului din 1774 în Țara Moldovei numărul aproximativ al evreilor capi de familie se estima la peste 1300 [294, p. 132], atunci numai între anii 1780 și 1783 în țară au intrat peste 4000 de evrei. Către anul 1803 în Moldova (fără Basarabia) se aflau în jur de 12000 de evrei [396, p. 102]. În capitală, către anul 1774 erau atestați 171 de evrei, capi de familie, iar între anii 1786 și 1792 numărul evreilor a crescut de 4 ori; respectiv, și taxa plătită de ei pe parcursul perioadei a crescut cu 221,4% [190, p. 128-129; 478, p. 2-3]. Evreii hrisoviți au plătit în anul 1796 dări în mărime de 8000 de lei (16 pungi). De asemenea, au achitat banii angăriilor (8000 de lei), cotul de postav al cămărașului și venitul agiei pentru cârciumi [269, p. 24]. Potrivit relatărilor lui R.J. Boscowich, în anul 1762, în orașul Bârlad evreii erau atestați în număr mare, majoritatea fiind „germani de origine” [294, p. 44]. Numărul mare al evreilor în Bârlad este confirmat indirect prin faptul că la anul 1767 se putea vorbi de „rândul dughenilor jidovești” [273, p. 39].

Procesul de stabilire a evreilor în Moldova avea un șir de premise obiective: apropierea geografică, prezența unei comunități evreiești mai vechi în țară, cointeresarea domniei în sporirea numărului de contribuabili. Nu împărtășim opinia cercetătorilor J.B. Brociner și K. Iancu, conform căreia domnia au încurajat imigrarea evreilor din cauza că „principatul” era

* O statistică exactă a situației demografice din Bucovina pentru anii 1772/1773 atestă că din cei 84514 de locuitori, 54284 (64,23%) erau români, 17125 (20,26%) ruteni, 5975 (7,06%) huțuli, 2655 (3,14%) țigani, 2425 (2,86%) evrei, 1665 (1,26%) ruși, 460 (0,54%) polonezi [7, p. 26; 400, p. 28].

„insuficient populat” și „noii-veniți erau chemați să creeze mici orașele (târguri) sau să repopuleze unele orașe sau orașele” [84, p. 34-36; 249, p. 42]. În realitate, densitatea locuitorilor din Moldova era la nivelul altor țări din sud-estul Europei și toate târgurile fondate de evrei, primul fiind Onițcani [214, p. 16], la sfârșitul secolului al XVIII-lea au luat ființă în vatra sau în apropierea unor sate autohtone populate dens [345, p. 388].

Stabilirea evreilor în Țara Moldovei „nu a dus la revoluționarea vieții urbane, nu a înlocuit anumite categorii sociale în mediul urban” [345, p. 385]. Inițial, domnia a tolerat migrația evreilor pentru spiritul lor întreprinzător, pentru contribuția pe care o puteau avea la dezvoltarea comerțului, meșteșugurilor și i-a scutit temporar de dări. Treptat, însă, domnii își schimbă atitudinea. Astfel, în aprilie 1776 Grigore al III-lea Ghica pentru „abuzurile făcute de cârciumarii evrei din Câmpulungul Ruses” a poruncit „să scoată evreii și să ridice cârciumile lor din sate, lăsând numai câte una în fiecare sat, în care să vândă răzeșii cu rândul, punându-și cârciumari din creștini” [167, p. 368; 377, p. 22]. La 24 noiembrie 1782, Alexandru C. Mavrocordat dispunea ca evreii „să nu fie volnici a locui, nici a face *alișveliş* cu vânzare de băutură și orândării prin sate” [294, p. 247-248]. În centrele urbane evreii nu întâlneau obstacole în acest domeniu, astfel că la 23 aprilie 1791 „jidovii din Târgul Bălți cumpără de la Iordachi Panaite stolnic orânda rachiului din Tg. Bălțile cu 60 galbeni olandezi pe an” [18]. Totodată, domnii își respectau deciziile mai vechi adoptate față de această comunitate. În anul 1795, Alexandru Callimachi, domnul Țării Moldovei, a luat hotărârea ca „jidovii lăcuiitori din târgul Soroca” să nu fie impuși la dări ce depășesc „obligațiile consemnate în hrisoavele domnești mai vechi” [293, p. 427-428]. În conformitate cu hrisovul domnesc, emis de Alexandru Constantin Moruzi în anul 1792, pentru târgoveții din Târgul Burdujeni, ținutul Sucevei, se prevedea ca „pentru casa ce va fi de rugă Jidovilor și pentru un feredeu ce vor avea, și pentru locul îngropărilor – așa-zișii „morminți ale Jidovilor”, ca lângă Iași, – „să nu să supere a plăti bezmăn” [272, p. 13]. Același domn a permis pentru „jidovii de peste hotar, din alte părți străine” să-și facă târg nou pe moșia Vlădeni din ținutul Suceava [16].

Au fost atestate și numeroase cazuri particulare când instituția domniei a intervenit în diferite litigii luând apărarea negustorilor evrei. La 9 ianuarie 1756, Matei Ghica a cerut ispravnicului și judecătorului ținutului Neamț să-l apere pe orândarul evreu al mănăstirii care a fost gonit de locuitorii din satul Crăcău „și pe orândariul jidov ce-l va avea acolo mănăstirea să nu-l supere cu vorbe netrebnice” [294, p. 18].

Un hrisov domnesc, semnat de Constantin Racoviță în aprilie 1756, confirma în funcție pe Isaac hahambașa „om de cinste și de vrednicie, care între jidovime n-au stăut altă dată baș haham ca acesta”, oferindu-i și importante facilități economice, inclusiv scutirea de „mortasăpie

și de pârclăbie și de toate angariile”, de „desetina de stupi pe cinzeci de bucate și vederit pe cinci sute de vedre vin și cunița pe zece vite” [294, p. 19-20]. Mențiunea „cunița pe zece vite” pare a fi o greșeală de cancelarie, deoarece cunița ținea nemijlocit de comercializarea cailor, iar pentru comerțul cu vite se plătea cornăritul. În cazul dat, din punctul de vedere al profitului, pentru Isaac hahambașa era mai convenabil să exporte cai, deoarece prețul lor era mult mai mare. Prețul unui cal comercializat oscila între 20 și 30 de piaștri, iar al unei iepe împreună cu mânzul între 13 și 20 de piaștri. După alte date, prețul oficial al unui cal varia între 11 și 15 lei [226, p. 12]. Prețul unui bou rar oscila în jurul a 15 piaștri, iar o vacă cu vițel valora 6 piaștri [347, p. 101]. În același timp, în unele documente întâlnim și darea „văcăritul de vară numit cuniță”, mai ales în perioada de domnie a lui Matei Ghica [161, p. 1093].

Formularea din hrisovul menționat putea fi interpretată ambiguu, permițându-i deținătorului privilegiul de a fi scutit de taxe la comercializarea a zece cai și a aceluiași număr de vite. Interesele economice ale lui Issac hahambașa erau legate în special de piața poloneză, deoarece prin prevederile aceluiași hrisov domnesc el era scutit „de vama mare și de camană” pentru „trei cofă de horelcă ce va aduce pe an din țara leșească” [294, p. 19].

Actele de bunăvoință și toleranță din partea domniei sunt confirmate și într-un șir de alte documente, inclusiv în sama vistieriei Moldovei pe anul 1764, în care la compartimentul „Milile” sunt incluși trei lei „mil(ă) de la g(o)spod(stva) lui Iacov ce-au fosto jid(ov) și s-au botezatu pe luna lui iulie” [97, p. 313].

O parte din evreii antrenați în raporturile economice moldo-polone erau supuși străini, sudiți, constituind o categorie aparte, privilegiată, în viața social-economică a târgurilor și orașelor moldovenești. Este curios faptul că, în majoritate, noii-veniți nu aveau pașapoarte în regulă „dar înfățișau certificate de proveniență de la frații din Snyatin, Horodenko și Stanislau” [269, p. 23-24]. Privilegiile supușilor străini erau de ordin economic (fiscale, vamale), juridic și personal [313, p. 40]. Într-un raport al consulului austriac Schilling (10 martie, 1799) sunt menționați „evreii de supușenie cezaro-crăiască” care au „plătit 100 livre potașă cu 9 fl. Renani”, transportând-o „prin Suceava sau Cernăuți la Danzig” [294, p. 461]. La 1 septembrie 1795, Jean Timoni, agent comercial austriac la Iași, comunica Curții de la Viena că mai multe familii de evrei din Moldova cer protecție austriacă. Este vorba de evreii săraci din Galiția, „care n-au putut face dovadă că au un capital în bani sau în bunuri imobiliare de 200 florini” „și „s-au stabilit în Moldova, plătind impozite în acest principat”. Acești evrei au obținut „atestare ale comunităților evreiești din Sniatyn, Stanislau și din Horodenka”, „dându-se drept supuși imperiali aflați la Iași”. Trimisul austriac Jean Timoni a refuzat să le acorde actele cerute, pentru a nu leza interesele „supușilor imperiali cu actele în regulă” [294, p. 429].

Negustorii care veneau din țările vecine, inclusiv evreii din Polonia, „n-aveau voie să-și desfacă marfa în târguri și orașe decât după o prealabilă înțelegere cu starostia locală și vânzându-o cu ridicata, iar nu cu mărunțișul” [148, p. 40]. Restricția avea scopul de a proteja interesele economice ale negustorilor localnici, organizați în majoritate în bresle și supuși la anumite dări.

În Polonia, recensământul din 1765 a scos în evidență prezența a circa 429587 de evrei, plători de capitație* [528, p. 727]. Înaintea primei împărțiri teritoriale, în Polonia locuiau 600000 de evrei (≈5% din numărul total al populației) [461, p. 302]. Către anul 1792 numărul evreilor ajunge la 900000, ceea ce constituia 10% din numărul total al populației (9000000) [119, p. 18]. Luate pe regiuni, cifrele sunt diferite. Astfel, în urma primului partaj teritorial în Galiția și Lodomeria evreii alcătuiau 9% din populație, în Lvov și în părțile orientale ei constituiau 17% [491, p. 57]. (Anexa: Tabelul 1.13.)

Două treimi din evreii stabiliți în Polonia locuiau în orașe, erau în special negustori, meșteșugari, comisionari, dar din punct de vedere juridic nu făceau parte din tagma burgheză. În anul 1764, la inițiativa Seimului au fost create „Comisii ale Bunei Ordini” (*Komisje Boni Ordinis*) care urmau să investigheze situația din anumite orașe pentru a propune măsuri de îmbunătățire a acesteia. În acest sens a fost abrogată dieta autonomiei evreiești, fiind limitate drepturile de stabilire în orașe. În scopul creării unei pătri comerciale unificate și al diminuării separatismului evreiesc, au fost abrogate organele centrale ale autonomiei evreiești, inclusiv „Consiliul celor Patru Ținuturi” (*Vierländertag*) [164, p. 277].

Față de negustorii evrei din Polonia erau aplicate o serie de măsuri discriminatorii care îngreuiau practicarea comerțului. Pentru a proteja creștinii de concurența evreilor, cei din urmă au fost supuși la o fiscalitate suplimentară [119, p. 19]. Pentru importul mărfurilor de consum negustorii polonezi de confesiune catolică plăteau o taxă în mărime de 8%, iar cea plătită de evrei alcătuia 10%. Respectiv, pentru exportul mărfurilor comercianții polonezi catolici achitau o taxă în mărime de 10%, iar negustorii evrei plăteau o taxă de 12%. De asemenea, fiecare negustor mai plătea o taxă suplimentară de 4,5 zloți în folosul Camerei de Comerț. Desfacerea liberă a mărfurilor și produselor era împiedicată și de dreptul de depozit de care dispuneau majoritatea orașelor polone [125, p. 130].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea activitatea economică a evreilor pe moșii și în sate este dominată de practicarea sistemului de arendare, ei fiind etichetați „posesori”. În Polonia aproape nu exista sat fără arendator evreu, noțiunile de arendator și evreu deveneau sinonime; în cadrul recensămintelor ambii termeni desemnau reprezentanții acestei comunități [528, p. 727].

* Până la investirea lui Stanislas August a fost introdus un nou sistem de impozitare a evreilor; astfel, în loc de impozitarea *per ansamblu* a regiunilor sau comunităților evreiești, s-a recurs la o capitație în mărime de doi zloți pe cap de evreu și pe evreul cu vârsta mai mare de un an [528, p. 727].

Evreii arendau și numeroase crâșme, stârnind prin aceasta nemulțumirea polonezilor simpli.

În anul 1764, activitățile economice ale comunității evreiești din teritoriile poloneze erau diversificate. În 1788, Comisia financiară constata că practicarea comerțului extern, în special pe filiera germană, era asigurată de către evrei în proporție de 3/4 la capitolul exporturi și, respectiv, 1/10 din importuri [528, p. 728]. Pe regiuni, evreii care practicau comerțul în Polonia Mare constituiau 6,1%, în Mazovia – 0,8%, în Polonia Mică – 4,8%, în Lvov – 3,0% și în Ucraina – 3,6% [471, p. 326; 496, p. 731]. În sfera transportului erau antrenați 1,1% din evreii din Polonia Mare, 3,2% și 2,0% din evreii din Liov și, respectiv, din Ucraina [471, p. 326]. În Podolia, în perioada 1793-1796 au fost atestați 411 negustori evrei față de 158 negustori creștini și 16276 evrei mic-burghezi față de 6987 creștini mic-burghezi* [528, p. 647]. (Anexa: Tabelul 1.14.)

Cu certitudine, cifrele prezentate nu reflectă în totalitate tabloul general al activității economice a comunității evreiești din teritoriile menționate. Aceasta din considerentul că, pe lângă cei ce se ocupau cu arenda, cu producerea băuturilor alcoolice, care practicau, artizanatul și „alte profesii”, un număr destul de mare de evrei din această comunitate nu aveau o ocupație specificată. În procente cifrele sunt relevante: Polonia Mare – 38,8; Mazovia – 52,0; Polonia Mică – 56,0; Lvov – 58,0; Ucraina – 23,4 [471, p. 326]. (Anexa: Tabelul 1.14.) În 1788 Comisia financiară estima că 1/12 (8,33%) din numărul total al evreilor nu aveau o ocupație concretă, iar 1/60 (1,66%) erau cerșetori și vagabonzi [528, p. 729].

În epoca fanariotă a crescut ponderea elementului evreiesc în viața economică a Țărilor Române prin participarea lui la prosperitatea generală. Negustorii evreii din Brody au monopolizat tot comerțul cu chihlimbar [294, p. 267], prin intermediul lor anual se scoteau din Moldova 100000 de piei de iepuri, 100 de piei costau 50 de florini; astfel, suma totală se ridica la 50000 de florini [70, p. 77]. Inițiativa de a comercializa piei de iepuri revine în exclusivitate evreilor, deoarece până la ei aceste piei se aruncau. Totodată, după datele oferite de I. Raicevici, „evreii din Brod” cumpără „două sute de mii de piei de iepure, unde se vând de câțiva (ani) încoace, cu cinzeci de piaștri suta”. Datele sunt diferite și ne permit să afirmăm că numai o parte din pieile exportate își găseau piață de desfacere în Polonia. Aceiași evrei din Brody au monopolizat și tot comerțul cu chihlimbar, produs preconizat la schimb cu ceara din Moldova de către maiorul prusac von Sedlitz în anul 1784 [294, p. 323, 250, 267].

Trimisul Franței la Curtea lui Alexandru Ipsilante, contele d'Hauterive, aprecia că evreii sunt „cumpătați, plătesc dările fără vorbă, se îmbogățesc încet și nu-și trimit agonisirile peste hotare” [70, p. 85]. Același călător aprecia că „evreii acestei țări au moravuri deosebite, care îi

* „Meșciane”(мещанство) – mici producători, mici comercianți din orașe, „aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariați, să practice meșteșugăritul și comerțul cu amănuntul” [394, p. 395-396].

deosebesc de toți ceilalți evrei din Turcia și restul lumii. Lăcomia lor nu este atât de urâtă, nu sunt atât de pișcheri, atât de necurați și nu sânt atât de înjurați ca în altă parte. Se pare că vecinătatea Poloniei le dă această emulație de bună purtare, care contribuie la buna lor stare în amândouă provinciile” [294, p. 323].

Datele oferite de catastihul vămile din Movilău și al celor așezate pe vadurile Nistrului la Cremenciuc și Iarova oglindesc diversitatea mărfurilor comercializate de evreii din Țara Moldovei și cei din Polonia (în special din Podolia). Negustorii Pihiv și Zelman au trecut prin vamă „6 roți pânză la Botoșani”. Negustorul Bercu a achitat taxa vamală pentru sarea care tradițional se exporta în Polonia. Evreul Iancu a trecut prin vamă anason [294, p. 57-58]. În perioada dintre noiembrie 1765 și martie 1766, printre articolele vămuite de evrei la Movilău, Iarova și Cremenciuc a predominat horilca. Evreii din Rașcov se strecurau în centrele mari basarabene pentru a comercializa horilcă. În anul 1756, în apropiere de hotarul Târgului Sorociei funcționau „velnițe jidovești” specializate în fabricarea horilcii al cărei import în Țara Moldovei era oprit [246, p. 41]. În spațiul polonez, deseori velnițele, producătoare de horilcă și bere, aparțineau moșierilor, iar crășmele și pivnițele erau arendate de evrei, celor din urmă revenindu-le în exclusivitate și dreptul de comercializare a băuturilor alcoolice, fiecărei gospodării țărănești fiindu-i impuse anumite feluri și cantități de băuturi [548, p. 15]. Printr-o patentă imperială datată cu 30 aprilie 1789, evreilor din Galiția li s-a îngăduit „să funcționeze numai cârciumile deschise de către evrei în casele proprii, pe socoteala lor” [294, p. 336]. Negustori evrei din Galiția și Polonia vindeau de rând cu localnicii rachiu în Suceava [107, p. 77]. Preferința pentru comercializarea horilcii este explicabilă, deoarece aducea profituri imediate, iar bisericile și mitropolia, care aveau în proprietatea lor cea mai mare parte din dughenele din orașe, au preferat să le dea în arendă evreilor, la fel s-a întâmplat și cu majoritatea hanurilor și crășmelor [6, p. 71; 316, p. 35].

În ziua de 8 mai 1784 negustorul evreu din Movilău Maiorc Gherșcovici a adus în țară 151 de bucăți de postav de Breslau (valoarea mărfii era de 2499 ruble și 45 copeici), 108 bucăți de postav polonez (în valoare de 908 ruble), 171 ocale de zahăr (estimat la 97 de ruble și 75 copeici) și 215 ocale de cafea (în valoare de 79 ruble și 67 copeici). În total, negustorul nominalizat a trecut prin vamă mărfuri și produse în valoare de 3585 ruble și 37 copeici sau 5975 piaștri și 74 aspri. La 14 mai 1785, un alt negustor evreu din Movilău, Mortc Maiorevici, a trecut prin vamă 900 ocale de in în valoare de 666 ruble și 20 copeici (1110 piaștri și 12 aspri) [178, p. 293, 309].

Un act, datat cu anul 1780, ni-l prezintă pe evreul Leiba, care a vândut 10 cai „unui jădov din Snetin” și „n-au luat banii”. Negustorul a cerut ajutor domnului pentru a porunci servitorului lui „Iordache Ruset Cilibirul vornicul”, cu care mersese la Sniatyn, să-i dea suma de trei sute de lei ce i se cuvin [19; 294, p. 471]. Au fost atestate și cazuri când negustorii armeni și evrei au fost

nedreptățiți de vameșii moldoveni. În anul 1760, ducesa, castelana de Cracovia, văduva marelui duce de Polonia, a adresat un firman către domnul Țării Moldovei, Ioan Teodor Callimachi, împotriva a trei vameși moldoveni care au comis abuzuri față de negustorii armeni și evrei supuși ai Poloniei. Din document reiese că vameșii „Giurgiuvanu și cu alți doi tovarăși ai săi, Gafencu și Calmușki” „contrar obiceiului și tradiției, sub pretextul capitației și sub titlul luării de vamă, au luat și au stors de la armeni și evrei, supuși ai Poloniei, cu putere și violență o anumită sumă de bani și alte lucruri”. Negustorii armeni au refuzat să ofere banii ceruți, fapt pentru care le-au fost confiscate animalele, iar comercianții evrei au achitat „aproape o sută de lei” (*centum circiter leonines*). Banii au fost restituiți abia când s-a plâns trimisul regal Potocki [294, p. 19].

Negustorii evrei practicați și comerțul de tranzit. Documentele vremii relatează despre anumite facilități acordate acestor comercianți: „Neguțitor striind din Țara Leșască, anum(e) Avram” aducea marfă la Iași din Olanda și a fost eliberat de bir, de asemenea domnia îi elibera de bir și pe alți negustori evrei aflați „la țara aceasta” care vor realiza „marfă scumpă” [374, p. 72]. Negustorul evreu din Movilău, Leiba Doctorul, supus rus, a scos din țară pe parcursul lunii iulie a anului 1784 circa 65000 piei de iepuri cu destinația iarmarocului de la Laipțig [178, p. 286].

Într-o sursă epistolară datată cu 17 ianuarie 1785, E.F. König, consulul general al Prusiei în Moldova, constata că produsele manufacturiere prusace sunt căutate în principat, dar „se importă din a 5-a și a 6-a mână de către armeni și evrei polonezi care cumpără de aici boi, porci, ceară și piei de vite... Acum evreii polonezi și armenii duc vitele și celelalte mărfuri până la Breslau, le vând la prețurile cele mai ridicate și, cu banii pe care i-au realizat de acolo, aduc la Brod, în imperiu (Imperiul Habsburgic), mărfurile indicate; de acolo, ele sânt aduse înapoi de evreii moldoveni și munteni” [293, p. 280].

O parte din negustorii evrei au contribuit într-o anumită măsură la constituirea elementelor incipiente ale burgheziei în Țara Moldovei. Dintre alogenii antrenați în relațiile comerciale moldo-polone în perioada care ne preocupă se evidențiază armenii și evreii. Dintre multiplele relatări ale călătorilor străini care au vizitat Țările Române în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, semnificative în această privință sunt notițele lui Franz Joseph Sulzer. În anul 1761 el scria că „în Moldova, aproape că nu există târg care să nu fie plin de evrei, locuind în case proprii” [293, p. 9-10].

În opinia lui Șt. Zeletin, „originile burgheziei române sunt strâns legate de activitatea economică a evreilor: cămătăria evreiască este cea care a desființat vechea noastră boierime (...) pregătind astfel trecerea la actuala organizare modernă” [417, p. 69]. Considerăm că aprecierea lui Șt. Zeletin este exagerată, deoarece am invocat în detalii elementele de noutate, de modernizare a societății românești printre care figurează numeroși negustori moldoveni, alogeni

de diferite etnii, reprezentanți ai mediului antreprenorial, descendenți din varii domenii socioeconomice și intelectuale.

Totodată, o parte din evreii din Țara Moldovei și Polonia practicau contrabanda, treceau prin 1741 horilca din Polonia la Căușeni, făceau contrabandă cu silitra monopolizată de turci [246, p. 42-43]. În primăvara anului 1761, grănicerii poloni au confiscat de la un evreu din Hotin care se întorcea de la Wrocław 3 puști și 11 perechi de pistoale [423, p. 66]. Potrivit unor relatări, spre finele secolului al XVIII-lea evreii reușesc să devină, prin mituire, orândari de crășme [246, p. 43]. De asemenea, „falsificarea monedelor sau așa-zisul „calpuzanlâc”, se practica mai ales de evrei și țigani” [147, p. 20]. Unii evrei au fost atestați documentar „ca falsificatori de mărfuri” (vindeau mărfuri de calitate proastă dar arătoase), „ca faliți” sau „mufluzi” (cumpărau mărturii, falsificau semnăturile, depuneau mărturii false). O parte din orândarii evrei își transformau „dugheana sau cârciuma în local de perdiție”, „de vreme că s’a cunoscut că pricinuesc multe lucruri fără de cale, ținând într’adins femei și fete tinere” [246, p. 43].

Activitatea comercială a evreilor era însoțită de numeroase riscuri. De exemplu, în anul 1770, în toiul unei epidemii de ciumă [185, p. 283], negustorii evrei au cumpărat „la Iași, la Șozimo, și alte țări infectate, diferite obiecte provenind de la familii de bogătași, morți de ciumă, și li-au revândut în Polonia”, contribuind astfel la o răspândire și mai mare a acestui flagel. Dar s-au întâmplat și cazuri inverse; astfel, la finele iernii din anul 1770 un milițian venit din Galați (unde era ciumă) la Iași i-a vândut unui evreu un cojoc turcesc, în consecință „evreul și doi copii au murit de ciumă”, iar hoții au prădat casa evreului, răspândind astfel ciuma în oraș. Epidemia în cauză a fost stinsă abia în vara anului 1772 [376, p. 102].

Materialul elucidat ne permite să constatăm că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea negustorii evrei, prin experiența și abilitățile economice deținute, s-au încadrat activ în comerțul moldo-polon, contribuind la comercializarea mărfurilor și produselor pe piețele din Moldova și Polonia. În linii generale, domnii Țării Moldovei au promovat o politică tolerantă față de negustorii evrei, oferindu-le și garantându-le multiple facilități și privilegii.

4.4. Concluzii la Capitolul 4

La finele cercetării subiectului privind rolul negustorilor în extinderea relațiilor comerciale moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea formulăm următoarele *concluzii*:

1. Investigând rolul exercitat de către negustorii moldoveni în cadrul relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a sec. XVIII, am constatat că, deși nu dețineau întâietatea în evaluarea numerică, totuși ponderea lor era semnificativă, fapt explicat prin: asocierea în bresle profesionale; experiența acumulată de secole; predilecția pentru comercializarea cerealelor, produselor alimentare și animaliere.

2. Activitatea comercială a negustorilor moldoveni era determinată de organizarea lor internă, politica domnilor și circumstanțele politice și militare ale epocii. În același timp, derularea ostilităților militare pe teritoriul țării, politica vamală inechitabilă și corupția autorităților au creat negustorilor pământenii dificultăți majore în activitatea lor comercială. Drept consecință, unii dintre ei au preferat să treacă sub auspiciile Marilor Puteri ale timpului, devenind sudiți.

3. Comunitatea armenească a jucat un rol important atât în viața economică internă a Moldovei, cât și în raporturile economice cu țara vecină – Polonia. Venind și stabilindu-se în Moldova în perioade cronologice diferite, armenii au manifestat un spirit de întreprinzători, desfășurând multiple activități economice, prioritare fiind meșteșugurile și comerțul. Legăturile genetice cu țările orientale le-au permis negustorilor armeni să exercite rolul de mediatori în cadrul comerțului dintre țările din spațiul central- și sud-est-european cu ținuturile răsăritene îndepărtate. Comercianții armeni au practicat atât relațiile de schimb bilaterale, cât și comerțul de tranzit, fapt ce le-a creat o imagine de producători a unor mărfuri orientale, numite de occidentali „mărfuri armenesti”.

4. Armenii au contribuit și la dezvoltarea mediului și a vieții urbane din Țara Moldovei. Practicarea meșteșugurilor și comerțului le-a permis armenilor să se încadreze în procesul de geneză a relațiilor precapitaliste, contribuind astfel la apariția și dezvoltarea păturii burgheze atât în Moldova, cât și în Polonia. În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea atitudinea domnilor Țării Moldovei față de armeni a fost tolerantă și binevoitoare. Autoritățile polone le-au acordat armenilor azil și protecție juridică. Fluctuațiile de ordin politic și militar nu au putut împiedica semnificativ schimburile comerciale moldo-polone, purtători ai cărora au fost și negustorii armeni.

5. Comunitatea evreiască a jucat un rol important în cadrul raporturilor economice dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Stabiliți cu traiul din timpuri mai îndepărtate, sau ceva mai apropiate, în spațiile moldav și polon, negustorii evrei au manifestat spirit întreprinzător atât în domeniul practicării meseriilor, cât și a comerțului interior și exterior.

6. Negustorii evrei au fost printre purtătorii principali ai comerțului moldo-polon, jucând un rol important în cadrul schimburilor economice interne și de tranzitare ale ambelor state. Negustorii evrei au practicat atât relațiile de schimb bilaterale cât și comerțul de tranzit, contribuind la constituirea elementelor incipiente ale burgheziei în Țara Moldovei și în Polonia. Cu toate că o parte din reprezentanții acestei etnii erau antrenați în tranzacțiile de contrabandă și în alte activități ilegale, atitudinea domniei față de negustorii evrei a fost în linii generale tolerantă și binevoitoare.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

În urma cercetărilor finalizate privind relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, considerăm că în teză au fost îndeplinite scopul și obiectivele de cercetare, concluziile generale fiind următoarele:

1. Analiza nivelului de abordare în istoriografie a relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea converg în favoarea faptului că acesta s-a redus la expunerea contextului politic, economic și social în care se desfășurau aceste relații. În majoritatea lucrărilor dedicate istoriei economice este aplicată metoda descriptivă a diferitor ramuri ale economiei, lipsind o evaluare cantitativă a ritmurilor de creștere. În istoriografie nu sunt elucidați suficient factorii care au contribuit la creșterea sau descreșterea economiei în ansamblu.

2. Sursele istorice care reflectă multiple aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea cuprind hrisoavele domnești, actele gestionare, sămile vistieriei Țării Moldovei și descrierile statistice ale principatului. Sursele narative includ istorisirile și notițele călătorilor străini aflați în țară în calitate de simpli călători, secretari, preceptori ai copiilor domnilor sau de angajați ai misiunilor diplomatice ale marilor puteri. Informațiile diverse, iar pe alocuri și contradictorii, pe care le oferă izvoarele istorice investigate, permit o cercetare complexă a problemei abordate în această lucrare, mai ales în baza analizei critice aplicate față de fiecare sursă istorică în parte.

3. Relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea au decurs într-un cadru de exercitare a influenței politice din partea celor patru Mari Puteri ale epocii: Imperiul Otoman, Imperiul Rus, Austria și Prusia. Politică promovată de Marile Puteri a exercitat un impact direct asupra dezvoltării domeniilor economic și social din Moldova și Polonia.

4. Menținerea și dezvoltarea raporturilor economice moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a reprezentat o continuitate firească a legăturilor tradiționale medievale ale Țării Moldovei cu Polonia, cu Europa Centrală. Ca argument servește și faptul că economiile ambelor state erau complementare; astfel, Moldova furniza pe piețele polone produse agroalimentare și animaliere, iar Polonia exporta în principat produse meșteșugărești, iar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și mărfuri manufacturiere.

5. Moldova era încadrată între economia-univers occidentală și economia-univers otomană, menținându-și o anumită diversificare a raporturilor economice externe. Evoluția economică și socială a Țării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost marcată de persistența ramurilor și practicilor tradiționale. Totodată, în unele domenii își fac prezența, cu un grad sporit de dificultate, elemente cu efecte modernizatoare, marcate de trăsături pre-

capitaliste.

6. Practicarea agriculturii de către majoritatea populației țării includea câteva direcții principale: creșterea vitelor, cultivarea cerealelor, pomicultura și legumicultura. Metodele și tehnologiile principale erau tradiționale, dar, totodată, formele de administrare a terenurilor agricole erau supuse unor modificări importante, în special prin răspândirea sistemului de arendare a terenurilor arabile, viilor și pășunilor. Sistemul de arendă permitea practicarea unor inovații și contribuia la intensificarea relațiilor marfă-bani, astfel produsele finale erau destinate comercializării atât pe piețele interne, cât și pe cele externe. Mul mai eficiente s-au dovedit a fi noile practici de arendare a viilor și pășunilor, deoarece în primul caz vinurile, iar în cel de-al doilea vitele îngrășate, erau destinate în special pentru a fi comercializate pe piețele externe. Sistemul de arendare a pășunilor era mai răspândit în zonele de munte și în apropierea nemijlocită a frontierei poloneze.

7. Centrele urbane au exercitat un rol important în dezvoltarea economică și socială a principatului, nefiind nici pe departe niște „simple centre de consumație”. Ridicarea multor așezări rurale la nivelul târgurilor a contribuit la înviorarea și dezvoltarea comerțului interior și de tranzitare al Moldovei, fenomen explicat în mare parte prin amplasarea geografică reușită și practicarea de către locuitori a meseriilor și comerțului. Faptul că în raza orașelor nu au fost înființate manufacturi importante nu demonstrează predilecția lor spre „consumație”, ci este o trăsătură specifică a sistemului economic existent, anume: întreprinderile manufacturiere erau amplasate în apropierea surselor de materie primă, forța de muncă ieftină era angajată din mediul rural, fiind diminuate și cheltuielile de transport.

8. Un element de noutate în viața economică și socială a principatului a constituit-o înființarea unor ateliere noi de producție, în cadrul cărora procesul de muncă era organizat după majoritatea criteriilor caracteristice unor manufacturi clasice. Majoritatea manufacturilor au fost înființate de către domnie, marii boieri sau la porunca nemijlocită a sultanilor. Meșterii angajați erau de origine străină, în special polonezi sau austrieci, personalul inferior al angajaților era constituit din țărani scutelnici sau orășeni moldoveni. Activitatea manufacturilor în Moldova s-a dovedit a fi însă de scurtă durată, fapt ce poate fi explicat prin concurența acerbă a mărfurilor străine, prețurile la care erau mai reduse și prin dese schimbări la domnie, ceea ce nu asigura o continuitate a inițiativelor și inovațiilor în domeniul socioeconomic. Tagma persoanelor care manifestau spirit antreprenorial nu constituia o categorie socială propriu-zisă, iar viitoarea pătură burgheză era reprezentată de negustori, meseriași, intelectuali, funcționari, proprietari de manufacturi și de mici instalații industriale, cămătari, arendași de moșii și de cei ce exercitau profesii „libere”, precum și de un număr însemnat de alogeni înstăriți: armeni, evrei, greci.

9. În perioada enunțată statul polon a devenit ținta atacurilor din partea „celor trei pajuri negre”: Imperiul Rus, Austria și Prusia. Criza structurală era aprofundată de anarhia șleahței, decăderea economiei, fragilitatea instituției regale, interesele de clan ale magnaților, ideologia „sarmatismului” nobilimii, starea generală de anarhie și incertitudine politică. Criza politică din Polonia a fost agravată de trei împărțiri teritoriale (1772, 1792, 1795), în urma cărora statul polon a dispărut de pe harta Europei. Marile Puteri au încălcat în mod flagrant principiul echilibrului de forțe european. Republica Nobiliară, având o armată inefficientă, a căzut pradă politicilor expansioniste ale Rusiei, Austriei și Prusiei. Încercarea de resuscitare a Poloniei prin realizarea unor reforme radicale de modernizare a fost conștientizată prea târziu de către rege, magnați și șleahță.

10. În Polonia, politicile de inovație și modernizare s-au manifestat după principiul social și teritorial, lipsind o concepție clară din partea statului. În economie, cu stăruințele regelui și ale magnaților, au fost fondate multiple manufacturi, însă activitatea a noilor întreprinderi era marcată de numeroase reminiscențe feudale, printre care utilizarea pe larg a muncii țăranilor aserviți. Manufacturile poloneze au funcționat o perioadă mult mai îndelungată decât cele din Moldova, dat fiind că erau într-un număr incomparabil mai mare, procesul de producție era organizat pe baza unor principii mai moderne, dar și a unor tradiții mai vechi în domeniu.

11. Cadrul juridic al raporturilor economice moldo-polone a depins mai mult de conjunctura externă decât de situația internă din cele două state. Îngrădirea măsurilor monopolizatoare otomane după semnarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi, a fost favorabilă pentru economiile Țărilor Române, creând condiții prielnice pentru dezvoltarea comerțului exterior. Domnii, deși stingheriți enorm de mult de atribuțiile lor juridice, erau dispuși să contribuie la menținerea unor legături comerciale benefice cu partea polonă, fapt explicat prin profiturile nemijlocite ale domniei, dar și prin manipularea abilă cu interesele Porții, mai ales atunci când se puneau sarcini de aprovizionare a Constantinopolului cu anumite produse și mărfuri.

12. Starea generală a căilor de comunicație terestre în Moldova și în Polonia permitea în linii generale desfășurarea schimburilor comerciale. Progresele în domeniu erau nesemnificative, iar o îmbunătățire a stării drumurilor era atestată doar în orașe și în regiunile limitrofe. În Moldova și în Polonia modificările în geografia căilor de comunicație terestre au fost condiționate de necesitatea de a asigura în continuare importul și exportul de mărfuri și produse.

13. Țara Moldovei exporta în Polonia produse agroanimaliere și alimentare, în special vite, boi și vaci, cai, oi. Printre alte articole de export figurează peștele, icrele de pește, sarea, lemnul, vinurile, ceara, fructele uscate, nucile, pielicelele prelucrate de iepuri, vulpi. Dintre

produsele chimice, fabricate în Moldova, cel mai des este amintită potasa caustică și silitra, care, deși era prohibită de Poartă, este amintită în multe acte ale epocii. Moldova importa din Polonia produse meșteșugărești și manufacturiere. Mărfurile polone erau căutate în principat datorită prețurilor mai reduse la ele comparativ cu la cele occidentale. Din Polonia se importau postavuri de diferite categorii; obiecte din metal – clopote, săbii, cuțite, pistoale, puști, tunuri; veselă, mobilier, componenți chimici necesari la fabricarea sticlei, haine confecționate din blănuri, încălțăminte din piele, făină de grâu și secară. În anii neroditori sau marcați de secetă și cataclisme, domnii Țării Moldovei procurau prin intermediul unor negustori sau dregători din țară grâu și animale, în special oi pentru îndeșularea cerințelor crescânde ale Porții.

14. Relațiile comerciale moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au cunoscut și perioade mai tensionate, cauzate atât de circumstanțele politice ale epocii, cât și de interesele economice ale ambelor părți. În acest sens au fost atestate câteva conflicte la frontieră, iar prohibirea horilcii în principat a generat în conflict comercial. „Litigiul horilcii” s-a desfășurat în condițiile politicilor protecționiste promovate de domnie, aceasta având și grijă de prezența în țară a unor brațe de muncă sănătoase. Poarta, prin aceste restricții, era preocupată de aprovizionarea capitalei imperiale cu cantitatea necesară de grâne. În rezultat, un banal litigiu comercial s-a transformat în obiect de discuții diplomatice desfășurate la Viena, Paris și Moscova. Conflictul în sine nu a diminuat cu mult raporturile economice moldo-polone, deoarece principatul dispunea de producție de alcool proprie, iar importul horilcii a continuat prin contrabandă.

15. Negustorii antrenați în relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia reprezentau o pătură foarte pestriță din punct de vedere etnic, fiind alcătuită din moldoveni, armeni, evrei, greci, ruteni etc. În cazul negustorilor moldoveni, din punct de vedere numeric ei nu constituiau majoritatea, fiind depășiți de evrei. Negustorii moldoveni erau uniți în bresle profesionale, activau în conformitate cu statutele existente, bucurându-se de bunăvoința domnilor, de scutiri, drepturi și privilegii. Este de accentuat faptul că purtători ai comerțului moldo-polon, de rând cu negustorii moldoveni, erau toți pământenii, în special locuitorii din regiunea limitrofă frontierei, care mergeau periodic pe malul polon să-și vândă produsele sau să-și procure marfă. Armenii au avut un rol important în cadrul relațiilor comerciale moldo-polone din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, contribuind la procesul de constituire a elementelor burgheze. Armenii exportau în Polonia în special vite și caii, rezultați în urma organizării crescătoriilor de cai în spațiul pruto-nistean. Fluctuațiile dramatice de ordin politic ale epocii nu au putut împiedica schimburile comerciale moldo-polone realizate de negustorii armeni de pe ambele maluri ale Nistrului. Comunitatea evreiască a jucat un rol important în comerțul dintre Țara Moldovei și Polonia. Stabiliți cu traiul din timpuri mai îndepărtate sau ceva mai apropiate în spațiile moldav

și polon, negustorii evrei au manifestat spirit întreprinzător atât în domeniul practicării meseriilor, cât și a comerțului interior și exterior. Negustorii evrei au practicat atât relațiile de schimb bilaterale, cât și comerțul de tranzit, contribuind la constituirea elementelor incipiente ale burgheziei în Țara Moldovei.

Recomandări expuse în baza tezei și a concluziilor generale:

1. Continuarea investigațiilor științifice prin extinderea limitelor cronologice, a cadrului geografic, a abordărilor problematice, inclusiv prin sistematizarea informațiilor din domenii conexe istoriei, aplicarea metodologiei istoriei comparate;
2. Diversificarea preocupărilor științifice pentru elucidarea aspectelor contradictorii în plan istoriografic prin punerea în valoare a noi surse istorice, păstrate în arhivele din Ucraina și Polonia;
3. Cercetarea unor teme complementare ale problemei privind relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în baza abordărilor numismatice, metrologice, prosopografice, onomastice, epidemiologice, a climatologiei și meteorologiei istorice etc.

BIBLIOGRAFIA

1. ADĂNILOAIE, N. Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă – la 1775 și 1812 – a obligațiunilor de apărare a teritoriului Țărilor Române. În: *RdI*, 1982, tom. XXXV, nr. 8, pp. 950-955.
2. AGACHE, D. Restructurarea căilor de comunicație din Moldova medievală în context central și sud-est european. În: *Itinerarii istoriografice (coordonator Gabriel Bădărașu)*. Iași: Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 1996, pp. 315-323.
3. AGACHE, D. Comunicare, interferențe și disjunțiuni. În: *Moldova și economia de schimb europeană în secolele XIV-XVIII*. Volum editat de Viorel M. Butnaru. Iași: Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2003, pp. 75-98. ISBN 973-85896-4-9.
4. ALINESCU, C., PAȘA, N. Vechile drumuri moldovenești. În: *AGA*, nr. VI (1914-1915). București: Tipografia „Lupta”, 1914-1915, pp. 3-43+hartă.
5. AMĂRIUȚEI, M.-C. *Grigore al III-lea Alexandru Ghica. Cronica unui principe din secolul al XVIII-lea*. Iași: Editura UAIC, 2017. 403 p. ISBN 978-606-714-363-8.
6. ANGELESCU, I.N. *Evoluția economică a Țărilor Românești. Economia Familială și Agrară. Economia Orășenească*. Vol. I. București: Tipografia profesională Dim. C. Ionescu, 1916. 139 p.
7. ANGHEL, Fl. Studiu preliminar al evoluției minorității polone din România Mare, 1918-1940. În: *RI*, Serie nouă, 1997, tom. 8, nr. 1-2, pp. 25-51.
8. ANRI: *Fond documente*. Pachet XXV, doc. 21 (orig. rom.).
9. ANRI: *Fond documente*. Pachet 102, doc. 30.
10. ANRI: *Fond documente*. Pachet 105, doc. 51
11. ANRI: *Fond documente*. Pachet 320, doc. 27.
12. ANRI: *Fond documente*. Pachet 320, doc. 28.
13. ANRI: *Fond documente*. Pachet 320, doc. 53.
14. ANRI: *Fond documente*. Pachet 359, doc. 72.
15. ANRI: *Fond documente*. Pachet 360, doc. 57.
16. ANRI: *Fond documente*. Pachet 403, doc. 13.
17. ANRI: *Fond documente*. Pachet 406, doc. 37.
18. ANRI: *Fond documente*. Pachet 416, doc. 62.
19. ANRI: *Fond documente*. Pachet 417, doc. 232.
20. ANRI: *Fond documente*. Pachet 422, doc. 27.
21. ANRI: *Fond documente*. Pachet 422, doc. 39.
22. ANRI: *Fond documente*. Pachet 424, doc. 43.
23. ANRI: *Fond documente*. Pachet 425, doc. 150.
24. ANRI: *Fond documente*. Pachet 436, doc. 141.
25. ANRI: *Fond documente*. Pachet 437, doc. 122.
26. ANRI: *Fond documente*. Pachet 791, fila 240-240v.
27. ANRI: *Fond documente*. Pachet 793, doc. 5. Original.
28. ANRI: *Fond documente*. Pachet 793, doc. 6. Original.
29. ANRI: *Fond documente*. Pachet 905, doc. 1.
30. ARAPU, V. Unele aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În: *Omagiu lui Vladimir Potlog și Constantin Drachenberg la 70 de ani*. Chișinău: Cartdidact, 1997, pp. 158-163. ISBN 9975-940-08-0.
31. ARAPU, V. Relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Aspecte istoriografice. În: *Conferința corpului didactico - științific „Bilanțul activității științifice a USM pe anii 1996/1997. Rezultatele comunicărilor*. Chișinău: Secția Poligrafie Operativă a USM, 1998, p. 178.
32. ARAPU, V. Unele aspecte privind căile de comunicație în Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În: *Analele științifice ale USM. Seria „Științe socio-umane”*, Chișinău: Secția Poligrafie Operativă a USM, 1999, pp. 248-252. ISBN 9975-917-21-6.

33. ARAPU, V. Relațiile comerciale dintre Moldova și Rzeczpospolita în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Considerații generale. În: *Romanitate și românită la nord de Balcani (Materialele Simpozionului Internațional din 7-8 aprilie 2000)*. Chișinău: Cartdidact, 2000, pp. 89-90. ISBN 9975-940-31-5.
34. ARAPU, V. Despre rolul exercitat de negustorii armeni în cadrul raporturilor economice dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Considerații generale). În: *Conferința corpului didactico - științific „Bilanțul activității științifice a USM pe anii 1998/1999”, Rezumatele comunicărilor. Științe socio-umane*. Chișinău: Centrul Editorial al USM, 2000, pp. 264-265. ISBN 9975-917-56-9.
35. ARAPU, V. Contribuția negustorilor evrei la raporturile economice dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Preliminarii generale). În: *In memoriam Professoris Mihail Muntean*. Chișinău: Cartdidact, 2003, pp. 40-48. ISBN 9975-940-52-8.
36. ARAPU, V. Principalele unități monetare utilizate în cadrul comerțului Moldovei cu Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În: *Conferința corpului didactico – științific „Bilanțul activității științifice a USM pe anii 2002-2003”. Rezumatele comunicărilor. Științe socioumanistice*. Chișinău: Centrul Editorial al USM, 2003, pp. 159-160. ISBN 9975-70-269-4.
37. ARAPU, V. Contribuția negustorilor armeni la evoluția raporturilor economice dintre Țara Moldovei și Rzeczpospolita Polska în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În: *Pontes. Review of South – East European Studies*, 2004, nr. 1. Chișinău: CEP USM, 2004, pp. 64-70. ISSN 1812-333.
38. ARAPU, V. Cadrul juridic al raporturilor economice moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Preliminarii generale). În: *Studia In Honorem Pavel Cocârlă. Studii de istorie medie și modernă*. Chișinău: Cartdidact, 2006, pp. 101-110. ISBN 978-9975-940-00-9.
39. ARAPU, V. Litigiul horilcii în raporturile economice moldo-polone (A doua jumătate a secolului al XVIII-lea). În: *Conferința științifică internațională cu genericul „Învățământul superior și cercetarea – piloni ai societății bazate pe cunoaștere”. Rezumatele comunicărilor. Științe socioumanistice*. Vol. II. Chișinău: CEP USM, 2006, pp. 21-22. ISBN 978-9975-70-668-1.
40. ARAPU, V. Arendășia proprietăților funciare de către negustorii armeni în Țara Moldovei (a doua jum. a sec. XVIII - încep. sec. XIX). În: *Conferința științifică „Proprietatea funciară în Basarabia: tradiție, organizare și reglementare*, 17-18 mai 2011. Chișinău: „Bons Offices” SRL, 2011, pp. 11-14. ISBN 978-9975-80-463-9.
41. ARAPU, V. Comunitatea evreiască și raporturile economice dintre Țara Moldovei și Polonia (a doua jum. a sec. XVIII). În: *SUȘU*, nr. 4 (44). Chișinău: CEP USM, 2011, pp. 25-36. ISSN 1811-2668.
42. ARAPU, V., MIDRIGAN-ARAPU A. Bolile și epidemiile – impedimente ale comerțului moldo-polon în a doua jum. a sec. XVIII. În: *Creșterea impactului cercetării și dezvoltarea capacității de inovare. Conferință științifică cu participare internațională consacrată aniversării a 65 de ani a USM. Rezumatele comunicărilor. Științe umanistice*, 21-22 septembrie 2011. Chișinău: CEP USM, 2011, pp. 24-27. ISBN 978-9975-71-136-4.
43. ARAPU, V. Comunitatea armenescă și arendășia proprietăților funciare în Țara Moldovei (a doua jumătate a sec. XVIII- începutul sec. XIX). În: *Tyragetia. Istorie, Muzeologie. Serie nouă*, vol. VI (XXI), nr. 2. Chișinău, 2012, pp. 109-120. ISSN 1857-0240.
44. ARAPU, V. Banii – mijloc de răspândire a bolilor infecțioase și a epidemiilor. În: *CN*, vol. II. Chișinău: CEP USM, 2012, pp. 30-33. ISBN 978-9975-71-306-1.
45. ARAPU, V. Despre rolul negustorilor pământeni la dezvoltarea comerțului moldo-polon în a doua jumătate a sec. XVIII. În: *Interferențe universitare – integrare prin cercetare și inovare. Conferință științifică cu participare internațională*, 25-26 septembrie 2012. Chișinău: CEP USM, 2012, pp. 13-15. ISBN 978-9975-71-270-5.
46. ARAPU, V. Impactul crizei politico-militare asupra economiei Poloniei (a doua jum. a sec. XVIII). În: *Promemoria. Revista Institutului de Istorie Socială*, vol. IV, nr. 5-6. Chișinău: CEP

USM, 2013, pp. 52-73. ISSN 1857-3843.

47. ARAPU, V. Coloniile armenesti din Țara Moldovei și Polonia în perioada partajelor teritoriale. În: *Integrare prin cercetare și inovare. Conferință științifică, 26-28 septembrie 2013. Rezumatele comunicărilor. Științe umanistice*. Chișinău: CEP USM, 2013, pp. 39-41. ISBN 978-9975-71-416-7.

48. ARAPU, V. Importurile de mărfuri și produse poloneze în Țara Moldovei (a doua jumătate a sec. XVIII). În: *Integrarea prin cercetare și inovare. Conferință științifică națională cu participare internațională. Rezumate ale comunicărilor. Științe socioumanistice*, 10-11 noiembrie 2014. Chișinău: CEP USM, 2014, pp. 9-11. ISBN 978-9975-71-568-3.

49. ARAPU, V. Organizarea internă a negustorilor pământeni și ponderea lor în cadrul comerțului dintre Țara Moldovei și Polonia (a doua jum. a sec. XVIII). În: *In Memoriam Gheorghe Buzatu (1939-2013)*. Iași: TipoMoldova, 2014, pp. 131-143. ISBN 978-606-676-592-3.

50. ARAPU, V. Unitățile monetare utilizate în cadrul comerțului dintre Țara Moldovei și Polonia (a doua jumătate a sec. XVIII). În: *CN (Chișinău)*, 2014, vol. IV, pp. 23-27. ISBN 978-9975-71-584-3.

51. ARAPU, V. Flagelul corupției în Țara Moldovei după relatările lui Jean Louis Carra (1742-1793). În: *Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie*. Ediția II, 24 aprilie 2015. Chișinău: CEP USM, 2015, p. 40. ISBN 978-9975-71-649-9.

52. ARAPU, V. Dimensiunile economică și socială ale procesului de modernizare a Țării Moldovei în a doua jumătate a sec. XVIII. În: *Studia Universitatis Moldaviae. Seria Științe umanistice: Istorie. Filosofie. Filologie*, 2015, nr. 4(84). Chișinău: CEP USM, 2015, pp. 43-60. ISSN 1811-2668.

53. ARAPU, V. Componenta conflictuală a raporturilor economice dintre Țara Moldovei și Polonia (a doua jumătate a secolului XVIII). În: *Studia Universitatis Moldaviae. Seria Științe umanistice: Istorie, Filosofie, Filologie*, 2016, nr. 10(100). Chișinău: CEP USM, 2016, pp. 83-90. ISSN 1811-2668.

54. ARAPU, V. Prețurile la care se vindeau unele produse și mărfuri în cadrul comerțului dintre Țara Moldovei și Polonia (a doua jum. a sec. XVIII). În: *CN (Chișinău)*, 2017, vol. VII, pp. 36-43. ISBN 978-9975-3180-2-0.

55. ARAPU, V. Problema relațiilor comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea reflectată în izvoarele istorice ale epocii. În: *Studia Universitatis Moldaviae. Seria Științe umanistice: Istorie. Filosofie. Filologie*, 2017, nr. 10(110). Chișinău: CEP USM, 2017, pp. 126-34. ISSN 1811-2668.

56. ARAPU, V. Impactul calamităților naturale și al epidemiilor asupra relațiilor comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia (a doua jum. a sec. XVIII). În: *Sesiunea Științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie. Ediția V, 28 aprilie 2018: Program. Rezumatele comunicărilor*. Chișinău: CEP USM, 2018, p. 39. ISBN 978-9975-71-901-8.

57. ARAPU, V. Drumuri, itinerarii comerciale și vămi în comerțul Țării Moldovei cu Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În: S.M. Colesniuc (coordonator). *Marea Unire de la Marea Neagră. Volum omagial dedicat Centenarului Marii Uniri a Românilor și împlinirii a 140 de ani de la Unirea Dobrogei cu România*. Vol. I. Constanța: Celebris, 2018, pp. 201-214. ISBN 978-606-8849-60-7.

58. ARVINTE, V. Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului. În: *SCȘF*, 1957, tom. VIII, fascicula 1. Iași: Editura Academiei, pp. 1-186.

59. AURELIANU, P.S. *Schițe asupra stării economice a României în secolul al XVIII-lea*. București: Tiparul Academiei Române, 1882, 159 p.

60. AVAKIAN, G.M. Rectificări și adăogiri: Cetatea Albă. În: *ANI (București)*, 1936, Anul I, vol. III, pp. 75-80.

61. BĂLAN, T. *Emigranții poloni în Bucovina și Moldova în secolul al XIX-lea. Extras din volumul omagial „Lui Dimitrie Marmeliuc”*. Cernăuți: Tiparul „Glasul Bucovinei”, f. an ed. (19..). 25 p.

62. BĂLAN, T. *Noi documente Câmplungenene*. Cernăuți: „Câmpulungul Moldovenesc”, 1929. 139 p.
63. BĂLAN, T. *Documente bucovinene*. Vol. IV (1720-1745). Cernăuți: Editura Mitropoliei Bucovinei, 1938. 299 p.
64. BĂLAN, T. *Documente bucovinene*. Vol. VI (1760-1833). București: Editura Mitropoliei Bucovinei, 1942. 504 p.
65. BĂLAN, T. *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*. București: Editura Științifică, 1960. 344 p.
66. BĂNĂȚEANU, V. *Armenii în istoria și în viața românească*. București: Tipografia Lito Țăranu, 1938. 58 p. + 2 planșe.
67. BEZVICONI, Gh. Morminte armenesti dintre Prut și Nistru. În: *ANI* (București), 1941, pp. 389-393.
68. BEZVICONI, Gh. *Călători ruși în Moldova și Muntenia*. București: Institutul de Istorie Națională, 1947. 463 p.
69. BEZVICONI, Gh. *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*. București: Tritonic, 2004. 392 p. ISBN 973-733-002-2.
70. BOGDAN, N.A. *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales al celui ieșean*. Iași: Institutul modern de arte grafice V. Ștefăniu & D. Ștaierman, 1925. 196 p. + 1 planșă.
71. BOICU, L. Încercări de navigabilizare a râurilor moldovenești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: *AIIA* (Iași), 1965, pp. 93-116.
72. BOICU, L. Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834-1848 (I). În: *AIIA* (Iași), 1967, tom. IV, pp. 81-116.
73. BOICU, L. Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834-1848 (II). În: *AIIA* (Iași), 1968, tom. V, pp. 121-144.
74. BOICU, L. A doua jumătate a secolului al XVIII-lea – început al epocii moderne în istoria României. În: *AIIA* (Iași), 1972, tom. IX, pp. 431-453.
75. BOICU, L. Coordonate politice europene în secolul XVIII. Interferențe românești. În: *AIIA* (Iași), 1986, tom. XXIII, pp. 263-270.
76. BOICU, L. *Scrieri istorice alese*. Iași: Casa Editorială Demiurg, 2011. 544 p. ISBN 978-973-152-226-5.
77. BOLDUREANU, A. Circulația monedei otomane în Moldova. În: *CN* (Chișinău), 2011, vol. I, pp. 21-24. ISBN 978-9975-71-177-7.
78. BOSCOVICH, R.G. Jurnalul călătoriei din Constantinopol în Polonia, anul 1763. În: *IN* (Iași), 1928, fasc., 7, pp. 219-239.
79. BOTEZ, C. Privire istorică asupra fondului forestier de pe teritoriul României (partea I). În: *AȘU*, „*Al. I. Cuza*” (Serie nouă), Secțiunea III, C. Științe economice, tomul XVI. Iași, 1970, pp. 43-56.
80. BRAUDEL, F. *Timpul lumii*. Vol. I. București: Meridiane, 1989. 570 p. ISBN 973-33-00195.
81. BRAUDEL, F. *Timpul lumii*. Vol. II. București: Meridiane, 1989. 454 p. ISBN 973-33-0019-5.
82. BRAUNSTEIN, S.Fl., PÉPIN, J.-F. *Marile doctrine. Filosofice, politice, religioase, economice*. București: Antet, 1996. 288 p. + tab. ISBN 973-9241-16-6.
83. BRĂȚIANU, Gh.I. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*. București: Editura Enciclopedică, 1995. 331 p. ISBN 973-45-0096-t.
84. BROGINER, J.B. *Chestiunea israeliților români: Partea I: Până la anul 1848*. București: Editura Horia Carp & Marinescu, 1910. 267 p.
85. BROȘTEANU, C. *Salinele noastre: studiu istoric, juridic și economic asupra exploatării salinelor și monopolului sării la romani și români (753 a. Crist. – 1900 d. Crist.). După documente literare, epigrafice legislative și economice*. București: Tipografia G. A. Lăzăreanu, 1901. XIV + 890 p.

86. BURLACU, I. *Mita (rüşvet-ul) în relațiile româno-otomane (1400-1821)*, Brăila: Istros, 2014. 209 p. ISBN 978-606-654-112-1.
87. BUȘE, C. *Comerțul exterior prin Galați sub regim de port franc (1837-1883)*. București: Editura Academiei, 1976. 202 p.
88. BUTNARU, V.M.(ed.) *Moldova și economia de schimb europeană. Secolele XIV-XVIII*. Iași: Panfilius, 2003. 140 p. ISBN 973-85896-4-9.
89. BUZDUGAN, Gh., LUCHIAN, O., OPRESCU, C.C. *Monede și bancnote românești*. București: Sport-Turism, 1977. 429 p.
90. CAMARIANO-CIORAN, A. Măsurile fiscale și administrative în Moldova (1753-1754). În: *SMIM*, 1962, vol. V, pp. 505-528.
91. CANTEMIR, D. Principele Moldovei. *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Vol. I. Ediție critică întocmită de D. Slușanschi. București: Institutul Cultural Român, 2006. 456 p. ISBN 973-577-510-7; ISBN 978-973-577-510-0.
92. CANTEMIR, D., Principele Moldovei. *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Vol. II. Stud. introd., notă asupra ed. și note de V. Eșanu și A. Eșanu; Traducere din limba latină și indici de D. Slușanschi. București: Institutul Cultural Român, 2007. 408 p. ISBN 973-577-510-7; ISBN 978-973-577-527-8.
93. CANTEMIR, N. *Faptele polonezilor. Un izvor de cunoaștere europeană*. Vol. I. Iași: Ankarom. 1996. 333 p.
94. CANTEMIR, N. *Faptele polonezilor. Un izvor de cunoaștere europeană*. Vol. II. Iași: Cantes, 1999. 384 p. ISBN 973-98999-1-8.
95. CAPROȘU, I. Camăta și cămătarii în Moldova în epoca fanariotă. În: *AIIA* (Iași), 1971, tom. VIII, pp. 27-59.
96. CAPROȘU, I. Documente românești din arhive străine (sec. XVI – XVIII). În: *AȘU*, Al.I. Cuza din Iași, (Serie nouă) Istorie, tom. XXXVII – XXXVIII. Iași: Editura UAIC, 1991-1992, pp. 273-320.
97. CAPROȘU, I. Sama vistieriei Moldovei pe anul 1764. Sama I (februarie-iulie). În: *INSN* (Iași), 1996-1997, tom. II-III, pp. 273-320.
98. CAPROȘU, I. *Sama visteriei Țării Moldovei din 1777 (II)*. Extras din: „Arhiva genealogică”, 1998, vol. V (X), nr. 1-2. Iași: Editura Academiei Române, pp. 179-229.
99. CAPROȘU, I. *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1741-1755)*. Vol. V. Iași: Editura „Dosoftei”, 2001. 1265 p. ISBN 973-8108-10-1.
100. CAPROȘU, I. *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1756-1770)*. Vol. VI. Iași: Dosoftei, 2004. 1000 p. ISBN 973-8108-34-9.
101. CAPROȘU, I. *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1771-1780)*. Vol. VII. Iași: Dosoftei, 2005. 852 p. ISBN 973-8108-40-3.
102. CAPROȘU, I. *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1781-1790)*. Vol. VIII. Iași: Dosoftei, 2006. 928 p. ISBN 973-8108-46-2.
103. CAPROȘU, I. *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1791-1795)*. Vol. IX. Iași: Dosoftei, 2007. 667 p. ISBN 978-973-8108-55-4.
104. CAPROȘU, I. *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1796-1800)*. Vol. X. Iași: Dosoftei, 2007. 705 p. ISBN 978-973-8108-55-4.
105. CARADJA, C.I. D. Ahmed Resmi Effendi și călătoria lui prin Moldova (1763). În: *IN* (Iași), 1924, fasc. 4, pp. 266-267.
106. CARRA, J.L. *Istoria Moldovei și a Țării Românești*. Iași: Institutul European, 2011. 197 p.
107. CEAUȘU, M.-Șt. EMANDI, E.I. Aspecte din evoluția economico-socială și urbană a orașului Suceava în anii 1774-1786 (I). În: *AIIA* (Iași), 1988, tom. XXV, pp. 75-96.
108. CEAUȘU, M.-Șt. Aspecte juridice ale instituirii administrației habsburgice în Bucovina. În: *AII* (Iași), 1993, tom. XXX, pp. 397-402.
109. CEBUC, Al., MOCANU, C. *Din istoria transporturilor de călători în România*. București:

Editura Științifică, 1967. 232 p.

110. CERETEU, I. Însemnări de pe cărți vechi tipărite în sec. XVIII-XIX. Colecția Bibliotecii Naționale din Republica Moldova. În: *DRRIC* (București-Chișinău), 2003, nr. 3-4, pp. 83-100. ISSN 1857-1964.

111. CERETEU, I. Mențiuni meteorologice în cronică și însemnări vechi din secolul XVI până în primele decenii ale secolului XVIII. În: *Conferința Internațională „Mediul și schimbarea climei: de la viziune la acțiune”*. Chișinău, 5-6 iunie 2015. Chișinău: S.n. (Tipografia „Simbol-NP”), 2015, pp. 10-12. ISBN 978-9975-9898-7-9.

112. CERNEA, A. Considerații privind mișcările sociale în Principatele Române în ultima parte a secolului XVIII. În: *AIIA* (Iași), 1989, tom. XXVI, pp. 397-402.

113. CERNOVODEANU, P. *Societatea românească văzută de călătorii străini (sec. XV-XVIII)*. București: Editura Academiei, 1973. 271 p.

114. CERNOVODEANU, P. Comerțul Țărilor Române în secolul al XVII-lea. În: *RdI* (București), 1980, tom. 33, nr. 6, pp. 1071-1098.

115. CERNOVODEANU, P. Elemente incipiente ale burgheziei în societatea românească sub fanarioți. În: *RdI* (București), 1987, tom. 40, nr. 5, pp. 479-492.

116. CERNOVODEANU, P. Un raport britanic din 1791 privitor la navigația și comerțul în Marea Neagră. În: *RI* (București), Serie nouă, 1996, tom. 7, nr. 7-8, pp. 605-608.

117. CHELCU, M. Drumuri și orașe în Moldova secolelor XVI-XVII. Câteva observații. În: *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII, Studii și documente*. Editor Laurențiu Rădvan. Iași: Editura UAIC, 2006, pp. 145-170. ISBN 973-703-149-0; ISBN 978-973-703-149-5.

118. CHIRTOAGĂ, I., VÎLCU, N. *Istoria vămii din Moldova*, Chișinău: Î.S.F.E.-P., Tipografia Centrală”, 2006. 208 p. ISBN 978-9975-78-241-8.

119. CIACHIR, N. *Istoria modernă a Poloniei (1795-1918)*. București: Tipografia Universității București, 1987. 204 p.

120. CIACHIR, N. *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1993. 164 p. ISBN 973-30-2377-9.

121. CIACHIR, N. *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*. București: Oscar Print, 1998, 534 p. ISBN 973-9264-26-3.

122. CIACHIR, N. *Istoria slavilor*. București: Editura Oscar Print, 1998. 465 p. ISBN 973-9264-37-9.

123. CIHODARU, C. Podgoriile de la Cotnari și Hîrlău în economia Moldovei din secolele XV-XVIII. În: *AȘUI* (Iași), 1964, Serie nouă. Secțiunea III (Științe sociale). A. Istorie, tom. X, pp. 1-27.

124. CIOBANU, V. Confederația de la Bar și implicațiile ei pentru Moldova (1768-1771). În: *AIIA* (Iași), 1970, tom. VII, pp. 279-290.

125. CIOBANU, V. Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea. În: *AIIA* (Iași), 1971, tom. VIII, pp. 119-144.

126. CIOBANU, V. Bibliografii istorice poloneze (Recenzie). În: *AIIA* (Iași), 1971, tom. VIII, pp. 425-427.

127. CIOBANU, V. *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*. București: Editura Academiei, 1980. 239 p.

128. CIOBANU, V. *La granița a trei imperii*. Iași: Junimea, 1985. 203 p.

129. CIOBANU, V. Un aspect al raporturilor juridice româno-otomane din secolul XVIII: viziune istoriografică și realitate istorică. În: *XBFA*, 1998, tom. VI, nr. 3-4, pp. 58-65. ISSN 1223-9941.

130. CIOBANU, V. *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*. Iași: Editura UAIC, 1999. 304 p. ISBN 973-9312-41-1.

131. CIOCAN, N. Negot și neguțatori în Moldova veacului XVII. În: *AIIA* (Iași), 1988, tom. XXV, pp. 293-305.

132. CIUREA, D. Orașele și târgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului. În: *SCȘI* (Iași), 1956, nr. 7, fasc. I, pp. 97-105.
133. CIUREA, D., Problema periodizării istoriei moderne a României (rezumat). În: *AIIA* (Iași), 1972, tom. IX, p. 444.
134. CIUREA, D. Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII. În: *AIIA* (Iași), 1977, tom. XIV, pp. 135-155.
135. COCÂRLĂ, P. Târguri noi în Moldova în ultimul sfert al sec. XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea. În: *Conferința științifică jubiliară. Rezumatele comunicărilor*. Chișinău: Tipografia Centrală, 1996, pp. 201-203. ISBN 9975-923-24-0.
136. CODRESCU, Th. *Uricarul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*. Vol. II. Iași: Tipografia Buciumului Român, 1852. 279 p.
137. CODRESCU, Th. *Uricariul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*. Vol. IV. Iași: Tipografia Buciumului Român, 1857. 471 p.
138. CODRESCU, Th. *Uricariul, cuprinzătoriu de hrisoave, tratate și alte acte atingătoare de Moldo-Valahia*. Vol. V. Iași: Tipografia Buciumului Român, 1862. 464 p.
139. CODRESCU, Th. *Uricariul, cuprinzătoriu de hrisoave, ispisoace, urice, anaforale, proclamațiuni, hățșerife și alte acte ale Moldovei și Țării Românești*. Tomul VI. Iași: Tipografia Buciumului Român, 1875. 499 p.
140. CODRESCU, Th. *Uricariul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*. Vol. VII. Iași: Tipografia Buciumului Român, 1886. 400 p.
141. CODRESCU, Th. *Uricaru sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*. Vol. VIII. Iași: Tipografia Buciumului Român. 1886. 400 p.
142. CODRESCU, Th. *Uricarul cuprindietoriu de hrisoave, anaforale și alte acte a Moldovei (din suta a XIV-a până a XIX-a)*. Partea a doua. Ediția a II-a. Iași: Tipografia Buciumului Român, 1889. 287 p.
143. CODRESCU, Th. *Uricaru sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*. Vol. XII. Iași: Tipografia Buciumului Român, 1889. 457 p.
144. CODRESCU, Th. *Uricaru sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*. Vol. XVI. Iași: Tipografia Buciumului Român, 1891. 455 p. +XV.
145. CODRESCU, Th. *Uricaru sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*. Vol. XVII. Iași: Tipografia Buciumului Român, 1891. 498 p. +X.
146. CODRESCU, Th. *Uricaru sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*. Vol. XX. Iași: Tipografia Buciumului Român, 1892. 418 p.
147. CONDURACHI, I.D. *Istoricul sistemelor monetare în țările române până la 1867*. Extras din BSNR, anul XVII (1933). București: Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii S.A., 1934. 35 p.
148. CONDURACHI, J.D. *Câteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească până la Regulamentul Organic*. București: Cultura, 1918. 115 p.
149. CONDURĂȚEANU, S. *Comerț și civilizație. Drumuri comerciale și situri patrimoniale UNESCO*. București: Ararat, 2012. 474 p. ISBN 978-073-7727-84-8.
150. CONSTANTINIU, Fl. Reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească. În: *SAI* (București), 1972, tom. XX, pp. 28-35.
151. CONSTANTINIU, Fl. Instaurarea regimului fanariot în Moldova și Țara Românească și trăsăturile sale specifice. În: *SAI* (București), 1982, tom. XLV-XLVI, pp. 222-230.
152. CONSTANTINIU, Fl. Război și pace în Europa secolului al XVIII-lea: O tipologie posibilă. În: *RdI* (București), 1986, tom. 39, nr. 11. pp. 1109-1118.
153. CONSTANTINESCU, G. *Evreii în România*. Alba - Iulia - Paris: Fronde, 2000. 197 p. ISBN 973-994661-3-1.
154. CONSTANTINESCU, I. Arendarea moșiilor în Moldova până la Regulamentul Organic. În: *SMIM* (București), 1973, vol. VI, pp. 259-268.
155. CONSTANTINESCU, I. Aspecte ale destrămării feudalismului în Țara Românească și

- Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. „Oamenii de scuteală”. În: *SMIM* (București), 1978, vol. IX, pp. 9-42.
156. CONSTANTINESCU, I. Evenimentul meteorologic, agricultura și societatea românească în „secolul fanariot”. În: *SMIM* (București), 1992, vol. XI. *Evul mediu românesc. O nouă abordare*, pp. 21-62.
157. CONSTANTINESCU, N.N. *Acumularea primitivă a capitalului în România*. Chișinău: Știința, 1992. 414 p. ISBN 5-376-01627-7.
158. *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație*. Coordonare generală: Acad. Nicolae Cajal, Dr. Hary Kuller. București: Hasefer, 1996. 664 p.
159. CORFUS, I. *Însemnări de demult*. Iași: Junimea, 1975. 340 p.
160. COSTĂCHESCU, M. Contribuții pentru o descriere statistică-istorică a Principatului Moldovei, de Andreas Wolf. Sibiu, 1805. În: *IN* (Iași), 1925, fasc. 5, pp. 286-291.
161. *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1659-1754*. Ediție de Nistor Camariano și Arianda Camariano. București: Editura Academiei, 1965. 808 p.
162. CUISENIER, J. *Etnologia Europei*. Iași: Institutul European, 1999. 144 p. ISBN 973-586-170-4.
163. DAN, D. *Armenii ortodocși din Bucovina*. București: Zamca, 2010. 89 p. ISBN 978-606-92012-2-0.
164. DAVIES, N. *Istoria Poloniei. Terenul de joacă al lui Dumnezeu. De la origini până în 1795*. Vol. I. Iași: Polirom, 2014. 487 p. ISBN 978-973-46-4341-7; ISBN 978-973-46-4343-1.
165. DAVIES, N. *Istoria Poloniei. Terenul de joacă al lui Dumnezeu. Din 1795 până în prezent*. Vol. II. Iași: Polirom, 2014. 632 p. ISBN 978-973-46-4341-7; ISBN 978-973-46-4342-4.
166. DIACONESCU, E. *Vechi drumuri moldovenești*. Iași: Institutul de Arte Grafice „Bravo”, 1939. 99 p. + hartă.
167. *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1849)*. București: Textul executat la I. P. „13 Decembrie”, 1983. 746 p.
168. DINU, T. *Oamenii epocii fanariote: chipuri din bisericile Țării Românești și Moldovei*. București: Humanitas, 2018. 252 p. ISBN 978-973-50-6156-2.
169. DIXON, S. *Ecaterina cea Mare*. București: Artemis, 2004. 240 p. ISBN 973-566-101-2.
170. DJUVARA, N. *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)*. București: Humanitas, 2011. 397 p. ISBN 978-973-50-3205-0.
171. DMITRIEV, P.G. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII. Partea I. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*. Chișinău: Știința, 1975. 606 p. M10604-58M755(12)7510-74.
172. DMITRIEV, P.G. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII. Partea II. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*. Chișinău: Știința, 1975. 527 p. M10604-58M755(12)7510-74.
173. DOBOȘ-BOCA, V. *Din trecutul Sucevei de altă dată*. Cernăuți: Editura Mitropoliei Bucovinei/Tipografia Mitropolitului Silvestru, 1938. 146 p.
174. DOBOȘ-BOCA, V. *Târgoveții Siretului din anul 1787*. Cernăuți: Glasul Bucovinei, 1938. 46 p.
175. DOCAN, N. *Explorațiuni austriece pe Dunăre la sfârșitul secolului al XVIII-lea*. București: Librăriile Socec & Com. și Sfetea, 1914. 167 p.
176. DOCEA, V. Relațiile economice româno-germane în prima jumătate a secolului XIX. Rute comerciale, proiecte și eșecuri. În: *AII* (Iași), 1998, tom. XXXV, pp. 61-81.
177. *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*. Culese, adnotate și publicate de T.V. Stefanelli. București: Librăria Socec & Comp., 1915. 484 p. + 18 fasc.
178. *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (Serie nouă). Rapoartele consulare ruse (1770-1796)*. Vol. I. București: Ediția Academiei Române, 1962. 484 p.
179. *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea. Moldova*. Vol. II. Întocmit de V. Mihordea, I. Constantinescu, C. Istrati. București: Editura Academiei, 1966. 794 p.
180. *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri. 1776-1861. Seria*

- A. Moldova. Vol. II. București: Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1960. 558 p.
181. *Documente privitoare la istoria românilor. Culese de Eudoxiu Hurmuzaki*. Vol. VII (1750-1818). București: Stabilimentul în Arte Grafice Socecu, Sander & Teclu, 1876. 585 p.
182. *Documente privitoare la istoria românilor. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Editor Ioan Slavici. Vol. V. Partea 1(1650-1699). București: Socec și Teclu, 1885. XXII+547 p.
183. *Documente privitoare la istoria românilor. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Supliment 1. Vol. II (Culese de A.I. Odobescu). București: Stabilimentul Grafic Socecu & Teclu, 1892. 755 p.
184. *Documente privitoare la istoria românilor. Culese de Eudoxiu Hurmuzaki*. Vol. XIX, Partea 1: *Correspondența diplomatică și rapoartele consulare austriece: 1782-1797*. Publicate după copiile Academiei Române de Ion I. Nistor. București: f. e. 1922. 916 p.
185. *Documente privitoare la istoria românilor. Culese din Arhivele din Simancas de Al. Ciorănescu*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1940. 394 p.
186. *Documente privitoare la istoria românilor. Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1763-1844)*. Vol. X. Adunate, adnotate și publicate de Nicolae Iorga. București: Stabilimentul grafic I. V. Socecu, 1897. CXXXp. + 694 p.
187. *Documente privitoare la istoria românilor. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki*. Supliment I, vol. I, 1518-1780. Documente culese din diferite publicațiuni și din Biblioteca Națională din Paris de G. Tocilescu, din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu. București: Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, 1886. 1003 p.
188. *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1775-1786) / Cărți domnești și zapisele*. Colecția: *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. X. Coordonator: Demir Dragnev. Chișinău: Civitas, 2005. 319 p.
189. *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*. Publicate cu un studiu introductiv de Aurel V. Sava. București: Institutul de Istorie Națională, 1944. 562 p.
190. *Documente statistice privitoare la orașul Iași*. Editate de I. Caproșu și M.-R. Ungureanu. Vol. I (1755-1820). Iași: Editura UAIC, 1997. 470 p.
191. *Documente turcești privind istoria României*. Întocmit de M.A. Mehmet. Vol. I (1455-1774). București: Editura Academiei, 1976. 413 p.
192. *Documente turcești privind istoria României*. Întocmit de M.A. Mehmet. Vol. II (1774-1791). București: Editura Academiei Române, 1983. 350 p.
193. *Documente turcești privind istoria României*. Întocmit de M.A. Mehmet. Vol. III (1791-1812). București: Editura Academiei Române, 1986. 396 p.
194. DRAGNEV, D. *Țara Moldovei în secolul luminilor*. Chișinău: Civitas, 1999. 188 p. ISBN 9975936571.
195. DRAGNEV, D., COSTIN, P. Organizarea sistemului vamal în Moldova în sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea. În: *RIM* (Chișinău), 2007, nr. 4(72). pp. 114-122.
196. DRAGNEV, D. *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale*. Chișinău: Cartdidact-Civitas, 2012. 595 p. ISBN 978-9975-9847-1-3.
197. DRAGOMIR, Șt. Contribuții la cunoașterea procesului de formare a burgheziei botoșănene (sf. sec. al XVIII-lea – prima jum. a sec. al XIX-lea). În: *SAI* (București), 1969, tom. XIV, pp. 237-246.
198. DRĂGAN, I.C. *Istoria românilor*. București: Europa Nova, 1999. 319 p. ISBN 973-9183-04-2.
199. DRĂGHICI, M. *Istoria Moldovei pe 500 de ani, până în zilele noastre*. Volumele 1 și 2. (Iași: Tipografia Institutul Albinei, 1857). Transpunere în litera și graiul zilei de azi și comentarii de C. Mihăiescu-Gruu. București: Editura & Tipografie Paco SRL, 2013. 496 p. ISBN 978-606-665-049-6
200. DUDNICENCO, N. Mijloacele de transport în Moldova (Sec. XVIII - începutul sec. XIX). În: *BȘMNEINM* (Chișinău), 2007, vol. 7(20). pp. 232-241. ISBN 9975-940-84-6.
201. DUDNICENCO, N. Băuturile alcoolice în Țara Moldovei (sec. XVI-XVIII). În: *BȘREȘNMEM*. (Chișinău), Serie nouă, 2014, nr. 21(34), pp. 172-182. ISSN 1857-0054.

202. DUDNICENCO, N. Producerea și comercializarea băuturilor alcoolice în orașele din Rzeczpospolita și Țara Moldovei (sec. XVI-XVII). În: *SUMȘU* (Chișinău), 2016, nr. 4(94), pp. 239-247. ISSN 1811-2668; ISSN 2345-1009.
203. DUZINCHEVICI, Gh. Manuscrise vechi. În: *CIRIR* (Iași), 1927, Anul II-III, 1926-1927, pp. 249-255.
204. DUZINCHEVICI, Gh. Contribuții la istoria legăturilor comerciale româno-polone în secolul al XVIII-lea. În: *RI*, Anul XXI, nr. 7-9 (iulie-septembrie). Vălenii de Munte: Tipografia „Datina Românească”, 1935, pp. 225-239.
205. DUZINCHEVICI, Gh. *Documente din arhivele polone relative la istoria românilor (sec. XVI-XIX)*. Vălenii de Munte: „Datina Românească”, 1935. 47 p.
206. DUZINCHEVICI, Gh. Contribuțiuni la istoria relațiilor polono-române în timpul lui Grigore Ghica (1776-1777). În: *CIRIR* (Iași), 1934-1936, Anul X-XII, nr. 2, pp. 26-32.
207. DUZINCHEVICI, Gh. O încălcare de graniță a Moldovei în 1766 pricinuită de 2 Evrei din Polonia refugiați în Moldova. În: *RC*, Anul 12, nr. 4, oct.-dec. Tipografia „BRAVO”, 1938, pp. 217-221.
208. DVORNIK, F. *Slavii în istoria și civilizația europeană*. București: All Educațional, 2001. 664 p. ISBN 973-684-350-5.
209. EMINET, R. *Din istoria drumurilor*. București: SRSC, 1957. 195 p. + 2 tabele.
210. ENCAUSSE, (d'ENCAUSSE) H.C. *Imperiul Eurasiei. O istorie a Imperiului Rus de la 1552 până astăzi*. București: Orizonturi, 2008. 264 p. + 5 hărți. ISBN 978-973-736-077-9.
211. ERBICEANU, C. *Cronicarii greci cari au scris despre români în epoca fanariotă*. București: Tipografia Cărților Bisericești, 1888. LXII+361 p.
212. EȘANU, A. Anomalii naturale în istorie: arșița și seceta în Moldova (sec. XVI-XIX). În: Eșanu A. *Univers cultural în Moldova = Cultural universe in Moldova (sec. XV-XIX): studii*. Chișinău: Lexon-Prim, 2013, pp. 319-328. ISBN 978-9975-4476-6-9.
213. EȘANU, A., EȘANU, V. Iarna în Europa și în spațiul istoric al Țării Moldovei (de la începutul erei noastre până la 1900). În: *HPRIP*, 2008, Anul I, nr. 1-2, pp. 155-184. ISSN 1857-4076.
214. *Evreii din România în texte istoriografice. Antologie*. București: Hasefer, 2002. 659 p. ISBN 973-630-015-3.
215. FILIP, V. Tipuri de case comerciale în Țările Române (1800-1830). În: *Studii de istorie economică și istoria gândirii politice*. Vol. III. *In honorem Paul Cernovodeanu. Demografie istorică. Comerț și structuri alimentare. Economie urbană și reglementări juridice*. București: Editura Academiei, 1998, pp. 189-195. ISBN 973-27-0539-6; ISBN 973-27-0664-3.
216. FURNICĂ, D.Z. *Din istoria comerțului la Români. Mai ales băcănia (publicațiune de documente inedite 1593-1855)*. București: Atelierele Grafice Socec, 1908. LXIV + 557 p.
217. FURNICĂ, D.Z. *Industria și dezvoltarea ei în Țările Românești*. București: Institutul de Arte Grafice „Tiparul Românesc”, 1926. 268 p.
218. FURNICĂ, D.Z. *Documente privitoare la Comerțul Românesc (1473-1868)*. București: Tipografia „România Nouă”, 1931. 560 p. + 26 de planșe.
219. GEAMBAȘU, C. *Polonia nobiliară: Cultură și civilizație polonă: Secolele al X-lea - al XVII-lea*. București: Editura Universității din București, 2011. 284 p. ISBN 978-606-16-0019-9.
220. GEORGESCU, Vl. *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române (1750-1831)*. București: Editura Academiei, 1972. 227 p.
221. GEORGESCU, Vl. *Istoria românilor*. Ediția III. București: Humanitas, 1992. 368 p.
222. Ghibănescu, Gh. *Breasla armenilor din Roman*. Iași: Tipografia H. Goldner, 1910. 29 p.
223. Ghibănescu, Gh. „T. Codrescu. Revistă istorică”. Anul I, nr. 2 (1 noiem.) Iași: Tipografia „Dacia” P. & D. Iliescu, 1915, pp. 4-23.
224. Ghibănescu, Gh. Catastihul vămilor Moldovei (1765). În: *IN* (Iași), 1922, Anul I, fasc. II, pp. 193-239.

225. GHIBĂNESCU, Gh. Sama visteriei Moldovei din 1763 (iun.-dec.). În: *IN* (Iași), 1925, fasc. 5, pp. 70-121.
226. GHIBĂNESCU, Gh. *Sămile visteriei Moldovei pe anul 1764 (iun., iul., și aug.)*. Seria II, (Extras din *IN*, fasc. 9). Iași: „Viața Românească”, 1931. 19 p.
227. GIURESCU, C.C. *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Ferdinand*. Ediția II. București: Cugetarea Georgescu-Delafras, 1944. 544 p. + 14 hărți.
228. GIURESCU, C.C. *Istoria românilor. De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*. Vol. III, partea a II-a. București, 1946. 703 p. + 90 il. + 3 hărți.
229. GIURESCU, C.C. *Relațiile economice dintre români și ruși până la Regulamentul Organic*. Extras din *RIR*, vol. XVII, fasc. I-II. București, 1947. 53 p. + 1 hartă.
230. GIURESCU, C.C. *Principatele Române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*. București: Editura Științifică, 1957. 320 p.
231. GIURESCU, C.C. *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România. Din cele mai vechi timpuri până la instituirea legii pescuitului (1896)*. Vol. I. București: Editura Academiei, 1964. 391 p.
232. GIURESCU, C.C. *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*. București: Editura Academiei Române, 1967. 340 p.
233. GIURESCU, C.C. *Istoria podgoriei Odobeștilor. Din cele mai vechi timpuri până la 1918*. București: Editura Academiei, 1969. 551 p. cu ilustr. + 1 hartă.
234. GIURESCU, C.C. *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române până la 1848*. București: Editura Științifică, 1972. 296 p.
235. GIURESCU, C.C. *Contribuțiuni la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV-începutul secolului XIX*. București: Editura Științifică, 1973. 266 p. + 22 p. il.
236. GIURESCU, C.C. *Istoria pădurii românești. Din cele mai vechi timpuri până astăzi*. București: Orion, 2004. 398 p. ISBN 973-8020-51-4.
237. GOILAV, Gr. *Armenii ca întemeietori de orașe în partea de răsărit a Europei*. Extras din *RIAF*. Vol. X. Fascicolul pe trimestrul II. București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1909. 21 p.
238. GOILAV, Gr. *Bisericile armene de prin Țările Române (Urmare și sfârșit)*. În: *RIAF*, 1912, vol. XIII, Partea I-II, pp. 154-166.
239. GONȚA, Al.I. *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989. 252 p. ISBN 973-29-0096-2.
240. GONȚA, Al.I. *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală*. În: Al.I. Gonța. *Studii de istorie medievală*. Iași: Dosoftei, 1998, pp. 133-146. ISBN 973-9135-62-5.
241. GRIGOROVICI, Al. *Criza orientală din 1783 și politica Franciei*. În: *RI*, 1938, vol. XXIV, nr. 10-12, pp. 293-317.
242. GUIDA, F. *Un intelectual „italian” în serviciul Imperiului habsburgic în Principatele Țara Românească și Moldova la sfârșitul sec. XVIII*. În: Călători români în Occident. Secolele XVII-XX. Coord. N. Bocșan, I. Bolovan. Cluj-Napoca: Institutul Cultural Român, 2004, pp. 289-307. ISBN 9738589371; ISBN 9789738589377.
243. GUMENĂI, I. *Istoria ținutului Hotin. De la origini până la 1806*. Chișinău: Civitas, 2002. 296 p. ISBN 9975-936-93-8.
244. HAȘDEU, B.P. *Armenii în România (Partea I)*. În: *CT*, 1870, Anul I, nr. 30, p. 3.
245. HAUTERIVE, (d’HAUTERIVE) Al. *Memoriu asupra vechii și actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru vodă Ipsilanti domnul Moldovei la 1787*. București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1902. 414 p.
246. HĂCIU, A.N. *Evreii în Țările Românești*. București: Cartea Românească, 1941. 631 p.
247. HEPPNER, H. *Relațiile economice habsburgo-moldave în jurul anului 1800*. În: *AIIA* (Iași), 1998, tom. XXV, pp. 451-459.

248. HOLBAN, T. *Contribuții la istoria comerțului românesc în secolul al XVIII-lea*. Extras din revista „Economia română”, 1942, nr. 4-5 (septembrie-octombrie). București: Monitorul Oficial, 1942, 10 p.
249. IANCU, K. *Evreii din România (1866-1919) de la excludere la emancipare*. București: Hasefer, 1996. 144 p.
250. ILIESCU, O. *Moneda în România*. București: Meridiane, 1970. 64 p. + 23p. ilustrate.
251. IONAȘCU, I., BĂRBULESCU, P., GHEORGHE, Gh. *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*. București: Editura Politică, 1971. 517 p.
252. IONAȘCU, I., BĂRBULESCU, P., GHEORGHE, Gh. *Tratatele internaționale ale României (1354-1920)*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1975. 527 p.
253. IONESCU, A.-S. Politică și modă la cumpăna secolelor XVIII-XIX. În: *AIIA* (Iași), 1996, tom. XXXIII, pp. 57-84.
254. IONESCU, T. *Hatîșeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a principatelor dunărene*. În: *SAI* (București), 1956, vol. I, pp. 37-78.
255. IORGA, N. *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*. București: Stabilimentul grafic I.V. Socec, 1889. 81 p.
256. IORGA, N. *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitivele de manuscrise ale Apusului și publicate cu sprijinul Ministerului de Instrucție Publică*. Vol. I. București: Imprimeria Statului, 1895. 2 pl. + 400 p. + LXI.
257. IORGA, N. *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor. Extrase din corespondența ambasadurilor prusieni la Constantinopol și Petersburg cu privire la Țările Române*. Vol. II, partea VII, București: Imprimeria Statului, 1896. 740 p. [citat 03.02.2014]. Disponibil: <http://www.unibuc.ro/CLASSICA/acteiorga2/cuprins.htm>
258. IORGA, N. *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*. Extras din EC. București: Institutul de Arte Grafice „Eminescu”, 1900. 184 p.
259. IORGA, N. *Documente privitoare la familia Callimachi*. Vol. II. București: Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1903. XXXVIII + 773 p.
260. IORGA, N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Cărți domnești, zapise și răvașe*. Vol. V, București: Editura Ministerului de Instrucție Publică, 1903. 721 p.
261. IORGA, N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Cărți domnești, zapise și răvașe*. Vol. VI. Partea II. București: Editura Ministerului de Instrucție Publică, 1904. 661 p.
262. IORGA, N. *Negoțul și Meșteșugurile în trecutul românesc*. București: Minerva, 1906. 263 p.
263. IORGA, N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. Vol. XVI. București: Editura Ministerului de Instrucție Publică, 1909. IX + 450 p.
264. IORGA, N. *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzeștii*. București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1910. 39 p.
265. IORGA, N. *Problema evreiască la Cameră (o interpretare)*. Vălenii de Munte: Tipografia „Neamul Românesc”, 1910. 48 p.
266. IORGA, N. *Știri despre veacul al XVIII-lea în Țerile noastre după corespondențe diplomatice străine*. Vol. II (1750-1812). București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1910. 72 p.
267. IORGA, N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Acte străine din arhivele Galiei, vechii Prusii și Țările de Jos*. București: Tipografia „Neamul Românesc”, 1913. 519 p.
268. IORGA, N. *Armenii și românii: O paralelă istorică*. Extras din AARMSI. Seria II. Tom XXXVI. București: Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913. 39 p.
269. IORGA, N. *Istoria evreilor în Țerile noastre*. București: Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913. 41 p.
270. IORGA, N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Documente interne*. Vol. XXI. București: Editura Ministeriului de Instrucție Publică, 1911. 613 p.
271. IORGA, N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Documente interne*. Vol.

- XXII. București: Tipografia „Neamul Românesc”, 1913. 474 p.
272. IORGA, N. *Câteva știri despre comerțul nostru în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*. București: Librăriile Socec & Co., C. Sfetea, Pavel Suru, 1915. 17 p.
273. IORGA, N. *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*. București: Tiparul Românesc, 1925. 210 p.
274. IORGA, N. *Istoria industriilor la români*. București (Vălenii de Munte): Tiparul așezământului tipografic „Datina Românească”, 1927. IX + 226 p., il.
275. IORGA, N. *Autonomia comerțului*. București: Tiparul Românesc, 1928. 26 p.
276. IORGA, N. *Istoria românilor prin călători. De la jumătatea veacului al XVII-lea până la 1800*. Ediția II. Vol. II. București: Editura Casei Școalelor, 1928. 292 p.
277. IORGA, N. *Istoria comerțului cu Orientul*. București: Cartea Românească, 1939. 153 p.
278. IORGA, N. *Două pagini din istoria fanarioșilor*. București: Imprimeria Națională, 1940. 16 p.
279. IORGA, N. *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică (După note stenografice ale unui curs)*. București: Minerva, 1977. 320 p.
280. IORGA, N. *Istoria românilor în chipuri și icoane*. București: Humanitas, 1992. 277 p.
281. IORGA, N. *Istoria relațiilor române. Antologie*. București: Semne, 1995. 294 p.
282. IORGA, N. *Chestiunea Dunării (Istorie a Europei Răsăritene în legătură cu această chestie)*. Iași: Institutul European, 1998. 332 p. ISBN 973-586-124-0.
283. ISĂIESCU, E. Contribuții la studiul circulației monetare în orașul Galați în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea (tezaurul din strada Republicii). În: *Danubius. Istorie* (Galați), vol. IV, 1970, pp. 185-195.
284. *Istoria comerțului exterior și a politicii românești*. Coord. N.C. Sută. București: Editura Economică, 1998. 391 p.
285. *Istoria economiei României*. Coord. I. Puia. București: Atelier poligrafic A.S.E., 1986. 415 p.
286. *Istoria Europei*. Coord. J. Carpentier, F. Lebrun. București: Humanitas, 1997. 584 p. ISBN 973-28-0789-X
287. *Istoria României*. Vol. III. București: Editura Academiei, 1964. XLIV + 260 p.
288. *Istoria României. Compendiu*. Coord. I.-A. Pop, I. Bolovan. Ed. II. Cluj-Napoca: Academia Română. Centrul de Studii Transilvănene, 2007. 827 p. + 20 hărți. ISBN 9789737784230; ISBN 9737784235.
289. *Istoria Românilor*. Vol. VI. *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*. Coord. P. Cernovodeanu, N. Edroiu. București: Editura Enciclopedică, 2002. 1072 p. + 64 planșe. ISBN 973-45-0381-2; ISBN 973-45-0428-2.
290. ISTRATI, C. Știri noi despre comerțul de tranzit prin Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În: *SCȘI*, 1960, Anul XI, fasc. 2, pp. 241-255.
291. ISTRATI, C.(ed.). *Condica lui Constantin Mavrocordat*. Vol. II. Iași: Editura UAIC, 2008. 777 p. ISBN 978-973-703-349-9.
292. IVĂNESCU, D. Populația Moldovei în documente de arhivă (1774-1860). În: Iacobescu M., Cliveti Gh., Balan D.(coord.) *Slujind-o pe Clio. In onorem Dumitru Vitcu*. Iași: Junimea, 2010, pp. 59-74. ISBN 978-973-37-1435-4.
293. *Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România*. Volum întocmit de M. Spielman. Vol. II. Partea 1. București: Tipar executat la B.P. „Filaret”, 1988. 291 p.: + reproduceri.
294. *Izvoare și mărturii privitoare la evreii din România*. Volum întocmit de L. Benjamin, M. Spielman, S. Stanciu. Vol. II. Partea 2. București: Hasefer, 1990. 562 p.
295. JELAVICH, B. *Istoria Balcanilor. Secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*. Vol. I. Iași: Institutul European, 2000. 356 p. ISBN 973-611-153-9.
296. JEWSEBURY, G.F. *Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828. Studiu asupra expansiunii imperiale*. Iași: Polirom, 2003. 200 p. ISBN 9736813436.
297. KAREȚCHI, A. O sinteză a relațiilor româno-polone în decursul istoriei. În: *CI* (Serie nouă), 1983-1984, tom. XIV-XV, pp. 302-306.

298. KIRIȚESCU, C.C. *Politica de credit a României în perspectiva trecutului și viitorului*. București: Curierul Judiciar S. A., 1942. 112 p.
299. KIRIȚESCU, C.C. *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*. Vol. I. Ed. II. București: Editura Enciclopedică, 1997. 407 p. ISBN 973-450-497-6.
300. KIRIȚESCU, C.C., DOBRESCU, E.M. *Moneda. Mică enciclopedie*. București: Editura Enciclopedică, 1998. 294 p. ISBN 973-45-0233-6.
301. KOCHANOWICZ, J. Economia poloneză și evoluția dependenței. În: Daniel Chirot (coord.), *Originile înapoierii în Europa de Est. Economie și politică din evul mediu până la începutul secolului al XX-lea*. București: Corint, 2004, pp. 117-164. ISBN 973-653-605-X.
302. KOGĂLNICEANU, P.-E. Letopisețul Țării Moldovii de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voievod (1733-1774). În: *Cronici moldovenești*. Ed. A. Ilieș și J. Zmeu. București: Minerva, 1987, pp. 1-153.
303. LĂZĂRESCU, D.A. *Imaginea României prin călători (1716-1789)*. Vol. I. București: Sport-Turism, 1985. 335 p.
304. LEHR, L. Comerțul Țării Românești și al Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea. În: *SMIM*, 1960, vol. IV, pp. 223-304.
305. LIMONA, D. *Negustorii „greci” și arhivele lor comerciale*. Iași: Editura UAIC, 2016. 571 p. ISBN 978-606-714-252-5.
306. LUCA, C. (ed.). *Negustorimea în Țările Române, între Societas Mercatorum și individualitatea mercantilă în secolele XVI-XVIII*. Galați: Galați University Press, 2009. 299 p. ISBN 978-606-8008-44-8.
307. MADGEARU, V.N. *Agrarianism, Capitalism, Imperialism. Contribuții la studiul evoluției sociale românești*. Cluj-Napoca: Dacia, 1999. 202 p.
308. MANEA, M. De la diplomația secretă la echilibrul european în secolul al XVIII-lea. În: *RI* (Serie nouă), 1999, tom. I, nr. 4, pp. 363-371.
309. MARINESCU, Fl. *Familia Moruzi din Trapezunt. Scurt studiu genealogic*. București: Corint, 2019. 160 p. ISBN 978-606-793-557-8.
310. MATEI, V. Statutul juridic al Țărilor Române în perioada 1600-1829. În: *SAI*, 1984, vol. XLVII-XLVIII, pp. 63-77.
311. MATEI, V. Iluminism și modernism în politica reformatoare a domnitorului Alexandru Ipsilanti. În: *RI*, 1987, tom. 40, nr.10 (octombrie), pp. 997-1016.
312. MAXIM, M. Din istoria relațiilor româno-otomane – „Capitulatiile”. În: *AI* (București), 1982, vol. XXVIII, nr. 6, pp. 34-68.
313. MĂRIEȘ, S. *Supuși străini din Moldova în perioada 1781-1862*. Iași: Editura UAIC, 1985. 173 p.
314. MEHMET, M.A. O condică de firmane turcești din timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti în Moldova (1786-1788). În: *SRI*, 1962, tom. 15, nr. 2, pp. 405-429.
315. MIHAILESCU-BÎRLIBA, V. *Numismatica*. Vol. I. Iași: Editura UAIC, 2005. 177 p. + IX planșe.
316. MIHAILOVICI, P. Documente moldovenești găsite la Constantinopol (1462-1755). În: *CIRIR* (Prima parte), 1934-1936, Anul X-XII, nr. 1, Iași: Institutul de Arte Grafice „Presa bună”, pp. 3-63.
317. MIHORDEA, V. De Hauterive secretar domnesc în Moldova (1785). În: *RI*, Anul XXI, nr. 1-3 (ianuarie-martie). Vălenii de Munte: „Datina Românească”, 1935, pp. 33-42.
318. MIHORDEA, V. *Politica orientală franceză și țările române în secolul al XVIII-lea, 1749-1760*. București: f. e., 1937. 552 p.
319. MIHORDEA, V. Raporturile lui Ioan-Vodă Callimachi cu Polonia (1758-1761). În: *RI*, Anul XXIII, nr. 10-12 (oct.-dec.). Vălenii de Munte: „Datina Românească”, 1937, pp. 353-371.
320. MINESCU, C.N. *Istoria poștelor române. Originea, dezvoltarea și legislațiunea lor*. București: Imprimeria Statului, 1916. 664 p.
321. MISCHEVCA, V. La răscrucea de veacuri (De la Pacea de la Iași până la Pacea de la

- București: 1712-1812). În: *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă (Aspecte din viața politică, socială și a culturii)*. Chișinău: Știința, 1992, pp. 178-197. ISBN 5-376-01455-X.
322. MISCHEVCA, V. Expansiunea țaristă spre Principatele Române în secolul al XVIII-lea (I parte). În: *DRRIC* (Chișinău-București), 1996, nr. 1, pp. 27-37. ISSN 1221-6984.
323. MISCHEVCA, V. Expansiunea țaristă spre Principatele Române în secolul al XVIII-lea (II parte). În: *DRRIC*, (Chișinău-București), 1996, nr. 3, pp. 46-59.
324. MISCHEVCA, V., ZAVITSANOS, P. *Principele Constantin Ypsilanti (1760-1916)*. Chișinău: Civitas, 1999. 176 p. ISBN 9975-936-33-4.
325. MISCHEVCA, V. Un domn fanariot puțin cunoscut: Emanuel Giani-Rosetti (Manole Ruset). 1715-1794. În: *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*. Brăila: Istros, 2003, pp. 733-745. ISBN 9739469310; ISBN 9789739469319.
326. MISCHEVCA, V. *Domni fanarioți din Principatele Române – emigranți politici (sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)*. Chișinău: S.n. (Tipografia „Iunie-Prim”), 2017. 248 p. ISBN 978-9975-4374-6-2.
327. MOGA, I. Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII. În: *AIIN* (Cluj), 1936-1938, vol. VII, pp. 86-165.
328. MURARIU, I. Prețurile cu care se vindeau unele mărfuri în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. În: *Carpica* (Bacău), 1975, vol. VII, pp. 123-148.
329. MURARIU, I. Unii factori care au frânat dezvoltarea comerțului intern al Moldovei, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea. În: *Carpica* (Bacău), 1980, vol. XII, pp. 229-244.
330. MURARIU, I. Iarmaroace și târguri săptămânale în Moldova (1774-1832). În: *Hierasus* (Botoșani), 1981, nr. IV, pp. 137-145.
331. MURARIU, I. Câteva considerații privind activitatea comercială a unor orașe din Moldova între anii 1774 și 1832. În: *Carpica* (Bacău), 1982, vol. XIV, pp. 197-201.
332. MURARIU, I. Informații privind exploatarea pădurilor, transportul și comercializarea lemnului în Moldova între anii 1774 și 1832. În: *Carpica* (Bacău), 1983, vol. XV, pp. 199-208.
333. MURARIU, I. Obligațiile și privilegiile negustorilor din Moldova între anii 1774 și 1832. În: *Hierasus* (Botoșani), 1983, nr. V, pp. 341-346.
334. MURARIU, I. Organizarea negustorilor și comerțului intern al Moldovei între anii 1774 și 1832. În *MAAMP* (Piatra-Neamț), 1985, vol. IX-XI (1977-1979), pp. 539-542.
335. MURARIU, I. Pomicultura și legumicultura în Moldova secolului XVIII și începutul secolului XIX. În: *CAM* (Iași), Rezultate-Recomandări, 1989, vol. XXII, nr.1(85), pp. 145-149.
336. MURARIU, I. Documente privind prețurile unor mărfuri în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea. În: *Carpica* (Bacău), 1993, vol. XXIV, pp. 103-129.
337. MUREȘAN, M. *Istoria economiei. Epoca modernă și contemporană*. București: Editura Economică, 1995. 477 p. + tab.
338. MURGESCU, B. Avatarurile unui concept: monopolul comercial asupra țărilor române. În: *RI*, Serie nouă, tom. I, nr. 9-10. București: Editura Academiei Române, 1990, pp. 819-845. ISSN 1018-0443.
339. MURGESCU, B. Comerț și politică în relațiile româno-otomane (secolele XVI-XVIII). În: *RI*, Serie nouă, tom. VIII, nr. 9-10. București: Editura Academiei Române, 1997, pp. 573-590. ISSN 567-630.
340. MURGESCU, B. Participarea Țărilor Române la comerțul european cu vite în secolele XVI-XVIII. Regularități și fluctuații conjuncturale. În: *Studii de istorie economică și istoria gândirii politice*. Vol. III. *In honorem Paul Cernovodeanu. Demografie istorică. Comerț și structuri alimentare. Economie urbană și reglementări juridice*. București, 1998, pp. 101-122. ISBN 973-27-0539-6; ISBN 973-27-0664-3.

341. MURGESCU, B. *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*. București: Polirom, 2010. 528 p. ISBN 978-973-46-1665-7.
342. MURGESCU, B. *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa Creștină*. Iași: Polirom, 2012. 368 p. ISBN print 978-973-46-2453-9; ISBN ePUB 978-973-46-2565-9; ISBN PDF 978-973-46-2566-6.
343. NANO, F.C. *Condica tratatelor și a altor legăminte ale României, 1354-1937*. Vol. I. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1938. XIV + 354 p.
344. NEGRUȚI, E. Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Considerații demografice. În: *AIIA* (Iași), 1975, tom. XII, pp. 1-15.
345. NEGRUȚI, E. Imigrarea evreilor în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: *Itinerarii istoriografice* (Iași), 1996, pp. 385-400.
346. NETTA, Gh. *Contribuțiuni la istoria comerțului românesc*. București: Editura autorului, 1916. 52 p. + 7 f.(Anexe).
347. NETTA, Gh. *Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale*. București: Cartea Românească, 1931. 135 p.
348. NISTOR, I. *Istoria Basarabiei*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1991. 292 p.
349. OGHINA-HARITON, C. Modernizarea societății românești în secolul al XVIII-lea. O perspectivă istoriografică. În: *AȘUI* (Serie nouă), Istorie, 1991-1992, tom. XXXVII-XXXVIII, Iași: Editura UAIC, 1992, pp. 133-139.
350. ONCIUL, D. *Din istoria Bucovinei*. Chișinău: Universitas, 1992. 104 p.
351. OȚETEA, A. *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional: în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*. București: Editura Academiei, 1977. 168 p.
352. PANAITESCU, P.P. *Călători poloni în țările române*. București: Cultura Națională, 1930. 273 p.
353. PANAITESCU, P.P. *Istoria Poloniei*. București: Litografia C. Ionescu, 1937. 471 p.
354. PANAITESCU, P.P. *Introducere în istoria culturii românești*. București: Editura Științifică, 1969. 397 p.
355. PANAITESCU, P.P. *Interpretări românești*. Ediția II. București: Editura Enciclopedică, 1994. 258 p.
356. PANU, Gh. *Cercetări privitoare la starea țăranilor în veacurile trecute*. Vol. I. București: Institutul de Arte Grafice „Eminescu”, 1910. 671 p.
357. PAPAHAĞI, V. Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică și cu Veneția în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. În: *RI*, 1933, vol. XX, nr. 4-6, pp. 119-126.
358. PĂLTĂNEA, P. Comerțul Moldovei cu Apusul Europei prin Galați în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. În: *Danubius* (Galați), Istorie 1970, pp. 197-218.
359. PĂLTĂNEA, P. Unele știri despre economia orașului Galați din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. În: *CI* (Serie nouă), (Iași), 1973 vol. IV, pp. 161-175.
360. PĂLTĂNEA, P. *Istoria orașului Galați de la origini până la 1918*. Vol. I. Galați: Porto-franco, 1994. 388 p.
361. PETRENCU, A. *Varșovia văzută de un istoric basarabean*. Chișinău: Cartdidact, 2006. p. 144.
362. PLATON, A.-F. *Burghezia română. Geneză și ideologie: teză de doctor în istorie*. Iași: Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, 1995. 514 p.
363. PLATON, A.-F. Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea). Considerații preliminare. În: *Itinerarii istoriografice* (Iași), 1996, vol. II, pp. 353-371.
364. PLATON, A.-F. *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*. Iași: Editura UAIC, 1997. 386 p.
365. PLATON, Gh. Considerații privind situația numerică și structura boierimii din Moldova în preajma revoluției de la 1848. În: *Populație și societate. Studii de demografie istorică*. Vol. II,

Cluj-Napoca, 1977, pp. 351-442.

366. POPA, P. *Istoria economiei naționale a României* (I). Pitești: Editura Universității din Pitești, 1999. 119 p.

367. POPESCU, M. Monete de argint întrebuințate în Moldova la sfârșitul veacului XVIII. În: *BSNR* (București), 1928, Anul XXII, nr. 61-64, pp. 24-25.

368. POPESCU, M. Monedele întrebuințate în Țara Românească la sfârșitul veacului al XVIII-lea (După un act original contemporan din Arhiva de război din Viena). În: *BSNR*, Anul XXIII, nr. 65-68. București: Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii S.A., 1928, pp. 48-50.

369. POPESCU-SPINEI, M. *Economia forestieră a României*. București: Institutul de Arte Grafice „Tiparul Universitar”, 1938. 42 p. fig., tab.

370. POPOVICI, L.C. O statistică a Armenilor din Țerile Române la 1809. În: *ABRIGM*. Sub conducerea d-lor T.G. Bulat și C.N. Tomescu. Chișinău, 1930, pp. 295-296.

371. RÂȘCANU, P. *Lefurile și veniturile boierilor Moldovei în 1776. Document de la Grigore A. Ghica V.V.* Iași: Tipografia Națională, 1887. 81 p.

372. RIASANOVSKY, N.V. *O istorie a Rusiei*. Iași: Institutul European, 2001. 704 p.

373. ROMAN, L. Locuitorii Bucovinei. 1774-1803. În: *RI* (Serie nouă), tom. 6, nr. 9-10, București: Editura Academiei Române, 1995, pp. 807-824.

374. ROSENBAUM, L.L. *Documente și note privitoare la Istoria Evreilor din Țările Române*. Vol. I (1476-1750). București: Tipografia „Planeta”, 1947. 97 p.

375. ROSETTI, R. *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*. București: Socec, 1907. 555 p.

376. SAMARIAN, P. Gh. *Din epidemiologia trecutului românesc. Ciurma*. București: Institutul de Arte Grafice „E. Mărvan”, 1932. 654 p.

377. SĂGHINESCU, V. *Evreii în România (1418-1906). Rezolvarea chestiunii evreiești în România. Tratat specific adresat respectuos majestăților lor Regelui și Reginei*. Iași: Tipografia Națională, 1906. 174 p.

378. SECĂȘANU, C.C. *Numismatica medievală și modernă. Cuprinzând 60 ilustrațiuni în text*. București: Tiparul „Cartea Românească”, 1942. 96 p.

379. SIRUNI, H.Dj. *Cronica Armenilor din țările române. Partea II (sec. XIV)*. În: *ANI* (București), 1936, Anul I, vol. II, pp. 65-74.

380. SIRUNI, H.Dj. *Cronica Armenilor din țările române. Partea III (1401-1450)*. În: *ANI* (București), 1936, Anul I, vol. III, pp. 69-75.

381. SIRUNI, H.Dj. *Armenii în România (Cu prilejul unui centenar)*. București: Editura Fundației Culturale „Mihail Cogălniceanu”, 1940. 48 p.

382. SIRUNI, H.Dj. *Armenii în viața economică a Țărilor Române. (Extras din „Balcania” RISC, II-III)*. București: Institutul de Studii și Cercetări Balcanice, 1944. 90 p. + 17 Anexe.

383. SMITH, A.D. *Naționalism și Modernism*. Chișinău: Epigraf, 2002. 280 p. ISBN 9975-903-48-7.

384. SPINEI, V. *Moldova în secolele XI-XIV*. Chișinău: Universitas, 1994. 495 p.

385. STOICA, C. Dezvoltarea economico-socială a orașului Tîrgu Ocna în epoca modernă. În: *Carpica* (Bacău), 1993, vol. XXIV, pp. 129-151

386. STOIDE, C.A., CAPROȘU, I. *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*. Chișinău: Universitas, 1992. 352 p.

387. ȘERBAN, C. Știri despre o sticlărie în ținutul Romanului la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În: *SMIM*, 1956, nr. 1, pp. 353-366.

388. ȘERBAN, L. Începuturile afirmării burgheziei românești pe plan politic și juridic. În: *AUB*, Filosofie, 1969, Anul XVIII, nr.1, pp. 161-176.

389. ȘTEFĂNESCU, Șt. *Istoria românilor în secolul al XVIII-lea. Între tradiție și modernitate*. București: Editura Universității din București, 1999. 180 p.

390. TAVITIAN, S. *Armenii dobrogeni în istoria și civilizația românilor (125 de ani de la revenirea Dobrogei în cadrul statului național românesc)*. Constanța: EX PONTO, 2003. 208 p. + foto.

391. TODERAȘCU, I. Informații noi privind șantierul naval din Galați (Sfârșitul sec. XVIII – prima jumătate a sec. al XIX-lea). În: *AIIA* (Iași), 1972, tom. IX, pp. 205-215.
392. TODERAȘCU, I. Preocupări pentru îmbunătățirea mijloacelor de navigație în Principatele Române (prima jumătate a sec. al XIX-lea). În: *AȘU „Al.I. Cuza” din Iași* (Serie nouă), Secțiunea III, a, Istorie, tom. XX, fasc. 1, 1974, pp. 31-43.
393. TOFAN, C. *Evoluția sistemului vamal moldovenesc din secolul al XIV-lea până la începutul secolului al XIX-lea*. Bacău: Rovimed Publishers, 2014. 444 p.; tab., 1 h.
394. TOMULEȚ, V. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918): (Instituții, regulamente, termeni)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Chișinău: Lexon-Prim, 2014. 672 p. ISBN 978-9975-4955-5-3.
395. TRAIKOV, V. *Curente ideologice și programe din mișcările de eliberare națională din Balcani pînă în anul 1878*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986. 448 p.
396. TUFESCU, V. Târgușoarele din Moldova și importanța lor economică. În: *BSRRG* (București), 1941, tom. LIX, pp. 91-141.
397. TURCU, C., Vechi încercări de exploatare minieră în Moldova. În: *SCȘI* (Iași), 1957, Anul VIII, fasc. 2, pp. 307-321.
398. TURLIUC, V., COCRIȘ, V., ROMAN, A., STOICA, O., DORNESCU, V., CHIRLEȘAN, D. *Monedă și credit*. Iași: Editura UAIC, 2013. 340 p. ISBN 978-973-703-873-9.
399. ȚIGHILIU, I. Dunărea și pax otomanică în secolele XVI–XVIII. În: *RI* (Serie nouă), 1994, tom. V, nr. 11-12, pp. 1149-1156.
400. UNGUREANU, C. *Bucovina în perioada stăpînirii austriece (1774-1918). Aspecte etnodemografice și confesionale*. Chișinău: Civitas, 2003. 304 p. ISBN 9975-912-14-1.
401. URECHIA, N. *Drumurile noastre*. București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1911. 145 p.
402. URECHIA, V.A. *Istoria evenimentelor din Orientu cu referință la principatele Moldova și Valahia din anii 1769-1774*. București: Tipografia Academiei Române, 1889. 129 p.
403. URECHIA, V.A. *Istoria românilor. Seria 1774-1786*. Tom. I. București: Lito-tipografia „Carol Göbl”, 1891. 613 p.
404. URECHIA, V.A. *Istoria Românilor. Seria 1786-1800*. Tom. II. București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1892. 560 p.
405. URECHIA, V.A. *Istoria Românilor. Seria 1786-1800*. Tom. III. București: Tipografia „Gutenberg” Joseph Göbl, 1893. 565 p.
406. URECHIA, V.A. *Istoria românilor. Seria 1774-1800*. Tom. VII. București: Tipografia și Fonderia de Litere „Thoma Basilescu”, 1894. 617 p. + 1 f. erată.
407. URZICEANU, C.G. Monete moderne românești. În: *BSNR*. Anii XXVII-XXVIII, nr. 81-82. București: Tipografia Curții Regale F. Göbl FII, 1933-1934, pp. 156-165.
408. VĂRZARU, S. *Prin țările române. Călători străini din secolul al XIX-lea*. București: Sport-Turism, 1984. 207 p.
409. VELIMAN, V. *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*. București: Direcția Generală a Arhivelor Statului, Serviciul publicații și valorificare, 1984. 795 p.
410. VIANU, Al. Cu privire la hătișerifurile de privilegii acordate Principatelor Române în anul 1774. În: *Romanoslavica* (București), 1962, vol. V, pp. 121-128.
411. VIANU, S. Cu privire la problema descompunerii feudalismului în țările române. În: *Studii și referate privind istoria României*. Partea I. București: Editura Academiei, 1954, pp. 803-839.
412. VITCU, D. Exploatarea sării în Moldova până la 1829. În: *AIIA* (Iași), 1974, tom. XI, p. 7-36.
413. VOLTAIRE. *Opere alese*. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957. 521 p.
414. XENOPOL, A.D. *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*. Pref. de Apostol Stan. Îngrij. de ed. și note de Elisabeta Simion. București: Albatros, 1997. XVIII + 406 p.
415. ZABOLOTNAIA, L. *Raporturile dinastice și rolul „Diplomației de mariaj” în relațiile*

- moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVII-lea*. Chișinău: Combinatul Poligrafic din Chișinău, 2004. 192 p. il + spițe genealogice.
416. ZANE, Gh. *Economia de schimb în Principatele Române*. Ediția II, îngrijită de Gheorghe Luțac. Iași: Editura UAIC, 2010. 346 p.
417. ZELETIN, Șt. *Burghezia română. Neoliberalismul*. Ediție alcătuită de Cristian Preda. Iași: Nemira, Tipografia Multiprint, 1997. 512 p.
418. ZELENCIUC, V., KALAȘNIKOVA, N. *Vestimentația populației orășenești din Moldova (sec. XV-XIX)*. Chișinău: Știința, 1993. 127 p. ISBN 5-376-01387-1.

În limba poloneză

419. BARĄCZ, S. *Rys dziejów ormiańskich*. Tarnopol: Drukiem Józefa Pawłowskiego, 1869. 319 s. [citat 10.08.2016]. Disponibl: <https://polona.pl/item/575156/2/>.
420. BOGUĆKA, M. *Handel zagraniczny Gdańska w pierwszej połowie XVII wieku*. Warszawa: PAN, 1970. 171 s.
421. CHAREWICZOWA, L. Handel Lwowa z Moldawią i Multanami w wiekach średnich. În: *Kwartalnik Historyczny*. Tom XXXVIII, Warszawa, 1924, fasc. 1-2, s. 37-67.
422. CHAREWICZOWA, L. *Handel średniowiecznego Lwowa*. Lwów: Ossolineum, 1925. XI+156 s. + 1h.
423. CIESIELSKI, T. Granica polsko-mołdavska w czasach saskich. Przebieg i ochrona granicy przez stronę polską. În: *Polska i Rumunia. Wspólnie – obok – blisko. / Polonia și România. Împreună – alături – aproape*. Suceava, 2015, s. 55-68. ISBN 978-973-0-19878-2.
424. CZACKI, T. O handlu Polski z Portą Otomańską. În: M. Wiszniewski. *Pomniki historii i literatury polskiej*, tom II, Kraków: W drukarni D.E. Friedlana, 1835, s. 156-191.
425. CZERNIAKOWSKA, M. Związki Tadeusza Czackiego z Pomorzem: (przyczynek do życia i twórczości). În: *KHNT*, 1996, nr. 2, s. 25-42.
426. *Dzieła Tadeusza Czackiego zebrane i wydane przez Hr. Edwarda Raczyńskiego*. Tom III. Poznań: w Drukarni J. Łukaszewicza, 1845, 567 s.
427. DZIUBIŃSKI, A. *Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI-XVIII wieku*. Wrocław: „Leopoldinum”, 1997. 320 s. ISBN 838-522-068-2; ISBN 978-838-522-068-8.
428. GÓRSKI, W. *Pobóg. Powiat Mohylowski w gubernii Podolskiej*. Kraków: „Czas”, 1902. 346 s.
429. HALECKI, O. *Historia Polski*. Lublin-London: Towarzystwo Naukowe KUL Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1992. 316 s.
430. HOSZOWSKI, S. Handel Gdańska w okresie XV-XVIII w. În: *Zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Krakowie*, nr. 11: *Prace z zakresu historii gospodarczej*, 1960, s. 3-71.
431. KACZMARCZYK, Z., LEŚNODORSKI, B. *Historia państwa i prawa polski od połowy XV wieku do r. 1975*. Pod redakcją J. Bardacha, tom. II, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1957. 593 s.
432. KIENIEWICZ, St. *Historia Polski (1795-1918)*. Warszawa: „Państwowe Wydawnictwo, Naukowe”, 1970. 611 s.
433. KIENIEWICZ, St., ZAHORSKI, A., ZAJEWSKI, W. *Trzy powstania narodowe. Kościuszkowskie, listopadowe, styczniowe*. Pod redakcją Władysława Lajewkiego. Warszawa: „Książka i Wiedza”, 2000. 432 s.
434. KORZON, T. *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*. Tom. I, Kraków-Warszawa: L. Zvoliński i S-ka, T. Paprocki i S-ka, 1897. 518 s.
435. KORZON, T. *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*. Tom. II, Kraków-Warszawa: L. Zvoliński i S-ka, T. Paprocki i S-ka, 1897. 428 s.
436. MARCZYŃSKI, W. *Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej*

- z rycinami i mappami. Tom 3. Wilno: Druk J. Zawadskiego, 1823. 316 s.
437. *Miasta polskie w tysiącleciu*. Tom I. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1965, 740 s.
438. ROLNIK, D. Polacy na Rai Chocimskiej. O losach brygady Jana Suchorzewskiego w latach 1792-1794. În: *Związki polsko-rumuńskie w historii i kulturze / Legături istorice și culturale polono-române*, Suceava: S.C. Tipo-Lidana S.R.L., 2018, pp. 134-151. ISBN 978-973-0-27765-4.
439. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Wyd. pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, J. Krzywickiego i W. Walewskiego. Tom III, Haag – Kępy, Warszawa, 1882. 960 s.
440. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Wyd. pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, J. Krzywickiego i W. Walewskiego. Tom IX, Pożajście - Ruksze, Warszawa, 1888. 960 s.
441. Specyfikacja wiszłych zkraiu Polskiego pro Elito na Wołoszczynne Produktow y Towarow Polskich z Regestrov Cylnych Kumor, Mohilow, Cekinuwka y Raszkow z Lat 3-h to iest 1784-85 y 1786 wyciągnięta. În: *Biblioteka Książąt Czartoryskich, Krakow*, ms. 1176, f. 459-460 (*Catalogus codicum mani scriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis*, Vol. II, Oprac. S. Kutrzeba, sygn. 918 - 1681. Kraków 1908 - 1913. F. (Ms) Sygn. 1176, p. 459) [citat 14.09.2018]. Disponibil: <http://mnk.pl/oddzial/biblioteka-ksiazat-czartoryskich/bazy-danych-i-katalogi>
442. TOPOLSKI, J. *Polska w czasach nowożytnych (1501-1795). Od środkowoeuropejskiej potęgi do utraty niepodległości (1501-1795)*. Tom II. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1999. 943 s. ISBN 83-232-0536-1; ISBN 83-232-0987-1.
443. ZAJĄCZKOWSKI, A. *Główne elementy kultury szlacheckiej w Polsce. Ideologia a struktury społeczne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961. 118 s.

În limba franceză

444. AMBROISE, J. *Histoire de la Pologne*. Paris: Presses universitaires de France, 1953, 127 p.
445. ANGELESCU, I.N. *Histoire Economique des Roumains. Tom premier*. Genève-Paris: Édition ATAR, 1919, 368 p.
446. BARDACH, J. L'Union de Lublin: ses origines et son rôle historique. În: *APH* (Warszawa), 1970, vol. XXI, pp. 60-92.
447. BEAUVOIS, D. L'espace de la république polono-lituanienne aux XVIIIe et XIXe siècles. În: *Histoire de l'Europe du centre-est*. Par N. Aleksion, D. Beauvois, M.-É. Ducreaux, J. Kłoczowski, H. Samsonowicz, P. Wandycz. Paris: Presse Universitaires de France, 2004, pp. 256-291. ISBN 2-13-052003-0.
448. BÉRENGER, J. *Histoire de l'Empire des Habsbourg (1273-1918)*. Paris: Fayard, 1990. 809 p. ISBN 2213022976.
449. CAZACU, M. Guerre et circulation monétaire: le cas des Pays Roumains(XVIIIe - XIXe siècles). În: *Guerre et société en Europe. Perspectives des nouvelles recherches*. Coordination générale: Prof. Émérite Dr André Courvisier, Prof. Dr Dumitru Preda. Commission Française d'Histoire Militaire, Commission Roumaine d'Histoire Militaire. Bucarest: Editions EUROPA NOVA, 2004, pp. 101-108. ISBN 973-8158-38-9.
450. *Correspondance secrète inédite de Louis XV sur la politique étrangère avec le comte de Broglie, Tercier etc... Par M. E. Boutaric*. Vol. 1, Plon, Paris, 1866. 501 p. [citat 17.08.2012]. Disponibil: http://books.google.md/books?id=6mcPAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gb_s_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
451. DUBY, G., MANDROU, R. *Histoire de la civilisation français. Seconde partie, XVIIe - XXe siecle*. Paris: A. Colin, 1984. 545 p. ISBN 9782253063568.
452. DUZINCHEVICI, Gh. Quelques aspects des relations roumaino-polonaises au XIXe siècle

- (Interpretations, conecctions, compléments). În: *RRH*, 1973, vol. 12, nr. 4, pp. 731-755.
453. DZIUBIŃSKI, A. Aperçu des relations économiques polono-roumaines dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle. În: *Idées politiques et mentalités entre l'Orient et l'Occident. Pologne et Pavs Roumains au Moyen Age et à l'époque moderne*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2000, pp. 107-116.
454. FABRE, J. *Stanislas-Auguste Poniatowski et l'Europe des lumières. Étude de cosmopolitisme. Deuxième édition*. Paris: Éditions Orphis, 1984, 747 p. ISBN 978-8485905218.
455. FILITTI, I. C. *Lettres et extraits concernant les relations des principautés roumaines avec la France (1728-1810)*. București: Imprimerie „Professionnelle”, Demètre C. Ionesco, 1915. XVI + 548 p.
456. GRAPPIN, H. *Histoire de la Pologne. Des origines a 1922*. Paris-Vienne: Éditions Larousse, 1922. 446 p.
457. HALECKI, O. *La Pologne de 963 a 1914. Essai de synthese historique*. Paris: Félix Alcan, 1933. XV + 345 p.
458. HERBST, S. Les problèmes de l'armée polonaise et de l'art militaire au XVIIIe siècle. În: *APH* (Warszawa), 1960, tom. III, pp. 33-48.
459. *Histoire de Pologne*. Par Aleksander Gieysztor, Sttefan Kieniewicz, Emanuel Rostworowski, Janusz Tazbir, Henryk Wereszycki. Warszawa: Edition Scientifiques de Pologne, 1971. 840 p.
460. *Histoire générale des civilisation. Publié sous la direction de Maurice Crouzet, tom V. Le XVIIIe siècle. Révolution intellectuelle, technique et politique(1715-1815)*. Par Roland Mousnier et Ernest Labrousse. 108, Boulevard Saint-Germain, Paris: Presse Universitaires de France, 1955. 573 p.
461. *Histoire religieuse de la Pologne*. Sous la directions de Jerzy Kloczowski, Traduction de Karolina T. Michel, Préface de Jacques le Goff. Paris: Editions du Centurion, 1987. 639 p. ISBN 9782227321045.
462. IORGA, N. Relations entre la nation roumaine et la nation polonaise. În: *ARBSH*, Nos. 1-2. Neuvième annés (janvier-juin). Bucarest: Librairies „Cartea Românească”, 1921, pp. 157-166.
463. KIENIEWICZ, St. Les récentes études historiques sur la Pologne au temps des partages. În: *APH* (Warszawa), 1958, tom.1, pp. 59-73.
464. KULA, W. L'histoire économique de la Pologne du dix-huitièm siècle. În: *APH* (Warszawa), 1963, tom. IV, pp. 133-146.
465. KULA, W. *Théorie économique du système féodal. Pour un modèle de l'economie polonais 16e - 18e siècles*. Traduit du polonais. Édition revue et augmentée. Préface de Fernand Braudel, Professeur au Collège de France, La Haye, MCMLXX, Paris: MOUTON, 1970. 175 p. ISBN 72-114647.
466. LEBEDYNSKY, I. *Les Cosaques. Une société guerrière entre libertés et pouvoirs. Ukraine (1490-1790)*. Paris: Editions Errance, 2004. 260 p. ISBN 978-2877722728.
467. LEŚNODORSKI, B. Les partages de la Pologne (Analyse des causes et essai d'une théorie). În: *APH* (Warszawa) 1963, tom. VIII, pp. 7-30.
468. LIVET, G. *Histoire des routes et des transports en Europe. Des chemins de Saint-Jacques à l'âge d'or des diligences*. Strasbourg: Press Universitaires de Strasbourg, 2003. 608 p.
469. MADARIAGA, I. de. *La Russie au temps de la Grande Catherine*. Traduit de l'anglais par Denise Meunier. Paris: Fayard, 1987. 783 p. ISBN 978-2213019451.
470. *Mémoires du Baron de Tots sur les Turcs et les Tartares. Seconde partie*. Amsterdam: M. DCC. LXXXV. 220 p. [citat 03.08.2016]. Disponibil: <https://books.google.ro/books?id=FWypRauoBNMC&pg=PA17&lpg=PA17&dq=Mémoires+du+Baron+de+Tots+sur+les+Turcs+et+les+Tartares+Moldavie>
471. MINCZELES, H. *Une histoire des Juifs de Pologne. Religion, culture, politique*. Paris: Édition La Découverte, 2006. 370 p. ISBN 978-2707145567.

472. NOUZILLE, J. *La Moldavie. Histoire tragique d'une region europeenne. Comité européen d'histoire et de stratégie balkaniques*. Editions Bieler, 2004. 440 p. ISBN 2-9520012-1-9; ISBN 2-9518303-0-0.
473. ÖZTUNA, Y. *Petite histoire de la Turquie*. Ankara: Direction Générale de la Presse et de l'Information, 1976. 78 p.
474. PANAITESCU, P.P. La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au moyen âge. În: *RIR*, 1933, vol. IV, fasc. II-III, pp. 172-193.
475. PEYSSONNEL, Ch. *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin*. Paris: S. F. Simon, 1765. 364 p. [citât 04.10.2017]. Disponibil: <https://archive.org/details/observationshis00urbagoog>
476. PEYSSONNEL, Ch. *Traté sur le commerce de la Mer Noire*. Tome second. Paris: Chez Cuchet, 1787. 377 p.
477. RAEFF, M. *Comprendre l'ancien régime russe. Etat et société en Russie impériale. Essai d'interprétation*. Paris: Éditions du SEUIL, 1982. 247 p. ISBN 2-02-006055-8.
478. ROSETTI, R.D. *La Roumanie et les Juifs par Rodolphe Rosetti, chef des travaux spéciaux au ministère Royal des affaires étrangères, ancien préfet. Avec 65 Tableaux Statistiques dans le texte, Une Carte Et Trois Planches Hors-Texte*. I. V. Socescu. București: Verax, 1903. 348 p.
479. RUTKOWSKI, J. *Histoire économique de la Pologne avant les partages*. Paris: Librairie ancienne Honoré Champion, 1927. 268 p.
480. ROUGEMONT, D. de. *Vinght-huit siècles d'Europe. La conscience européenne à travers les textes. D'Hésiode à nos jours*. Paris: Payot, 1961. 427 p.
481. ROUSSEAU, J.-J. Considérations sur le gouvernement de Pologne, et sur sa réformation projetée. În: *Collection complète des oeuvres*, Genève, 1780-1789, vol. 1, in-4°, pp. 415-539. [citât 03.08.2015]. Disponibil: <http://www.rousseauonline.ch/pdf/rousseauonline-0006.pdf>
482. RUZÉ, A. *La Moldova entre la Roumanie et la Russie. De Pierre le Grand à Boris Eltsine*. Paris: L'Harmattan, 1997. 219 p. ISBN 2-7384-6018-6.
483. SOBIESKI, W. *Histoire de Pologne: des origines à nos jours. Traduit du polonais par le général Alexis de Pannache*. Paris: Payot, 1934. 318 p.
484. SOREL, A. *La guestion d'Orient au XVIIIe siècle, Le partage de la Pologne et le traité de Kainardji*. Paris: Plon, 1904. 288 p.
485. TAPIÉ, V.-L. *L'Europe Centrale et Orientale de 1689 a 1796*. Vol. II. Russie - Etats de la Maison d'Autriche, Pologne. Paris: Centre de Documentation Universitaire, 1969. 237 p.
486. TAPIÉ, V.-L. *L'Europe de Marie-Thérèse du baroque aux lumières*. Paris: Fayard, 1973. 401 p. ISBN 978-2213603193.
487. TOPOLSKI, J. La regression économique en Pologne du XVIe au XVIIIe siècle. În: *APH* (Warszawa), 1962, tom. VII, pp. 28-49.
488. WEBER, E. *Une histoire de l'Europe. Hommes, cultures et sociétés de la Renaissance à nos jours. Tom II: Des Lumières à nos jours*. Traduit de l'amglais par Dominique Guibert et Philippe Delamare, Paris, Fayard, 1986. 876 p. ISBN-10: 2213017743; ISBN-13: 978-2213017747.
489. WEIBEL, E. *Histoire et géopolitique de l'Europe centrale. De l'Antiquité à l'Union Européenne*. Paris: Ed. Ellipses, 2004. 560 p. ISBN 2-7298-2006-X.
490. WILKINSON, W. *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*. Paris: A. Boucher, 1821. 353 p. [citât 08.08.2016]. Disponibil: <https://books.google.fr/books?id=FDbRAAAAMAAJ&pg=PP9&lpg=PP9&dq=William+Wilkinson,+Tableau+historique,+géographique+et+politique+de+l>
491. WILLIAM, O. McCagg Jr. *Les Juifs des Habsbourg(1670-1818)*. Traduit de l'anglais par Myrto Gondicas. Paris: Press Universitaires de France, 1996. 480 p. ISBN 978-2130468776.
492. WOLKOWITCH, M. *Géographie des transports*. Ed. A. Colin, Paris: Collection Cursus, 1992. 191 p.

493. ZELLER, G. *Histoire des relations internationales*. Tom III: *Les temps modernes*, II: de Louis XIV à 1789. Paris: Hachette, 1955. 375 p.
494. ZÖLLNER, E. *Histoire de l'Autriche, des origines à nos jours*. Traduit de l'allemand par M. M. Berger et Flecher. Lion: Edition Horvath, 1965. 729 p.

În limba engleză

495. ARAPU V. The Export of Salt from Moldavia to Poland (the Second Half of 18th Century – Beginning of 19th Century). In: *First International Congress on the Anthropology of Salt*. 20-24 August 2015 „Al. I. Cuza” University of Iași, Iași, România, Programme and Abstracts. Edited by Ștefan Caliniuc, Mihaela Asăndulesei, Rixana-Gabriela Curcă, Marius-Tiberiu Alexianu. Iași: Editura UAIC, 2015, p. 102. ISBN 978-606-714-221-1.
496. *Encyclopaedia Judaica*. Volume XIII (P-Rec). Keter Publishing house Jerusalem Ltd. Jerusalem: POB, 1972. 1618 p. ISBN 978-0-02-865941-1.
497. MAGOCSI, P.R. *The roots of ukrainian nationalism. Galicia as Ukraine's Piedmont*. Toronto, London, Buffalo: University of Toronto Press, 2002. 234 p. ISBN 978-1442613140

În limba germană

498. HEPPNER, H. *Österreich und die Donaufürstentümer 1774 - 1812: ein Beitrag zur habsburgischen Südosteuropapolitik*. Graz: Inst. f. Geschichte d. Univ. Graz, 1984. 240 s.
499. ÖNSOY, R. *Die Handelsbeziehungen zwischen den süddeutschen Staaten und dem Osmanischen Reich von 1815 bis 1871*. Würzburg: Univ., Philos. Fak., Diss., 1972. XII + 214 s.

În limba bulgară

500. АВРАМОВ, Р. *Стопанският XX век на България*. София: Център за либерални стратегии, 2001. 150 с. ISBN 954-967-104-6.

În limba italiană

501. RAICEVICH, I.St. *Osservazioni storiche, naturali, e politiche intorno la Valachia e Moldavia*. Napoli: Presso G. Raimondo, 1788. 328 p.

În limbile rusă și ucraineană

502. АВАКЯН, Гр. *Критическая история аккерманских армян до XIX века*. Аккерман: Тип. „Прогресс”, 1922. 33 с.
503. АЛЕКСАНИН, О.С. Армяне и армянская церковь в Молдавии. В: *Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений*. Ереван: Институт Истории, 2012, с. 167-176. ISBN 978-99941-73-65-5.
504. АРАПУ, В. О роли армянских купцов в развитии торговых отношений между Молдавским княжеством и Речью Посполитой во второй половине XVIII века. В: *SUȘU*, № 4 (44). Chișinău: CEP USM, 2011, с. 37-45. ISSN 1811-2668.
505. АРАПУ, В. О роли армянских купцов в развитии торговых отношений между Молдавским княжеством (Țara Moldovei) и Речи Посполитой во второй половине XVIII века. В: *Pontes. Review of South East European Studies*. Vol. 8. Chișinău: USM, 2013, с. 181-196. ISSN 1812-333.
506. АРАПУ, В. Торговый спор между Молдавским княжеством и Речью Посполитой из-за запрета на импорт польской горилки (вторая половина XVIII в.). В: *Дев'ята міжнародна наукова конференція: „Історія торгівлі, податків та мита”, Тези доповідей, 29-30 жовтня 2015 р.* Дніпропетровськ, Київ, 2015, с. 50-52. ISBN 978-966-02-7729-8.
507. АРАПУ, В. Роль армянских купцов в торговле между Молдавским княжеством и Речью Посполитой (вторая половина XVIII века). В: *X міжнародна наукова конференція: „Історія торгівлі, податків та мита, 27-28 жовтня 2016 р. Тези доповідей.* Дніпро, Київ 2016, с. 38-40. ISBN 978-966-02-8026-7.
508. АРАПУ, В. Некоторые аспекты предпринимательской деятельности армян

- Молдавского княжества и Речью Посполитой (вторая половина XVIII века). В: *XI міжнародна наукова конференція: „Історія торгівлі, податків та мита”, 26-27 жовтня 2017 р. Тези доповідей*. Дніпро, Київ, 2017, с. 55-57. ISBN 978-966-02-8335-0.
509. БЭНЭЦЯНУ, В. *Армянские колонии на территории Румынии по данным румынской топонимии*. В: ИФЖ (Ереван), 1962, № 1, с. 171-191.
510. ВАСИЛЬЕВ, И. *Новейшее историческое, политическое, статистическое и географическое описание Царства Польского*. Москва: Университетская Типография, 1831. 179 с.
511. ВУЛЬФ, Л. *Изобретая Восточную Европу: карта цивилизации в сознании эпохи Просвещения*. Москва: Новое литературное обозрение, 2003. 560 с. ISBN 5-86793-197-8
512. ГАБИНСКИЙ, М.А. *Сефардский (еврейско-испанский) язык*. Кишинёв: Штиинца, 1992. 108 с.
513. ГАЛИЧ, Э.Л. О роли народно-освободительного движения в формировании польской буржуазной нации. В: *ВИ* (Москва), 1955, № 12, с. 67-75.
514. ГАЛУСТЯН, Дж. О. *Культурная жизнь армянских колоний средневековой Польши*. Ереван: Издательство Академии Наук Армянской ССР, 1981. 162 с. ISSN 0320-8117.
515. ГЕРОВСКИЙ, Ю.А. Польша среди европейских государств (XVI-XVIII вв.). В: *ВИ* (Москва), 1977, № 12, с. 135-147.
516. ГРАБОВЕЦКИЙ, Б.В. Армянская колония в Снятине. В: *Исторические связи и дружба украинского и армянского народов*. Вып. 2. Киев: Наукова думка, 1965, с. 140-144.
517. ГРИГОРЯН, В.Р. *История армянских колоний Украины и Польши (Армяне в Подолии)*. Ереван: Издательство Ереванского Университета, 1980. 291 с.
518. ГРОСУЛ, Г.С. Дунайские княжества в стратегических планах Франции на Востоке Европы и России (1794-1799). В: *Материалы научной конференции профессорского состава Кишинёвского Государственного Университета по итогам научно-исследовательской работы за 1969 год. Секция общественных и гуманитарных наук*, Кишинёв, 1970, с. 114-116.
519. ГУБОГЛУ, М. Турецкий источник 1740 г. о Валахии, Молдовии и Украине. В: *Восточные источники по истории народов юго-восточной и центральной Европы*. Москва: Наука, 1964, с. 131-161.
520. ДАРБИНЯН, М.О. Симеон Лехацци о странах Юго-Восточной Европы. В: *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы*. Москва: Наука, 1964, с. 253-275.
521. ДАШКЕВИЧ, Я.Р. Розселення вірменів на Україні в XI-XVIII ст. В: *Український історико-географічний збірник* (Київ), 1971, вип. I, с. 150-181.
522. ДЖУРЕСКУ, Д. Об экспорте соли из Румынских государств на Балканский полуостров при феодализме. В: *RESEE*, 1963, tom. I, nr. 3-4, pp. 421-462.
523. ДМИТРИЕВ, М. В. Польская шляхта в XVI-XVIII вв. В: *Европейское дворянство XVI-XVIII вв. Границы сословия*. Москва: Археографический Центр, 1997. с. 192-215.
524. ДМИТРИЕВ, П.Г. *Народонаселение Молдавии (По материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1808 гг.)*. Кишинев: Штиинца, 1973. 160 с.
525. ДРАГНЕВ, Д. М. *Сельское хозяйство феодальной Молдавии (конец XVII – начало XIX в.)*. Кишинёв: Штиинца, 1975. 287 с.
526. ДРАГНЕВ, Д.М., КОКЫРЛЭ, П.С. Село и город Молдавии в начальной стадии кризиса феодальной системы. В: *Взаимосвязи города и деревни в их историческом развитии. XXII Сессия всесоюзного симпозиума по изучению проблем аграрной истории. Тезисы докладов и сообщений, 11-14 октября*. Минск, 1989, с. 128-131.
527. ДРУЖИНИНА, Е.И. *Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (его подготовка и заключение)*. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1955. 368 с.
528. *Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и*

- настоящем. Том 12. Санкт-Петербург: Издание Общества для Научных Еврейских Изданий и Издательства Брокгауз-Ефронъ, 1912. 962 с.
529. ЕРЕВАНЦИ, С. *Джамбр, памятная книга, зеркало и сборник всех обстоятельств святого престола Эчмиадзина и окрестных монастырей*. Москва: Издание восточной литературы, 1958. 400 с.
530. ЕРЕМЯН, С.Т. Армения и армянское купечество и развитие торговли между Европой и Азией до XIX в. В: *V Международный конгресс экономической истории*. Ленинград, 10-14 августа, 1970. Москва: Наука, 1970. 18 с.
531. *История Европы. Европа нового времени (XVII - XVIII века)*. Том 4. Москва: Наука, 1994. 509 с.
532. *История Молдавской ССР. С древнейших времён до наших дней*. Кишинёв: Штиинца, 1982. 551 с.
533. *История народного хозяйства Молдавской ССР (С древнейших времён до 1812 г.)*. Кишинёв: Штиинца, 1976. 435 с.
534. *История Польши*. Том I. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1956. 584 с.
535. *История СССР*. Москва: Издательство ВППШ и АОН, 1960. 958 с.
536. *История Украинской ССР*. Под ред. Ю. Ю. Кондуфора. Том 3. Киев: Наукова Думка, 1983. 719 с.
537. КАРАДЖА, Ф.К., ВЕРБИЦКИЙ, Э.Д. Русско-французский торговый договор 31 декабря 1786 г.— 11 января 1787 г. В: *Научная конференция по итогам научно-исследовательских работ за 1966 год. Май 1967 год. Секция общественных наук*. Кишинёв, 1967, с. 106-109.
538. КИРИЧЕНКО, Н.П., СЕМЁНОВА, И.В. Из истории классовой борьбы в Молдавии в период русско-турецкой войны 1787-1791. В: *УЗКГУ (Кишинёв)*, 1963, том 65, с. 62-70.
539. КОЙФМАН, И.Б. Из истории экономического развития восточных районов Молдавии в конце XVIII и начале XIX веков. В: *УЗКГУ (Кишинёв)*, 1964, том 73, с. 3-11.
540. КОКЫРЛА, П.С. *Социально-экономическое развитие молдавского города в конце XVIII-начале XIXвв*. Кишинёв: Штиинца, 1989. 152 с.
541. КУЛЯ, В. *Формирование капитализма в Польше*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1959. 119 с.
542. ЛЕСКИНЕН, М.В. *Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2002. 178 с.
543. ЛЕСЬНОДОРСКИЙ, Б. Некоторые идейные мотивы в культуре польского просвещения. В: *ВИ (Москва)*, 1977, № 12, с. 119-134.
544. ЛУПАНОВА, М.Е. Польский вопрос в политике Екатерины II в начале её царствования. В: *ИСНЦРАН*, 2008, Том 10, № 4, с. 983-988.
545. ЛЮБАВСКИЙ, М. *История западных славян*. Москва: Изд. М. и С. Сабашниковых, 1918. 458 с.
546. МАНУСЕВИЧ, А.Я. *Очерки по истории Польши*. Москва: Учпедгиз, 1952. 407 с.
547. МАРКИНА, В.А. *Магнатское поместье правобережной Украины второй половины XVIII века*. Киев: Издательство Киевского Университета, 1961. 234 с.
548. МАРХЛЕВСКИЙ, Ю. *Из истории Польши (Посмертные статьи)*. Москва: Государственное Военное Издательство, 1925. 51 с.
549. МАЧАРАДЗЕ, В. Грузинский путешественник XVIII века Иона Гедеванишвили о Молдове и Валахии. В: *RESEE (Bucarest)*, 1970, том. XVIII, nr. 3, pp. 434-459.
550. МЕЛИКЯН, М.А. *К вопросу о формировании армянской нации и её социалистического преобразования*. Ереван: Издательство Ереванского Университета, 1957. 206 с.
551. МИЛЛЕР, И.С. К вопросу о формировании польской буржуазной нации. В: *ВИ (Москва)*, 1952, № 7, с. 51-73

552. МИХНЕВА, Р.А. *Россия и Османская Империя в международных отношениях в середине XVIII-го века (1739-1756)*. Москва: Наука, 1985. 182 с.
553. ОБУШЕНКОВА, Л.А. *Королевство польское в 1815-1830*. Москва: Наука, 1979. 275 с.
554. ОРЛОВ, Н. А. *Штурм Праги Суворовым в 1794 году*. Санкт-Петербург: Типография Штаба войск Гвардии и Петербургского военного округа, 1894. [citat 04.08.2015]. Disponibil: <http://www.adjudant.ru/suvorov/orlov1794-06.htm>
555. ОСИПЯН, О.И. Возникновение армянских торговых колоний во Львове и Каменце-Подольском и их роль в торговле со странами Причерноморья и Восточного Средиземноморья во второй половине XIII – первой половине XV в. В: *SHEO. Научный сборник*, Выпуск 5. Минск: РИВШ, 2012, с. 53-83.
556. ПОДГРАДСКАЯ, Е.М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XV - XVII веках*. Кишинёв: Штиинца, 1969. 224 с.
557. ПОДГРАДСКАЯ, Е.М. Участие армян Молдавии и Украины в развитии товарооборота стран Центральной и Восточной Европы XVI-XVII вв. В: *Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений*. Ереван: Институт Истории, 2012, с. 77-85. ISBN 978-99941-73-65-5.
558. ПОДГРАДСКАЯ, Е.М., ТОМУЛЕЦ, В.Н., *Торговая деятельность армянских купцов в Бессарабии в первой трети XIX века*. В: *Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов)*. Ереван, Институт Истории, 2012, с. 86-95. ISBN 978-99941-73-65-5.
559. *Польские земли в составе Российской Империи. Знамёна польских частей в составе российской армии*. [citat 22.08.2012]. Disponibil: <http://www.vexillographia.ru/russia/polska.htm>.
560. *Польша на путях развития и утверждения капитализма. Конец XVIII - 60-е годы XIX в.* Москва: Наука, 1984. 293 с.
561. ПОХИЛЕВИЧ, Д.Л. *Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVIII века*. Вильнюс: Государственная типография «Пяргалес», 1966. 216 с.
562. РАБИНОВИЧ, Я.И. *В поисках судьбы. Еврейский народ в круговороте истории*. Книга 1. Москва: Международные отношения, 2001. 576 с.
563. СЕМЁНОВА, Л.Е. *Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV – начало XIX в. (Очерки внешнеполитической истории)*. Москва: Индрик, 2006. 400 с.; ил.
564. СИНЯК, Л.В. *Дипломатия Екатерины II после первого раздела Речи Посполитой*. В: *Российские и славянские исследования: Сб. научн. ст.*, Вып. 1, Минск: БГУ, 2004, с. 83-90.
565. СУБТЕЛЬНЫЙ, О. *Украина. История*. Київ: Либідь, 1994. 736 с.
566. СОЛОВЬЁВ, С.М. *Избранные произведения. Том 2. Рассказы из русской истории XVIII века. Сенат в начале царствования императрицы Екатерины II. История падения Польши*. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 544 с.
567. ТАЗБИР, Я. Привилегированное сословие феодальной Польши. В: *ВИ (Москва)*, 1977, № 12, с. 159-167.
568. ТИХОНОВ, А.К. *Католики, мусульмане и иудеи Российской Империи в последней четверти XVIII - начале XX в.* Петербург: Изд. С.- Петербургского Университета, 2007. 355 с.
569. ХАЧИКЯН, Л. С. Армянские колонии на Украине в XVI-XVII вв. В: *Великая дружба. Сборник посвящённый 300-летию Воссоединения Украины с Россией*. Ереван: Издательство Академии Наук Армянской ССР, 1954, с. 193-224.
570. *Человек на Балканах. Государство и его институты: гримасы политической модернизации (последняя четверть XIX – начало XX вв.)*. Санкт-Петербург: Алетея, 2006. 358 с.
571. ЧАПЛИНСКИЙ, В. Органы государственной власти в Польше XVI-XVII веков. В: *ВИ (Москва)*, 1977, № 12, с. 148-158.
572. ЯЦУНСКИЙ, В.К. Новые труды по истории промышленности и рабочего класса Польши. В: *ВИ (Москва)*, 1958, № 3, с. 189-195.

ANEXA

Tabelul 1.1.

**Domniile și impactul factorilor meteorologici și epidemiologici asupra economiei Țării Moldovei
(a doua jumătate a sec. XVIII)**

Nr. d/o	Perioadele de domnie	Anii de „belșug”	Anii de secetă și foamete	Pesta/ciumă și holera	Formele de manifestare
1.	Constantin Racoviță (1749 aug. 20 -1753 iun. 22) [<i>Caimacam</i> : Iordache Stavrachi (1749 aug. 20 – dec. 7)]	1753(©)	—	—	An îmbelșugat; ieftinătate; fiscalitate excesivă.
2.	Matei Ghica (1753 iun. 22 – 1756 febr. 8)	1754 (*)	1754(©)	—	Secetă în sudul Moldovei, recolte deficitare, procurau cereale și „hrana trebuincioasă din Țara Leșească și din Țara de Sus” .
		1755(©)	—	1755(†)	Recoltă îmbelșugată. Ciumă.
3.	Constantin Racoviță (1756 febr. 8 – 1757 mart.)	— —	— —	1756(†) 1757(*) (†)	Ciuma creează impedimente pentru comerțul extern. Austrieii introduc carantine la graniță.
4.	Scarlat Ghica (1757 febr. – 1758 aug.)	—	1758(*)	1758(*) (†)	Ciumă, stare de mizerie (Francesco Foscari)
5.	Ioan Teodor Callimachi(Călmașul) 1758 aug. – 1761 mai (înainte de 28)	—	1758(*)	1758(*) (†)	
		1759(©)	—	1759(†)	Producție agricolă prodigioasă. Ciuma se ține lanț în ambele principate române.
		—	—	1760(†) 1761(†)	—
6.	Grigore Callimachi (1761 mai (înainte de 28) – 1764 mart. 18)	—	—	—	—
7.	Grigore al III-lea Ghica (1764 mart. 18 – 1767 ian. 23)	—	—	1766(*)	—
8.	Grigore Calimachi (1767 ian. 23 – 1769 iun. 3)	—	1769(*)	—	—
9.	Constantin Mavrocordat (a patra domnie) (1769 iun. 18 - +dec. 4)	—	1769(©)	—	—
10.	Administrația militară rusă: 1769 sept. 27 – 1774 sept.)	—	1769(©)	1769(†)	Ciumă la Galați, adusă de turci.
			1770(*)	1770(†)	Ciumă la Iași (a fost răspândită de un „milițian rănit, venit din Galați cu un cojoc turcesc”). Din Moldova ciuma a trecut în Polonia (Evreii au cumpărat din Iași „diferite obiecte provenind de la familii de bogătași, morți de ciumă, și le-au revândut în Polonia”(Orraeus).
				1771(†)	Ciuma afectează în special păturile sărace. Rușii sunt nevoiți să-și aducă proviziile din Polonia.
11.	Grigore al III-lea Ghica (1774 sept. 28 – 1777 oct. 1)	1775(©) 1776(©) 1777(©)	— — —	— — —	Recoltă bună. Recoltă prodigioasă. Recoltă bună.

12.	Constantin Moruzi (1777 sept. 30 – 1782 mai 29)	1778(©)	—	—	Recoltă bună.
		1780(*)	1780 (*)	—	Invazie de lăcuste; inundații.
		—	1781(©)	—	Recoltă deficitară, șeptelul redus simțitor.
		1782 (*)	1782(©)	—	Secetă, foamete, scăderea prețului la vite. Se cumpără cereale din Polonia la prețuri exorbitante. Sultanul poruncește „să nu se mai lucreze horilca în Țara Moldovei” (6/15 ianuarie).
13.	Alexandru Mavrocordat (Delibei – Prințul nebun) (1782 mai 28 - 1785 ian. 1)	—	1783(©)	—	Foamete. Se repetă interdicția de a prelucra cereale la velnițe în Moldova.
14.	Alexandru Mavrocordat (Firaris – Fugarul) (1785 ian. 1 – 1786 dec. 3 / fugă din Iași în ian. 1787)	1785 (*)	1785(©)	1785(*)	Nerodire, foamete. Lipsa pâinii și a altor alimente.
		—	1786(©)	—	Nerodire, foamete.
15.	Alexandru Ipsilanti (1787 dec. – 1788 apr. 8)	1787(©)	—	—	An roditor, ieftinătate, fiscalitate suportabilă.
16.	Ocupația austriacă: 1787-1791 iul. 24 (Pacea de la Șiștov)	—	1788(*)	—	—
17.	Manole (Emanuel) Giani-Rosetti / Ruset (1788 iulie 1789 mart.)	—	—	—	—
18.	Administrația militară rusă: 1788 oct. – 1791 dec. 29 (pacea de la Iași)	—	1791(©)	1791(†)	Recoltă deficitară, șeptelul redus simțitor. Ciuma izbucnește în Galați.
19.	Alexandru Moruzi (1792 mart. – dec. 30)	1792 (*)	1792(©)	—	Recoltă deficitară, șeptelul redus simțitor.
20.	Mihai Șuțu (1792 dec. 30 – 1795 apr. 25)	1792(©)	1792(©)	—	Recoltă deficitară, șeptelul redus simțitor.
		1793(©)	1793(©)	—	Recoltă deficitară, șeptelul redus simțitor.
		—	1794(*) (©) 1795(*) (©)	— 1795(*)	Secetă, foamete, cresc prețurile la cereale. Este compromisă recolta de mei și porumb.
21.	Alexandru Callimachi (1795 apr. 25 – 1799 mart. 7)	—	1795(*) (©) 1796(*)	1795(*) (†) 1796(*) (†) 1797(†) 1798(*) (†)	„Ciuma lui Cumbati”. Se extinde din Muntenia în Moldova. Marea foamete cauzată de recolta deficitară și rechizițiile sporite ale turcilor. Oamenii se hrăneau cu jir și ghindă, mureau de foame. Prețurile au crescut vertiginos: la porumb de 12 ori - de la 3 la 36 lei chila. Fuga țăranilor peste hotare.
22.	Constantin Ipsilanti (1799 mart. 7 – 1801 iun. 28)	—	—	—	Situație economică grea, grindină în nordul Moldovei.
În total: după D. Ciurea		6 ani (12%)	8 ani (16%)	7 ani (14%)	

Nota bene. Aprecierile efectuate de D. Ciurea sunt marcate prin semnul (*). Estimările autorului nu sunt confirmate pe deplin de situația meteorologică evaluată pe ani de către Ioana Constantinescu (©), la fel sunt în contradicție și unele date oferite de D. Ciurea, cum ar fi, de exemplu, anul 1780, etichetat concomitent drept „an de belșug” și an de secetă și foamete. Anii de ciumă (†) au fost identificați de către Pompei Gh. Samarian.

Sursele: [134, p. 146; 156, p. 21-62; 376, p. 88-238; 325, p. 733-745; 326, p. 221-223].

Tabelul 1.2.

Evaluarea producției agricole pe proprietățile arhiepiscopului de Gniezno în perioada anilor 1500-1800
(Indicele 100 este raportat la anul 1500)

Anii Varietatea producției	1500	1600	1660	1800
Aria cultivată	100	110	65 (1685)	94
Producția de cereale:	-	-	-	-
Țărani	100	100	30	63
<i>Folwark</i>	100	125	45	118
În total	100	104	27	63
Creșterea animalelor	100	86	60	67
Ogor necultivat	13% (1517)	5%	40% (1685)	26% (1787)

Sursa: [164, p. 252].

Tabelul 1.3.

Prețurile la care se vindeau animale și produse animaliere în Moldova (a doua jum. a sec. XVIII)

Denumirea	Anul	Unitatea de măsură	Prețul	
			Lei (galbeni, piaștri)	Parale
Boi	1741-1750	pe capăt	14-18 lei	-
	1750-1768	pe capăt	16 lei / 4,8galbeni	-
	1769-1774	pe capăt	20 lei / 5 galbeni	-
	1777	pe capăt	12-25 lei	-
	1782	pe capăt	10-15 lei	-
	1784	pe capăt	25 lei	-
	1787-1791	pe capăt	35 lei / 6,4 galbeni	-
	1799	pe capăt	27 lei	20
	1792-1800	pe capăt	38,5 lei / 7galbeni	-
Brânză (cașcaval)	1765	oca	-	4
Brânză de oi	1792	oca	-	6-10
Cașcaval	1792	oca	-	12
Brânză de oi	1795	oca	-	5
Cai	1741-1750	pe capăt	20-30 lei	-
	1750-1768	pe capăt	27,5lei / 7,3 galbeni	-
	1764	pe capăt	11-16 lei	-
	1769-1774	pe capăt	37,5 lei / 9,4 galbeni	-
	1775	pe capăt	20-35 lei	-
	1775-1786	pe capăt	35 lei / 7,9 galbeni	-
	1782	pe capăt	30 lei	-
	1784	pe capăt	50 lei	-
	1787-1791	pe capăt	45 lei / 8,2 galbeni	-
	1800	pe capăt	30 lei	-
	1792-1800	pe capăt	65 lei / 10 galbeni	-
Ceară	1764	oca	1 leu	10
	1777	oca	2 lei	-
	1792	oca	-	14
	1796	oca	-	20
Icre	1782	oca	3 lei	15
Mătase	1796	dramul	-	6

Miere de albine	1741-1750	vadra	2 lei	-
	1750-1768	vadra	2,25 lei / 0,5 galbeni	-
	1769-1774	vadra	3,75 lei / 1 galbeni	-
	1771	vadra	3 lei	-
	1775-1786	vadra	4,5 lei / 1 galben	-
	1786	oca	-	15
	1787-1791	vadra	5,5 lei / 1 galban	
	1792	vadra	3 lei	30
	1798	cântarul	35 lei	-
	1799	vadra	6 lei	-
	1792-1800	vadra	6,5 lei / 1 galbeni	-
Oi / capre	1741-1750	pe capăt	0,8-1,5 lei	-
	1750-1768	pe capăt	1,75 lei / 0,45 galbeni	-
	1769-1774	pe capăt	2 lei / 0,5 galbeni	-
Oi	1777	pe capăt	1 leu	-
	1782	pe capăt	-	30
Oi / capre	1787-1791	pe capăt	3 lei / 0,54 galbeni	-
Oi	1796	pe capăt	2 lei	-
Oi / capre	1792-1800	pe capăt	3,2 lei / 0,5 galbeni	-
Pește/morun	1766	40 oca	6 lei	-
Pește/ crapi	1782	oca	-	45
Pește/morun	1782	oca	-	24
Pește	1792	oca	-	10
	1795	oca	-	4
	1798	4 ocale	1 leu	-
	1800	oca	-	10
Piei de animale/piele de iepure	1784	bucata	-	20
	1792	bucata	10 lei	-
Piele de bou	1792	bucata	8 lei	-
Piele de vacă	1797	bucata	10 lei	-
Unt	1792	oca	-	22
	1798	oca	-	25
	1798	1,5 ocale	1 leu	-
	1799	oca	-	19
Vaci	1741-1750	pe capăt	8-10 lei	-
	1750-1768	pe capăt	9 lei / 2,65 galbeni	-
	1762	pe capăt	10 lei	-
	1769-1774	pe capăt	12 lei / 3 galbeni	-
	1782	pe capăt	6-9 lei	-
	1782	pe capăt	9 lei	30
	1784	pe capăt	10 lei	(bani)
	1787-91	pe capăt	27 lei / 5 galbeni	-
	1791	pe capăt + vițel	7 piaștri	-
	1796	pe capăt	10 lei	-
	1799	pe capăt	12 lei	-
	1792-1800	pe capăt	32 lei / 4 galbeni	-

Sursele: [328, p. 123-148; 336, p. 103-129; 332, p. 203; 359, p. 161-175; 196, p. 348].

Tabelul 1.4.

Prețurile la care se vindeau unele produse ale subsolului în Moldova (a doua jumătate a sec. XVIII)

Denumirea produselor	Anul	Unitatea de măsură	Prețul	
			Lei	Parale
Fier	1782	oca	-	24
	1798	oca	-	21
Păcură	1777	oca	-	35
	1777	oca	-	15
	1782	10 ocale	3	20
	1792	oca	-	8
	1798	oca	-	7
Sare (la gura ocnei)	1792	100 ocale	2	-
Sare	1796	oca	-	2
	1798	oca	-	1
Sare (la gura ocnei)	1806	100 ocale	2	-
Sare (Creuleni și Movilău)	1806	100 ocale	12	-

Sursele: [336, p. 103-129; 412, p. 24-25].

Tabelul 1.5.

Prețurile la care se vindeau unele produse din lemn în Moldova (a doua jumătate a sec. XVIII)

Denumirea produselor	Anul	Unitatea de măsură	Prețul	
			Lei	Parale
Catargul	1786	bucata	12	-
Dulapi de stejar	1776	bucata	-	25
„Galați-dulap” de stejar	1776	bucata	-	10
Grinzile de stejar	1776	bucata	-	3
Haragi	1782	1000 bucăți	1	10
	1785	1000 bucăți	1	-
Lemne de foc	1771	carul	1	20
	1777	carul	1	3
	1781	carul	2	6
	1791	carul	2	20
	1792	carul	-	20
„Ortaciapa stejar”	1776	bucata	-	10
Scânduri de „hesău”	1776	bucata	-	6
Scânduri de tei	1776	bucata	-	6
Scânduri	1776	100 bucăți	12	22
	1777	100 bucăți	10	-
	1790	100 bucăți	30	-
Șindrile	1786	1000 bucăți	2	-
Tahtalâcul mare	1786	bucata	6,50 și 5	-
Tahtalâcul mic	1786	bucata	3	-
Tălpile de stejar	1776	bucata	-	8

Sursele: [332, p. 199-208; 359, p. 161-175].

Tabelul 1.6.

Prețurile la care se vindeau băuturile alcoolice în Moldova (a doua jumătate a sec. XVIII)

Denumirea băuturii	Anul	Unitatea de măsură	Prețul	
			Lei (galbeni)	Parale
Rachiu / holercă	1800	vadra	7 lei	20
Vin	1741-1750	vadra	0,6-1 lei	-
	1750-1768	vadra	0,75 lei / 0,2 galbeni	-
	1754	vadra	-	27
	1764	vadra	1 leu	-
	1768	vadra	-	20
	1769-1774	vadra	1,25 lei / 0,3 galbeni	-
	1775-1786	vadra	0,75 lei / 0,17 galbeni	-
	1777	vadra	-	32
	1782	vadra	-	30
	1787-1791	vadra	0,75 lei / 0,15 galbeni	-
	1795	vadra	-	35
	1798	vadra	-	25-30
	1799	vadra	1 leu	20
	1792-1800	vadra	1 leu / 0,16 galbeni	-

Sursele: [328, p. 123-148; 336, p. 103-129; 196, p. 348].

Tabelul 1.7.

Monede și cursuri monetare în Moldova (sec. XVIII - încep. sec. XIX)

Denumire	Țara de emisie	Echivalentul 1 (anul)	Echivalentul 2 (anul)	Echivalentul 3 (anul)	Echivalentul 4 (anul)	Echivalentul 5 (anul)
Aspru (ban /aramă)	Imperiul Otoman	1/120 piastru	-	-	-	-
Ducat	Austria	2,90 lei (1763)	4,32 lei (1780)	11-12,5 lei (1810)	15 lei (1820)	31,20 lei (1830)
Ducat	Olanda	3,65 lei [146, 2/3 parale] (1771)	4 ½ lei (1787)	a) 7 ¼ lei (1802); b) 10 lei (1810); c) 12 lei (1811).	a) 14 lei (1815); b) 15,25 lei (1820).	a) 15 lei (1821) curs oficial; b) 18 lei (1821) curs al pieței.
Funduc /aur(gedid istanbol altun). Numit și galben turcesc sau „funducliu”	Imperiul Otoman	a) 100 parale [2,50 lei] (1735); b) 110 parale [2,75 lei] (1764); c) 160 parale [4 lei] (1770); d) 4 piaștri (1775).	200 parale [5 lei] (1787)	7 lei (1802)	11 lei (valoare fixată în 1819)	14 lei (1822)
Galbenul	Olanda	-	-	a) 10 taleri (1808); b) 12 lei și 20 parale (1814).	14 lei (valoare fixată în 1819)	-
Galbenul împărătesc	Austria	-	-	a) 10 taleri și 35 parale (1808); b) 12 lei și 10 parale (1814).	14 lei (valoare fixată în 1819)	-
Galbenul	Veneția	-	a) 155 parale	a) 10 taleri și 10	14 lei	-

			(1771); b) 3 florini 52 kreițari	parale (1808); b) 13 lei (1814).	(valoare fixată în 1819)	
„Grossi ruthenic ales”	Bătuți pentru Galiția și Polonia	Un leu vechi (1765)	120 aspri (1765)	-	-	-
Leul vechi	imaterial	40 parale / pol = 20 parale	120 bani	-	-	-
Piastru	Imperiul Otoman	80 aspri	0,60 ruble	120 aspri	-	-
Zlot vechi (gros de argint)	Riga și Danzig / argint	22 parale (1752)	110 bani	-	-	-

Nota bene: Exporturile din Țările Române erau plătite cu „bani proști”, adică falsificați, iar impozitele se achitau cu „bani buni”, nefalsificați. Astfel, erau create condiții favorabile pentru prosperarea zărafilor și cămătarilor, care își măreau profiturile de pe urma cunoașterii valorii reale a fiecărei monede.

Sursele: [54, p. 36-43; 416, p. 99-126; 283, p. 185-195].

Tabelul 1.8.

**Principalele unități de măsură, volum și greutate aplicate în comerțul Moldovei cu Polonia
(a doua jumătate a sec. XVIII)**

Denumirea unei unități	Echivalentul 1	Echivalentul 2	Echivalentul 3
Arșin (pl. arșini)	0,711 m	-	-
Barilca (pol. „balerka”)	2-7 vedre	2 vedre / „barilcuța”	30 vedre
Beczka (pol.)	2 hl	70,151593 litri	-
Bucată / Bolovan (sare)	100 ocale	0,12 tone	128,3 kg
Bunt (pol., bunti la plural)	Legătură din 15 bucăți	-	-
Bute	Capacitatea a 2 poloboace	25 vedre X 2	80 vedre X 2
Carul (pește)	220 ocale	-	-
Căpățâna (zahăr)	5,1 kg	-	-
Cântarul	44 ocale	58-60 kg	-
Chila de Galați	2 merțe	20 dimerlii	a) 240 ocale (308 kg) dacă se socotea cu dimerlia de 12 ocale; b) 220 ocale (282 kg) dacă se socotea cu dimerlia de 11 ocale
Centnar (pol., măsură de greutate)	64,8 kg (centnar warszawski)	5 kamien	51,84 kg (centnar lwowski)
Cioha	1-2 vedre	1 și 2/8 vedre	2-5 vedre
Cofă / bardacă (cofăel, cofiță, cofoi)	De la 1 ocă până la 10 ocale	-	-
Dimerlia	11 ocale – 12 ocale	14 – 15 kg (cereale)	15 ocale
Dram	3,2 g	-	-
Drob (sare)	70-80 ocale	2 bucăți	-
Oca (ocaua)	1,283 kg / 1,2828 kg	4 litre	400 dramuri
Kamien (pol.) / Piatră	13 kg și 13,728 g	12 ocale	15,39 kg
Korzec (pol., korce la plural, un fel de baniță). Koreț (rus.)	54,7 litri (korzec gdański)	74,1 litri (korzec wrocławski)	a) 120,6 litri (po 1764 korzec warszawski) b) 23 garniec (1 garniec warszawski=3,77 litri)
Laszt (în germană last)	2715,5 litri (cereale); 2878 litri	3297,6 litri (cereale)	1860 kg. (secară)
litră	320 g	-	-
Merță / Mierță	110-120 ocale	11-12 dimerlii	154 kg (1/2 chilă de Galați)
Lokiec (pol., lokcie la plural). Măsură de	59,6 cm (łokiec warszawski albo staropolski)	58,6 cm („Cotul de Cracovia”)	0,63-0,68 m (Moldova)

lungime, cotul.			
Palmă	cca 25-28 cm	-	-
Parmacul (degetul)	1/8 din palmă	cca 3,5 cm.	-
Poloboc („polu-bocica”)	25-30 vedre „în sus”	25-80 vedre	-
Postawî sukna (pol., un val de stofă)	32 coți	-	-
Povara (maja, la pește)	110 ocale	-	-
Stânjenul cub	11,1 m ³	-	-
Stogul (fân)	10 care (de pe o falce de fânaț -1,43 ha)	2 căpițe	-
Tonă (t)	1000 kg	10 q (chintale)	-
Vadră	17,20 litri (Moldova)	12,80 litri (Valahia)	10 ocale sau 15,20 litri

Nota bene: Unitățile de măsură își păstrau în linii generale normele existente, dar, începând cu sec. XVII, sunt atestate primele intervenții ale domnilor în fixarea mai precisă a unităților folosite mai des; de exemplu, Vasile Lupu a fixat capacitatea unei merțe la cca 16 ocale în comerțul cu cereale [114, p. 1088-1089]. În secolul XVIII se foloseau unități de măsură fixe și variabile. În Polonia, situația metrologică se caracteriza printr-o diversitate a unităților de măsurare, variind de la o provincie la alta [453, p. 114].

Sursele: [224, p. 193-239; 336, p. 103-127; 332, p. 203; 329, p. 239-241; 453, p. 107-116; 465, p. 60; 412, p. 24].

Tabelul 1.9.

**Prețurile la care se vindeau produsele agricole vegetale (simple/prelucrate) în Moldova
(a doua jumătate a sec. XVIII)**

Denumirea produsului	Anul	Unitatea de măsură	Prețul	
			Lei / Galbeni	Parale
Făină de grâu	1782	merța	5 lei	-
	1782	100 ocale	6 lei	-
Făină de păpușoi (porumb)	1799	merța	8 lei	-
Făină de secară	1782	oca	-	2
Grâu (arnăuț și cârnău)	1741-1750	merța	1,5-2 lei	-
	1750-1768	chila	4 lei / 1 galbeni	-
	1769-1774	chila	8 lei / 2 galbeni	-
	1775-1786	chila	9 lei / 2 galbeni	-
	1787-1791	chila	12 lei / 2 galbeni	-
	1795	chila	23 lei	-
	1797	chila	6; 5-9 lei	-
	1799	chila	13 lei	-
	1792-1800	chila	13 lei / 2 galbeni	-
Mălai (mei)	1741-1750	merța	0,75-1 lei	-
	1778	dimirlia	-	25
Orz	1750-1768	chila	3 lei / 0,8 galbeni	-
	1764	chila	2 lei	-
	1769-1774	chila	6,5 lei / 1,6 galbeni	-
	1777	chila	1 leu	-
	1775-1786	chila	3 lei / 0,8 galbeni	-
	1787-1791	chila	5 lei / 0,9 galbeni	-
	1791	chila	20 lei	-
	1792-1800	chila	6 lei / 0,9 galbeni	-
Ovăz	1750-1768	chila	3 lei / 0,8 galbeni	-
	1769-1774	chila	6,5 lei / 1,6 galbeni	-

	1775-1786	chila	3 lei / 0,8 galbeni	-
	1787-1791	chila	5 lei / 0,9 galbeni	-
	1796	chila	11 lei	30
Păpuși/Porumb	1750-1768	Chila	2,4 lei / 0,6 galbeni	-
	1779-1774	chila	6 lei / 1,5 galbeni	-
	1778	dimirlia	-	25
	1775-1786	chila	3 lei / 0,8 galbeni	-
	1787-1791	chila	6 lei / 1 galben	-
	1798	chila	15 lei	-
	1792-1800	chila	12 lei / 1,8 galbeni	-
Pâine	1766	bucata	-	1
	1782	bucata	-	1
	1791	bucata	-	4
Secară	1777	chila	1 leu	20
	1778	dimirlia	-	25
Tutun	1766	oca	1,05 lei	-
	1777	oca	-	4-5
	1777	oca	1 leu	25
	1792	oca	-	8
	1796	oca	6 lei	-
Untdelemn („Oloi”)	1782	oca	1 leu	5/15
	1792	oca	-	20
	1799	oca	1 leu	14

Sursele: [328, p. 123-148; 336, p. 103-129; 359, p. 161-175; 196, p. 348].

Tabelul 1.10.

Dinamica exporturilor de mărfuri din Polonia în Moldova prin punctele vamale Movilău, Cekinovka și Rașcov pe parcursul anilor 1784-1786

Nr. d/o	Tipul de marfă	Anii Unit. măsură	1784	1785	1786	În total
1.	Anison (<i>anyż</i>)	<i>kamienie</i>	-	-	166	166
2.	Animale cornute (<i>bydło rogate</i>)	capete	27	174	114	315
3.	Cereale (<i>brieszy</i>)	<i>parowice</i>	13	137	92	242
4.	Gudron (<i>dziegieć</i>)	<i>beczki</i>	39	34	11	84
5.	Oale (<i>gar(n)ki</i>)	<i>parowice</i>	228	258	343	829
6.	Orz (<i>jeczmień</i>)	<i>parowice</i>	176,5	70	19	265,5
7.	Cai (<i>konie</i>)	capete	60	315	105	480
8.	Cojoace simple, obișnuite sau blană, șubă (<i>kożuchy proste</i>)	bucăți	26	-	2	28
9.	Crupe de mei (<i>kasza jaglana</i>)	<i>parowice</i>	53	5,5	42	100,5
10.	Cânepă (<i>konopie</i>)	<i>kamienie</i>	934	224	961	2119
11.	În brut (<i>len nie czesany</i>)	<i>kamienie</i>	12040	5435	13005	30480
12.	În (<i>len</i>)	<i>kamienie</i>	20	20	1	41
13.	Unt (<i>masło</i>)	<i>faski</i>	1660	1895	2452	6007
14.	Făină de grâu (<i>maka przeńa</i>)	<i>korce</i>	920	3569	3609	8098
15.	Făină de secară (<i>żytna</i>)	<i>korce</i>	31,5	8,5	2	42
16.	Faguri de miere (<i>miód</i>)	<i>beczki</i>	176,5	646	1350	2172,5

	<i>przaśny</i>)					
17.	Încălțăminte de piele (obuwie skurzone)	perechi	210	92	82	384
18.	Ulei (olej)	<i>becziki</i>	41	-	50	91
19.	Ovăz (owies)	<i>parowice</i>	13	-	6	19
20.	Oi (owce) și capre (kozi)	capete	4730	1969	152	6851
21.	Grâu (przenica)	<i>parowice</i>	1009	946	1542	3497
22.	Mei (proso)	<i>parowice</i>	-	9	729	738
23.	Stupi cu albini (pszczoły w ulach)	bucăți	300	531	688	1520 Real: 1519
24.	Bere (piwo)	<i>becziki</i>	-	-	55	55
25.	Pânză de cânepă și de câlți (plótno konopne i Baczeme)	bucăți	3342	7307	6119	16768
26.	Fir de cânepă (przędza konopna)	<i>kamienie</i>	12	14	13	39
27.	Împletitură textilă (frânghii) (<i>powroźnicza robota</i>)	unități	2828	986	1460	5274
28.	Praf de pușcă (<i>proch</i>)	<i>kamienie</i>	10	113,5	12	135,5
29.	Sticlă polonă (<i>szkło polskie</i>)	<i>parowice</i>	40,5	27	19	86,5
30.	Smoală (<i>smola</i>)	<i>becziki</i>	83	34	39	156
31.	Scumpie de vopsit (<i>skapia farba</i>)	<i>kamienie</i>	244	-	-	244
32.	Piei brute de vite cornute (<i>skóry bydła rogatego surowe</i>)	bucăți	135	137	286	258 Real: 558
33.	Piei de capră lucrate (<i>koźłowe wyprawne</i>)	bucăți	-	152	42	194
34.	Postav indigen (<i>sukno krajowe</i>)	valuri (<i>postawi</i>),	899	1415	1371	3685
35.	Sămânță de cânepă (<i>siemie konopne</i>)	<i>korce</i>	9	-	67	77
36.	Tutun polon (<i>tytoń polski</i>)	<i>kamienie</i>	1802	1091	344	3237
37.	Cearșafuri groase ucrainene (<i>werety</i>)	<i>bunt (bunti)</i> - legătură din 15 bucăți	2823	2151	1310	6284
38.	Pânză pentru cearșafurile numite „werety” (<i>werecina</i>)	<i>łokieć (lokcie)</i> - măsură de lungime, cotul	2420	1120	250	3791 Real: 3790
39.	Ceară (<i>wosk</i>)	<i>kamienie</i>	-	29	-	29
40.	Secară (<i>zyto</i>)	<i>parowice</i>	46,5	42	1339	1427,5
41.	Fier polon (<i>zelazo polskie</i>)	<i>cetnary</i>	84	253,5	538	875,5

Sursa: [441, f. 459-460].

Tabelul 1.11.

Componența etnică a negustorilor care au traversat vama Movilăului după catastihul vămilor Moldovei din anul 1765 (timp de 5 luni și jumătate)

Nr. d/o	Etnia	Nr. pers.	Raportul în %	Nominalizarea
1.	Evrei	119	40	Marcu Haim din Botoșani, Solomon din Suceava, Pihiv și Zelman din Botoșani, Bercu din Horilna, Ghitman din Suceava, Bercu, Marcu starostele evreilor din Iași, Ițic, Heima, Leiba, Moses ginerele lui Haham-bașa, Mititica Hania, Iancu Moses ceauș, Moses haham din Movilău, Maria fata hahamului Moses, Uster, Mihel, Avraam haham, Maria evreica, Ițic, Lupul, Moscu din Movilău, Iancul, Ițic și Leiba din Focșani, Marco, Haia, Iutcă, Volia din Lehia (a trecut de mai multe ori), Ilie, Ursul, Avraam, Solomon, Ițic din Movilău, Ursul din Oblucița, Moise din Ozarnița, Zelic din Focșani, Leiba din Leon,

				Cerbul, Iasac <i>ot</i> Iași, Bercul, Leiba, Ușer, Croitorul, Iancu din Lehia, Leiba din Târgul Frumos, Strul, Zelic, Isaac, Avraam, Iosip frate a Zoiței, Iliș Ieșanul, Haimanaua din Hotin, Ene, Nuhâm din Cobolța, Ițil din Movilău, Iancu din Movilău, Meer starostele din Iași, Moscu din Lehia, Casap, Ițic și Marco, Mihel din Movilău, David din Lehia, Avraam Cantar din Iași, Avraam Cantar, Meer din Iași, Avraam din Movilău, Mendel din Movilău, David din Lehia, Moise Ceauș, Șmil, Lupul staroste din Ștefănești, Isac din Focșani, Moscu din Chișinău, Avraam din Tarnița, Iancu și Leon, Leizer și Sava din Reuzeni, Marcu și Leiba, Moses ceauș, Leiba din Lehia, Strul din Lehia, Șulim, Isac din Movilău, Ițic <i>sin</i> Ițic, Avraam al Sprinvenatei etc.
2.	Moldoveni	59	20	Grigoraș din Slobozia Camencăi, Petre din Chircicăuți, Donici din Movilău, Ene Drăgan, Sandu din Chircicăuți, Chiriac din Nicoreni, Dumitru din Târgul Frumos, Iacov Cojocar <i>sin</i> Constantin din Runghi, Neculai Ceauș, Gheorghe din Slobozia Delenilor, Neculai din Albineț din ținutul Iașilor, Teodor, Sofiun, Ștefan din Pelinei, Tănase și Dobre din Galați, Andrei vornic din Condreni, Vasilachi din Cobolța, Lupul Moldovan, Teodor din Condreni, Ivăniță Năvătneț din Slobozia lui Arghir, Ion din Rusu Balș (Suceava), Gane din Ticeni, Ioniță Căcăceanu din Ciuciule, Sandul de la Tomița Iliși, ținutul Hârlăului, Andrei și Petre din Botoșani, Teodor Cojocar din Suceava, Gavril din Avrămeni (Dorohoi), Dumitru lipcan din Iași, Axente și Constandin din Bălțatești (Neamț), căpitan Maier din Vârtejeni, Ianachi vornic din Slobozia Tatarucăi, Toader din Chelearsă, Apostol Moldovan din Condreni, Toma holtei din Condreni, Ioniță Pușcașu din Cerneleuca, Ieremia <i>sin</i> Vasile vornic din Cerneleuca, Chir Gavril din Focșani, Todor din Sauca, Nicolae Colac din Lincăuți, Necolai Ciubotar din Iarova, Mihai din Ștefănești, Lazăr Mumgiu din Grozești, Antohi din Glodeni, Vasile fugar peste Prut, Lupașco din Iarova, Mihalache și Stoian din Chișinău, jupân Dima din Focșani, Ioniță Abager.
3.	Turci	52	17,6	Hagi Ahmet, Ahmet, Osman aga, Sahin pașa, Cara Ali, Ali baeractar, Ontabaș aga, Ali Biceac, Emir Ali, Omer pașa, Ali pașa, Emir Vali, Uzun Mehmet, Hagi Ali, Curt Osman, Ismail pașa, Osman pașa, Ibraim pașa, Usein pașa, Omer pașa, Suleiman pașa, Mustafa aga, Emir Mehmet, Mula Ali, Ibraim, Omer, Useim aga, Emir Ismael, Mola Hasan, Meemet bairactar, Ibraim, Usein (câteva nume care se repetă).
4.	Greci	21	6,14	Nicola, Panaiotis, Iani pașa, Hagi Ianachi, Anastasie, Leontari pașa, Ianachi, Ispir, Constantin, Coste, Costachi, Iani Coste, Iane Safir, Pantazi, Iani, Hagi, Rali, Hagi Tanasa, Teodor din Adrianopol, Alevra.
5.	Sârbi	14	4,8	Iliș, Iancu, Neculai, Dancu, Petru, Nedelcu, Sfetcu din Șistov, Tancu, Iovan, Ioniță, Petre, Ioan, Neculai și Anastasia.
6.	„din Lehia”	10	3,2	Gheorghe, Petre, Lupașco și Enea (au trecut de 6 ori prin vamă), Pavlo leah.
7.	Armeni	7	2,6	Sandul Iliș, Chiriac, Iovanes, Hristo, Andronic.
8.	Lipoveni	5	1,8	Vasile, Dumitru, Nicolae, Catrina Ivanova, Dumitrie.
9.	Unguri	4	1,4	Mihali, Iacob, Mihai Bola.
10.	Ruși	3	1,2	Daniel, Grigoraș, Iovan Sapunov.
Numărul total		294	100	-

Sursa: [224, p. 193-239].

Tabelul 1.12.

Tabloul bisericilor și slujitorilor bisericii și al populației armene din Țările Române în anul 1809 după statistica prezentată de către Grigore Arhiepiscopul Armenilor [Grigore Zakarian (1763-1827)]

Localitatea	Nr. de biserici	Nr. de protopopi	Nr. de preoți	Nr. de diaconi	Nr. de anagnoști	Nr. de familii
or. Iași	2	1	2	1	12	103
or. Botoșani	2	2	6	1	16	328
or. Roman	1	1	2	-	8	145
or. Focșani din partea Moldovei	1	-	2	-	6	83
or. Galați	1	-	1	-	3	22
or. Ocna	1	-	1	-	1	29
or. Hotin	1	-	1	-	2	16

or. Chișinău	1	-	3	-	4	113
or. Orhei	1	-	2	-	2	34
or. Tighina	-	-	-	-	-	6
or. Chilia	-	-	-	-	-	4
or. Ackerman (Cetatea Albă)	1	1	4	-	8	116
or. Ismail	1	-	-	-	2	32
or. București	1	1	2	-	6	90
o. Focșani din partea Vlahiei	1	-	1	-	2	38
Numărul total	15	6	27	2	72	1159

Nota bene: Mănăstiri și călugări în aceste părți nu există.

Sursele: [503, p. 172-173; 370, p. 296].

Tabelul 1.13.

**Numărul populației evreiești în Podolia după datele recensămintelor
populației din anii 1765, 1775, 1787**

Powiat – unitate teritorial-administrativă în Republica Nobiliară	Anul recensământului	Numărul evreilor atestați
Powiat Kamenețk	1765	20334
Powiat Kamenețk	1775	7046
Powiat Kamenețk	1787	10002
Powiat Latyczow/ Latyczew	1765	17841
Powiat Latyczow/ Latyczew	1775	15696
Powiat Latyczow/ Latyczew	1787	15436

Sursa: [528, p. 647].

Tabelul 1.14.

**Activitatea economică a comunității evreiești în Republica Nobiliară (sec. XVIII)
/ pe regiuni, în %**

Ocupația Regiunea	Arendășia și băuturile alcoolice (boisson)	Comerțul	Transportul	Artizanatul	Alte profesiuni	Nespecificate
Polonia Mare	1,8	6,1	-	41,8	12,4	38,8
Mazovia	15,2	0,7	-	19,0	13,0	52,0
Polonia Mică	3,1	4,8	1,0	24,0	11,0	56,0
Lvov	2,8	3,0	3,2	20,6	12,5	58,0
Ucraina	28,0	3,6	2,0	26,5	14,5	23,5

Sursa: [496, p. 731].

Declarația privind asumarea răspunderii

Subsemnatul, Valentin Arapu, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

_____21.07.2019_____

CURRICULUM VITAE

DATE PERSONALE:

Nume	Arapu
Prenume	Valentin
Data nașterii	14.07.1972
Locul nașterii	Satul Târnova, raionul Dondușeni, Republica Moldova
Situația familială	Căsătorit. Un fiu.
Adresa de serviciu	Str. A. Mateevici 60, MD 2009, Municipiul Chișinău, Republica Moldova
Tel.	dom.00-373-22-281883, mob. 00-373-79668990
E-mail	valarapu@gmail.com

STUDII:

Studii medii	Școala medie moldo-rusă din s. Târnova, r. Dondușeni (1979-1989)
Studii superioare	Facultatea de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova (1989-1994). Specializarea: 1) Istorie. Profesor de istorie; 2) Organizator de muzeu.
Studii în doctoratură	Catedra de Istorie Medie și Modernă, Universitatea de Stat din Moldova, Catedra de Istorie Universală (1995-1999); Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, competitor (2000-2018)

EXPERIENȚĂ PROFESIONALĂ

Activitatea didactică:

- **Angajat** USM 1994 în funcția de lector la Catedra de Istorie Medie și Modernă,
- **Angajat** 1998-2018 în calitate de lector la Catedra de Istorie Universală; Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie
- **Asigură predarea cursurilor:**
 - 1) Studiul Izvoarelor Istorice Universale
 - 2) Istoria medie a țărilor din Estul și Sud-Estul Europei
 - 3) Istoria modernă a țărilor din Estul și Sud-Estul Europei
 - 4) Istoria contemporană universală
 - 5) Cultura și civilizația europeană
 - 6) Istoria modernă universală
- **Angajat** 2018 în calitate de cercetător științific la Institutul Patrimoniului Cultural, Centrul de Etnologie, Secția Etnologie Românească

Activitatea extracurriculară:

FORMARE CONTINUĂ:	2000-2005 – Președintele Biroului Sindical al Facultății de Istorie
	2001-2019 – Președintele Asociației Obștești PRO-TERRA
	2002 – Civic Education Project. „Introduction of the Active learning Strategies in the Educational Process”. Moldova State University.
	2011 – Centrul Formare Continuă. „Evaluarea rezultatelor academice din perspectiva competențelor”. USM.
	2014 – The image of Central Europe and of the European Union in the Narrations of Foreign Travellers, Oradea-Chișinău, 17-26 iulie 2014.
	2015 – Formator la cursurile de formare continuă a profesorilor din învățământul preuniversitar la specialitatea Istorie: certificat FCF011/15 din 06.05.2015.
	2016 – Formator la Școala de vară „Civilizație, istorie și cultură românească. Tinerii basarabeni și moștenirea culturală românească”- Iași (21-28 august, Titular al cursul: <i>Civilizația medievală românească</i>).

2017 – Coordonator la Școala de vară „Păstrarea civilizației și identității românești. Rolul Bisericii Naționale și al instituțiilor de cultură” (21-25 august 2017, Șantierul arheologic sistematic „Vechiul Schit Nifon” din Mănăstirea Secu, comuna Vânători Neamț, județul Neamț).

PREOCUPĂRI ȘTIINȚIFICE:

- 1) Relațiile comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea;
- 2) Absolutismul francez în epoca de guvernare a cardinalului Richelieu (1624-1642);
- 3) Istoria medicinei din spațiul românesc;
- 4) Comunitatea armenilor din spațiul românesc în cadrul raporturilor economice dintre Țara Moldovei și Polonia (sec. XV-XVIII);
- 5) Războaiele antiotomane ale albanezilor de sub conducerea lui Skanderbeg;
- 6) Abordări numismatice în istoria medievală și modernă timpurie a Țării Moldovei;
- 7) Satul basarabean în primii ani postbelici: memorii și studii de caz;
- 8) Cercetările interdisciplinare și pluridisciplinare în investigarea surselor istorice: faleristica, prosopografia, imagologia, psihologia istorică, medicina istorică, climatologia istorică, onomastica, eticheta socială, textologia etc.

ABILITĂȚI:

- Limbile practicate Limba română – limba maternă
 Limba rusă – limba secundară
 Limba franceză – nivel de comunicare

STAGII DE DOCUMENTARE:

- 2003 Iași, Universitatea „Al.I. Cuza”. Tema: *Relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*. Bursă oferită de Fundația Soros-Moldova.
- 2011 București, Iași. Tema: *Comunitatea armenilor din spațiul românesc în cadrul raporturilor economice dintre Țara Moldovei și Polonia (sec. XV-XVIII)*. Bursă oferită de Institutul Cultural Român, București.

COORDONAREA PROIECTELOR:

- 1998 – director de proiect: „Modernizarea procesului de studiere și predare a istoriei civilizației medievale și moderne Est și Sud-Est Europene”. Proiect realizat cu sprijinul Fundației Soros-Moldova.
- 1998 – director de proiect: „Modernizarea procesului de pregătire a studenților-istorici prin efectuarea practicii de muzeu”. Proiect realizat cu sprijinul Fundației Soros-Moldova.
- 2011-2014 – coordonator de proiect: „Cooperare Transfrontalieră Iași-Chișinău. Unitate în diversitate. Importanța comunității armenesti în spațiul românesc”. Proiect în desfășurare cu Uniunea Armenilor din România – Filiala Iași.
- 2018 – expert în cadrul proiectului „Memorie, identitate și comunitate. Studii de istorie orală pe Valea Prutului, în România și Republica Moldova”.

DISTINCȚII:

- 2004 Diplomă de Laureat pentru cel mai reușit manual
- 2006 Medalia „Universitatea de Stat din Moldova”. Cu prilejul celei de-a 60 aniversări a USM
- 2011 Diploma Comitetului Sindical al USM „Pentru merite pe tărâmul didactico-științific și activitate sindicală meritorie”
- 2016 Diplomă pentru activitate prodigioasă didactico-științifică. „Universitatea de Stat din Moldova. 70 de ani”.

21 iulie 2019 _____ Valentin Arapu